

Bagi Zoltán Péter

Katonai karrierék a tizenöt éves háború időszakában

Bevezetés

Ronald G. Asch 2008-ban megjelent művében egy külön fejezetet szentelt annak a folyamatnak, amely során a nemesség lovagból a hadivállalkozón keresztül az állandó hadsereg tisztikarába integrálódik és ezzel együtt egyes tagjai – megfelelő pozíciót elérve – az udvar és az események meghatározó szereplőivé válnak. A 17. és 18. századi Habsburg Monarchia történetét vizsgálva a szerző azt a megállapítást tette, hogy a mágnás családok tagjai sok esetben sokáig távol maradtak a katonai szolgálattól. Számukra ugyanis sokkal vonzóbb perspektívát jelentett saját birtokaik igazgatása, az udvari élet, a rendek irányítása alatt álló tartományi kormányzatban való hivatalviselés vagy akár a hasonló presztízsű egyházi pálya, mint egy távoli magyarországi, itáliai vagy németalföldi vidéken szolgálni, vagy a dinasztikus és az Oszmán Birodalom elleni háborúk valamelyikében folyamatos életveszélynek kitenni magukat. Mindezek alapján nem meglepő, hogy olyan tekintélyes családokat is találunk, amelyek generációkon keresztül csak egy-egy katonai szolgálatot vállalt családtagot tudnak felmutatni. Ez a tendencia pedig teljességgel ellentétes a Francia Királyságban vagy a Brandenburgi Választófejedelemségben, majd később a Porosz Királyságban tapasztaltakkal. Emellett a kis- és középnemesség is inkább kötődött a tartományához, szűkebb hazájához, mint a Monarchia egészéhez. Így a birodalmi és a nem németajkú nemesség, valamint a polgárság számára a Habsburg Monarchia kitűnő karrierlehetőséget kínált katonaként.¹ Mindez azonban nem csupán az Asch által vizsgált korszakra, azaz a 17. és 18. századra volt jellemző, hanem a 16. és 17. század fordulójára is. Ekkor a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom, vagy ha nagyobb léptékben tekintünk az eseményekre, a keresztény Európa és a muszlim világ vívta harcát. Ennek a küzdelemnek, az úgynevezett tizenöt éves vagy hosszú török háborúnak (1591/1593-1606) a jelentőségével mind a kortársak, mind a közvetlenül utánuk következő generáció írástudói tisztában voltak. Európa feszült figyelemmel kísérte nyomon a Magyar Királyságban zajló események alakulását. A királyi és fejedelmi udvarok a követ- és kémjelentésekből, míg a nemesi udvarházak és a városok olvasni tudó lakói kivonatos hírlevelekből szerezhettek értesüléseket az ostromokról, csatákról, ütközetekről rajtaütésekről, portyákról és hőstettekről. Lazaro Soranzo velencei szerző 1599-ben Ferrarában megjelent művében egyenesen úgy

¹ ASCH 2008. 211.

fogalmazott, hogy ez a háború a világ akkori legjelentősebb eseményének számított.² A 17. századi jeles török történetíró, Kjátib Cselebi pedig a Fezlikében a mezőkeresztesi csatáról (1596. október 22-26.) a következőt jegyezte le: „Ez az ütközet a mohácsi és a csaldiráni [1514. október 23.] ütközetnél is nagyobb volt.”³ Jan Paul Niederkorn 1993-ban megjelent munkájában leginkább diplomáciai szempontból vizsgálva először mutatta be, hogy a 16. század végén kirobbant háborúban szinte az egész keresztény Európa pénzsegélyeket és segélyhadakat küldve felsorakozott az Oszmán Birodalommal szembeni harcban.⁴ Emellett pedig a Német-római Birodalomból, a Németalföldről, a Francia Királyságból és Itáliából érkezett katonák ajánlották fel szolgálataikat Bécsben és Prágában. A Bolyai János Kutatási Ösztöndíjra benyújtott pályázatomban azt a célt tűztem ki magam elé, hogy közülük tizenkét személy karrierjét mutassam be a tizenöt éves háború időszakában. Adolf von Schwarzenberg, Jean T'Serclaes de Tilly, Alfonso Montecucoli, Germanico Strassoldo, Gilberto de Santhilier, Pedro de Illanes, Miguel de Lopez, Alessandro Ridolfi, Henri Du Val, Dampierre grófja, Jean Pouilly de Hugne, Peter Ernst II. von Mansfeld és François de Bassompierre kiválasztásánál három, egymással is szorosan összefüggő szempontot vettem figyelembe. Az első az volt, hogy a karriereken keresztül mind horizontális, mind vertikális megközelítésből be tudjam mutatni a háborút. Azaz egyrészt a kiválasztottak életpályája lehetőséget nyújtson arra, hogy az 1591 és 1606 közötti eseményeket a róluk készült iratok keresztmetszetén át lássuk. Másrészt a karriertörténetek a kor Habsburg hadszervezetébe (hadvezetés, hadállítás, hadszervezés, hadellátás és tábori egészségügy) is betekintést adjanak. A kiválasztás második szempontjaként azt határoztam meg, hogy a vizsgált személy, lehetőség szerint, vagy rokonságával kellett, hogy érkezzen a magyarországi hadszíntérre, vagy egy több generáción át (akár egészen 1918-ig) a Habsburg családot szolgáló familia első tagja legyen. A harmadik keresztmetszet, amelyet a tervezésnél és a kutatásnál figyelembe vettem, az az egyediség volt. Azaz a kiválasztott személy életpályája érdekes, izgalmas és fordulatokban, kihívásokban bővelkedő legyen. Ez a szempont azt eredményezi, hogy a bemutatottak alapján nem lehet általános képet adni sem a háború alatt, sem később a Habsburg Monarchiában katonai szolgálatot vállalt Monarchián kívülről érkezettek életpályájáról és felemelkedéséről. Munkámban ugyanis hasonló, ám egyedi karriereket dolgoz fel.

A kiválasztott személyek tizenöt éves háborúban befutott karrierjének bemutatásánál két út kínálkozik. Egyrészt a feladatot meg lehet oldani a hagyományos, narratív elbeszélő módon.

² SORANZO 1599, Proemio VI.; PARRY 1976. 118.; TÓTH 2000. 11.

³ KJÁTIB CSELEBI 1916. 265.

⁴ NIEDERKORN 1993.

Ennek megfelelően tizenkét „mini” életrajzot egymás mellé sorakoztatva kaphatnánk betekintést az életpályák e szakaszába. Ez a módszer azonban magával hozza/hozhatja az állandó önisméltés lehetőségét, és nem nyújt megfelelő lehetőséget a karrierek egyező vagy eltérő pontjainak a kidomborítására, az összefüggések megfelelő érzékeltetésére.⁵ A narratív elbeszélés ugyanis, véleményem szerint, csak egy-egy kiemelkedő jelentőségű személy életútjának és tetteinek megrajzolásánál alkalmazható.⁶

A tizenöt éves háborúhoz kötődő tizenkét karrier felvázolásának másik lehetséges módja a feltárt források tematikus, egy-egy nagyobb gondolati egység köré szervezett bemutatása. Ez a feladat azonban egy igen jelentős kihívást rejt magában. Heinz Noflatscher egy 2004-ben írt tanulmányában felhívta rá a figyelmet, hogy a II. Rudolf uralkodása alatt jellemző befolyásos csoportokkal és személyekkel kapcsolatban alig volt korábban kutatás. Így, nem meglepő módon, hiányoztak az összehasonlító vizsgálatok is más, nyugat-európai udvarokkal kapcsolatban.⁷ Azt pedig biztosan állíthatjuk, hogy a 16-17. század fordulóján a Habsburg Monarchiát szolgáló katonai elit vizsgálatával teljes egészében adós a történettudomány. Korábbi, átfogó e témával foglalkozó munkák eredményeit, vagy akár csak részeredményeit tehát saját munkámhoz nem tudtam felhasználni. Hiába tartozik ugyanis a német hadtörténeti kutatás kánonjához tradicionálisan a katonai elit (ezek körébe beletartoznak az egyes katonai vezetők, tábornokok vagy a főtisztikar tagjai), és már a múlt században nagy hangsúlyt fektettek a hadvezetés társadalmi és udvari/politikai kapcsolatainak, összefüggéseinek vizsgálatára,⁸ ám ezek döntően a 18-19. századra vonatkoznak és a Porosz Királyságra.⁹ Ezek átvételét tehát az eltérő adottságok (ebben az esetben mind földrajzi, mind társadalmi, mind a gazdasági adottságokra, mind pedig az ezekre vonatkozó források eltérő voltára gondolok) és az időbeli távolság okán nem tartom célszerűnek.

Olyan átfogó munkát kerestem tehát, amelynek megállapításai, meghatározott szempontrendszerai a különböző korokon és korszakokon átívelnek. Erre a legmegfelelőbbnek John Keegan *A parancsnoklás álarca* című műve tűnt a számomra, amelyben a szerző Nagy Sándor, Wellington herceg (Arthur Wellesley), Ulysses S. Grant és Adolf Hitler vélt vagy valós hadvezéri tulajdonságait vette górcső alá.¹⁰ A híres brit

⁵ A katonai „mini életrajzokra” jó példa a 19. században megjelent két mű: Thaten, 1808.; SCHWEIGERD 1857. Mai példaként: BALLA 2010.

⁶ Legutóbb ilyen módon dolgozta fel Lázár Balázs Kray Pál életét. LÁZÁR 2013.

⁷ NOFLATSCHER 2004. 209-210.

⁸ Az elmúlt időszakban pedig tovább bővült a kutatott témák köre. Lásd: GAHLEN–WINKEL 2010. 15-31.

⁹ GAHLEN–WINKEL 2010. 7-15.

¹⁰ KEEGAN 2011. 38-643.

hadtörténész összefoglalásként felsorolta és elemezte azt az öt, egymással is szorosan összefüggő imperatívuszt, vagyis parancsolóan fontos tennivalót is, amelyeket a hadvezérnek megfelelően végre kell hajtania a siker érdekében. Ezek közül az első a kapcsolattartás a parancsnok és a katonái között, azaz a hasonlóság imperatívusza. A második a meggyőzés imperatívusza, amikor a hadvezér felfedi katonái előtt személyiségét, céljai megvalósítása mellé állítja beosztottjait. A harmadik parancsolóan fontos tennivaló a szankció imperatívusza. A vezetőnek tudnia kell, mikor szükséges büntetni és mikor jutalmaznia. A negyedik imperatívusz a cselekvés, azaz a parancsnoknak minden összecsapás vagy hadmozdulat előtt alaposan át kell tekintenie a kialakult szituációt, és pontosan tudnia kell, mit tegyen. Tetteinek pedig tudásán és „látásán” kell alapulnia. Keegan ötödikként a példamutatás imperatívuszát emelte ki, mint elengedhetetlenül fontos hadvezéri tulajdonságot.¹¹ Munkám megírása során tehát a brit hadtörténész szempontjai szolgáltak kiindulópontként, ám egyrészt nem vehettem figyelembe az összes általa meghatározott vezetői tulajdonságot. Másrészt nem is tudtam volna mind a tizenkét személyre alkalmazni ezeket az imperatívuszokat. Már csak azért sem, mivel közülük egyedül Schwarzenberget tekinthetjük valódi, sereget önállóan vezető hadvezérnek. Ezért a keegani szempontokat csupán „gondolatébresztőként” tudtam alkalmazni, hiszen a forrásadottságoknak, a körülményeknek, és az egyes további személyek karrierjeinek megfelelően módosítanom is kellett, így kibővítve és átdimenzionálva jelentéstartalmukat. Harmadrészt a hadvezéri vagy katonai vezetői tevékenységük mellett rövid kitekintést is kívánok adni arról, hogy a kiválasztottak hogyan kerültek a magyarországi hadszíntérre, illetve milyen kapcsolatokkal rendelkeztek.¹² Mielőtt azonban elkezdeném az elemzéseket, röviden szükséges a rendelkezésre álló források egészét áttekintenünk.

¹¹ KEEGAN 2011. 656-702.; KERTÉSZ 2011. 110-115.

¹² Hasonlóan komplex képet kívánt adni Steffen Leins Peter Melnader von Holzappelről, a harmincéves háború egyik kiemelkedő alakjáról készülő doktori disszertációjában. LEINS 2010. 348-357.

A kutatás forrásai

A bevezetésben említést tettem arról, hogy a német hadtörténetírás kánonjához szorosan hozzátartozik a 18-19. századi katonai elit kutatása. Ennek forrásadottsága azonban jelentősen eltér a 16-17. század fordulójától. Emiatt ezt az utóbbi korszakot, egészen pontosan a tizenöt éves háborút kutatók számára komoly és szinte megoldhatatlan kihívást jelent, hogy hasonló munkát végezzenek el. Egyrészt szinte teljesen hiányoznak az egykorú személyes visszaemlékezések, naplók és emlékiratok. Egyetlen kivétel ez alól François de Bassompierre *Journal de ma vie* című műve, amelynek 1. kötetében beszámolt az 1603. évi magyarországi és prágai élményeiről is.¹³ Emlékirata egyébként az 1605-ben Prágában kivégzett Hermann Christoph von Russworm mindhárom 19. századi biográfusának legfőbb forrását szolgáltatta, mivel mindkettőjük rajongása a szerencsejátékokhoz és a gáláns kalandokhoz mindaddig elválaszthatatlanokká tette őket, míg a lotaringiai nemes búcsút nem intett Rudolf császár és magyar király székvárosának és ezzel együtt az Oszmán Birodalom elleni további hadakozásának.¹⁴ Közös prágai víg napjaikat a szépirodalom is megörökítette: Egon Erwin Kisch írta meg a *Két féktelen nagyúr* című novellájában.¹⁵

Másrészt az általam kiválasztott katonák karrierjének vizsgálatát tovább nehezíti a későbbi feldolgozások (szintén) szinte teljes hiánya. Peter Hamish Wilson a harmincéves háború (1618-1648) történetéről írott művében megállapította, hogy a 17. századi Európa legnagyobb és legjelentősebb konfliktusának első szakaszában részt vett hadvezérek közül többen is az Oszmán Birodalom elleni tizenöt éves háborúban szereztek meg első hadi tapasztalataikat vagy katonai hírnevet maguknak, amely a későbbiekben lehetőséget teremtett számukra nagyobb hadseregek vezetésére. Közöttük találjuk Peter Ernst II. von Mansfeldet, Jean T'Serclaes de Tillyt és Henri Du Val, Dampierre grófot is.¹⁶ Ennek ellenére életrajzíróik csak röviden foglalták össze életüknek a tizenöt éves háborúra eső korszakát és leginkább a 17. századi Európa legnagyobb és legmeghatározóbb konfliktusában játszott szerepét igyekeztek

¹³ BASSOMPIERRE 1870. 98-131.

¹⁴ BARTHOLD 1838. 1-142.; JANKO 1869.; STAUFFER 1884.

¹⁵ KISCH 1987. 153-172.

¹⁶ WILSON 2009. 83-84.

kidomborítani.¹⁷ Hasonló megállapítást tehetünk Alfonso Montecuccolival kapcsolatban is. A 16. század végének és a 17. század elejének egyik legismertebb diplomatája kétszer is megfordult a magyarországi hadszíntéren az Oszmán Birodalom elleni háborúban, ám életrajzírója életének ezt a két epizódját néhány mondatban tartotta fontosnak megörökíteni.¹⁸ Egyetlen kivételként csak Tillyt említhetem meg. Antoine Charles Hennequin de Villermont által a 19. században írt életrajzban részletesen foglalkozott a Katolikus Liga későbbi híres generálisának a magyarországi hadszíntéren töltött éveivel.¹⁹

A biográfiák mellett meg kell említenem, hogy a Schwarzenberg, Ridolfi és a Mansfeld famíliáról készített családtörténetekben röviden összefoglalták Adolf von Schwarzenberg, Alessandro Ridolfi és Peter Ernst II. von Mansfeld életrajzát, amelyekben csak röviden, szinte csak taxatívén említették meg kettejüknek a tizenöt éves háborúban befutott karrierjét.²⁰

Harmadrészt az általam kiválasztott katonák karrierjének vizsgálatához a legfontosabb források a levéltárakban és a könyvtárakban őrzött iratanyagok. Ám míg a 18-19. század hadtörténetével (dinasztikus háborúk, napóleoni háborúk) kapcsolatos dokumentumok bőségesen állnak a kutatók rendelkezésére, addig a 16-17. századra vonatkozóan ugyanezt nem mondhatjuk el. Jelentős mennyiségű és különböző típusú iratanyag átnézésére van ugyanis szükség ahhoz, hogy információkat (nem egy esetben csupán információ morzsákat) gyűjtsünk a kiválasztott személyekkel kapcsolatban. Érdekes tehát végignéznünk, mely levéltárakat volt érdemes áttekinteni a gyűjtőmunka alkalmával. Elsőként az udvari kormányzervek Bécsben található iratanyagát és az azokból felállított fondokat vettem górcső alá. Témám szempontjából az Österreichisches Staatsarchiv *Kriegsarchiv*ját ítélem elsődleges fontosságúnak, amely az 1556-ban felállított *Hofkriegsrat*, azaz Udvari Haditanács iratait őrzi.²¹ Igaz az iratképző saját dokumentumai csak 1557-ben kezdődnek, ám már 1529-től rendelkezésre állnak itt a hadügyre vonatkozó jelentések, tervezetek, utasítások és jegyzékek. A tizenöt éves háború hadjáratainak feldolgozásánál megkerülhetetlen az *Alte Feldakten* nevű gyűjteményes fond, amelyet időrendben, hónapok szerint haladva rendeztek a

¹⁷ Tillyre vonatkozóan: ADB Band. 38. 314-350.; JUNKELMANN 2007. 6-13.; SALLER 2007. 9-17. Mansfeldre vonatkozóan: ADB Band 20. 222-233.; KRÜSSMANN 2010. 30-45.; Dampierre-re vonatkozóan: Thaten 1808. 126-128.; SCHWEIGERD 1857. 636-644.; ADB Band 4. 719-720.; JANKO 1876. 73-92. Dampierre rövid, felsorolásszerű életrajza: PÁLFFY-PERGER 1998. 220-222.

¹⁸ CAMPORI 1872.

¹⁹ VILLERMONT 1860. 5-46.

²⁰ Schwarzenbergre vonatkozóan: SCHWARZENBERG 1963. 104-108. Schwarzenberg rövid, felsorolásszerű életrajza: PÁLFFY-PERGER 1998. 243-245.; Ridolfira vonatkozóan: SPRINGER 1993. 82-86.; Mansfeldre vonatkozóan: NIEMANN 1834. 244-247.; SEIDEL 1998. 357-360.

²¹ Az Udvari Haditanácsról lásd: REGELE 1949.; PÁLFFY 1996. 187-189.

19. század levéltárosai. A nem besorolható iratokat pedig egy úgynevezett XIII. hónapban helyezték el, amelyek több alkalommal is a hadjáratokról készült hivatalos naplót is magukba foglalják.

A *Kriegsarchiv* másik nagyon fontos gyűjteményes fondja az úgynevezett *Zentralstelle*. Ezen belül ugyanis több olyan gyűjtemény is található, amelyek a végvidék, illetve a tizenöt éves háború időszakában felállított hadseregek mindennapjaiba engednek betekintést. Közülük is a legfontosabbak a bécsi Udvari Haditanács Protokollumai, amelyekbe mind a kormány szervhez beérkező (*Expedi*), mind pedig az onnan kiküldött (*Registratur*) iratok tartalmát röviden bejegyezték. A kötetek végén Indexeket is készítettek, ám ezek használhatósága megkérdőjelezhető, hiszen több esetben kimaradtak belőlük adatok. A Protokollumokhoz tartozó szálas iratokat is hasonló módon, azaz kimenő és bejövő rendszerben rendezték be a levéltárosok. Sajnos ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy az iratanyag jó része már nem áll a kutatók rendelkezésére „köszönhetően” egy tűzvésznek, majd a különböző selejtezéseknél.

A bécsi Udvari Haditanács iratanyagai között létezik egy különgyűjtemény, az úgynevezett *Bestellungen*, amelyben szándékuk szerint a levéltárosok a katonák felfogadására vonatkozó iratokat gyűjtötték egybe.²² Bár az itt található dokumentumok rendkívül fontosak a hadszervezési kérdéseket illetően, ám kutatásom szempontjából értékük leginkább abban áll, hogy a kiválasztott személyek egy-egy posztra történő kinevezésének pontos időpontját meg lehessen határozni.

A tizenöt éves háború időszakában azonban nem csupán Bécsben, hanem Grazban és Prágában is működött Udvari Haditanács. Előbbit, az úgynevezett Belső-Ausztriai Haditanácsot 1578-ban hozták létre azzal a céllal, hogy a horvát és a szlavón végvidékek irányítását hatékonyabban elláthassák.²³ A másikat, a prágait pedig azért kellett életre hívni, mivel 1583-ban II. Rudolf áttette a székhelyét a Cseh Királyság székvárosába.²⁴ Így a kormányzati szervek is megduplázódtak. Mindkét Haditanács iratanyaga rendkívül fontos a kutatásomat tekintve, bár ma már szintén erősen megmustrált.

A tizenkét kiválasztott személy tizenöt éves háború idején befutott karrierjének a vizsgálatához elengedhetetlennek ítéltém az Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und

²² Meg kell azonban jegyeznem, hogy néhány felfogadással kapcsolatos irat az *Alte Feldakten*ben található.

²³ PÁLFFY 1996. 201.

²⁴ PÁLFFY 1996. 204.

Hofkammerarchiv­jában, azaz a Habsburg Monarchia pénzügyigazgatással foglalkozó kormány­szervének levéltárában található irategyüttesek áttekintését is. Az itt található dokumentumok mind a hadügy igazgatása, mind szervezése, mind pedig finanszírozása szempontjából elsődleges fontosságúak. Utóbbi esetben már csak azért is, mivel az Udvari Haditanács igen korlátozott pénzügyi hatáskörrel rendelkezett, így a különböző kifizetések rendelkezésük alapján, ám a kamarák utalványozására történtek meg.²⁵ Elsőként a Kincstartóságot felváltó Magyar Kamarát (1527/1531) kell megemlítenem, amelynek iratait a *Hoffinanz Ungarn* nevű gyűjtemény őrizte meg. A Bécsben található corpus mikrofilmen a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában is a kutatók rendelkezésére áll. A tizenöt éves háború kutatásának szempontjából szintén nagy jelentőséggel bír a *Niederösterreichische Kammer*ben található iratanyagok feltárása.²⁶ Míg a két levéltári gyűjtemény segítségével a pénzügyigazgatás mindennapjaiba nyерhetünk betekintést kérelmek, utasítások és szakvéleményeken keresztül, addig a *Gedenkbüchere*kben döntően a már kifizetett és elszámolt tételekre vonatkozó adatokat találhatunk. Saját kutatásaim szempontjából ennek két sorozatát, az *Österreichische (Niederösterreich)* és az *Ungarische Reihe* -t tekintetem kiemelkedő jelentőségűnek. Hasonlóan a *Hoffinanz Ungarn* anyagához utóbbi köteteinek mikrofilmre vett másolata megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában.

A *Finanz- und Hofkammerarchiv* egyik különgyűjteményét, az úgynevezett *Niederösterreichische Herrschaftaktent* szintén feldolgoztam a tizenöt éves háború időszakára tekintettel. Sajnos azonban az itt talált iratanyagok csak kis mértékben és áttételesen járultak hozzá a tizenkét kiválasztott személy karrierjének feltárásához.

Az *Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv*­jában őrzik a magyarországi események és történések megismerése szempontjából az egyik legfontosabb iratanyagot, az úgynevezett *Ungarische Aktent/Hungaricát*. Kutatásom szempontjából is megkerülhetetlen, főként az *Allgemeine Akten* sorozata. Ugyanezen levéltár *Staatsabteilungen* nevű gyűjteményében található a Habsburg Monarchia külpolitikai iratainak gyűjteménye, amelyek közül különösen fontos az Oszmán Birodalommal (*Türkei* avagy *Turcica*) folytatott diplomáciai érintkezés anyaga. Kutatásunk számára ez azért fontos, mivel a magas diplomácia ügyei lecsapódtak a helyi szinteken is, amely fontos és új megvilágításba helyezheti az események és a mindennapok kutatását. A *Hungarica* és *Turcica* anyagának egy részéhez

²⁵ PÁLFFY 1996. 189.

²⁶ PÁLFFY 1996. 189.

készített lajstromot a bécsi levéltári delegátus. Az anyag a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár mikrofilmtárában szintén elérhető.

A kiválasztott személyek közül többen diplomáciai feladatot is elláttak a Habsburg Monarchia szolgálatában. Ezért fontosnak tartottam azt, hogy lehetőség szerint a rájuk vonatkozó iratanyagokat is összegyűjtsem. Kutatásom során ezért egyrészt a Haus-, Hof- und Staatsarchiv *Staatsabteilungen*jában található, a Spanyol Királysággal folytatott tárgyalások iratanyagát őrző úgynevezett *Diplomatische Korrespondenz* és *Hofkorrespondenz*t is átvizsgáltam. Másrészt Alessandro Ridolfi követi utazásai miatt ugyanennek a levéltárnak a *Handschriftensammlung* gyűjteményéből a Weiß sorozatot is górcső alá vettem.

A bécsi levéltárak mellett igyekeztem máshonnan származó iratanyagokat is a kutatásaim homlokterébe emelni. Egyrészt Antonio Conzato nagylelkűen rendelkezésemre bocsátotta simancasi kutatómunkájának eredményeit. Ő az *Archivo General de Simancas, Estado, Alemania* fondjában a legajo 707-ből gyűjtötte össze a Germanico Strassoldo diplomáciai küldetésére vonatkozó iratanyagokat. A friuli származású itáliai katona életpályájához találhatunk fontos iratokat a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltár Kőszegi fióklevéltár Kőszeg Városi Tanács iratai *Acta Miscellanea* fondjában.

Még egy, a tizenöt éves háború kutatása szempontjából megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen forrástípusról fontos szót ejtenem: az Österreichische Nationalbibliothekban található úgynevezett *Fuggerzeitung*okról. Már a Straßburgban 1605-ben nyomtatásban megjelent első újságot megelőző évtizedekben is léteztek Európa különböző régióiban, és mondhatni közkézen forogtak a különböző kézzel írott és kereskedelmi forgalomba bocsátott *avvisik* vagy hírlevelek. A Fugger család korát jóval megelőzve ismerte fel az információszerzés fontosságát. A *Fuggerzeitung* elnevezés az idők folyamán a 16. századi kéziratú újságok terminus technicusává vált, ám a fogalom alatt az Octavian Secundus (1549-1600) és Philipp Eduard Fugger (1546-1618) által összegyűjtött 16 021 hírlevelet kell értenünk. Az ezekből összeállított és Bécsben fennmaradt 27 kötet anyaga pedig az augsburgi kereskedőcsalád 1568 és 1605 közötti levelezésének függelékeiből áll. A Fuggerek ugyanis alkalmazottaikat, képviselőiket (faktorokat), hivatásos „hírítőket” (novellant) bíztak meg vagy barátaikat, rokonaikat, ismerőseiket kérték meg arra, hogy a fontosabb katonai, politikai, gazdasági vagy ceremóniális eseményekről számoljanak be. Így minden jelentősebb európai városból (Antwerpentől Nagyszebenig és Gdansktól Rómáig), de az Újvilágból és a Közel-Keletről is eljutottak a hírek hozzájuk, az augsburgi központba. Bár ezek forrásértéke némelykor

megkérdőjelezhető, ám kutatásom szempontjából mégis felbecsülhetetlen értékűek. Nem egy alkalommal ugyanis az *avvisik* írói, összeállítói a bécsi vagy prágai udvarba, vagy az udvari kormányzervekhez beérkezett iratokat másolták bele saját jelentéseikbe. Az sem volt azonban kivételes, hogy hírszerzőik katonai táborokból jelentették meg a csaták és ostromok eseményeit.²⁷

A fentebb részletesen felsorolt primer források mellett munkám során több, már kiadott tematikus forrásgyűjteményt, egykorú naplót, följegyzéseket és történeti műveket is felhasználtam. Ezek tételes ismertetésétől most eltekintek, hiszen a következő fejezetekben többször említést teszek róluk.

²⁷ KLEINPAUL 1921.; SCHOTTENLOHER 1922.; BAUER 2011.; KELLER-MOLINO 2015.

Út a magyarországi hadszíntérre

A bécsi Udvari Kamara tanácsosai egy 1595-ben készült szakvéleményben megfogalmazták mindazokat a szempontokat és feltételeket, amelyek segítségével szerintük a katonák felállításával megbízottak pénzügyi visszaéléseit meg lehetett volna akadályozni, így lefaragva a háborús kiadásokat. Szerintük csak olyan *Obrist* vagy *Rittmeister* kaphatott volna az uralkodótól *Bestallungot*, azaz kinevezési iratot, aki vállalta ezeket. A tanácsosok azonban úgy vélték, hogy talán nem minden megbízott fogja elfogadni ezeket a feltételeket, főként a külföldiek, valamint azok, akik a németalföldi vagy a francia vallásháborúban hozzászórtak a pénzügyi visszaélésekhez és a katonához nem illő viselkedéshez. Ezért azt javasolták, hogy az uralkodó vagy a saját királyságainak és tartományainak nemeseit bízva meg toborzással és vezénnyellett, vagy pedig olyan idegeneket, akik már néhány évet szolgáltak a magyarországi hadszíntéren.²⁸ A tanácsosok véleménye ellenére azonban a háború folyamán a bécsi és a prágai udvar szinte folyamatosan rákényszerült arra, hogy mind katonai vezetőket, mind pedig katonákat külföldről fogadjon szolgálatába. Közöttük találjuk az általam kiválasztott tizenkét személyt is. Ha azt vizsgáljuk, hogyan kerültek a magyarországi hadszíntérre, akkor négy csoportba sorolhatjuk be őket.

Közülük a háború egész menetére a legnagyobb befolyást és legjelentősebb hatást a Karl von Mansfelddel érkezettek, vagy a kortárs Istvánffy Miklós megfogalmazását alapul véve a „Mansfeld oskolájából valók”²⁹ tették. Megjelenésükhöz azért volt szükség, mert az 1594. esztendő súlyos vereségeket hozott a keresztény fegyverek számára. Az előző esztendőben a sikeres felvidéki hadjárat folytatásaként ugyan sikerült Nógrádot elfoglalni, ám a keresztény hadak sem Hatvan, sem pedig a Buda visszafoglalása szempontjából kiemelkedően fontos Esztergom ostromával nem boldogultak.³⁰ Az alsó-magyarországi hadszíntéren megjelent oszmán főserég azonban sikerrel vívta meg Győrt, amelynek védői 1594. szeptember 29-én

²⁸ ÖStA KA AFA 1595/2/ad 1 b. A külföldiek ártalmas jelenlétét azonban nem csupán a katonaság esetében érezték károsnak az Udvari Kamara tanácsosai. Wolfgang von Unverzagt, az Udvari Kamara elnöke 1601-ben a birodalmiak túlzott jelenlétéről panaszkodott a legfontosabb döntéshozó szervként működő Titkos Tanácsban. Nem tartotta ugyanis jónak, hogy az osztrák tartományok titkos ügyeit svábokra bizzák, ahelyett, hogy ott születetteket alkalmaznának. NOFLATSCHER 2004. 211.

²⁹ ISTVÁNYFY 2009. 379.

³⁰ HATVANI 1859. 60.; ILLÉSHÁZY 1863. 8-18.; PECSEVI 1916. 101-103.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 212-220.; CSORBA 1978. 136-143.; TÓTH 2000. 148-153.; ORTELIUS 2002. 62r-65v.; TÓTH 2004. 7-25.; ISTVÁNYFY 2009. 146-167.

szabad elvonulás fejében feladták a Bécs védelme szempontjából fontos erősséget.³¹ Ezzel Csobánc, Szigliget és Keszthely kivételével a győri *Obrist*hoz tartozó várak is az Oszmán Birodalom fennhatósága alá kerültek.³² Egyedül Komárom állt ellen a Szinán nagyvezír vezette csapatok támadásának, és bár igyekezett ezt a sikert a prágai udvar kihasználni, jelentősége eltörpült szemben azzal, hogy Bécset immáron az oszmán főereg közvetlen támadása fenyegette.³³

A keresztény hadsereget ért kudarcok a prágai és a bécsi udvart is cselekvésre készítették. Magát Mátyás főherceget az uralkodó már a hadjárat megkezdése előtt sem tartotta alkalmasnak az *Obrist-Feldgeneral* poszt betöltésére. Ezért már 1594 tavaszán a prágai udvar élénk tárgyalásban állt a Tirolt kormányzó Ferdinánd főherceggel,³⁴ hogy vállalja el a tisztséget. Rudolf nagybátyja azonban többszöri levélváltás és felkérés ellenére sem kívánt *Obrist-Feldgeneral* lenni, romló egészségi állapotát és tartományával szembeni kötelezettségét hozva fel indokul. Tette ezt mindannak ellenére, hogy a császár megígérte, hogy az egész hadügy irányítását átadja neki, s tájékoztatta a következő hadiév főbb paramétereiről is.³⁵ Mátyás főherceg tehát, aki inkább politikus, mintsem katona volt, kényszerből vállalta el a tisztséget, és ez meg is látszott teljesítményén.³⁶ Már 1594. szeptember 19-én, tehát Győr ostroma idején II. Rudolf császár a németalföldi spanyol tartományokat kormányzó öccséhez, Ernő főherceghez³⁷ fordult, hogy számára hadakozásban jártas személyeket küldjön, akiket mind a tisztségek betöltésére, mind haditanácsosként alkalmazni lehet. Az uralkodó meg is nevezte, kiket szeretne a Magyar Királyságba hozatni.³⁸

³¹ HATVANI 1859. 63.; PECSEVI 1916. 104-110.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 220-230.; ILLÉSHÁZY 1863. 17-18.; LENGYEL 1959. 167-205.; IVANICS 1994. 75-82.; PÁLFFY 1999. 208-210.; TÓTH 2000. 154-163.; ORTELIUS 2002. 66r-70v.; ISTVÁNFY 2009. 167-180.

³² PECSEVI 1916. 104-105.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 221-222., 230.; VERESS D. 1983. 137-144.; IVANICS 1994. 80.; PÁLFFY 1997. 12-18.; VÉGH 2007. 60-61.; TÓTH 2000. 154., 163.; ORTELIUS 2002. 65v-66r.; ISTVÁNFY 2009. 168-169., 181.

³³ PECSEVI 1916. 111-112.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 230-232.; ILLÉSHÁZY 1863. 18.; KECSKÉS 1984. 101-107.; TÓTH 2000, 163-164.; ORTELIUS 2002. 70v-71v.; ISTVÁNFY 2009. 183-185. Komárom sikeres védelméből az udvar igyekezett politikai tőkét kovácsolni a maga számára és szövetségeseiket keresni az Oszmán Birodalom elleni harc továbbfolytatásához. A Bécsben hátrahagyott Udvari Haditanács a lengyel királynak, III. (Wasa) Zsigmondnak 1594. november 11-én küldött levelet, amiben beszámolt a komáromi védők helytállásáról, valamint arról, hogy Szinán nagyvezír menekülve vonult el a vár alól. Míg egy nappal később Pálffy Miklós írt vöröskői várából Jan Zamoyski lengyel kancellárnak levelet, amelyben beszámolt Komárom ostromáról. ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 193. Fol.: 178r. No. 11.; JEDLICSKA 1897. 524-526.

³⁴ Habsburg lexikon 1990. 93-95.

³⁵ ÖStA KA HKRA Prag. No. 1.

³⁶ RILL 1999.

³⁷ Habsburg lexikon 1990. 73-75.

³⁸ HATVANI 1859. 61.

A Bécs védelme szempontjából kiemelkedő jelentőségű erősség elvesztése után azonban némiképpen felgyorsultak az események és a tárgyalások menete. Egyrészt Mátyás főherceg a pozsonyi táborban látta, milyen következményekkel járt Győr eleste. 1594. október 20-án az uralkodónak írt levelében arról számolt be, hogy a katonák, főként a magyarok úgy viselkednek, mint akiket fejbe vágtak. Ráadásul az előző napon Christoph von Teuffenbach zu Mairhofennél, felső-magyarországi *Generalobrist*nál járt Rákóczi Zsigmond, Illésházy István és Joó János, ahol is előadták, hogy amennyiben az uralkodó nem tesz valamit, úgy meghódolnak az Oszmán Birodalomnak.³⁹ Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy Wolfgang von Unverzagt 1594. október 30-án és 31-én is azzal a javaslattal fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy a Mátyás főherceg vezetése alatt sebtében összegyűjtött hadak használják ki Szinán nagyvezír elvonulását a hadszíntérről, és támadják meg a szinte védtelen Győrt.⁴⁰ Ez azonban nem valósulhatott meg, mivel a télre forduló időjárás megakadályozta a hadműveletek folytatását.⁴¹

Másrészt Győr elvesztését követően az uralkodó birodalmi, hadi- és titkos tanácsosokból álló bizottságot hívott életre, amelynek a fő feladatául azt szabta meg, hogy megállapítsa a kudarcok okait. Az 1594. november 12-én átadott jelentésükből kiderül, hogy egyebek mellett Mátyás főherceg számára nem állt rendelkezésre egy hadakozásban járatos helyettes, aki megfelelően segíthette volna munkáját, az ostrom és a csapatok irányítását. Egyedül csak az Udvari Haditanács elnöke, David Ungnad von Weißenwolf⁴² segítette őt Esztergom ostromában és Győr alatt.⁴³ Az udvarnak tehát meg kellett találni erre a posztra megfelelő személyt. Mivel, ahogy Istvánffy írja munkájában „...midőn igen jó tudós, bölcs, gyakorlott

³⁹ ÖStA KA AFA 1594/10/9. A magyar főurak meghódolásáról lásd: TÓTH 2002. 97- 110.

⁴⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 466r. No. 194.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 466r. No. 199.

⁴¹ PECSEVI 1916. 111-112.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 231. Az úgynevezett „kis jégkorszak”, amellyel a 14. és 19. század közötti gleccser előrenyomulások időszakát jelölik, egyik leghidegebb időszaka a 16-17. század fordulójára esett. Az 1550-es évek közepének meleg, száraz nyarai a század végére egyre hűvösebbé és csapadékosabbá váltak. Az 1580-as évek közepén az alpesi gleccserek előrenyomultak és ez a folyamat egészen a századfordulóig tartott. Ennek következtében az éves középhőmérséklet átlagosan 1,2-1,4 Celsiusszal lett alacsonyabb, mint korábban. Ez azt jelentette, hogy a telek egyre hidegebbé, zordabbá váltak, míg a meleg nyarakat a hűvösekké váltották fel, amelyek ráadásul egyre csapadékosabbak is voltak. A klímaváltozás a Kárpát-medencét sem kerülte el. A 16. század közepétől kezdődő hideg időszak tetőpontja az 1595 és 1602 közötti évekre esett. Lásd: RÉTHLY 1962. 102-117.; RÁCZ 1989. 129-147.; ÁGOSTON–OBORNI 2000, 86-88.; RÁCZ 2001. 56-62.; BEHRINGER 2010. 117-139.

⁴² David Ungnad von Weißenwolf (1525-1600. december 22.) 1573 és 1578 között a Habsburg Monarchia orátora volt Izsztambulban, majd 1584 és 1599 között az Udvari Haditanács elnökeként szolgált a császárt. UNGNÁD 1986.

⁴³ HAUSMANN 1983. 196.

hadakozó kapitányit arra szükségesnek lenni ítélné, mely nélkül, hogy ekkeddig nem kevésbé szűkölködött légyen, megtapasztalja vala.”⁴⁴

A tárgyalások Madridban is tovább folytak ezzel párhuzamosan a megfelelő hadvezér személyéről. 1594. október 31-i levelében a Habsburg Monarchia madridi követe, Hans Khevenhüller frankenburgi gróf (1538-1606) jelentést tett arról, hogy II. Fülöp spanyol király udvarában már Firenzéből és Genovából értesültek Mátyás főherceg szeptember 8-i kudarcáról, a Habsburg Monarchia dunai armadájának pusztulásáról és Győr elestéről. II. Rudolf követe a továbbiakban arról számolt be, hogy a császár három személyt nevezett meg, akiket szívesen látna szolgálatában: Karl von Mansfeldet, egy bizonyos de la Mottat és Piero Malvezzi örgrófot.⁴⁵ Khevenhüller ekkor már előrehaladott tárgyalásokat folytatott róluk a spanyol királlyal és kialakította véleményét a három jelöltről. Eszerint de la Motta úr bár tapasztalt, ám már túl idős katona. Malvezzi esetében a követ megjegyezte, hogy többször is tárgyalt vele, amelyek alapján azt tapasztalta, hogy tudása nem hasonlítható össze a másik kettőével. Khevenhüller szerint tehát a legmegfelelőbb személy Mansfeld volna, akit már régről ismert.⁴⁶

Az udvar az alkalmas személyt, az *Obrist-Felgeneralleutnantot*, azaz az *Obrist-Feldgeneral* helyettesét a madridi követ ajánlására is Karl von Mansfeld grófban találta meg. Istvánffy személyét a következő módon jellemezte: „...igen serény, s ifjúságától fogvást hadban sokat forgott vitéz ember, az belgiomi hadban az spanyol király vízierejének főtisztviselője, és sok nagy jeles dolgokat mind földön, tengeren viselt vala.”⁴⁷ Még a dicsérő jelzőkkel – főleg a német nemzet tagjaival szemben – igen fukarul bánó Illésházy István is megjegyezte róla, hogy „ez igen tudós és bölcs, s fő hadakozó ember vala, Olasz-, Német-, Flandria országokban szerencsésen sokat hadakozott vala.”⁴⁸

Mansfeld azonban nem érkezett egyedül a magyarországi hadszíntérre. A már említett Khevenhüller által október 31-i dátummal papírra vetett levélben a madridi követ említést tett arról a tapasztalt hadvezér ajánlatáról is, miszerint az Oszmán Birodalom elleni harcban a

⁴⁴ ISTVÁNYFY 2009, 195.

⁴⁵ Előbbi neve már II. Rudolf szeptember 19-i levelében felmerült. Sajnos egyelőre egyik személyről sem rendelkezem pontosabb információkkal.

⁴⁶ ÖStA HHStA Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 StAbt Außerdeutsche Staaten Spanien Hofkorrespondenz Karton No.12. Fasc. 1. 1590-1595. Die geheime Korrespondenz des Kaiserlichen Botschafters am Königlich Spanischen Hof in Madrid Hans Khevenhüller, Graf von Frankenburg. Fol. 207r-208r.; KHEVENHÜLLER 1971. 219.; LEHNER, 2007, 370-371.

⁴⁷ ISTVÁNYFY 2009. 195.

⁴⁸ ILLÉSHÁZY 1863. 21.

német és a magyar katonaság mellett vallonokat is alkalmazni kellene.⁴⁹ 1594 őszén,⁵⁰ amikor 12 zászló küresszír és 13 kompánia lovas lövész, valamint 6000 gyalogos (egy 2000 és egy 4000 fős regimentre bontva) felfogadását ajánlotta fel az udvarnak.⁵¹ Alexander von Velin 1595. január 25-i dátummal ellátott jelentése szerint a magát a németalföldi harcokban a spanyol király szolgálatában kitüntetett hadvezér – a vele folytatott megbeszélés alkalmával – 4000 vallon (2000 gyalogos, 1000 vértés és 1000 lovas lövész) zsoldba fogadását javasolta.⁵² Végül a magyar hadszíntérré 2000 vértés és lovas lövész, valamint 2500 gyalogos érkezett Flandriából.⁵³ Mansfeld a felfogadott katonaság mellett saját családtagjait, és megbízható beosztottjait is magával hozta a Habsburg Monarchiába, és igyekezett pozíciókhoz juttatni őket. Közülük elsőként az *Obrist-Feldgeneral* helyettesének féltestvérét, Peter Ernst II. von Mansfeldet kell megemlítenem. Atyjuk, Peter Ernst I., a família ezen ágának megalapítója már 18 évesen (1535-ben) V. Károly szolgálatába állt és részt vett Tunisz ostromában. Egy rövid kitérőtől eltekintve, amikor IX. Károly francia király oldalán harcolt, élete végéig, egészen 1604-ig a Habsburg család szolgálatában maradt. A kiváló katona számára a kormányzati munka sem volt ismeretlen, hiszen V. Károly a Luxemburgi Hercegség kormányzójává tette 1545-ben. Egy rövid ideig, 1592 és 1594 között pedig a Németalföldi tartományok ideiglenes vezetésével is megbízta a spanyol király. Szolgálati elismeréseként az Aranygyapjas rend lovagjává ütötték már 1545-ben, és 1594-ben II. Rudolf birodalmi hercegi rangra emelte.⁵⁴

Peter Ernst II. von Mansfeld édesanyjáról kevesebb ismerettel rendelkezünk. Anna Bentzerathtal az akkor 62 éves luxemburgi kormányzó feltételezések szerint 1579-ben lépett frigyre. A hölgy valószínűsíthetően Luxemburg városában élt, ám nem tudjuk biztosan, hogy a kisnemesség vagy esetleg a polgárság soraiból származott-e. A frigyből három gyermek

⁴⁹ ÖStA HHStA Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 StABt Außerdeutsche Staaten Spanien Hofkorrespondenz Karton No.12. Fasc. 1. 1590-1595. Die geheime Korrespondenz des Kaiserlichen Botschafters am Königlich Spanischen Hof in Madrid Hans Khevenhülle, Graf von Frankenburg. Fol. 208r.; LEHNER 2007 371.

⁵⁰ Karl von Mansfeld 1594 őszén, amikor 12 zászló küresszír és 13 kompánia lovas lövész, valamint 6000 gyalogos (egy 2000 és egy 4000 fős egységre bontva) felfogadását ajánlotta fel az udvarnak. Alexander von Verlin 1595. január 25-i dátummal ellátott jelentése szerint Mansfeld – a vele folytatott megbeszélés alkalmával – 4000 vallon (2000 gyalogos, 1000 vértés és 1000 lovas lövész) zsoldba fogadását javasolta. Végül a magyar hadszíntérré 2000 vértés és lovas lövész, valamint 2500 gyalogos érkezett Flandriából. ÖStA KA AFA 1595/4/3b. ÖStA KA AFA 1595/4/3c.; ÖStA HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.-321r. ORTELIUS 2002, 75.;

⁵¹ Mansfeld már csak a szükséges toborzópátensekre várt az adott egységek felfogadásához. ÖStA KA AFA 1595/4/3b. HEISCHMANN 1925. 205.

⁵² ÖStA KA AFA 1595/4/3c.

⁵³ ÖStA HHStA H AA 1595 Diarium Bellicum N(icolaus) G(ablmann) Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.-321r.; ORTELIUS 2002. 75.

⁵⁴ ADB Bd. 20. 235-238.; HOFMANN 1718.; NIEMANN 1834.; SEIDEL 1998. 250-326.; KRÜSSMANN 2010, 27-30.

született, amelyek közül az első a valószínűleg 1580-ban világra jött ifjabbik Peter Ernst volt.⁵⁵

Az ifjú 1595-ben, tehát alig tizenöt évesen került a magyar hadszíntérre. Mielőtt ugyanis féltestvére Prágába utazott volna Brüsszelből Luxemburgba ment, hogy búcsút vegyen apjuktól. Peter Ernst I. ekkor bízta rá a kamaszkorban lévő Peter Ernstet, hogy vezesse be a hadakozás és a hadivállalkozás tudományába, ezzel megalapozandó a későbbi egzisztenciáját.⁵⁶

Karl von Mansfeld köréből a második személy, akinek életpályája szorosan összefonódott a tizenöt éves háborúval Adolf von Schwarzenberg. Őt nyugodtan tekinthetjük az *Obrist-Feldgeneral* helyettes megbízható katonatársának. A báró Schwarzenberg család frank ágából származott Adolf 1551-ben született a Gummersbach melletti Gimborn kastélyban. Atyja, Wilhelm II. von Schwarzenberg először a kölni választófejedelem, majd annak halála után a spanyol király szolgálatába szegődött és 1557-ben vesztette életét a francia király csapataival vívott saint-quentini csatában. Árván maradt egyetlen fia az ő nyomdokain haladva szintén a katonai pályát választotta. 1572-ben már Alba hercegének (Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel, 1507-1582) Mons városát ostromló seregében találjuk. Az elkövetkezendő huszonkét esztendőben Nyugat-Európa különböző hadszínterein fordult meg. 1583-ban részt vett a kölni választófejedelemségért folytatott háborúban, majd szolgált (nem csak katonaként, hanem kormányzatának fontos tagjaként is) a kölni kanonok, később liège-i (akkor Lüttich) püspök, majd kölni választófejedelem-érsek wittelsbachi Ernő herceget (1583-1612). 1587-ben a spanyol király németalföldi helytartója, Alessandro Farnese páрмаi herceg (1545-1592) III. Henrik francia királyhoz küldött segélyhadában találjuk, mint egy kürasszírcsapat *Obrist*ja. Három évvel később pedig megbízást kapott arra, hogy felfogadjon egy gyalogos regimentet és a felkelt németalföldi tartományok ellen vezesse őket. 1592-ben újra Párma hercegének Rouen fölmentésére igyekvő seregében találjuk, mint 800 német lovas parancsnoka.⁵⁷ Karl von Mansfeld az uralkodónál régi beosztottja számára kijárta,⁵⁸ hogy a felajánlott 2000 vallon lovasság felfogadásával és vezényletével az Udvari Haditanács az

⁵⁵ KRÜSSMANN 2010. 30-31. Niemann leírja, hogy egyes híresztelések szerint Peter Ernst (II.) édesanyja egy cigány táncosnő volt, aki az Ivroy mellett állomásozó spanyol katonák táborában varázslatos táncával valósággal megbabonázta a 62 éves kormányzót, majd pedig apródruhába öltözve kísérte el a hadjáratba. NIEMANN 1834, 187.

⁵⁶ NIEMANN 1834. 188-189.; KRÜSSMANN 2010. 39. Karl von Mansfeldnek a hadivállalkozás pénzügyi részében való jártasságáról tanúskodnak azok az iratok, amelyekben a saját és az általa felfogadandó vallon katonaság zsoldjáról alkudozik. Lásd: ÖStA KA AFA 1595/4/3.

⁵⁷ STRAMBERG 1857. 472-473.; SCHWARZENBERG 1963. 104-108.; PÁLFFY-PERGER 1998. 244-245.

⁵⁸ SCHWARZENBERG 1963. 105.; PÁLFFY-PERGER 1998. 245.

alatta már szolgált Adolf von Schwarzenberget bízta meg.⁵⁹ Bár a *Bestallungot* a báró csak 1595. június 17-i dátummal kapta meg,⁶⁰ ám a mindig jól értesült Hyeronimus Augustinus Ortelius már 1595 februárjához azt jegyezte fel, hogy a megbízatást ő kapja meg, míg az azévi hadjárat *Obrist-Feldgeneral* helyettese saját parancsnoksága alatt 2000 gyalogost akart felfogadni Németalföldről.

A „Mansfeld oskolájából való” másik jelentős katona, aki később a harmincéves háborúban tett igazán szert hírnévre Jean T'Serclaes de Tilly. Az bizonyos, hogy 1559 februárjában született, ám születési helyét illetően ellentmondanak egymásnak az adatok. A legvalószínűbb helyszínnek a család brabanti grófságban Genappe mellett található Tilly nevű kastélyt tartják. Ám egyes vélekedések szerint Brüsszelben vagy Liège-ben születhetett. Atyja, Martin T'Serclaes de Tilly a szomszédos namuri grófság *sénéchalja* volt, aki fiatalabb korában V. Károly szolgálatában katonáskodott. Az ifjú tanulmányait Jacques testvérével együtt előbb a châtelet-i, majd a kölni jezsuita kollégiumban folytatta. Tizenhét évesen (1576-ban) önkéntesként (*Aufwärter*) belépett a Don Juan d' Austria herceg (1547-1578) vezette németalföldi spanyol hadseregbe. Hasonlóan Schwarzenberghez 1583-ban részt vett a kölni választófejedelemségért vívott háborúban. Ekkor Philipp Octavian von Mansfeld (1564-1591)⁶¹ ajánlására zászlósként (*Fähndrich*) szolgált Hermann von Lynden (1547-1603) gyalogos regimentjének testőr-, vagyis első vagy *obristi* kompániájában. Alacsonyabb katonai rangokban egészen 1587-ig maradt II. Fülöp spanyol király Alessandro Farnese vezette németalföldi hadseregének szolgálatban. Ám ekkor, a spanyol uralkodó parancsára a francia vallásháborúban a Katolikus Ligát vezető Henri guise-i herceg (1550-1588) megsegítésére küldött seregben találjuk. Schwarzenberg ekkor bízta meg egy kürasszír kompánia vezetésével, mint *Rittmeistert*. Parancsnokai annyira meg voltak elégedve Tilly teljesítményével, hogy nemsokára több zászlónyi lovasságot bízta gondjaira. 1588-ban ott találjuk Jamets ostrománál, majd az arques-i (1589. szeptember 20-21.) és az ivryi (1590. március 14.) csatákban. Utóbbi összecsapás után ő kapta feladatául, hogy a vert sereget visszavezesse Lotaringiába. 1592 tavaszán Schwarzenberghez hasonlóan ott találjuk Párma hercegének Rouen felmentésére küldött seregében, ám hamarosan elhagyta a francia Katolikus Liga zászlaját, visszatért Németalföldre.⁶² Mint már korábban említettem II. Rudolf 1594. szeptember 19-én öccséhez, Ernő főherceghez fordult Sebastian Westernach

⁵⁹ ÖStA HStA H AA Fasc. 128. Fol. 318r.; ORTELIUS 2002. 75r.

⁶⁰ ÖStA HfKA GBU 1595-1596 No. 407.139v-156v.; PÁLFFY-PERGER 1998. 245.

⁶¹ Peter Ernst I. von Mansfeld második házasságából született fia. Apjához és féltestvéréhez hasonlóan a katonai pályát választotta. 1591 nyarán halt meg Knodsembourg ostrománál. SEIDEL 1998. 302., 325., 414-415.

⁶² ADB Bd. 38. 314-350.; JUNKELMANN 2007. 6-13.; SALLER 2007. 9-17.

közvetítésével, hogy számára hadakozásban jártas személyeket küldjön, akiket mind a tisztségek betöltésére, mind haditanácsosként alkalmazni lehet. Az uralkodó meg is nevezte kiket szeretne a Magyar Királyságba hozatni: Tilly urat és de la Mottát. Majd egy nappal később megismételte levelet, immáron nevek nélkül.⁶³ Mansfeld is maga mellé kérte még a császári megbízottal folytatott decemberi tárgyalásaiban, majd kijárta az Udvari Haditanácsnál, hogy 1595. június 3-án *Obrist-Wachtmeisterré* nevezzék ki.⁶⁴ Arra azonban már Villermont is felhívta a figyelmet, hogy nem állapítható meg, hogy a levelekben Jeanról vagy testvérbátyjáról, Jacques -ról esik szó.⁶⁵ Mind a két eshetőség felmerülhet, hiszen az iratokban csak a vezetéknev szerepel.⁶⁶ Az eddigi feltételezésemmel ellentétben, a forrásokat újra áttekintve úgy gondolom, hogy az *Obrist-Wachtmeister* tisztséget nem Jean, hanem Jacques kaphatta. Az idősebb testvér már az 1590-ben és 1591-ben is élénk levelezésben állt Ernő főherceggel, és a lotaringiai katonáskodás alkalmával is magas pozíciót töltött be.⁶⁷ Az Udvari Haditanács 1595. évi protokollumából pedig kiderül, hogy szeptember 12-én instrukciót kapott arra, hogyan járjon el a vallon lovasokkal kapcsolatban felmerült ügyek elintézésénél (minden garázdálkodásukért bűnbocsánatot kaptak).⁶⁸ Október 2-án pedig arra utasították, hogy Hans Leonhard von Jell-lel, a keresztény had *Rumormeisterével* együtt mustrálja meg a vallon gyalogságot. Az alkalmatlanokat bocsássa el, míg a szolgálatra alkalmasokat négy zászlóba vonják össze.⁶⁹ Feltételezésemet támasztja alá az is, hogy a II. Ferdinánd által 1623-ban a két fivérnek adományozott pátens Jacques-ot név szerint említi, mint Esztergom 1595. évi ostromában résztvevő *Obrist-Wachtmeistert*.⁷⁰ Ezen tisztsége mellett még mezei haditanácsossá is kinevezték, mint ahogyan erről a Gedenkbücher Österreich egy 1596. február 13-i és március 11-i bejegyzésében is olvasható.⁷¹ Az utolsó rá vonatkozó említést pedig ugyanezen év december 31-éről származik, amikor is az Udvari Fizetőmester jelentette, hogy a vele szemben lévő adósságot (4961 forint és 40 krajcár) kiegyenlítették.⁷² Azt nem lehet megállapítani, hogy Jean ekkor elkísérte-e bátyját a

⁶³ HATVANI 1859. 61.

⁶⁴ ÖStA KA AFA 1595/4/3g; ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 317v.

⁶⁵ VILLERMONT 1860. 12-13.

⁶⁶ ÖStA KA AFA 1595/4/3g; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 184v. No. 22.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 317v.; ÖStA HFKA GBÖ 1595-1596 Band 157. Fol. 400v.; ÖStA HFKA GBÖ 1595-1596 Band 157. Fol. 424v-425r.; ÖStA HFKA GBÖ 1595-1596 Band 157. Fol. 766r-v.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 10r. No. 97.; HATVANI 1859. 61.

⁶⁷ VILLERMONT 1860. 11-12.

⁶⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 154r. No. 83.

⁶⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 214r. No. 7.

⁷⁰ VILLERMONT 1860. 11-12.

⁷¹ ÖStA HFKA GBÖ 1595-1596 Band 157. Fol. 400v.; ÖStA HFKA GBÖ 1595-1596 Band 157. Fol. 424v-425r.

⁷² ÖStA HFKA GBÖ 1595-1596 Band 157. Fol. 766r-v.

magyarországi hadszíntérre. Mint ahogyan arról sincsen további információnk, hogy a testvérpár a Habsburg Monarchia szolgálatában maradt 1596-ot követően is. Egy dolog azonban bizonyos. Az, hogy 1600-ban Jean neve felbukkan a bécsi és prágai iratokban. A harmincéves háborúban a Katolikus Liga későbbi legendás generálisa Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur herceg oldalán tért vissza az Oszmán Birodalom elleni küzdelembe, akit még a francia vallásháborúk idejéből ismerhetett.⁷³ Egy magánlevélből kiderül, hogy Tilly jól ismertnek számított mind a Francia Királyságban, mind pedig Németalföldön. Giovanni Stefano Ferreri prágai nuncius 1604. augusztus 2-án Blandrata di San Giorgio bíborosnak írt levelében arról számolt be, hogy Tilly katonai életpályáját nagyon is jól ismerik a németalföldiek. Elmesélte még, hogy neki a francia király (IV. Henrik) azt mondta, ha Albert főherceg az ő oldalára állna, akkor spanyol helytartóból németalföldi herceggé és egész Németalföld urává tenné.⁷⁴ Sajnos azonban életének 1595 és 1600 közötti időszakáról, mint ahogyan életrajzírója, Villermont is megjegyzi, szinte semmit sem tudunk. Az bizonyos, hogy a Guise-ek melletti katonai szolgálataiért megkapta Dun és Villefranche városok kormányzóságát, amelyek a béke megkötését követően a király birtokába kerültek ismét. Állítólag IV. Henrik is elismerte képességeit, és győzködte is, hogy álljon szolgálatába, ám hasztalan. Nagyon valószínű, hogy a Ferrerinek elmesélt epizód is ekkor történhetett meg.⁷⁵ Emellett Bassompierre is említést tett arról emlékiratában, hogy Tilly néhai atyja parancsnoksága alatt szolgált, ezért nagyon kedvelte a lotaringiai főnemest.⁷⁶

A negyedik személy, aki feltételezhetően Mansfelddel és Schwarzenberggel együtt érkezett a Magyar Királyságba, Miguel de Lopez volt. Sajnos a spanyol származású katona előéletéről és magyarországi karrierjének kezdetéről csupán kevés információval rendelkezünk, ám a közvetett információmorzsák segítségével egy valószínűsíthető életpálya darabkáit mégis összeállíthatjuk. Eugen Heischmann szerint 1596 decemberében már úgy említik, mint Schwarzenberg alatt szolgáló kapitányt (*Capitan*).⁷⁷ Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a keresztény hadseregben *Obrist-Feldmarschall*-ként szolgáló híres hadvezérrel együtt érkezhetett a magyarországi hadszíntérre. Schwarzenberg ugyanis Karl von Mansfeld közbenjárására 1595 tavaszán megbízást kapott az uralkodótól arra, hogy Németalföldön 1000 vallon kürasszírt és 1000 vallon lovas lövészt felfogadjon és a magyarországi hadszíntérre vezényeljen. Bár a lovasokat a *Bestallung*juk szerint mindössze három hónapra fogadták fel,

⁷³ VILLERMONT 1860. 18-19.; TÓTH 2000. 321.; ISTVÁNFY 2009. 367.

⁷⁴ Die Prager Nuntiatur 1913. 190.

⁷⁵ VILLERMONT 1860. 7.

⁷⁶ BASSOMPIERRE 1870. 108.

⁷⁷ ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.; HEISCHMANN 1925. 252.

az uralkodó a továbbiakban is igényt tartott szolgálataikra, így 1595 decemberében az Udvari Haditanács megegyezést, úgynevezett *Accordót* kötött *Obristj*ekkel. Ennek értelmében 1596. január 5-én Pozsonyban Ernst Freiherr von Eck, Jakob Püchler és Hans Leonhard von Jell biztosok az életben maradtakat megmustrálták és a szolgálatban maradtakból összesen három-három kürasszír és lovas lövész kompániába szervezték. Egy részük Korpona környékén vonult téli szállásra, a többiek pedig Sopron és Magyaróvár körül helyezték el. Utóbbiak azonban a zsold elmaradása miatt hamarosan Prága érintésével hazavonultak, hiába próbálta őket maradásra bírni Schwarzenberg. Az 1596. év decemberére a nélkülözés és a harcok miatt a megmaradt kompániák sem voltak harcképes állapotban, így december 12-i dátummal az Udvari Haditanács kiállította az elbocsátásról szóló iratot az *Obristj*ek számára, majd hat nappal később Hainburgban megtörtént utolsó mustrájuk.⁷⁸ De Lopez valószínűsíthetően megélte mindezeket, ám nem tudjuk, hogy milyen tisztséget töltött be 1595-ben és 1596 jó részében. Annyi bizonyos azonban, hogy 1595 novemberének eleje előtt biztosan nem lehetett kapitány egyik kompánia élén sem. Erre enged következtetni Nicolaus Gabelmann hadititkár 1595. november 25-i dátummal összeállított irata, amely felsorolta az abban az esztendőben mind az alsó-, mind pedig a felső-magyarországi hadszíntéren felvonult keresztény katonaságot és azok főbb tisztségviselőit, egészen a zászlósokig (*Fähnrich*), ám a spanyol nemes nevét nem találhatjuk itt.⁷⁹ A vallon lovasság reformációját követően kialakított három kürasszír és három lovas lövész kompánia, majd az április 6-án megtartott mustra alkalmával sem találkozunk a kapitányok között a nevével.⁸⁰ Hogyan lehetséges akkor az, hogy 1596 decemberében már ezt a tisztséget töltötte be? Erre a magyarázatot két egykorú történetíró munkájában fennmaradt sorok adhatják meg. Istvánffy ugyanis a mezőkeresztesi csata (1596. október 22-26.)⁸¹ keresztény veszteségeit számba véve a következőket jegyezte le: „Elesék az csehek közül is Poppel Venceslaus Pretipskius Jánossal, s az olaszok, balonok [ti. vallonok] s vestfalusok közül majd mindnyájan odamaradának.”⁸² Ortelius ennél árnyaltabban fogalmaz, amikor megemlíti, hogy a vesztfáliai és vallon kürasszírok kapitányainak mindegyike a csatatéren maradt.⁸³ Ennek köszönhetően, azaz a megüresedett tisztség betöltésével emelkedhetett kapitányságra de Lopez a csatát követően. Ez az eljárás

⁷⁸ ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8a Fol. 588r.-591r. illetve ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 496/1595.; ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8a.; ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8d.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 499/1596.; ÖStA HHSStA H AA 1595 Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.; HEISCHMANN 1925. 252-253.; PÁLFFY-PERGER 1998. 245-246.; ORTELIUS 2002. 75r.

⁷⁹ ÖStA HHSStA H AA 1595 Fasc. 128. Fol. 318r.

⁸⁰ HEISCHMANN 1925. 253.

⁸¹ TÓTH 2000. 203-262.

⁸² ISTVÁNFFY 2009. 269.

⁸³ ORTELIUS 2002. 120r.

nem is volt példanélküli már korábban sem a vallon katonáknál, hiszen például a később, 1602-ben egy 150 fős lovas lövész komppánia felállítással megbízott Peter von Asselborn neve sem szerepelt Gabelmann 1595 novemberi listáján, ám már az 1596. január 5-i és az április 6-i mustránál is mint kapitány került megmustrálásra Schwarzenberg megmaradt lovasságában.⁸⁴

Az általam kiválasztott tizenkét személy közül egy másik csoportot a már a tizenöt éves háború előtt Habsburg szolgálatba szegődött személyek alkotják. Esetükben tehát érdemes életpályájuk azon szakaszát is áttekinteni, amelyet a háborún kívül, ám már a Habsburg család szolgálatában töltöttek. Elsőként a három, e csoportba tartozó személy közül a legismertebbet, gróf Alfonso Montecuccolit kell kiemelnem. A modenai területen fekvő Riva és Montespecchio ura 1546-ban született. Feltételezések szerint 1568 körül Alfonso d'Estevel, Montecchio örgrófjával (1527-1587) a Francia Királyságba utazott, hogy a francia király, IX. Károly (1560-1574) oldalán részt vegyen a hugenották ellen vívott úgynevezett harmadik francia vallásháborúban. Az 1570. augusztus 8-án megkötött saint-germain-i béke után azonban nem tért vissza Modenába, hanem a párizsi udvarban maradt. Itt az itáliai gróf feleségül vette Isabelle de Coqui-t, ám házassága nem tartott sokáig, hiszen hamarosan özvegyiségre jutott. Ekkoriban a hadi tapasztalatok mellett új ismeretekre tett szert az ifjú Montecuccoli, hiszen arája halála után az udvari élet forgatagával is megismerkedhetett. Habsburg Erzsébet (1554-1592) 1570. november 26-án házasságot kötött IX. Károllyal a Notre-Dame de Mézières templomban.⁸⁵ A gróf az új francia királyné udvarában vállalt szolgálatot, amely élete egyik legfontosabb és leggyümölcsözőbb döntésének bizonyult. Mint udvari nemes úr, különböző megbízatásokat teljesített, amivel elnyerte Erzsébet kegyét.

Miután a francia király 1574. május 30-án a vincennes-i kastélyban mellhártyagyulladásban meghalt, ifjú özvegyének sem volt többé maradása a párizsi udvarban. Bár felmerült, hogy az új királlyal, III. Henrikkel (1574-1589) eljegyzik, ám a negyven napos kötelező gyász után úgy döntött az immáron fehér királynőnek nevezett Erzsébet, hogy visszatér szüleikhez Bécsbe. Így 1575. december 5-én elindult Párizsból, és vele tartott Montecuccoli is.

A királyné 1576-ban érkezett meg kíséretével a császárvárosba, ahol a gróf, mint pohárnok (*Mundschenk*) folytatta tovább szolgálatát. Erzsébet továbbra is egyengette sorsát, hiszen saját udvarhölgyét, Sidonia de Golgint jegyeztette el vele, sőt a menyasszony hozományáról is

⁸⁴ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 720/1602.; HEISCHMANN 1925 252-253.

⁸⁵ WURZBACH 1860. 169.; KHEVENHÜLLER 1971. 59.

gondoskodott.⁸⁶ Mindezekén túl a frigyhez mind II. Rudolf, mind Alfonso d'Este ferrarai, modenai és reggioi herceg (1559-1597) hozzájárult. Az esküvőre végül 1581-ben Prágában került sor. A következő évben Montecuccoli részt vett a császár kíséretében az augsburgi birodalmi gyűlésen.⁸⁷ Majd még 1582 folyamán az ifjú pár Itáliába utazott, hogy Montecuccoli Desiderio nevű testvérével együtt átvegye apai örökségét, a rivai és a montespecchio birtokokat.

A család közben gyarapodott is, hiszen 1582-ben megszületett Ernesto (1582-1633), míg a rákövetkező évben Girolamo (1583-1643).⁸⁸ A két, felnőttkort megért fiú mellett felesége két leánygyermeknek is életet adott: Izabellának és Szidóniának. A szüleihez visszatért főhercegnő megbízásából több diplomáciai úton is részt vett.⁸⁹ Montecuccoli azonban a hadügytől sem távolodott el. A főhercegnő megbízásából az immáron főistállómeisterévé kinevezett itáliai nemes 100 lovas lövészt toborzott, hogy Miksa főherceg lengyelországi hadjáratát támogassa. Az Udvari Haditanács 1588. február 7-én azt javasolta, hogy lovasságát a Lengyel Királyságban oszlassák fel.⁹⁰ Erzsébet 1592. január 22-én bekövetkezett halála után sem maradt patrónus nélkül, hiszen Montecuccoli Ernő főherceg szolgálatába állt.⁹¹ Részt vett a horvát-szlavón végek harcaiban, majd 1593 decemberében visszatért Prágába. Ám nem maradt ott sokáig, mivel Ernő főherceg jóvoltából újabb megbízást kapott. II. Rudolf legidősebb öccsét ugyanis II. Fülöp spanyol király Németalföld helytartójává nevezte ki. A főherceg még ugyanezen év végén elindult Brüsszelbe, ahová 1594 tavaszán nagy pompával vonult be, és kíséretének egyik tagja kamarásként Montecuccoli gróf volt.⁹² Ernő főherceg az őt kízó súlyos betegségek következtében 1595. február 22-én meghalt.⁹³ Montecuccoli patrónusa halála után nem hagyta el Németalföldet, ahol újra megmutathatta katonai képességeit. IV. Henrik francia király 1595. január 17-én hadat üzent II. Fülöpnek. Júniusban Picardiában is megindultak a hadműveletek, ahol a Katolikus Liga három várat birtokolt még: Hamot, La Fère -t és Soissons -t. A francia király seregei sikeresen megostromolták az elsőként említett várat. Eközben azonban a Németalföldet átmenetileg kormányzó Pedro Henriquez de Acevedo y Toledo, Fuentes grófja is megindította csapatait, amelyek június 26-

⁸⁶ CAMPORI 1872. 227.

⁸⁷ KHEVENHÜLLER 1721. 230.

⁸⁸ CAMPORI 1872. 227-232.

⁸⁹ Erről a diplomáciával foglalkozó fejezetben szólok részletesebben.

⁹⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 184. Fol.: 221v. No. 28.; ÖStA KA AFA 1588/2/4.; ÖStA KA AFA 1588/2/5.; ÖStA KA AFA 1588/2/8.

⁹¹ CAMPORI 1872.

⁹² Kurze und eigentliche Beschreibung 1594.; CAMPORI 1872.; KHEVENHÜLLER 1971. 215.

⁹³ KHEVENHÜLLER 1971. 221-222.

án La Catelet -t foglalták el, majd július 14-én Doullens falai alá érkeztek meg. A picardiai francia haderő a vár felmentésére indult, de július 24-én vereséget szenvedett. Egy héttel később Fuentes gróf katonái rohammal vették be az erődöt. A hami mézszárlás megbosszulására a győztesek az őrség életben maradt tagjait és a lakosokat is legyilkolták. Ezt követően a 17 000 főből és 70 ágyúból álló hadsereg tovább vonult Cambrai várához, amelyet védői két hónapi ostrom után, október 9-én adták fel.⁹⁴ Arról egyelőre nem rendelkezem információval, hogy az 1595. évi picardiai hadjáratban Montecuccoli részt vett volna, az azonban bizonyos, hogy a következő évben a harcmezőn találjuk. Fuentes grófjának sikerei miatt ugyanis IV. Henrik úgy döntött, hogy Picardiába vonul serege egy részével és 1595 novemberben ostrom alá vette a L'Oise folyó völgyében fekvő, stratégiai fontosságú La Fère várát. A Németalföld kormányzását közben átvevő Albert főherceg⁹⁵ mindenképpen fel akarta menteni az erődöt. Katonai tanácsadói azt javasolták számára, hogy haderejének gyengesége miatt ne a francia fősereget támadják meg, hanem Calais, így elvonva IV. Henriket La Fère falai alól. A Luis de Velasco y Velasco, Salazar grófja által vezetett spanyol-vallon csapatok, valamint a francia katolikusok hozzájuk csatlakozó egységei 1596. április 24-én rohammal vették be a várat. Majd jelentős őrséget hátrahagyva a közeli Ardres alá vonultak, amelyet május 23-án foglaltak el.⁹⁶ Montecuccoli mindkét ostromban részt vett, és egy vallon lovas lövész alakulat élén harcolt.⁹⁷ Bár Salazar grófjának hadművelete sikeres volt, célját mégsem érte el, hiszen egy nappal Ardres elfoglalását megelőzően La Fère spanyol őrsége megadta magát. Mivel 1596. május 24-én a greenwichi kastélyban az Angol és a Francia Királyság, valamint a Németalföldi Egyesült Tartományok szövetséget kötöttek egymással, Albert főherceg kénytelen volt haderejének zömét kivonni Picardiából és a La Manche csatorna vidékéről. Spanyol és vallon gyalogos regimentjeit és lovasait észak felé indította, amelyek július közepén ostrom alá vették Hulstot és augusztus 18-án el is foglalták.⁹⁸ Montecuccoli azonban a Francia Királyságban maradt és lovas lövészeit Artois kormányzójának, Marc de Rie, Varambon örgrófjának támogatására rendelték. IV. Henrik azonban egyik legjobb hadvezérét, Charles de Gontaut, Biron herceget küldte Artois meghódítására. Szeptemberben a francia király hadvezére Rie seregét egyszerűen csapdába

⁹⁴ BROWNING 1840. 194.; BRAUDEL 1996. 1291-1292.

⁹⁵ KHEVENHÜLLER 1971. 222-225.; BRAUDEL 1996. 1295.; DUERLOO 2012.

⁹⁶ DAVILA 1678. 700-709.; WATSON 1839. 515-517.; BROWNING 1840. 194-196.; KHEVENHÜLLER 1971. 230.; BRAUDEL 1996. 1292.; DUERLOO 2012. 44.

⁹⁷ CAMPORI 1872.

⁹⁸ KAMPEN 1831. 546.; WATSON 1839. 517-520.; NIMWEGEN 2006. 164.; DUERLOO 2012. 45.

csalta és foglyul ejtette. A fogság keserű kenyerét Párizsban nem csak az artois-i kormányzónak kellett ennie, hanem a vele együtt elfogott Montecuccolinak is.⁹⁹

Néhány hónappal később újra Németalföldön találjuk a gróft: Párizsból április 7-én írt levelében maga Montecuccoli is annak a reményének adott hangot, hogy hamarosan kiszabadul. A következő hónapban már II. Rudolf szolgálatába szegődött. 1597. május 8-án ugyanis 2 kompániába szervezve 100-100 főnyi vallon lovas lövész egység felállításával bízták meg.¹⁰⁰

A már a tizenöt éves háborút megelőzően a Habsburg család szolgálatában álltak közül a második, általam kiválasztott Gilberto de Santhilier (vagy franciásan Saint-Hilaire).¹⁰¹ Ha hihetünk Wilhelm John és Wilhelm Erben 1903-ban megjelent művének, akkor ő is Habsburg Erzsébet szolgálatába állt, majd miután az ifjú főhercegnő megözvegyült elkísérte Bécsbe is, ahová 1576 elején érkezhetett meg.¹⁰²

A következő információink már tizenkét esztendővel későbbi, ám az bizonyos, hogy Montecuccolival ellentétben nem az udvari és diplomáciai, hanem a katonai pályát választotta. Ráadásul az 1588-ból származó protokollum bejegyzés arról tanúskodik, hogy ekkor már egy megkezdett karrieréről beszélhetünk. Santhilier ez év áprilisában az Udvari Haditanácshoz fordult lovas lövészei ügyében.¹⁰³ Azt azonban nem tudjuk megállapítani, hogy pontosan hol szolgálhatott Santhilier, csak feltételezéseink lehetnek. A Pálffy Géza által közreadott, a magyarországi várak 1582. évi állapotát bemutató jegyzék szerint lovas lövészek Kassán, Tokajban, Szendrőn, Szatmáron, Érsekújvárbán, Kanizsán és Kőrösön szolgáltak kisebb-nagyobb (általában ötvenfős) létszámban.¹⁰⁴ A felsorolt hét erősség közül azonban a lotaringiai nemes lovasaival csak Felső-Magyarországon szolgálhatott. Kijelentésemet egy közvetett és egy közvetlen bizonyítékkal lehet alátámasztani. Santhilier 1590. október 1-én azt az utasítást kapta az Udvari Haditanácstól, hogy két társával, Wolf Ligsalzcal és Anton Stampal menjenek és foglalják el tisztségüket Felső-Magyarországon.¹⁰⁵ A két utóbbi személy esetében bizonyosak lehetünk, hogy korábban is ezen a végvidéken szolgáltak. Ligsalzot 1588. május 4-én Egerbe, míg Stampot ugyanezen év június 12-én Szendrőbe nevezték ki zászlóssá (*Fähndrich*) az ezekben a várakban állomásozó német gyalogos

⁹⁹ WATSON 1839. 520.; CAMPORI 1872.

¹⁰⁰ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 530/1597.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 533/1597.

¹⁰¹ SCHMEDES 1914. 28.

¹⁰² JOHN-ERBEN 1903. 82.

¹⁰³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 183. Fol.: 262r. No. 37.

¹⁰⁴ PÁLFFY 1995a. 160-172.

¹⁰⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 185/2. Fol.: 228r. No. 2.

zászlókhöz.¹⁰⁶ Feltételezhetjük tehát, hogy a nevezett két személyhez hasonlóan Santhilier is Felső-Magyarországon szolgált a tizenöt éves háborút megelőző időszakban. Egy 1591. évből származó protokollum bejegyzés minden kételyünket eloszlatja. Eszerint január 30-án Santhilier azzal a kéréssel fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy utasítsák a felső-magyarországi mustramestereket a vele való elszámolásra.¹⁰⁷

Miután sikerült tisztáznunk szolgálati helyét, még két fontos megállapítást tehetünk Santhilier-vel kapcsolatban. A ruházatuk színe alapján megkülönböztetett sárga vagy vörös kabátos lovas lövészeknél állt szolgálatban. Ezek az alakulatok már évtizedekkel korábban a Felső-Magyarországon állomásoztak.¹⁰⁸ Pierre Lescalopier 1574. évi erdélyi utazásáról készített feljegyzései alapján azt is tudjuk, hogy a Kassa környéki falvakba telepített „sárga zubbonyosok százada franciákból és olaszokból áll.”¹⁰⁹ Nagy valószínűséggel részt kellett, hogy vegyen az 1588. október 8-án lezajlott szikszói ütközetben is. Ekkor az Abauj vármegyei gazdag mezőváros megbüntetésére küldött Kara Ali székesfehérvári bég csapatai csaptak össze a Rákóczi Zsigmond egri kapitány vezette keresztény katonasággal a település határában, akik között Istvánffy Miklós leírása szerint ott voltak „a szepti fekete német lovas fegyveresek, s veresek, sárgák Göncről, az köntösök színéről úgy hívatatván, kétszázharmincan menének.”¹¹⁰ A lovas lövészek derekasan kivették részüket az ütközetből is. Az előretörő keresztény katonaság ugyan az oszmán csapatok ágyúinak tüzétől megzavarodva elkezdett menekülni, ám Istvánffy szerint „ott szükségkorán az mieinket hatszáz kopjás és a német puskás-lovas, fegyveres serege alkalmas időben megsegítik.”¹¹¹ Az ütközetet végül ez a támadás, illetve Rákóczinak vagy kapitányainak tulajdonított hadicsel döntötte el.¹¹²

Santhilier katonai karrierjében 1590 októberében jelentős változás állt be. E hónap 17-i dátummal ugyanis az Udvari Haditanácstól azt az utasítást kapta, hogy a Győrben állomásozó egyik német gyalogos zászló¹¹³ *hauptmanni* tisztségének betöltésére a császárváros védelme szempontjából kiemelt fontosságú várban jelentkezzen.¹¹⁴ Az elhalálozott Octavio Spinola helyét kellett átvennie, ez azonban nem ment zökkenőmentesen. Bár az Udvari Haditanács

¹⁰⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 182. Fol.: 66r. No. 15.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 182. Fol.: 254v. No. 40.

¹⁰⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 186. Fol.: 186r. No. 64.

¹⁰⁸ KELENIK 1991. 103.; PÁLFFY 1995a. 160.

¹⁰⁹ LESCALOPIER 1982. 96.

¹¹⁰ ISTVÁNYFY 2009. 85.

¹¹¹ ISTVÁNYFY 2009. 87.

¹¹² ISTVÁNYFY 2009. 87. HANGAY 1987. 64-76.; SZABÓ 1999. 851-860.

¹¹³ PÁLFFY 1995a. 166.

¹¹⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 185/2. Fol.: 237r. No. 22.

1591. január 28-án utasította Santhiliert a tisztség betöltésére,¹¹⁵ ám valójában erre csak május végén – június elején kerülhetett sor. Mivel két, igen fontos probléma is felmerült: egyrészt rendezni kellett, hogy Santhilier zsoldját mikortól fizessék. Ő maga májusban azt kérte, hogy 1591. március 15-től visszamenőlegesen kerüljön erre sor.¹¹⁶ Ezt az Udvari Haditanács május 22-én el is fogadta és egyúttal utasította Gregoróczy Vince magyar vicegenerális, hogy az új *Hauptmann* minél előbb mutassa be leendő katonáinak.¹¹⁷

A másik megoldandó probléma Santhilier szállásának kérdése volt. A lotaringiai nemes ebben az ügyben is kéréssel fordult a haditanácsosokhoz.¹¹⁸ Ők pedig Gregoróczynak február 5-én azt az utasítást küldték, hogy a magyar vicegenerális segítsen megvásárolni Santhilier számára a néhai Spinola hajlékát.¹¹⁹

A következő év elején ismét fontos változás történt Santhilier életében. Mint ahogyan már említettem 1592. január 22-én Bécsben meghalt Erzsébet főhercegnő, addigi patrónusa. A lotaringiai nemes sem maradt azonban befolyásos támogató nélkül, hasonlóan Montecuccolihoz, hiszen ő is Ernő főherceg (1553-1595) szolgálatába állt. Talán ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy immáron a győri szolgálatnál is nagyobb megbízatásra vágyott. Egy protokollum bejegyzés alapján tudjuk, hogy 1592 februárjában kérte a maga számára az Udvari Haditanácstól a bécsi városőrség (*Stadtguardi*)¹²⁰ *Hauptmann* tisztségét.¹²¹ Ezt nem sikerült megszereznie, ám patrónusa szeptember 30-án arról tájékoztatta az Udvari Haditanácsot, hogy Santhilier -t a Francia Királyságba küldte.¹²² Sajnos egyelőre szintén homály fedi utazásának pontos okát, illetve visszaérkezésének dátumát. Azt azonban tudjuk, hogy 1593 októberében már újra Győrben volt. Részt vett az 1593. esztendő észak-dunántúli harcaiban, ám nemsokára elhagyta a magyarországi hadszínteret. Montecuccolihoz hasonlóan ő is Ernő főherceggel tartott Németalföldre.¹²³ Patrónusa halálát követően valószínűsíthetően ő sem hagyta el a Spanyol Királyság gazdag északi tartományát, és vélhetőleg újra alkalmat nyílt megmutatni katonai képességeit. Nem tudjuk pontosan, hogy Santhilier meddig maradt Nyugat-Európában és az sem tisztázott még, hogy a németalföldi spanyol seregben vagy a

¹¹⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 187. Fol.: 186v. No. 103.

¹¹⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 186. Fol.: 221r. No. 47.

¹¹⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 187. Fol.: 205r. No. 71.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 187. Fol.: 205r. No. 72.

¹¹⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 186. Fol.: 193v. No. 12.

¹¹⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 187. Fol.: 187r. No. 13.

¹²⁰ A városőrségről lásd: VELTZÉ 1902. 1-213.

¹²¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 188. Fol.: 181v. No. 32.

¹²² ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 188. Fol.: 230r.

¹²³ Khevenhüller 1971. 215.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 368r. No. 8.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 192. Fol.: 184v. No. 35.

Katolikus Liga haderejében harcolt-e? Számomra utóbbi tűnik valószínűbbnek, hogy hasonlóan, mint Jean T'Serclaus de Tilly ő is Mercoeur herceggel tért vissza a Magyar Királyságba. Feltételezésem alátámasztására azonban csak egy közvetett bizonyítékot tudok megemlíteni. Az Udvari Haditanács protokollumában 1600. szeptember 28-i dátummal azt a bejegyzést találjuk, amely szerint Santhilier-t Mercoeur herceg 300 kürasszírja mellé rendelték biztosként.¹²⁴ Hamarosan azonban újabb patrónust talált magának Mátyás főherceg személyében és fontos tisztségekre nevezték ki.

A már a tizenöt éves háborút megelőzően a Habsburg család szolgálatában álltak közül a harmadik kiválasztott Germanico Strassoldo. A Friuliból származó talján nemesre vonatkozóan az első adatunk egy 1591. évi Udvari Haditanácsi protokollum bejegyzésből származik. A Bécsben működő központi kormány szerv utasította Paul von Eizing haditanácsost (korábbi isztambuli orátort) járjon el Strassoldo és Horváth György közötti 600 forintos követelés ügyében.¹²⁵ Sajnos a vitás helyzetről és annak megoldásáról semmi egyebet nem tudunk. Guillén de San Clementenek, a spanyol király prágai követének 1601. december 22-i jelentéséből kiderül, hogy Strassoldo Ernő főherceg kíséretében kamarásként Németalföldre távozott.¹²⁶ II. Rudolf legidősebb öccsét II. Fülöp spanyol király ugyanis a forrongó tartomány helytartójává nevezte ki. A főherceg még ugyanezen év végén elindult Brüsszelbe, ahová 1594 nyarán nagy pompával vonult be.¹²⁷ Ernő halálát követően – Montecuccolihoz és Sainthilier-hez hasonlóan – valószínűleg ő is Németalföldön maradt és tovább szolgált Albert főherceg hadában. A mezőkeresztesi csatát követően 1596 végén az uralkodó újra segítségért fordult a spanyol uralkodóhoz. Elkezdődött az alkalmas személyek kiválogatása is. Az Udvari Haditanács 1596. december 9-i dátummal a császárnak írt levelében Germanico Strassoldot az uralkodó figyelmébe ajánlotta.¹²⁸ Ennek köszönhetően Montecuccolihoz hasonlóan Strassoldo 1597. május 8-án megbízást kapott II. Rudolftól, hogy kapitányi tisztségben 2 kompániába szervezve 100-100 főnyi lovas lövész egységet állítson fel.¹²⁹

Érdeemes arra is rávilágítanunk, hogy a Strassoldo család az ő németalföldi szolgálata idején is képviseltette magát. Giulio Cesare Strassoldo-t az Udvari Haditanács 1595. március 17-i

¹²⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 205. Fol.: 284v. No. 207.

¹²⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 187. Fol.: 134r. No. 48.

¹²⁶ AGS, Estado Alemania. leg. 707. No. 84.

¹²⁷ KHEVENHÜLLER 1971. 215.

¹²⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 197. Fol.: 12r. No. 60.

¹²⁹ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 530/1597.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 533/1597.

dátummal bízta meg 300 itáliai lovas lövész felfogadásával.¹³⁰ Nincsen rá további adat, hogy a Görzi grófságban megmustrált lovasság mely hadműveletekben vett részt vagy egyáltalán harcba vetették-e. A következő esztendőben Giulio Cesare már Wilhelm von Terzka helyetteseként (*Obristleutnant*) tűnik fel a mezőkeresztesi vereséget követően Kassáról 1596. október 28-án, illetve 30-án küldött jelentésben, amelyek a Fuggerzeitungokban maradtak ránk.¹³¹ Az említett cseh főnemes gyalogos regimentjében töltött be a helyettesi tisztséget. Ráadásul még szeptemberben az egri őrség megerősítésére „Maximilian késedelem nélkül Tersko Vilhelmet, ki magát önkényén azzal ajánlá, ötszáz puskás németekkel, melyek más minden regiment seregekből kiválogatták vala, és az balonoknak harmincas seregével odaküldé.”¹³² Ez tehát azt jelenti, hogy Strassoldo gyakorolta Terzka regimentje felett a tényleges parancsnokságot, mind a vonulás, mind pedig a mezőkeresztesi csata alkalmával. A tizenöt éves háború legnagyobb, bár nem döntő csatájában az említett két jelentés szerint fogságba esett.¹³³ Ugyanezt írta egy Grazból 1596. november 4-én küldött hírlevél is. Ez Pálffy Miklós levele alapján beszámolt a keresztények nagy veszteségeiről, majd rátért arra, hogy Strassoldo és Carlo di Portia is rabba lett.¹³⁴ Ennek ellentmond az Alte Feldaktenben Gömör Gusztáv szignójával ellátott cédula, amelyben azt olvashatjuk, hogy Eger előtt elesett.¹³⁵ Az, hogy mi történt Giulio Cesarevel a mezőkeresztesi csatában, bizonytalan. Ha tényleg fogságba is esett, onnan nem szabadulhatott, ott érthette a halál.

Az általam kiválasztott tizenkét személy közül a harmadik csoportot azok a katonák alkotják, akik egy-egy, az uralkodó által felfogadott egységben érkeztek a Magyar Királyságba. Közülük elsőként Alessandro Ridolfit kell megemlítenem. Családja már a középkorban a legismertebb és legtekintélyesebb firenzei patrícius famíliák közé tartozott. A 16. század elejére a város legelőkelőbbjeivel, a Strozikkal és a Mediciekkal kerültek rokonságba. Piero Ridolfi X. Leo pápa hűgát, Contessina Medicit vette nőül. Alessandro Ridolfi édesapja, Giovanni Francesco Ridolfi az 1580-as években tűnt fel, mint bankár és firenzei tanácsúr. Jó üzleti érzékének és kapcsolatainak köszönhetően a Szentszék romagnai timsóbányáinak haszonbérelője, és valószínűleg 1602-ig az angliai timsó-kereskedelem irányítója lett. Emellett a pápai állam, mint állandóan utazó bankárt különböző diplomáciai feladatokkal is megbízta. Négy fia, Alessandro, Ottavio, Lodovico és Frà Niccolò (vagy Lucantonio) nem atyja

¹³⁰ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 486/1595.

¹³¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 136v.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 153r.

¹³² ISTVÁNFY 2009. 254.

¹³³ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 136v.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 153r.

¹³⁴ GÖMÖRY 1892a. 398.; Grazer Nuntiatur. 2012. 247.

¹³⁵ ÖStA KA AFA 1597/4/ad12

hivatását választotta, hanem különböző megbízók szolgálatába álltak.¹³⁶ Karrierjüket, mint elődeik esetében a Medici rokonok, a 16. század végén és a 17. század elején a szintén toszkánai származású Aldobrandini pápa, VIII. Kelemen karolta fel, ahogyan ezt Pietro Aldobrandini bíboros nepos 1604. május 29-én Giovanni Stefano Ferreri prágai pápai nunciusnak Rómából küldött levelében megírta: Alessandro Ridolfi az Aldobrandini ház egyik barátja.¹³⁷

Azzal kapcsolatban, hogy a firenzei származású hadfi mikor érkezhettek meg a magyarországi hadszíntérre, csak egy nunciusi jelentésben találhatunk homályos utalást. Giacomo Serra bécsi nuncius és pápai hadbiztos 1605. június 25-én Bécsből Erminio Valenti bíboros-államtitkárnak írott levelében jegyezte meg, hogy Ridolfi már tíz esztendeje szolgál a Magyar Királyságban.¹³⁸ Újabb kutatásokat igényel annak tisztázása, hogy milyen katonasággal érkezett ide. I. Ferdinánd toszkán nagyherceg 1594-ben 2000 gyalogost küldött féltestvére, Don Giovanni de Medici parancsnoksága alatt a magyar hadszíntérre.¹³⁹ Az egység több mint háromnegyede elpusztult a harcokban, vagy inkább a nélkülözésben.¹⁴⁰ Lehetséges, hogy az életben maradtak között volt Ridolfi is, aki tisztségviselőként jó lehetőséget látott a háborúban arra, hogy karriert építsen, hírnevet szerezzen és némi pénzt is gyűjtsön. Azt sem zárhatjuk ki azonban, hogy a firenzei származású katona csak egy esztendővel később, 1595-ben a Gianfrancesco Aldobrandini vezette pápai segélyhaddal érkezett Esztergom ostromára.¹⁴¹ Egyelőre homály fedi, hol teljesített szolgálatot az 1595-öt követő években. Egyetlenegy rá vonatkozó adatot ismerünk az Udvari Haditanács 1601. évi protokollumában szereplő bejegyzés szerint a hadügyeket irányító központi kormány szerv tanácsosai március 6-án azt ajánlották az uralkodónak, hogy egy kompánia lovas vezetésével bizza meg, azaz Ridolfi az egység *Hauptmannja* legyen.¹⁴²

¹³⁶ A Ridolfi családra vonatkozóan lásd: SPRINGER 1993. 81-83.; HIBBERT 2007. 103-232. passim. Springer szerint Giovanni Francesco Ridolfi négy fia azért nem folytatta a bankári pályát, mivel atyjuk vagyona is erősen megfogyatkozott a timsóbányászatban szintén érdekelt más firenzei családok konkurenciája miatt. SPRINGER 1993. 82.

¹³⁷ Die Prager Nuntiatur 1913. 170.

¹³⁸ Die Prager Nuntiatur 1913. 394.; Érdekességként szeretném megjegyezni, hogy 1604. májusában a II. Rudolf császár és magyar király, valamint Mátyás főherceg levelezéséhez csatolt jegyzékben felsorolt hét hadivállalkozó közül négynek a korábbi szolgálatairól is tettek említést. Ridolfi neve mellől hiányzik korábbi előmenetelének rövid összefoglalása. ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1604 Mai No. 89.

¹³⁹ I. Ferdinánd toszkán nagyherceg (1587 – 1609) uralkodásáról lásd: HIBBERT 2007. 262-265. Toszkánának a tizenöt éves háborúban való részvételéről lásd: NIEDERKORN 1993. 397-411.

¹⁴⁰ NIEDERKORN 1993. 397-399.

¹⁴¹ Banfi cikkében van egy táblázat, amelyben a kapitányokig felsorolja az 1595-ben a magyar hadszíntérre érkezett segélyhad főbb tisztjeit. BANFI 1939-1940. 18-20.

¹⁴² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 207 Fol. 8r.

1595-ben és 1597-ben is jelentős számú vallon katonaság érkezett az Oszmán Birodalom elleni háborúba, ám ez utóbbi évben már egy másik nyugat-európai hadszíntérről, a Francia Királyságból is fogadott fel a császár francia és lotaringiai katonaságot a Magyar Királyságba. Georges Bayer de Boppard már 1596 áprilisában (a beadványon április 30. szerepel, mint érkeztetési dátum) egy a francia vallásháborúk csatáiban a Katolikus Liga oldalán harcolt katona, 1000 kürasszír és 2000 gyalogos zsoldba fogadására tett ajánlatot a prágai udvarnak. Az Udvari Haditanács abban az évben nem vette igénybe szolgálatait,¹⁴³ ám a következő év március 1-én *Bestallung*ot kapott a császártól, amelyben megbízta őt egy 3000 fős gyalogos regiment, valamint 5 kompánia lovas felfogadásával.¹⁴⁴ Boppard az egység élére Hugne-t állította kapitányi rangban, aki a lotaringiai udvarban megszerzett engedély alapján erről a területről toborozta a megállapodásban szereplő kürasszírokat és lovas lövészeket.¹⁴⁵

A negyedik csoportba azok tartoznak, akik önkéntesen érkeztek a Magyar Királyságba. Közülük elsőként a későbbi francia diplomatát és hadvezért, François de Bassompierret kell kiemelni. Joggal merülhet fel a kérdés, mi vonzotta az ifjú lotaringiai nemest a császár szolgálatába? Ennek megválaszolásához három szempontot kell figyelembe venni. Egyrészt a Sahin-Tóth Péter által „határvidéki nemességnek” nevezett lotaringiai nemesek identitása, nyelve és kultúrája is kettős volt. Karrierjük és felemelkedésük szempontjából két út állt ekkoriban előttük: vagy a Habsburg család vagy a francia királyok szolgálata. Ennek szabad utat biztosított a lotaringiai lovagság (köznemesség) azon privilégiuma, amely szerint külföldi szolgálatot is vállalhatnak, amennyiben ez nem sérti a hercegség érdekeit.¹⁴⁶ Másrészt a 16. század végének és 17. század elejének Oszmán Birodalom elleni háborúja a presztízs és rangemelkedés mellett anyagi szempontokból is haszonnal kecsegtető vállalkozásnak tűnt a lotaringiai nemesség körében, hiszen a katonaállítás jó üzlet volt akkoriban. Ehhez ráadásul rendelkezésükre állt egy jelentős létszámú katonaság is, amely az évtizedek óta tartó németalföldi és francia vallásháborúk miatt Lotaringiában és a hercegség körül állomásozott. A fegyverszüneteket követően ennek a tömegesen szélnek eresztett dologtalan, ám harcedzett zsoldosseregnek a felfogadását ajánlotta fel Boppard is a császárnak. Harmadrészt a keresztes háború eszméjének újra feléledését sem zárhatjuk ki a motivációs tényezők közül.¹⁴⁷ Fernand

¹⁴³ ÖStA KA AFA 1596/4/13.; KELENIK 1990. 94.; SAHIN-TÓTH 2004. 1161-1165. ; SAHIN-TÓTH 2006a. 241-253.

¹⁴⁴ ÖStA KA Best. 521/1597.; KELENIK 1990. 94.; NIEDERKORN 1993. 211.; PÁLFFY 1997a. 44. ; SAHIN-TÓTH 2004. 1162.; SAHIN-TÓTH 2006b. 246-247.

¹⁴⁵ HEISCHMANN 1925. 248. p.; PÁLFFY 1997a. 44. p.; SAHIN-TÓTH 2004. 1162.; SAHIN-TÓTH 2006a. 246-248.

¹⁴⁶ SAHIN-TÓTH 2006a. 244.

¹⁴⁷ NIEDERKORN 1993. 390-391.; WIEDEN 1996. 96-97.; LIEPOLD 1998. 125-127.; SAHIN-TÓTH 1999. 453-465.; SAHIN-TÓTH 2004. 1184.; SAHIN-TÓTH 2006a. 243-244.; SAHIN-TÓTH 2006b. 365-391.

Braudel szerint hívó emberek ezrei álmodoztak arról Európa szerte, hogy segítenek ízekre szaggatni a szultán három kontinensre kiterjedő hatalmát. A 16. század második fele ugyanis a középkori feudalizmus szemléletének újraéledését hozta magával. A társadalomban tapasztalható változások azt eredményezték, hogy az emberek a reneszánsz életigenlő mentalitásától elfordultak és olyan dogmatikus, vallási és némelykor aszkétikus gondolkodási és magatartási formákhoz menekültek, amelyek kiutat ígértek válságos helyzetükből.¹⁴⁸ Nem meglepő tehát, hogy ennek hatására újraéledt a lovagi kultúra és ezzel párhuzamosan a keresztes háborúk eszméje is.¹⁴⁹ Jó példa erre Vincenzo Gonzaga mantovai udvara, ahol a keresztes lovagok mítoszának feléledésében Torquato Tasso *A megszabadított Jeruzsálem* című munkája játszott jelentős szerepet és nyújtott ideológia alapot a herceg személyes ambícióihoz.¹⁵⁰ Ez a mentalitásban bekövetkezett fordulat nem csupán Itáliában és nem csak a katolikus felekezethez tartozók között éreztette hatását.¹⁵¹ Mercoeur hercege is a vervins-i béke megkötése után (1598. május 2.) hagyta el Bretagnet, hogy részt vehessen a magyarországi harcokban.¹⁵² Bassompierre esetében is mindhárom tényezővel számolhatunk. A Bettstein vagy Bassompierre család tagjai a 16. században a Habsburg Monarchia majd minden fontosabb oszmánellenes hadjáratában részt vállaltak. Főhősünk nagyapja, aki a keresztségben szintén a François nevet kapta, ifjú korától V. Károly császár szolgálatában állt. Az uralkodó itáliai és franciaországi hadjárataiban az egyik *Landsknechtregiment*jének parancsnoka volt. Feltételezhetjük, hogy részt vett az 1532. évi hadműveletekben, amikor V. Károly seregei jelenlétükkel elrettentették I. Szulejmán szultánt Bécs ostromától. Fia, Bernard folytatta a családi tradíciót és egy „megbecsült tisztségben” szolgált II. Miksa császárt. Ilyen módon ő is egy *Landsknechtregiment* parancsnokaként vett részt az 1566. évi oszmánellenes hadjáratban.¹⁵³ Öccse, az akkor még csak 17 éves Christophe szintén ott volt a hadban, méghozzá a „Bassompierre-regiment” első zászlójának *Hauptmann*jaként. A közös élmények miatt egy életre szóló szoros és szívélyes kapcsolata alakult ki Henri de Guise-zsel. A Katolikus Liga vezetőjének harcostársaként végigharcolta a francia vallásháborúkat.¹⁵⁴ Christophe fia, François Harouében 1579. április 12-én született. Az ifjú Bassompierret atyja az ingolstadtí jezsuita kollégiumba küldte tanulni, ahol iskolatársai voltak a bajor herceg

¹⁴⁸ BEHRINGER 1990. 372.

¹⁴⁹ NIEDERKORN 1993. 391.

¹⁵⁰ NIEDERKORN 1993. 427.

¹⁵¹ BRAUDEL 1996. 1296.

¹⁵² BRAUDEL 1996. 1296.; Mercoeur magyarországi szerepvállalásáról lásd: FETHRENTHEIL-GRUPPENBERG 1937. 205–234.; SAHIN-TÓTH 2004. 1156-1184.

¹⁵³ Meg kell említenem, hogy Bernard de Bassompierre IX. Károly francia király szolgálatába is elszegődött és egy *landsknechtregiment* vezetett. SAHIN-TÓTH 2004. 1159.

¹⁵⁴ BARTHOLD 1838. 18-45. passim.; BASSOMPIERRE 1870. 11-20.; SAHIN-TÓTH 2004. 1158-1159.

testvérei is. Ez, valamint Christophe de Bassompierre tekintélye megnyitotta számára a hercegi udvart is. Ekkor vívhatta ki a bajor birodalmi kerület és a Német-római Birodalom egy másik prominens uralkodójának, Philipp Ludwig neuburgi palotagrófnak a szimpátiáját is, akit F. W. Barthold pártfogójaként említi.¹⁵⁵ Katonai karrierje kezdetén a francia és a spanyol király szolgálatában is részt vett egy-egy hadjáratban. Harcolt IV. Henrik seregében Savoya ellen, a háborút 1601 januárjában zárta le a lyoni béke.¹⁵⁶ Ezt követően Bassompierre, más lotaringiai nemesekhez hasonlóan a karriercsinálás lehetőségének másik módját választotta: III. Fülöp spanyol király szolgálatába állt és részt vett Ostende ostromában (1601. július 5–1604. szeptember 22.) is.¹⁵⁷ Albert főherceg németalföldi seregéből hamarosan a magyarországi hadszíntérre távozott. Döntése háttérében az állhatott, hogy Jean nevű öccse – Sahin-Tóth Péter feltételezése szerint – már Mercoeur herceg kíséretében járt a Magyar Királyságban, míg unokatestvére – a már többször is említett Boppard – Buda 1598. évi ostrománál bekövetkezett haláláig szintén harcolt II. Rudolf szolgálatában.¹⁵⁸

Arra ösztönözték – legalábbis saját visszaemlékezése szerint – a közelebről meg nem nevezett német rokonai is,¹⁵⁹ hogy vegyen részt az Oszmán Birodalom elleni háborúban.¹⁶⁰ Bár I. Miksa bajor herceg felajánlotta számára egy 3000 fős gyalogos regiment vezetését, úgy döntött, hogy inkább önkéntesként vesz részt a magyarországi harcokban.¹⁶¹ Kíséretét tehát előre küldte Ulmba, hogy a lehető legjobban felkészüljenek utazására. Ő maga augusztus 16-án indult útnak Párizsból Nancyba, ahová két nappal később érkezett meg. A lotaringiai udvarban töltött pár nap után, augusztus 22-én kocsin utazott tovább Ulmba. Itt két nap pihenőt követően, augusztus 30-án szállt hajóra és Neuburg, Ingolstadt, Regensburg, Passau, valamint Linz érintésével szeptember 9-én érkezett meg Bécsbe.¹⁶² Esetében tehát valódi önkéntességről beszélhetünk, hiszen szolgálatait nem szerződésért és fizetségért cserébe ajánlotta fel a Habsburg Monarchiának. A magyarországi egy évről szóló leírását olvasva az az ember érzése, mintha számára az Oszmán Birodalom elleni harc olyan kaland lett volna,

¹⁵⁵ BARTHOLD 1838. 105., 108. A palotagrófról lásd: KOSSOL 1976.

¹⁵⁶ Károly Amadé savoyai herceg 1588-ban megszállta a területei közé beékelődött saluzzoi örgrófságot, amely 1529 óta a Francia Királysághoz tartozott. IV. Henrik francia király visszaszerzésére hadat indított. A háborút lezáró lyoni békében a Francia Királyság lemondott Saluzzóról, ám cserébe megszerezte Valromeyt, Bugeyt, Bresset és Pays de Gext. BASSOMPIERRE 1870. 99.; BRAUDEL 1996. 1294., 1306.

¹⁵⁷ BASSOMPIERRE 1870. 98.; DUFFY 1979. 85-89.

¹⁵⁸ SAHIN-TÓTH 2004. 1184.; SAHIN-TÓTH 2006a. 245.

¹⁵⁹ Bassompierre nem nevezte meg azokat a személyeket, akik a magyarországi hadszíntérre csábították, ám látni fogjuk, hogy pártfogói, ismerősei és rokonai közül többen is lehettek azok, akik döntésében befolyásolták.

¹⁶⁰ BASSOMPIERRE 1870. 98-99.; SAHIN-TÓTH 2004. 1184.

¹⁶¹ A bajor kerületi regimentet végül Friedrich von Gaisperg vezette. ÖStA FHKA HFU rN 79. Fol. 390r.-398v.; ORTELIUS 1665. 338.; HEISCHMANN 1925. 231.

¹⁶² BASSOMPIERRE 1870. 99-100.

amin minden valamirevaló nemesifjúnak át kell esnie. Leginkább azokhoz a lovagokhoz hasonlítható, akik a keresztes háborúk idején néhány hónapra vagy évre elmentek a Szentföldre, majd miután „kiverekedtek” magukat a hitetlenekkel, visszatértek a szülőföldjükre. Álljon itt visszaemlékezéséből két példa ennek igazolására. Bassompierre 1603 szeptemberének végén Seifried von Kollonich-csal és 200 magyar lovassal az oszmán sereg felderítésére indult. Amikor összefutottak az ellenséges lovassággal a lotaringiai főnemes mellett már csak Kollonich és kevesebb, mint 30 lovas maradt. Ezek mind menekülésbe kezdtek, mikor meglátták az oszmán lovasságot. Bassompierre, mivel nem tudta elhinni, hogy az ellenség már ennyire közel lenne, és mivel nem nagyon látott különbséget köztük és a magyarok között, azért azt hitte, hogy ezek is keresztények, egészen addig, míg egy magyar oda nem kiáltott neki, hogy: „Heu, Domine, adsunt Turcae!” Ezután ő is visszafordult. Az oszmánok azonban soha nem közelítették meg őket 30 lépésnél közelebb az összecsapásoktól félve. Az ifjú lotaringiai főnemes megérdeklődte, hogyan lehet a keresztényeket a muszlimoktól megkülönböztetni a körülmételésen kívül. A kapott válaszból megtudta, hogy a fogaikról is. Mivel, hangzott a kevésbé tudományos magyarázat, a törökök foga nagyon megrongálódott amiatt, hogy turbánnal fedik be a fejüket. Ezzel szemben a magyarok csak egy kicsi sapkát hordanak. Bassompierre beszámol arról, hogy ő maga az „axióma” igazságát személyesen is megtapasztalta. Ugyanis több mint 50 törökön látta, hogy a fogaik nagyon rosszak, ezzel szemben, akiknek nem volt körülmételése, azoknak nagyon fehér és tiszta fogazata volt.¹⁶³

Az általam kiválasztott személyek ezen csoportjába sorolható be a harmincéves háború egyik híres császári parancsnoka, Henri Du Val, Dampierre grófja is. Dampierre 1580-ban a metzi püspökség területén található Han kastélyában született egy katolikus felekezeti lotaringiai nemesi családba. Tehát számára is adott volt a Bassompierre esetében már említett kettős identitás. Atyja Jacques Du Val, Mondreville ura, édesanyja pedig Nicolas de Bossut lovag, Bazoche bárójának és Han urának idősebbik leánya volt.¹⁶⁴ Katonai karrierjét a feltételezések szerint a németalföldi spanyol seregben kezdte, ám csakhamar elhagyta ezt a szolgálatot. Joggal feltételezhetjük, hogy rá is hatással voltak mindazok a tényezők, mint amelyeket Bassompierre-rel kapcsolatban számba vettem, ezért is fordulhatott azzal a kérelemmel már 1601 áprilisában a császárhoz, hogy vegye zsoldjába őt. Erre azonban egyelőre nem került sor, mivel az egyik kísérője ellen elkövetett erőszakos cselekmény miatt nem engedélyezték

¹⁶³ BASSOMPIERRE 1870. 109-117.

¹⁶⁴ PÁLFFY-PERGER 1998. 220.

azt.¹⁶⁵ Mégsem kellett azonban sokáig várnia. Június 25-én már Prágából utasították az udvari fizetőmestert, hogy az ifjú számára utaltasson ki 200 rajnai forintot. A császár meg is indokolta döntését, miszerint Dampierre-t „legtekintélyesebben” ajánlották figyelmébe.¹⁶⁶ Feltételezhető, hogy a lotaringiai katolikus származású ifjú karrierjét a prágai és a bécsi udvarban Mercoeur herceg támogatta. Az sem kizárt, hogy az ő közbenjárására került a Johann Ernst anhalt-zerbsti herceg¹⁶⁷ által felfogadott gyalogos regimentbe, mint *Hauptmann*.¹⁶⁸ Szolgálatait tehát önként ajánlotta fel az uralkodónak, ám Bassompierre-rel ellentétben ő már nem elégedett meg a hitetlenek ellen küzdő lovagi eszményeknek való pusztá megfeleléssel. Karriert akart csinálni és csinált is, amiért fizetséget várt.

A szolgálataikat önként felajánlók közül harmadikként Pedro de Illanest kell megemlítenem. Nincs adatunk arra, hogyan került a magyarországi hadszíntérre, ám joggal feltételezhetjük, úgy mint Bassompierre esetében is, hogy a keresztes háborúk eszméje befolyásolta a döntésben. Emellett természetesen közre játszhatott a keresztényi szeretet is.

Mint láthattuk a tizenkét kiválasztott személy közül tízen bizonyíthatóan részt vettek a németalföldi vagy a francia vallásháborúban, vagy akár mindkettőben. Igaz közülük hárman – Montecuccoli, Sainthilier és Strassoldo – az Udvari Kamara 1595. februári javaslatának megfelelően már a tizenöt éves háborút megelőzően is szolgálták a Habsburg Monarchiát és ismerősek lehettek számukra a magyarországi viszonyok. A kamarai tanácsosok minden tiltakozása vagy averziója ellenére azonban a nyugat-európai hadszíntereken tapasztalatot és tudást szerzett katonákra nagy szükség volt az Oszmán Birodalom elleni küzdelemben.

¹⁶⁵ JANKO 1876. 74.; PÁLFFY-PERGER 1998. 220.

¹⁶⁶ ÖStA HFKA GBÖ 1601 Band 161. Fol. 280v-281.

¹⁶⁷ Johann Ernst anhalt-zerbsti herceg 1578. május 1-én született Zerbstben Joachim Ernst herceg második házasságából és 1601. december 22-én halt meg Bécsben. ERSCH 1842. 348.; <http://www.geni.com/people/Johann-Ernst-von-Anhalt-Zerbst/6000000006727757469>. Letöltés ideje: 2015. 09. 23.

¹⁶⁸ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601. August No. 74.

Felelősség a felfogadottakért

A 16. században és a 17. század első felében a Habsburg Monarchia haderejében harcoló kisebb-nagyobb mezei és végvári zsoldos egységek toborzásával és felállításával az uralkodó, az Osztrák Örökös Tartományok, a cseh korona országai vagy a birodalmi kerületek rendjei által kipróbált hivatásos katonákat bíztak meg.¹⁶⁹ A kiválasztott személyek kinevezési iratot (*Bestallung*) kaptak megbízóiktól, amelyben nevük, saját és stábjuk fizetése, valamint tisztségük, a mezei hadak esetében az *Obrist*, *Hauptmann*, *Rittmeister* vagy kapitány szó szerepelt.¹⁷⁰ A katonák számára is fontos volt a megbízott személye, hiszen egyrészt egy jó csengésű, jó kapcsolatokkal rendelkező és hadakozásban járatos, tehát tekintélyes személy neve megélhetést és bőséges zsákmányt ígért számukra. Másrészt a megbízott a felfogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, hiszen már az egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg tisztségviselőkké, akik a toborzást végrehajtották. A toborzópénzt, a zsoldot, a leköszönésért járó félhavi fizetséget a megbízottaknak fizette ki az Udvari Kamara, amelyet aztán neki kellett volna alárendeltjeinek szétosztani. A gyalogság esetében az egységen belül a legfőbb törvénykezési jogot is a kezében tartotta.

A továbbiakban tehát a kiválasztott személyekről fennmaradt protokollumbejegyzések és iratok segítségével mutatom be a tizenöt éves háború időszakában a toborzást, a hadszíntérre vonulást, a fizetést vagy annak elmaradását, valamint a felfogadottak leszerelését, elbocsátását. Ezáltal betekintést nyerhetünk abba, hogy milyen problémákkal kellett megküzdeniük, hogyan léptek fel alárendeltjeik érdekében, hogyan fogadták el őket saját katonáik.

Kinevezés, toborzás és mustrára vonulás

¹⁶⁹ Meg kell jegyezni, hogy egész Európában a 15. és a 16. század fordulójától az uralkodók katonákat bíztak meg csapatok felállításával. A megbízottak gyakran más nemzet tagjai voltak: a spanyol királyok leginkább német zsoldosokat fogadtak fel háborúikhoz. A francia vallásháborúban a Német-római Birodalomban felfogadott katonák mindegyik küzdő fél oldalán felbukkantak, vallási hovatartozástól függetlenül. EDELMAYER 2002. 174-202., 227-264.

¹⁷⁰ Részletesen a kinevezési iratokról (*Bestallungok*ról) lásd: BAGI 2001. passim.

Az Udvari Haditanács és a hadban jártas megbízottak megalkudtak a tisztségről, a felállítandó katonaság létszámáról, saját illetve alárendeltjei béréről. Ezt követően átvették a szükséges iratokat, valamint a rendelkezésükre bocsátott előleget, kezdetét vette a toborzás.

Elsőként a csapat felállításával megbízott felfogadta beosztottjait, *Rittmeistereit*, *Hauptmannjait* vagy kapitányait, és a *Bestallungban* foglaltak szerint, a zászlók illetve kompániák számának megfelelően, szétosztotta közöttük az adott egység felállításához szükséges pénzt és a toborzópátens másolatát, valamint kijelölte számukra a toborzóterületet, és a mustrahelyet.

A toborzás a toborzópátens kihirdetésével vette kezdetét az erre kijelölt vidéken. Egyben kezdetét vette az egység szervezése is. A toborzással megbízottak egy-egy tábori írnokot (*Feldschreiber*) is magukkal vittek, aki röviden lejegyezte minden zsoldba fogadott kereszt- és vezetéknevét, születési helyét, az átadott előleg (a gyalogságnál *Laufgeld*, a lovasságnál *Anrittgeld*) összegét, valamint felszerelését, amellyel a mustrán meg akart jelenni. Az átvett összegből kellett a felfogadottnak az utazását és fenntartását megoldania, míg a mustrahelyre nem ért. A zászló alá álltak ezen eljárás lezárásaként egy *Laufzettelt* kaptak, amire felírták a szemle helyét, időpontját, valamint a mustrahelyen az előzetes szervezéssel megbízott *Furierek* nevét.¹⁷¹

A toborzás és az egységek felállítása körüli nehézségekről Schwarzenberg lovasságának példáján keresztül kaphatunk némi betekintést. Karl von Mansfeld az uralkodónál régi beosztottja számára kijárta,¹⁷² hogy a 2000 vallon lovasság felfogadásával és vezényletével az Udvari Haditanács az alatta már szolgált Adolf von Schwarzenberget bízta meg.¹⁷³ Bár a *Bestallungot* a báró csak 1595. június 17-i dátummal kapta meg,¹⁷⁴ a mindig jól értesült Ortelius már 1595 februárjához azt jegyezte fel, hogy a megbízatást ő kapja meg, míg Mansfeld saját parancsnoksága alatt 2000 gyalogost akar felfogadni Németalföldről. Emellett újabb 1000-1000 gyalogost pedig unokaöccse, Karl Herr von Chalongny, valamint Hermann Christoph von Russworm parancsnoksága alá kíván rendeltetni.¹⁷⁵ A katonák már kora tavasszal a Kölni Választófejedelemség területén gyülekeztek. A Fugger családot kölni faktoruk március 2-án ugyanis arról tájékoztatta, hogy a birodalmi fillérmester képviselőjét, Colmen Weygandot a várostól két mérföldnyire a Rajnán 13 kalóz akarta foglyul ejteni, akik

¹⁷¹ BAGI 2011. 161-162.

¹⁷² SCHWARZENBERG 1963. 105.; PÁLFFY-PERGER 1998. 245.

¹⁷³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol. 318r.; ORTELIUS 2002, 75r.

¹⁷⁴ ÖStA HFKA GBU 1595-1596 No. 407.139v-156v.; PÁLFFY-PERGER 1998. 245.

¹⁷⁵ ORTELIUS 2002. 75r.

elől végül csak úgy menekülhetett meg, hogy a Schwarzenberg szolgálatába állni kívánó öt trieri lovas közbelépett.¹⁷⁶ Öt nappal később ugyanő már arról tudósított, hogy a leendő *Obrist* Brüsszelből – ahol addig gyalogregimentjénél állomásozott¹⁷⁷ - megérkezett Kölnbe. A jelentés írója még feltételes módban fogalmazott azzal kapcsolatban, hogy a célja 2000 lovas Magyarországra vezetése volna, ám két dolgot biztosan tudott. Egyrészt, hogy katonáival a Német-római Birodalom területén marad, míg a megfelelő létszám össze nem gyűlik. Másrészt arról is értesült, hogy Schwarzenberg továbbutazott Düsseldorfba azzal a kéréssel, hogy a gülchi (jülichi) hercegségbe küldhesse a már megérkezetteket.¹⁷⁸ A további jelentésekből úgy tűnik, hogy Mansfeld nem csupán azzal a céllal küldte ide őt, hogy lovasságát felállítsa, hanem mind a lovasok, mind a gyalogosok toborzását felügyelnie, szerveznie és irányítania kellett.

A faktor március 16-i jelentésében arról adott hírt, hogy Köln vezetői megerősítették az őrséget, mivel annyi az idegen tiszt (*Hauptleut*) és katona a falakon belül. Schwarzenberg lovasainak a többsége Homsberg körül gyülekezett. Ám a jelentés írójának még mindig kétsége volt afelől, hogy a vallon katonaságot hol fogják bevetni: „hamarosan meglátjuk, vajon a törökök ellen vagy máshol használják fel [őket].”¹⁷⁹ Ugyanezen a napon egy másik üzenet is érkezett Kölnből, amely szerint olyan lassan halad a 2000 lovas és a 6000 gyalogos megmustrálása, hogy félő, hogy június előtt nem hagyják el a várost, mivel nem lesznek készen.¹⁸⁰

A nagyszámú idegen katonaság jelenléte egyre nagyobb terhet rótt a városra, ezért Ernő választófejedelem-érsek kérte az *Obristot*, hogy a legnagyobb sietséggel küldje a hadszíntérre katonáit, amint azok együtt vannak. A faktor március 23-i jelentésében azt is megemlíttette, hogy a leendő lovasok és gyalogosok közül már mintegy 3000 ember gyűlt össze, akiknek azonban nincs felszerelésük, így mustrára sem mehetnek, a zűrzavar pedig csak fokozódik.¹⁸¹

A Fugger család frankfurti faktora március 26-i jelentésében megfogalmazottak még tovább növelték a Schwarzenberg alá rendelt katonák körül kialakult bizonytalanságot. Tudomása szerint ugyanis ők még gülchi (jülichi) hercegségben állomásoztak és nem is magyar hadszíntéren, hanem sokkal inkább az ottani ügyek elintézésére fogják őket bevetni. A faktor

¹⁷⁶ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 221r.

¹⁷⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8967. 756r., 802v.

¹⁷⁸ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 232v.

¹⁷⁹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 244r-v.

¹⁸⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 247r.

¹⁸¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 260v-261r.

azt is tudni vélte, hogy a lovasságot a napokban az Eiffel-hegységben megmustrálták és közülük már 600 főt Hoye várához küldtek.¹⁸²

A frankfurti faktor hallomásait már öt nappal később felírta egy újabb kölni jelentés. Eszerint a lovasság a város környékén volt szétosztva, ám még mindig nem tudták, hol lesz a mustrahely. Sokan közülük már követelték az előleget is, azzal fenyegetőzve, hogy egyébként nem állnak szolgálatba és állítólag azt is kijelentették, hogy őket csak a török és senki más ellen nem vihetik harcba.¹⁸³

Az Udvari Haditanács kísérletet tett arra, hogy megtartsák az első mustrát, mint ahogyan erről a kölni faktor április 6-i jelentésében beszámolt. Eszerint három nappal korábban megérkezett egy császári mustrabiztos, hogy segítse Schwarzenberg munkáját és a katonák (a 2000 lovas és 6000 gyalogos) minél hamarabb a magyarországi hadszíntérre indulhassanak. A kölni faktor úgy értesült, hogy az Udvari Haditanács kiküldötte szállására kérte az *Obristot* és szemére vetette a tapasztalt hiányosságokat. Véleménye szerint az uralkodó sem Schwarzenberggel, sem felfogadottjaival nem lehet majd elégedett, a toborzás sokkal lassabban halad, mint várható lett volna. A faktor azonban megemlítette azt is, hogy más alkalommal a mustrabiztos a spanyol királytól kapott megbízást katonák kiállítására, ám a meghatározott létszámnak még a felét sem tudta a zászlók alá állítani.¹⁸⁴ Tehát a mustra elmaradt.

Mansfeld megbízottja ezek után megkísérelte olyan helyre vezetni csapatait, ahol a mustráig megfelelő mennyiségben található élelmet, takarmányt és tűzifát, mint ahogyan ez a jelentésekből kitűnik. Április 14-én a kölni faktor már arról tudósított, hogy Schwarzenberg csapata, amely már régóta Köln környékén állomásozott és nagy károkat okozott a helyieknek a bergi grófságba vonult. Itt megjelenésük szintén nagy riadalmat keltett, hiszen úgy vélték, hogy nem a török, hanem más módon, azaz ellenük fogják őket felhasználni.¹⁸⁵ A következő napon (április 15-én) Schwarzenberg a lovasokkal és gyalogosokkal megérkezett erre a területre, miután Mühlem alatt átkelt a Rajna túlsó partjára. A katonák elhelyezésére a helyi hatóság a lehető legnagyobb gondot fordította: kijelölt, egymástól lehetőleg távol eső szálláshelyre rendelték őket, amiről írást is kaptak.¹⁸⁶

¹⁸² ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 273r.

¹⁸³ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 280v.

¹⁸⁴ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 292v., 294v.

¹⁸⁵ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 321r.

¹⁸⁶ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 327r.

A sokat szenvedett gülchi (jülichi) hercegségben élők mégsem lélegezhetek fel, ugyanis a kölni faktor április 27-i beszámolója szerint egyre nőtt Schwarzenberggel szemben a bizalmatlanság, mivel állítólag folytonosan azzal fenyegetőzött, hogy katonáinak nagy részét újra ide hozza és itt mustráltatja meg. Úgy hírlett, hogy azt is kijelentette, amennyiben nem engedik be önként, úgy erővel fog bevonulni a tartományba.¹⁸⁷ Schwarzenberg be is tartotta ígéretét, hiszen május 4-én Kölnből arról tájékoztatták a Fugger családot, hogy átkelt katonáival a Rajnán, és egyik *Rittmeistere* (egy bizonyos Schleyer¹⁸⁸) már gülchi (jülichi) területen volt.¹⁸⁹ Ugyanezen a napon egy másik kölni tudósítás pedig még arról is említést tett, hogy a hónap vége előtt biztosan nem fogják megmustrálni a csapatait. Ezáltal Schwarzenberg mind az uralkodónak, mind a birodalom rendjeinek rossz szolgálatot tett, bár a levél írója reményét fejezte ki, hogy hamarosan jóra fordulnak a dolgok és a vallonok a magyarországi hadszíntérre vonulnak.¹⁹⁰

Az, hogy a *Bestallung*ban megállapított létszámú katonaságot nem sikerült a meghatározott időpontra kiállítani és így a mustra is késett, nem számított egyedi esetnek. Hugne öt kompániájának megmustrálására Hans Albrecht von Sprinzensteint rendelte ki az uralkodó. Ő 1597. június 21-én Nancyból azt jelentette az uralkodónak, hogy a lovasok 6 hete pénz nélkül várnak, amit erősen és folyamatosan sérelmeznek. Mivel az uralkodótól sem egy kegyes ígéretet, sem várópénzt nem kaptak, ezért Sprinzensteint egyre erősebben fenyegették, ő pedig semmit sem tud nekik ígérni. Úgy vélte, hogyha a lovasok megkapnák az első havi zsoldot 2 vagy 300 dukát borpénzzel, ezzel megelégednének. Sprinzenstein kifejtette, hogy az uralkodó tudta nélkül sem sokat, sem keveset nem akar ígérni Hugne lovasságának. Ezért választ várt az uralkodótól a sürgető kifizetés és a borpénz miatt. Emellett kérte, hogy az enssingheimi kormányzatnak vagy Strassburg városának írjanak, hogy ők Sprinzensteinnek egy lópénzt (Roßgeld) fizessenek.¹⁹¹

Hasonló esetről, azaz a mustra elhúzódásáról számolt be Hans Hofer, a hadifizetómester kirendelt tisztviselője 1597. augusztus 13-i a prágai Udvari Haditanácsához küldött jelentésében. Ebben azzal magyarázta a 8 vallon lovas kompánia felfogadásának elhúzódását, hogy Hans Leonhard von Jell és Carlo Verleine kivételével a megbízott itáliaiak mindegyike ismeretlen volt a vallonok számára. Véleménye szerint, amennyiben vallon, vagy németalföldi

¹⁸⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 343r.

¹⁸⁸ *Obristleutnant*ként, azaz Schwarzenberg helyetteseként vett részt a magyarországi hadjáratban 1595-ben. Állítólag egy paraszt agyonlőtte. ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 318r.

¹⁸⁹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 355v., 358r.

¹⁹⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 358r.

¹⁹¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 130. Fol.: 33r-v.

kapitányokra bízták volna a toborzást, már régen a hadszíntéren lennének a lovasok.¹⁹² Hofer jelentése nem teljesen fedte a valóságot, hiszen a kijelölt itáliaiak közül Montecuccoli és Strassoldo szolgált a németalföldi spanyol haderőben, neve tehát nem lehetett teljesen ismeretlen ezen a vidéken a toborzandók között. Ráadásul maga a kirendelt tisztviselő is megjegyezte, hogy Montecuccoli kivételével, akinek második kompániája csak 72 főből állt, mindenki több lovassal érkezett a mustrára.¹⁹³

Montecuccolinak nem volt ismeretlen ez a helyzet, azaz korábban sem sikerült neki a megbízásában szereplő létszámú lovast kiállítania. A modenai gróf nevére 1592. október 24-én a bécsi Udvari Haditanács kiállított egy felfogadó iratot, az úgynevezett *Bestallungbriefet*.¹⁹⁴ Egy hónappal később, november 20-án és 1593 januárjában Grazban készítettek el számára még két, úgynevezett *Reiterbestallungot*.¹⁹⁵ A *Bestallungbrief*ből kiderül, hogy Montecuccoli 300 lovas felfogadására kapott megbízást, azzal a kikötéssel, hogy a lovasok felét sürgősen, míg a maradék másik felét szükség esetén kell kiállítania.¹⁹⁶ A Fuggerekhez és a Rómába küldött jelentésekből tudjuk, hogy 1592 novemberében és decemberében 150 lovas lövész állt Montecuccoli parancsnoksága alatt.¹⁹⁷ Joggal tehetjük fel a kérdést, hogyan sikerült november 7-én Montecuccolinak lovasaival bevonulni Zágrádba, ha a kinevezését csak október 24-i dátummal állították ki. A két esemény közötti két hét nem lehetett elegendő a katonák toborzására. Véleményem szerint az történhetett, hogy a *Bestallungbrief* már egy létező állapotot szentesített utólagosan, azaz már az első 150 katona együtt volt, mikor az iratot kiállították. Erre enged következtetni egy szeptember 28-án Bécsbe befutott jelentés, amely arról tájékoztatta az Udvari Haditanács tagjait, hogy Montecuccolival, Andreas Freiherr von Auersperg károlyvárosi *Obristtal*,¹⁹⁸ Ulrich von Königsberg udvari haditanácsossal és Hans Jakob von Thurnnal tárgyalások folynak 500 lovas lövész toborzásáról.¹⁹⁹

Az első 150 lovas felfogadásánál megkönnyítette a dolgát, hogy ekkor saját nációjából toboroztatott. Istvánffy történeti művében a következőket jegyezte le erről: „kik között vala egy olasz lovassereg is gróf Montis Cuculi Sebestyén kapitánysága alatt.”²⁰⁰ Johann Kobentzl

¹⁹² ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 7.

¹⁹³ ÖStA KA HKRA Prag 1597. No. 7.

¹⁹⁴ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 439/1592

¹⁹⁵ ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1592 November No. 65.; ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1593 Jänner No. 24.

¹⁹⁶ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 439/1592

¹⁹⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8965. 933v., 952v.; Grazer Nuntiatur 2001. 102.

¹⁹⁸ PÁLFFY 1997b. 282.

¹⁹⁹ ÖStA KA HKR Pr. Exp. Bd. 188. Fol.: 232v. No. 74.

²⁰⁰ ISTVÁNFY 2009. 112.

Rómába küldött jelentéseiből tudjuk, hogy a későbbiekben is Itáliából, egészen pontosan Friuli és Veneto vidékéről fogadtatott fel lovasokat a gróf. A Signoriának nem tetszett, hogy Montecuccoli toborzói a Velencei Köztársaság területén tevékenykednek, ezért 1593 februárjában szigorú rendeletet bocsátott ki, amiben hazarendelte a már zászlók alá állottakat.²⁰¹

Az egységet igyekeztek teljes létszámra feltölteni, azaz a két teljes zászlót (*Fahne*) felállítani, amelyek élére egy-egy *Hauptmann*t neveztek ki.²⁰² Feltételezésem szerint ezért kaphatott Montecuccoli két külön *Reiterbestallung*ot. Az elsőt még november 20-i dátummal, amely az első 150 katonára vonatkozott. A másodikat valamikor a következő év januárjában (sajnos a pontosabb meghatározás lehetetlen, mert az iratra nem vezették rá a dátumot), ami vélhetőleg a második zászló felállítását célozta.²⁰³ Az egységet a később említett akadályok miatt elbocsátásáig nem sikerült teljes létszámban kiállítani. 1592. december 8-án Prágából azt jelentették a Fuggereknek, hogy a gróf lovassága még mindig 150 katonából áll.²⁰⁴ Ez a szám a ezt követően is csak lassan emelkedett/emelkedhetett. Egy Ernő főhercegnek Prágából küldött 1593. április 26-i jelentésben az szerepelt, hogy Montecuccoli mellett ekkor már 165 lovas szolgál.²⁰⁵ Ennek ellenére egy későbbi jelentésből kiderül, hogy a katonákat mégis két külön zászlóba szervezték, amely élére egy-egy *Hauptmann*t neveztek ki.²⁰⁶ Ezzel kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet egy érdekességre. A lovas lövész zászlók élére a tizenöt éves háború időszakának kezdetén rendszerint egy-egy *Hauptmann*t neveztek ki, hasonlóan a gyalogsághoz.²⁰⁷ Montecuccoli mind a *Reiterbestallung*ban, mind pedig a *Bestallungsbrief*ben *Obrist*ként szerepel, aki alá két *Hauptmann*t rendeltek.²⁰⁸ Ez azt jelenti, hogy Ernő főherceg szívéen viselte Montecuccoli sorsát. Egyrészt kijárta számára, hogy ne egy, mint például Karl von Tettau,²⁰⁹ hanem két zászló felfogadására és vezénylésére kapjon megbízást az Udvari Haditanácstól, amihez a nagyobb társadalmi presztízű és nem lebecsülendő módon nagyobb havi zsoldot jelentő *Obristi* kinevezés is járt. Mindezt úgy, hogy a két zászlóba toborzott katonák létszáma soha nem érte el az előre meghatározott számot, sőt az 1592. év végén még csak az egyik állt szolgálatba. Másrészt a számára kiállított két *Reiterbestallung*, amelyek ha a Schwendi-féle iratot nem is követték szó szerint,

²⁰¹ Grazer Nuntiatur 2012. 139.

²⁰² ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 439/1592; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8966. 251r-v.

²⁰³ ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1592 November No. 65.; ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1593 Jänner No. 24.

²⁰⁴ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8965. 979v.

²⁰⁵ ÖStA HFKA GBU 1593-1594 No. 406. Fol.: 87v.

²⁰⁶ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 439/1592; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8966. 251r-v.

²⁰⁷ BAGI 2011. 149-160.

²⁰⁸ ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1592 November No. 65.; ÖStA KA Best. 439/1592

²⁰⁹ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 442/1592

mégis példanélküli a tizenöt éves háborúban, hogy egy lovas lövész egység parancsnoka ilyen iratokat vehetett át. Az pedig még inkább unikálisnak számít, hogy amennyiben feltételezésem helyes, úgy Montecuccoli a két zászlójára két külön iratot kapott.

Ezen a ponton egy rövid kitérőt kell tennem. Schwarzenberggel ellentétben, akit az Udvari Haditanács *Obrist*nak nevezett ki húsz kompánia élére Hugne-t, Montecuccolit és Strassoldót már csupán két-két kompánia vezetésével bízták meg.²¹⁰ A vallon, francia és lotaringiai lovasok esetében ez is maradt a gyakorlat a későbbiekben. Geizkofler már 1596 márciusában azt javasolta az uralkodónak, hogy a lovassághoz ne *Obrist*okat nevezzen ki, hanem az egész élére *General della cavalleria leggierat* állítasson. Az alája rendelt *Rittmeister*ek pedig egy, legfeljebb két kompánia felfogadására kapjanak megbízást.²¹¹

Geizkofler javaslatát az udvari kormányiszervek meg is fogadták. Ugyanezen év decemberében az uralkodó 6000 gyalogos, 1000 kürasszír és 1000 lovas lövész vallon toborzását engedélyezte. Az Udvari Haditanács által az Udvari Kamarához átküldött emlékeztetőből kiderül, hogy a lovasokat *Obrist* nélkül csak kompániaként fogják felfogadni.²¹² Ennek is betudható, hogy bár 1599. július 12-én Strassoldo kérte nevezzék ki a vallon lovasság fölé *Obrist*nak, ám annak nem találtam nyomát, hogy ezt megkapta volna.²¹³

Montecuccoli esetében kétszer is láthattuk, milyen nehezen sikerült kiállítania a *Bestallung*jában szereplő létszámú katonaságot. Három esztendővel később, 1600-ban Tilly sem járt sokkal nagyobb sikerrel. Mercoeur ezért már ez év tavaszán Liège vidékére ment toborozni, ám ott feladata teljesítése során nagy ellenállásba ütközött. Ugyanis éppen ekkor Albert főherceg megbízásából Jacques de Tilly is ugyanott toborzott egy gyalogosregimentet. Mindez olyan nagy problémát jelentett, hogy az előjárója sürgetésére 1600 augusztusában Liège-t elhagyó Tilly mindössze 300 vallon kürasszírral indult a Magyar Királyságba.²¹⁴

Mint már említettem, Strassoldo 1603-ban is megbízást kapott egy egység, egy itáliai gyalogregiment felállítására. A *Bestallung*ot 1603. május 26-i dátummal állította ki számára az Udvari Haditanács.²¹⁵ A katonaság egy része azonban ekkor már a zászlók alatt állt, hiszen két nappal korábban (1603. május 24-én) a császár levelet küldött I. Ferdinándnak Firenzébe, amelyben arra kérte, hogy az eddig felfogadottak kiegészítésére engedélyezze a toborzást a

²¹⁰ HEISCHMANN 1925. 252.

²¹¹ ÖStA KA AFA 1596/3/ad2 ½.

²¹² ÖStA KA AFA 1596/12/2.

²¹³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol.: 553r. No. 46.

²¹⁴ VILLERMONT 1860. 18-19.; ISTVÁNYFY 2009. 362.

²¹⁵ ÖStA KA AFA 1603/5/3.

nagyhercegség területén is.²¹⁶ Azt nem tudjuk pontosan, hogy sikerült-e a toborzóknak az előírt létszámra feltölteni a zászlókat. Annyi bizonyos, hogy Wolf Eglauer szeptember 14-én azt az utasítást kapta az Udvari Haditanácstól, hogy Strassoldo nyugtája ellenében 2000, tehát a *Bestallung*ban meghatározott számú muskétásnak és lövésznek adja ki a szükséges kanócot, ólmot és lőport.²¹⁷

Schwarzenberg megmaradt vallon lovasait az Udvari Haditanács újra szolgálatba fogadta, ám, mint már Strassoldo és Montecuccoli esetében láttuk, kompániáinként. De Lopez is kapott tehát megbízást egy 100 fős kürasszírcsapat felállítására. Az egysége tagjainak azonban csak a felét kellett toboroznia, mint ahogyan ez az Udvari Haditanács protokollumában található két bejegyzésből is kiderül, számukra az előleget (*Anrittgeld*) és az első havi zsoldot már ki is fizették. Ez azt jelenti, hogy a spanyol kapitány a 100 lovasból ötvenet az 1596 decemberében elbocsátott kürasszírok közül fogadott fel.²¹⁸ Úgy is lehet fogalmazni, hogy ezeket a lovasokat a saját vezénylete alatt sikerült egyben tartani. De Lopez Strassoldóval és Montecuccolival ellentétben mind az elbocsátottak, mind pedig az újonnan toborzottak közül a saját nációjához tartozókat részesítette előnyben. A feltételezésem megalapozottságát erősíti, hogy 1597. július 15-én egy bizonyos Miguel Sanchez fordult a spanyol kapitány kérésével az Udvari Haditanácshoz.²¹⁹

Térjünk vissza de Lopez katonáinak felfogadásához. De Lopez legkésőbb május elején átvehette a *Bestallung*ját. Az Udvari Haditanács protokollumából értesülhetünk arról, hogy a haditanácsosoktól már március 30-án utasítást kapott lovasainak toborzásával és mustrájával kapcsolatosan.²²⁰ Ugyanezen a napon Michael Zeller hadifizetőmesternek adták parancsba, hogy a spanyol kapitány részére az ötven lovas felfogadásához szükséges előleget és első havi zsoldot fizesse ki.²²¹ Georg Kleinsträdtl mustrabiztos azt a megbízást kapta, hogy de Lopezhez juttassa el a haditanácsosok utasítását, valamint másolatot az ezt megelőzően vallon egységek számára összeállított *Bestallung*okból.²²² Mindezekről a fejleményekről már a következő napon (március 31-én) az Udvari Haditanács tájékoztatta az uralkodót is.²²³ Ha azt nem is tudjuk a kinevezéséről szóló iratot mely dátummal állították ki, ám az bizonyos, hogy

²¹⁶ Die Prager Nuntiatur 1913. 22.

²¹⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 210 Fol. 759v. 1603. szeptember 14.; KELENIK 1990. 95.

²¹⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.4r. No. 86.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 323v. No. 68.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 82.

²¹⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 549v.

²²⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 81.

²²¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 82.

²²² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 83.

²²³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 4r. No. 86.

április 23-án már létezett. Ekkor Miksa főherceg magához kérte ezt a *Bestallungot*,²²⁴ amit a következő napon el is küldtek számára a haditanácsosok.²²⁵ Végül május 5-én az Udvari Haditanács arról tájékoztatta a császárt, hogy a spanyolt kapitányként egy kompánia lovas élére felfogadták.²²⁶

Az ifjú Peter Ernst II. von Mansfeldnek is problémákkal kellett megküzdenie a *Rehnfahne* felállításánál. Az Udvari Haditanács által 1603. június 5-én kiállított *Bestallung* szerint kétszáz német lovas lövészt kellett felfogadnia három hónapra. A megfelelő lóval, fegyverzettel és ruházattal ellátott katonák málhájának szállítására minden tizenkét lovas után egy szekeret is fel kellett fogadnia. Az irat természetesen meghatározta a zászlók alá állók havi zsoldját is. Eszerint Mansfeldet, mint kapitányt egy hónapra 300 forint illette meg, és további tizenöt forint lovasonként, ha időben megjelenik a kijelölt mustrán.²²⁷

Peter Ernst hozzálátott az egység felállításához. Június 20-án kérte az Udvari Haditanácsot, hogy lovasai számára rendeljenek ki szálláshelyeket arra az időre, amíg a mustrára várakoznak. A protokollbejegyzés mellé röviden megfogalmazott válaszból kiderül, hogy a haditanácsosok már gondoskodtak a mustrabiztosok kiküldéséről és a mustrahelyeket is kijelölték már Enzersdorfban és Bisambergben.²²⁸ A felfogadást hátráltathatta, hogy azelőlegre (*Anrittgeld*) kiutalt pénzből 2300 forint hiányzott, amit Mansfeld június 23-i levelében jelzett is. A protokollumba bejegyezték az Udvari Kamara ez ügyben adott válaszát is, amely szerint a pénzügyi kormány szerv utasítani fogja a Hadi Fizetómesteri Hivatalt (*Kriegszahlamt*) erre vonatkozóan.²²⁹

Július elején a *Rehnfahne* lovasai már a mustrájukra vártak, azonban a várakozásuk idejére szánt napidíjat (*Liefergeld*) nem kapták meg. Mansfeld ezt jelezte Russwormnak, aki július 11-én az Udvari Haditanácshoz fordult, utalva arra, hogy ennek az összegnek a kifizetéséről Prágában megállapodás született. A protokollumba bejegyzett Udvari Kamarától származó válasz szerint az *Obrist-Feldmarschall*nak meg kellett erősítenie, hogy a prágai tárgyalásokon Peter Ernst arra kapott ígéretet, hogy erre a költségre egy teljes havi zsoldot fizet ki a hadi

²²⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 474r. No. 39.

²²⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 327v. No. 42.

²²⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 10v. No. 22.

²²⁷ ÖStA KA Best. 740/1603.; ÖStA KA Best. 741/1603.

²²⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 210. Fol.: 690v.

²²⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 210. Fol.: 693v.

fizetőmester. Emellett kérték, hogy tegyen meg ő is mindent a minél hamarabbi szemle, valamint a mustrahelyen elfogyasztott javak mihamarabbi kifizetése érdekében.²³⁰

A toborzás végeztével a katonák a mustrahelyen gyülekeztek, hogy megmustrálhassák őket.

A mustra

Az előleg felvételével a leendő zsoldos kötelezte magát, hogy meghatározott időre megjelenik a mustrán. Amennyiben mind a felfogadott gyalogosok, mind pedig az uralkodó által kijelölt biztosok megérkeztek a kijelölt helyre, kezdetét vehette a szemle. Itt dőlt el, hogy a szolgálatra jelentkező képességeinek és fegyverzetének megfelelően milyen beosztást kap: a *Hauptmann* stábjának tagjaként, duplazzsoldosként, muskétásként, lövészként vagy egyszerű lovasként fog-e szolgálni. A szemlén résztvevőket felszólították, hogy álljanak sorba, majd az *Obrist*, az adott zászló parancsnoka, valamint a kirendelt mustrabiztos segítője, a mustramester előtt el kellett vonulniuk. Ez utóbbi tisztségviselőnek csak a visszaélések elkerülésére kellett ügyelnie.²³¹ A szemlén megfeleletek nevét, beosztását és zsoldját egy mustraírnok jegyezte be a mustrajegyzékbe.²³² A felfogadottakat egységekbe osztották, és szükség szerint fegyverzetüket és felszerelésüket kiegészítették, amelynek az összegét fizetésükből természetesen levonták. A *Reiterbestallung* 18. cikkelyének értelmében, a *Rottmeisterek* vezetésével 50 lovasonként meghatározott rendben, egymás után kellett elvonulniuk a toborzottaknak a szemlére kirendelt biztosok előtt.²³³ A mustra alkalmával a lovasok kereszt- és vezetéknevét a mustralajstromba kellett bejegyezni. Ezt követően a felfogadottakat feleskették az uralkodóra és kifizették számukra az első havi zsoldot.²³⁴

Schwarzenberg, Montecuccoli, Strassoldo, de Lopez és Mansfeld példáján keresztül szemléletesen bemutatható a mustra folyamata és az ott felmerülő problémák. Az Udvari Haditanács 1595 májusában kísérletet tett Schwarzenberg vallon katonáinak megmustrálására. Május 11-én két kölni arról adott hírt, hogy három nappal korábban Wenzel von Poppel,

²³⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 210. Fol.: 708r-v. A hadi fizetőmester már július 9-én tájékoztatást küldött az Udvari Kamarának Mansfeld lovasainak mustrája végett. ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 211. Fol.: 408r. No. 31.

²³¹ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 574/1596.

²³² ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 573/1596.

²³³ LÜNIG 1723. 60.; JANKO 1871. 176.; ÖStA HHSStA MEA RA Fasc. 57. Fol. 64v.; A Fronsperger által készített *Reiterbestallungban* a 25. cikkely. FRONSPERGER 1573. XIVr.

²³⁴ LÜNIG 1723. 60.; JANKO 1871. 177.

Geizkofler birodalmi fillérmester és Hans Reinhard von Schönberg, mint mustrabiztosok a városba érkeztek két hordó pénzzel, hogy a felfogadottakat végre a Magyar Királyságba továbbküldjék. Az említett három személy magához rendelte Schwarzenberget és parancsba adta számára, hogy a gyalogságot 14-én mustrálják meg Koblenznél. Geizkofler tervei szerint május 12-én el is utazott volna a városba míg von Poppel Kölnben maradt volna, hogy a lovasság szemléljén vegyen részt. Bár még a magyarországi hadszíntérre vonulás útvonalát is kijelölték a Westerwaldon és Hessianen keresztül, mégis ennek ellenére a második levél írója úgy vélekedett, hogy a hónap vége előtt nem indulhatnak el a vallonok.²³⁵

Schwarzenberg megmaradt lovasaiból kiállított de Lopez-féle kürasszírok esetében is hasonló forgatókönyv játszódott le, azaz lassan jutottak el a mustrához és az első kifizetéshez. A kompánia egyik fele számára 1597. március 26-i dátummal Bécs egyik külvárosát jelölték ki szálláshelyül, emellett megparancsolták de Lopeznek, hogy katonáit a lehető leghamarabb tegye mustrára alkalmassá.²³⁶ Ezt az ötven lovast meg is mustrálhatták, hiszen április 30-án Johann Baptista Katzensteiner mustrabiztos és Albrecht Koler mustraírnok erről jelentést is tett, amihez a haditanácsosok azt a megjegyzést fűzték, hogy utóbbi készítse el a pontos mustralajstromot és minél hamarabb juttassa el az Udvari Haditanácshoz.²³⁷ Július folyamán azonban, immáron az újonnan felfogadottakkal együtt újra megmustrálták de Lopez kompániáját. A hónap hetedik napján Koler újra azt a parancsot kapta az Udvari Haditanácstól, hogy a spanyol kapitány lovasairól a mustralajstromot fektesse fel.²³⁸ Tizenegy nappal később, július 18-án ugyanő megkapta az instrukciókat a 100 kürasszír megmustrálására.²³⁹ A mustra helyére, illetve idejére vonatkozóan egyelőre nem áll rendelkezésemre adat, ám az bizonyos, hogy még augusztus 3-át megelőzően és nagy valószínűséggel Bécs vagy Pozsony környékén zajlott le. Az kiderül a protokollum bejegyzésekből, hogy ezek a lovasok még májusban Bécsben voltak.²⁴⁰

A Montecuccoli és Strassoldo vallon lovas lövész kompániáinak szemléljére is kijelölt Hermann Graf zu Manderscheidnak 1597-ben más problémákkal kellett szembenéznie. A

²³⁵ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 376r., 379v-380r. Meg kell jegyeznem, hogy milyen nagy riadalmat keltett egy Frankfúrtból március 30-i levél szerint az a hír, hogy Mansfeld a Köln és Trier környékén állomásozó spanyol szolgálatban álló katonákkal vonul a magyar hadszíntérre. Állítólag kérték az útjukba eső tartományoktól és városoktól, hogy engedélyezzék az átvonulást, de ezt megtagadták és csak részenként, 3 vagy 400 fős csoportokban akarták átengedni őket. ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 295r.

²³⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 323v. No. 68.

²³⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 334v.

²³⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 282r. No. 62.

²³⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 282v. No. 134.

²⁴⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 483v-484r.

biztos 1597. július 14-i jelentésében azt adta hírül a prágai Udvari Haditanácsnak, hogy a következő napokban közülük csak hármat tud megmustrálni. Ezt két okra vezette vissza. A szemlére még nem érkezett meg a várt pénz, amely nélkül ez nem történhetne meg, és a Kölni Választófejedelemségtől sem kapott utasítást a mustra helyére vonatkozóan. Azért, hogy a lakosságot kímélje, a három kompánia szemléjéről és továbbküldéséről intézkedett, amelyhez kérte Johann von Nassau segítségét is. A további öt egység mustráját pedig – némi késéssel – mindezek után tervezte.²⁴¹

A mustra végül augusztusra tolódott, ám az sem ment problémamentesen. Hofernek a prágai Udvari Haditanácshoz 1597. augusztus 13-i keltezéssel benyújtott jelentéséből kiderül, hogy a 800 vallon lovas lövész felfogadásával megbízott kapitányok közül Verlein az előírt 100 fő helyett 135 katonával jelent meg a mustrán. Mivel a többi megbízott saját egységébe nem kívánta átvenni a fölös számú lovas – holott Alfonso Montecuccoli második kompániájából még 28 fő hiányzott, így a kirendelt mustrabiztos úgy határozott, hogy 113 főt megmustrál közülük.²⁴²

Manderscheidnak ráadásul egy mustracsalással is meg kellett birkóznia. 1597 júliusában ugyanis Giacomo Miniati a szemle alkalmával a nem teljes létszámú Montecuccoli második vallon lovas lövész kompániájába saját egységéből 15 vagy 16 katonát akart megmustráltatni. Hofer, a hadifizetómester beosztottja rájött a csalásra, és jelentést tett Manderscheid mustrabiztosnak. A felelősségre vont Miniati azzal védekezett, hogy ő csak a saját kompániájában létszámfelettivé vált lovasokat akarta kölcsönadni, ám hazugsága gyorsan bebizonyosodott.²⁴³

Az eddigiekkel ellentétben Mansfeld *Rehnfahné*ba szervezett lovasságának mustrájára viszonylag gyorsan sor került. Emlékezzünk csak vissza, hogy 1603. június 5-én kapta meg a *Bestallung*ját. Az Udvari Haditanács július 20-án már arról tájékoztatta Mansfeldet, hogy Mátyás főherceg további kétszáz forintot hagyott jóvá havonta a számára.²⁴⁴ A hónap végén pedig a mustra is megtörtént, amiről július 30-án küldtek beszámolót az uralkodónak.²⁴⁵ A következő napon Unverzagt által összeállított és a Bécsben hátrahagyott Udvari Kamarához

²⁴¹ ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 8.

²⁴² ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 7.

²⁴³ ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 7.

²⁴⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 211. Fol.: 410v. No. 92.

²⁴⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 211. Fol.: 20r. No. 141.

eljuttatott levelének tanúsága szerint addigra az udvar 4000 forintot költött a *Rehnfahne* kétszáz lovasára.²⁴⁶

Miután megtörtént a mustra, a felfogadottak elindultak a magyarországi hadszíntérre.

A hadszíntérre vonulás

A katonáknak a Magyar Királyságba vonulása újabb kihívások elé állította az Udvari Haditanács által felfogadással megbízottakat. A Fugger család kölni faktora 1595. május 19-én azt jelentette, hogy a vallon lovasság mustráját követően a mustrabiztosok elutaztak Koblenzbe a gyalogosokhoz, Schwarzenberg engedélyt kapott arra, hogy katonáival még 10 napig Mark területén maradjon, de azzal a feltétellel, ha fogyasztásukat megfizetik a fogadósoknak.²⁴⁷

A két hordó pénz nem fedezhette a hetek, sőt hónapok óta gyülekező katonák pénzigényeit, hiszen addigra már jelentős tartozásokat halmozhattak fel. Így a lovasok is újra a környék fosztogatásából próbálták fenntartani magukat, aminek a szomszédos Cleve lett az áldozata. Május 25-én Kölnből már azt jelentették, hogy Schwarzenberg lovasai Orsownál május 18-án ismét átkeltek a Rajnán és az említett tartományban először a gazdag boecki templomot prédálták fel, majd ezt követően a szintén jómódú Hamerten kolostor alá vonultak. Itt a papok tartózkodtak, valamint két nő és nyolc paraszt, akik nem akarták a kaput megnyitni és öt óráig ellenálltak. A „védők” végül megadták magukat, ám előtte még 20 katonát lelőttek (köztük Frenz²⁴⁸ *Rittmeister Fähnrich*ét is). Az életben maradottakkal a vallonok dühe végzett, akik nem csak kirabolták, de fel is gyújtották a kolostort. Cselekedetük ráadásul megtorlatlan maradt, hiszen visszatértek Markba, majd nem sokkal később újra megmustrálták őket, és elindultak a magyarországi hadszíntérre.²⁴⁹

Köln és vidéke továbbra is szenvedett a vallonoktól. Egy innen június 1-én kelt jelentés szerint Schwarzenberg és az előbb már említett Frenz *Rittmeister* a városban voltak. A gyalogság átkelt a Möselen, de egyebet nem hallottak róluk. Nem úgy a lovasokról, akik még

²⁴⁶ ÖStA HFKA Ungarn RN. 79. Fol.: 390r.-398v.

²⁴⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 394r.

²⁴⁸ 1595-ben részt vett a magyarországi hadjáratban. Korábban? ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol. 318r.

²⁴⁹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 412r-v.

mindig Markban maradtak és úgy tűnik a tartomány kirablásához kezdtek. A jelentés papírra vetője szerint csak a következő héten tudják őket megmustrálni és tudnak elindulni.²⁵⁰ Prófécijája be is vált, hiszen 8-án Schwarzenberg elindult lovasaival, hogy a következő napon újra szemlén vegyen részt csapata. A kölni jelentő június 8-i levelében is találhatunk egy rövidke passzust az *Obrist* lovasságának gaztettéről. Eszerint a hamburgi követ azt a hírt hozta, hogy a vallonok Lippére akartak törni, ám szándékukat megghiúsította a münsteri parasztokból, lövészekből és 200 városi lovasból álló helyi haderő.²⁵¹ Ekkor már a hónapokig Schwarzenberg által gardírozott gyalogság mélyen a birodalom területén járt.²⁵²

A különböző rablásokban elesettek (gondoljunk csak hamerteni esetre) pótlása is megtörtént, hiszen még június 22-én is arról írt két kölni jelentés, hogy újabb lovasok csatlakoznak Schwarzenberg már elindult hadához.²⁵³

A Rajna-vidékéről a felfogadott katonaságnak át is kellett vonulnia a magyarországi hadszíntérre. A megmustrálás után az egységeknek Ulmhoz kellett vonulniuk. A Rajna és a Duna közötti távolság leküzdésére az Udvari Haditanács egy hetet elegendőnek vélt. Ulmból a vallonokat, a franciákat és a lotaringiaiakat tutajokon és hajókon küldték tovább Bécsig.²⁵⁴ Az uralkodó Geizkoflernek 1597. szeptember 22-én azt az utasítást adta, hogy az Ulmban élő 130 hajósnak, akik legutóbb a francia és lotaringiai lovasokat, azaz Hugne lovasságát leszállították 216 forint 40 krajcár szállítási pénzt, azaz a teljes összeg felét fizessék ki.²⁵⁵

A hadszíntérre vonulás nem csupán az utazás nehézségei miatt számított „küzdelmesnek”, hanem rablások is tarkították. Montecuccoli és Strassoldo katonáiról Prágából 1597. szeptember 8-án az a hír érkezett a Fuggerekhez, hogy a 800 fős vallon lovasság öt nappal korábban (szeptember 3-án) megérkezett oda és három napig kellett volna pihenniük a városban. A lovas lövészek kijelentették, hogy pénz nélkül nem hajlandóak továbbvonulni, így szeptember 5-én megkapták havi zsoldjukat. A másnapi indulás mégsem történhetett meg zökkenőmentesen. Még ugyanazon a napon este a vallonok és Prága Neustadt nevű kerületében lakó csehek között zavargások törtek ki, állítólag az előbbieket viselkedése miatt. A levél szerint több ezer felfegyverzett cseh gyűlt össze, hogy néhány lovas gaztette miatt bosszút álljon a többi katonán is. A felháborodott tömeg minden vallonra rátámadt és

²⁵⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 439v.

²⁵¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 458r.

²⁵² ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 462r.

²⁵³ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 488r., 490r.

²⁵⁴ ÖStA KA AFA 1598/5/7.; SAHIN-TÓTH 2004. 1180.

²⁵⁵ ÖStA HFKA GBU 1597 No. 408. 146r-v.

mindenkit, akit csak találtak megöltek, hiába gyűlt össze 50 lovas és próbált kétségbeesetten védekezni. A csehek bosszúja nem csak a garázdálkodókat, hanem a szállásukra visszatért, a történekről mit sem tehető vallonokat is utolérte. Több mint húszat agyonlőttek, közöttük előkelő nemeseket és más tisztségviselőket, valamint két terhes asszonyt is. Másokat pedig egyszerűen kidobták a szállásukul kijelölt házak ablakán. A felbőszült polgárok dühét ez sem csillapította, hiszen a holttesteket levetkőztették, kirabolták, összevagdalták és az utcákon hagyták. Emellett pedig elrabolták fegyvereiket, fegyverzetüket és lovaikat is. A vallonoknak állítólag több mint száz lova hiányzott emiatt. A lovas lövészek nagy veszteségeivel szemben a csehek közül állítólag csak ketten haltak meg.²⁵⁶

A lecsökkent létszámú és kirabolt nyolc vallon kompánia Bécs és Pozsony érintésével tovább vonult Győr felé, amelyet a keresztény főserég ostrom alá vett (szeptember 9. és október 3. között). Az Udvari Haditanács már szeptember 9-én utasította Kutassy János esztergomi érseket, helytartót, hogy egy biztost rendeljen ki a vallonok mellé.²⁵⁷ Négy nappal később Miksa főherceghez érkezett levelük arról, hová vezettesse a nyolc kompániát Pozsonyból.²⁵⁸ A hadszíntérre vonulás közben, úgy tűnik „helyreállt a világ rendje” is. Az Udvari Haditanács szeptember 16. és 20. között Mistalbach, Jedlersdorf és más települések lakói által benyújtott panaszokat küldött át a főhercegnek kivizsgálás és a bűnösök megbüntetése végett. A vallonok igyekeztek elvett lovaikat pótolni, amelyeket persze jogos tulajdonosaik visszaköveteltek.²⁵⁹

Strassoldo 1603-ban felfogadott gyalogregimentjének a Magyar Királyságba történt vonulása sem történt zökkenőmentesen. A nyár folyamán ugyan Trient területén megmustrálták őket, ám a hadszíntérre érkezésük egyelőre váratott magára, mivel az őket szállító hajók és hajósok felfogadására nem állt rendelkezésre a szükséges összeg.²⁶⁰ Ezzel összefüggésben a haditanácsosok az Udvari Kamarához írott válaszlevelükben jelezték, hogy 1603 szeptemberének elején az uralkodó átvette az olasz katonák finanszírozásának terhét.²⁶¹

²⁵⁶ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8970. Fol.: 317-318v.

²⁵⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 375v. No. 38.

²⁵⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 377r. No. 54.

²⁵⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 377v. No. 58.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 378r. No. 66.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 378v. No. 67.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 379r. No. 72.

²⁶⁰ Wolf von Unverzagtnak 1603. július 31-én a Bécsben hátrahagyott Udvari Kamarához írott leveléből kiderül, hogy a Strassoldo és a Römer gyalogregiment, valamint a Rheingraf-féle lovasság vízi szállítására 15 000 rénes forintot számítottak. Az itáliai katonák még szeptember 13-án sem érkeztek meg a magyar hadszíntérre, hiszen tovább folyt az egyezkedés az őket szállító hajósokkal. ÖStA HFKA U RNr. 79. Fol. 390r.-398v.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 210 Fol. 106r-v. 1603. szeptember 13.

²⁶¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 210 Fol. 106r-v. 1603. szeptember 13.; HEISCHMANN 1925. 250.

Zsoldkifizetés, zsoldelmaradás, rablás és lázadás

A katonák a mustrát követően átvehették az első havi zsoldjukat. A további fizetségük megszerzése már komoly kihívás elé állította az Udvari Haditanács által megbízottakat. A felfogadottjaiknak a hópénz elmaradása idején is muszáj volt eltartaniuk magukat és a velük együtt a magyarországi hadszíntérre érkezett családjukat. Így nem maradt más választásuk, hasonlóan, mint toborzásuk, mustrájuk és felvonulásuk idején, mint hogy környezetük kirablásával biztosítsák megélhetésüket.

De Lopez esetében az Udvari Kamara már a 100 kürasszír felfogadása előtt is zsoldhátralékban volt, hiszen Zeller 1597. március 30-án azt az utasítást kapta, hogy zsoldjának hátralékos részét fizesse ki számára.²⁶² Az elbocsátás után egyben tartott 50 lovasa is fizetés nélkül nyomoroghatott Bécsben, hiszen május 5-i dátummal egy Kärtnertor melletti fogadás feljelentette őket, miszerint a vallonok semmiért sem akarnak fizetni. A protokollum bejegyzés tanúsága szerint de Lopez az Udvari Haditanács tagjai intették is, hogy katonái fogyasztását fizettesse ki, különben az ő zsoldjából vonják le az összeget.²⁶³ A kapitány erre két nappal később azt felelte, hogy rendezné a fogadás által említett számlát, ám lovasai nem tudnak fizetni,²⁶⁴ pedig a haditanácsosok már május 3-án parancsba adták félhavi zsold kifizetését.²⁶⁵ Ugyanezen a napon a hadifizetőmestert is utasították arra, hogy 613 forintot adjon át de Lopez részére.²⁶⁶ Így nem véletlen, hogy Koler mustraírnok július 7-én a mustralajstrom felfektetése mellett azt is parancsba kapta, hogy a spanyol lovasaival számoljon el az eddig átvett összegekről.²⁶⁷ Míg a következő napon Zellert arra utasították, hogy 50 lovasnak két havi, míg de Lopez újonnan felfogadott katonáinak egy havi zsoldot adjon át.²⁶⁸ A zsold azonban késett, ezért a kapitány megbízottja, a már említett Sanchez fordult július 15-én a járandóság kifizetésének kérelmével az Udvari Haditanácshoz. A protokollum bejegyzés szerint Zacharias Geizkoflerhez pedig azzal a kérdéssel fordultak a

²⁶² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 324v. No. 82.

²⁶³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 483v-484r.

²⁶⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 500v. No. 25.

²⁶⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 329r. No. 17.

²⁶⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 329r. No. 14.

²⁶⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 282r. No. 62.

²⁶⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 347r. No. 70.

haditanácsosok, hogy rendelkezésre áll-e a szükséges összeg.²⁶⁹ A birodalmi fillérmester pontos válasza egyelőre ismeretlen, ám az bizonyos, hogy Koler három nappal később az első havi zsold kifizetésére vonatkozóan is instrukciókat kapott az Udvari Haditanácstól.²⁷⁰

De Lopez kűrasszírjainak első zsoldkifizetése tehát késett. A katonák következő mustrájára 1597. november 29-én került sor. Ekkor a kompánia 1597. július 25-e (a legutóbbi komáromi mustrájától) és november 25-e közötti szolgálatáról elszámolás készült. Eszerint a négy hónapra járó 9509 forint 57 krajcár zsoldból de Lopez május 13-a és november 29-e között a felfogadással megbízott összesen hét alkalommal 5887 forint 30 krajcárt vett át. Így 3622 forint és 27 krajcár zsoldhátralék maradt. Az irat szerint a kirendelt mustrabiztosok a mustra alkalmával ezt ki is fizették.²⁷¹ A szemle alkalmával tehát megegyezés született a felek között, amelyet *Accordonak* neveztek. A kifejezést feltehetően németalföldi minta alapján honosította meg az Udvari Haditanács. A szó eredeti jelentése szerint ilyen módon kívánták a már felfogadottakat továbbra is szolgálatban tartani.²⁷² Az egységeket újra megmustrálták, ez alapján megállapították a nekik járó zsoldot. Emellett a regimentet vagy a csapatot újjászervezték (*Reformierung*) és alegységeit összevonták (*Reduktion* vagy *Unterstoßung*). A katonák nem követelhetek új *Bestallungot*, hanem a „régiben” megállapított zsold fejében szolgáltak tovább. Meg kell jegyezni, hogy az *Accordo* kifejezés jelentésstartalma a háború folyamán kibővült, és nem csupán a továbbszolgálókkal kötött megállapodást értették rajta, hanem az elmaradt zsold összegéről folyó tárgyalásokat is.²⁷³ Ezt tapasztalhatjuk de Lopez lovasainak esetében is.

Az elmaradt zsold rendezésére és a katonák továbbszolgálására már korábbról is találhatunk példát. 1595. december 21-én *Accordot* kötött Mátyás főherceg megbízottjaival Schwarzenberg is, amelynek értelmében a hátralékban lévő három és fél hónapnyi zsoldjukból, a korábban már megkapott pénz- és élelem juttatások (16 000 rajnai forint még az első mustra előtt, és összesen 3900 rajnai forint értékű élelem) miatt, 28 000 rajnai forint fizetésük több mint felét, hozzávetőlegesen 16 000 rajnai forintot vontak le. A megállapodás szerint a lovasok okozta kárt meg kellett téríteni, a megmaradtakat pedig új egységekké kellett szervezni.²⁷⁴ Schwarzenberg az *Accordora* december 28-án adott válaszában elfogadta lovasságának átszervezésének szükségességét, a mustra előtt átvett 16 000 rajnai forint

²⁶⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 198. Fol. 549v.

²⁷⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 282v. No. 134.

²⁷¹ ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 10.

²⁷² HEISCHMANN 1925. 196.

²⁷³ BAGI 2011. 173-174.

²⁷⁴ ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8a., ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 496/1595.

levonásával azonban nem értett egyet, mivel állítása szerint ezt lovasai az előleg hátralékának kiegyenlítésére kapták. Emellett kérte az udvart, hogy az élelemért elszámolt összeget se vonják le katonái zsoldjából.²⁷⁵ A vallon kürasszírok, lovas lövészek mustrája és átszervezése után megmaradt, összesen hat kompániának több mint 9700 rajnai forint fizetést kellett kapnia havonta.²⁷⁶ Finanszírozásának módja azonban idővel megváltozott. 1596 júliusában a még rendelkezésre álló 600 Schwarzenberg-féle lovas lövészből 400-nak a fizetését átvállalták az alsó-ausztriai rendek.²⁷⁷

A fizetatlenség miatt a katonák arra kényszerültek a hadszíntéren is, hogy a környék lakosságának javaival tartsák el magukat. 1598 és 1599 telén Strassoldo négy kompánia vallon lovas lövészt az Udvari Haditanács az alsó-ausztriai kamara kezelésében lévő Kőszeg városában rendelte téli szállásra. Az Udvari Haditanács 1599. március 11-én utasította Strassoldót, hogy az okozott károk jegyzékét állítsa össze. Ez alapján kellett majd az alattvalók követeléseit kifizetni.²⁷⁸ Ugyanezen a napon szintén megparancsolták neki, hogy négy kompániájánál azon legyen, hogy elégedjenek meg a Zala és Vas vármegyében rablottakkal, és Sopron vármegyét kíméljék meg.²⁷⁹ Nem tudjuk pontosan, mekkora kárt okoztak a vallonok, kivéve Kőszeg esetében. A beszállásoltak az élelem, a tűzifa és a takarmány mellett készpénzt is követeltek. Kőszeg kára 1465 forint 27 krajcárra rúgott. A város vezetői az 1599. év végén egy terjedelmes listát állítottak össze mindezekről, kiegészítve és megindokolva azzal kérelmüket, hogy 1597-ben Formentin lovasai is jelentős kiadásokkal jártak számukra.²⁸⁰ Strassoldo 1599. március 29-én az Udvari Haditanácshoz beérkezett jelentésében megírta, hogy miért kellett engedélyeznie kompániáinak az élelmiszerhiány miatt azt, hogy a falvakra menjenek.²⁸¹ A haditanácsosok ugyanezen a napon válaszoltak Strassoldónak az élelemszállítással kapcsolatos kérésére. Emellett azt parancsolták neki, hogy tartson jó rendet (*Regiment*) katonái között.²⁸² A következő napon, március 30-án pedig megismételték utasításukat.²⁸³

²⁷⁵ ÖStA KA AFA 1595/12/2 1/8d

²⁷⁶ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 499/1596.; HEISCHMANN 1925. 225–227., 251–252.;

²⁷⁷ HEISCHMANN 1925. 252.

²⁷⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol. 315r. No. 26.

²⁷⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol. 315r. No. 28.

²⁸⁰ Kőszeg város felirata (Panaszok vagy okok címmel) az uralkodóhoz, 1599 vége. MNL VaML KFL Kőszeg város tanácsának iratai. Acta Miscellanae. Kőszeg város felirata a Strassoldo és Formentin lovasok által tett károkról az uralkodóhoz, 1599 vége. MNL VaML KFL Kőszeg város tanácsának iratai. Acta Miscellanae.

²⁸¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 202. Fol. 500r. No. 126.

²⁸² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol. 325v-326r. No. 164.

²⁸³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol. 326r. No. 168.

A zsold elmaradása és az állandó nélkülözés nem csupán rablásokhoz vezethetett, hanem elégedetlenséghez és ennek nyílt kifejezéséhez is. Ridolfinak 1604-ben kellett szembenéznie ezzel a problémával a Strassoldótól megörökölt itáliai gyalogregiment esetében. A súlyos veszteségeket szenvedett regiment a hadjárat végeztével Pozsony vidékére vonult, hogy ott feloszlássák (*Abdankung*) a csapatot, és az életben maradtok megkapják elmaradt zsoldjaikat. Fornari 1604. január 5-én azt írta Prágából San Giorgio kardinálisnak, hogy a regimentet hamarosan feloszlatták.²⁸⁴ A krónikus pénzhiány áthúzta számításait. Ridolfi, mint életben maradt legmagasabb rangú tisztségviselő, 1604. január 9-én azt kérte, hogy az egység kifizetéséig a kialakult összegre előleget (*Vorlehen* vagy *Lehen*) kaphassanak a katonák.²⁸⁵ Egy héttel később azzal fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy regimentjét fizessék ki és oszlássák fel.²⁸⁶ A haditanácsosok ekkorra már más döntést hoztak, mivel az Udvari Kamara január 10-én jelezte a Haditanácsnak, hogy Strassoldo gyalogságának feloszlátásához nem áll rendelkezésre elegendő pénz.²⁸⁷ Ekkor már a kifizetendő összeg a leszolgált négy hónap levonása után összesen 71 501 forintba rúgott.²⁸⁸ Így egyetlen megoldás maradt: a megmaradt katonáknak a rendelkezésre álló pénzből valami előleget kifizetni és a költségek csökkentése érdekében a zászlókat összevonni. Az Udvari Haditanács ez esetben nem tehetett egyebet. Január 9-én és 10-én tájékoztatta a kamara tanácsosait arról, hogy a regiment megmaradt katonáit kevesebb zászlóba vonják majd össze és a pozsonyi polgárok panaszai miatt²⁸⁹ bizonyos előleg kifizetését is szükségesnek vélték.²⁹⁰ Ezzel egy időben pedig a császárnak is jelezték elhatározásukat.²⁹¹ Ridolfit január 16-án a mustrára kijelölt biztossal együtt az Udvari Haditanács elé rendelték.²⁹² Itt közölték vele, hogy átmenetileg 6000 forintot kap a zsoldhátralék összegére előlegként, amit a mustrabiztossal együtt kell kiosztania. A regimentnek a kijelölt téli szálláson kell maradnia, amíg az uralkodó másképpen nem rendelkezik.²⁹³ Egy nappal később Ridolfi azt írta Aldobrandininek Bécsből, hogy az itáliai katonaságot Felső-Magyarországra akarják küldeni olyannyira elégtelen zsolddal, hogy ez bizonyosan nyugtalanságot és dezertálást von maga után. A regiment szolgálatban maradása felől immáron kétsége sem volt, így saját ügyében úgy nyilatkozott, hogy biztos

²⁸⁴ Die Prager Nuntiatur 1913. 96.

²⁸⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 411r.

²⁸⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 417r-v.

²⁸⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 38v.

²⁸⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 210 Fol. 130v.

²⁸⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol. 381r. No. 26.

²⁹⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 411r.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 38v.

²⁹¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol. 1r. No. 55.

²⁹² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol. 384r. No. 78.

²⁹³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 417r-v.

kilátása van a parancsnoki kinevezésre.²⁹⁴ Az *Obristleutnant* derülését a valóság nem igazolta. Fornari január 26-án arról tájékoztatta Aldobrandinit, hogy a császár ragaszkodik ugyan az immáron megreformált egységhez, ennek érdekében a regimentet teljes létszámára fel kell tölteni.²⁹⁵

Néhány nappal korábban Ridolfi megtapasztalhatta, hogy a január 16-án kapott utasítások, valamint a továbbszolgálat ténye milyen hatással vannak katonáira. Január 23-án Ciancherotti *Hauptmann* Pozsonyból azt jelentette Aldobrandininek, hogy Ridolfi és a kijelölt mustrabiztos megjelent a 6000 forintra a Strassoldo regimentnél. A katonák kevésnek találták ezt az összeget, és a javaslat, miszerint masírozzanak át Morvaországba, ahol jó ellátást kapnának, míg a császár kifizeti őket, még inkább felbőszítette őket. A csapatokba verődött zsoldosok kinyilvánították, hogy nem mozdulnak Pozsonyból, míg zsoldhátralékukat meg nem kapják. Egyesek egyenesen a mustrabiztos lakhelyéhez vonultak, és ott üvöltöttek az utcán, mint egy örült: Itáliába! Január 22-én Ridolfiék vissza is utaztak Bécsbe, hogy tájékoztassák Mátyás főherceget a kialakult helyzetről.²⁹⁶

Ridolfi *Obristleutnant* megpróbálta megszerezni a szükséges pénzt, ám kevés sikerrel járt. Mint ahogyan ezt március 6-i levelében Aldobrandininek megírta, Bécsben tartózkodik, hogy a zsoldhátralékot behajtsa, de nincs pénz.²⁹⁷ Annak a lehetősége is felmerült, hogy a pápai segélypénzből újra felállítják a regimentet. Erről azonban maga Serra beszélte le a Szentszéket. Március 15-én arról tájékoztatta Aldobrandinit, hogy az életben maradottak már 80 000 forintot követelnek, és mindaddig nem mozdulnak Pozsonyból, míg az összegnek legalább a 2/3-át meg nem kapják. Mivel– folytatta levelében a bécsi nuncius – a futó zsoldon kívül még a régi adósságokat is törleszteni kell, így 90 000 vagy 95 000 forint egyáltalán nem elég e célra. Serra a segélypénz helyett jobbnak vélte, ha a Szentszék maga fogadna fel német és olasz zsoldosokat, ám Itáliában, mert ott olcsóbb volna.²⁹⁸ Ridolfi Bécsből kénytelen volt Prágába utazni március végén, hogy immáron a császári udvarban szorgalmazza a magukat rablásokból fenntartó,²⁹⁹ fizetetlen katonáinak járó zsoldhátralék kiutalását.³⁰⁰ Maga az

²⁹⁴ Die Prager Nuntiatur 1913. 99.

²⁹⁵ Die Prager Nuntiatur 1913. 121.

²⁹⁶ Die Prager Nuntiatur 1913. 118.

²⁹⁷ Die Prager Nuntiatur 1913. 139-140.

²⁹⁸ Die Prager Nuntiatur 1913. 145.

²⁹⁹ 1604. február 10-én arra utasította KI?, hogy katonáinak parancsolja meg, adják vissza a Liszthy birtokok alattvalóinak az onnan eltulajdonított lovakat és szekereket. Április 2-i utasításuk szerint pedig a Vas vármegye előjárói tettek panaszt erőszakos cselekedeteik miatt. ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol. 391v. No. 27.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol. 404r. No. 13.; TÓTH P. 1992. 27–28.

³⁰⁰ Die Prager Nuntiatur 1913. 149.

Obristleutnant innen jelentette Aldobrandininek április 12-én, hogy az elmúlt évből 70 000 scudival tartoznak neki és a regimentnek, ám úgy tűnik, hogy csak 40 000 tallerra van biztosíték.³⁰¹

Ridolfi április és október közötti időszakban többször is kísérletet tett katonái zsoldjának megszerzésére. Ez már csak azért is fontos volt, mivel a megmaradt gyalogosok addig nem voltak hajlandóak újra harcolni, míg elmaradt hópénzüket meg nem kapják. A zsoldosok július 5-i zsoldelőleg kérésére az Udvari Haditanács utasítást küldött az Udvari Kamarához, miszerint 2000 vagy 3000 forintot utaljanak ki számukra, mert különben elhagyják eddigi szállásukat és más helyet keresnek maguknak.³⁰² Tizennyolc nappal később már azért fordultak a haditanácsosokhoz, mert a már kiélt és elpusztult Kőszeg környékére rendelték őket, ami miatt újra pénzt kértek eltartásukra. A Habsburg Monarchia hadügyeit irányító kormány szerv tagjai is osztották véleményüket, miszerint ez a vidék képtelen eltartani őket, így újabb zsoldelőleg kifizetésért fordultak a kamarai tanácsosokhoz.³⁰³ Arra vonatkozóan egyelőre nem áll rendelkezésre adat, hogy valójában kaptak-e valamit, ám szeptemberben megérkezett a várva-várt pápai segélypénz,³⁰⁴ az *Obristleutnant* szeptember 23-án és 25-én újra az elmaradt fizetség, illetve ezzel összefüggésben a hadszíntérre vonulás ügyében fordult az Udvari Haditanácshoz. Az első levélre reagálva a haditanácsosok úgy vélték, hogy 3000 forint értékű posztó kiutalása elég volna ahhoz, hogy az olasz katonák újra hadba vonuljanak.³⁰⁵ Két nappal később már arra utasították az Udvari Kamarát, hogy a kőszegi szállásairól Pozsonyba induló Strassoldo regiment részére a koronázó városba rendeljenek 9000 forintot és 3000 forint értékű posztót.³⁰⁶

Ridolfi szeptember 28-án választ kért arra, hogy katonáinak lerongyolódott ruházatára az ígért 3000 forint értékű posztót és más szükséges felszerelésekre további 2000 forintot megkapja-e. Válaszul a haditanácsosok utasították az Udvari Kamarát, hogy mindezeket nyugta ellenében a regiment mustrabiztosának, Maximilian Espillet-nek utalják ki, aki majd elszámol mindezekkel.³⁰⁷ Kétséges azonban, hogy ezt a pénzt megkapták-e a katonák, hiszen Ferreri kétszer (szeptember 27-én és október 4-én) is azt írta Aldobrandininek, hogy csak remélni

³⁰¹ Die Prager Nuntiatur 1913. 157.

³⁰² ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 547v-548r.

³⁰³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 558v.

³⁰⁴ Die Prager Nuntiatur 1913. 227., 233.

³⁰⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 606r-v.

³⁰⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 608r-v.

³⁰⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 609v-610r. 1604. szeptember 28.

tudja, hogy a szegény nyomorgó olaszok is részesülnek a jóváhagyott pápai segélyből.³⁰⁸ Ridolfi, mint ahogyan Aldobrandininek október 2-án küldött leveléből kiderül, már azt tervezte, hogy az Esztergom felmentésére indult sereghez csatlakozik, ám a fizetlenség és katonáinak parancsmegtagadása ezt meghiúsította.³⁰⁹

Míg Ridolfi katonái csak parancsmegtagadást követtek el és a pozsonyi polgárok életét keserítették meg, addig a vallon, francia és lotaringiai katonaság eljutott egészen a nyílt lázadásig. Az elmaradt fizetség már 1598-ban feszültséget szült a francia, vallon és a német katonák között. Egy május 14-én Bécsből a Fuggereknek küldött jelentés szerint Schwarzenberg a sikertelen Székesfehérvár elleni támadást követően Komáromban helyezte el Schönberg, Boppard és Johann Baptista Pezzen megmaradt gyalogosait.³¹⁰ A franciák hamarosan lázadni kezdtek elmaradt zsoldjuk miatt: a németeket (bajtársaikat) nem csak szidták, hanem döglött kutyákkal és más ocsmány dolgokkal dobálták meg őket. Pezzen a francia tisztségviselők egyikéhez el is juttatta a bizonyítékokat, követelve, hogy azonnal állíttassa le ezeket az illetlenségeket. Ez meg is történt, ám nem sok sikerrel, hiszen hamarosan újra lázadni kezdtek. A szidalmazást és a dobálást nyílt fegyveres konfliktus váltotta fel. Az összegyűlt német katonák ugyan oldalfegyvereikkel próbáltak védekezni, ám velük szemben a franciák, nem csak tőrüket és kardjaikat, hanem puskáikat is használták. A felfokozott indulatokat végül Pezzennek sikerült csillapítania, aki életét kockáztatva a két csapat közé állt, és szigorúan figyelmeztette őket, hogy szándékuktól álljanak el. Végül hatott a szép szó, de így is 40-40 halott volt mindkét oldalon és legalább annyi vagy még több sebesült.³¹¹

A „komáromi összecsapás” már tehát egy intő jel volt, ám a zsoldelmaradás problémáját ez sem oldotta meg, sőt az Udvari Kamara adóssága, zsoldhátraléka tovább növekedett a Boppard, majd Hugne regimenttel szemben. Az utóbbi kinevezését követő kifizetéseket, illetve azok elmaradását maguk az elégedetlen zsoldosok írták meg 1600. május 18-i panaszlevelükben, amelyet két társuk, Jacomo Mellin és Claudi Maignier vitt először Schwarzenberghez Győrbe, aki a követeket a német nyelvű fordítással tovább küldte Mátyás főherceghez Bécsbe. Eszerint egy havi zsoldot kifizettek számukra, amikor a frissen

³⁰⁸ Die Prager Nuntiatur 1913. 227., 233.

³⁰⁹ Die Prager Nuntiatur 1913. 239.; Esztergom felmentéséről lásd: TÓTH 2000. 369–371.

³¹⁰ A Boppard regiment olyan nagy veszteségeket szenvedett az elmúlt évi hadjáratban és Győr visszafoglalásánál, hogy katonáit két zászlóba kellett összevonni. Az *Obrist* pedig 1598 áprilisában megbízást kapott arra, hogy nyolc, egyenként 300 fős egységet toboroztasson Lotaringia területén. HEISCHMANN 1925. 247-248., SAHIN-TÓTH 2006a. 249-250..

³¹¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 283r.

kinevezett Hugne 1599 márciusában megérkezett hozzájuk,³¹² de azt is a tudomásukra hozták, hogy ugyanennyit el is vonnak tőlük a császár parancsára. 1599 áprilisában Schwarzenberg megkísérelte Budát petárdával elfoglalni, sikertelenül.³¹³ A támadást követően történt meg az újabb elszámolás, amely után félhavi fizetségüket számolták el. Majd Komáromban megmustrálták őket. Ekkor már hat hónapi zsolddal tartozott a franciáknak az Udvari Kamara, ám ekkor is csak fizetségük kétharmadát vehették át. A katonák a fennmaradó rész pótlását követelték. A komáromi mustrát követően 1599 júniusának végén vagy júliusának elején Esztergomban egy havi zsoldot és plusz fizetést (*Lehen/Lohn*),³¹⁴ összesen fejenként 6-6 tallért vehettek át a katonák.³¹⁵ A Mellin és Maignier által Bécsbe vitt panaszlevélből az is kiderül, hogy bajtársaik harmada elpusztult a nélkülözésben: egereket, lovakat és macskákat kellett enniük.³¹⁶

A kialakult helyzet augusztus végére ismét tarthatatlanná vált. Az említett hónap 23. napján Geizkofler azt írta Mátyás főhercegnek, hogy a francia és a vallon gyalogságnak már négy havi zsolddal tartoznak. Sokáig nem lehet már őket a táborban tartani, és a birodalmi fillérmester félelme szerint hamarosan fel fognak lázadni. Ezek a katonák két *Hauptmann*jukat el is küldték Bécsbe azzal a fenyegetéssel, hogy abban az esetben, ha nyolc napon belül kifizetésük nem történik meg, el fognak vonulni a táborból.³¹⁷

Természetesen az udvar is érzékelte a lázadás kitörésének veszélyét, mint ahogyan ez Jell mustrabiztosnak 1600. április 15-én kiállított instrukcióiból kiderül. Eszerint közölnie kellett a Pápán állomásozó franciákkal, hogy kifizetésük nem azért történik ilyen lassan, mert olyat tettek volna, amely hűséges katonához nem illik. Mind az uralkodó, mind pedig Mátyás főherceg elismeri hűséges és hasznos szolgálatukat, ezért is akarják őket továbbra is zsoldban tartani, de – sajnos – a kifizetésükhöz szükséges pénz nem érkeztek még meg. Jellnek azonban arra kell kérnie őket, hogy nyugodjanak meg, mert ahogyan ezelőtt és mindig, úgy most is megkapják fizetségüket.³¹⁸

³¹² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol. 322v. No. 96.

³¹³ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8972. Fol. 488v-489r, 502r-503r, 516r, 524r, 536r-v, 544v.

³¹⁴ A *Lehen* szó ma hűbéri adományt, míg a *Lohn* szó bért, fizetséget vagy jutalmat jelent. A korban a két szót gyakran egymással felcserélve használták, és a zsoldfizetésekkel kapcsolatban egészen speciális jelentéssel bírtak. Azt a kifizetést jelölték, amit a katonák egy-egy havi zsoldfizetést megelőzően átvehettek. Ennek összegét utána természetesen levonták a bérükből.

³¹⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol. 58v. No. 63.

³¹⁶ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

³¹⁷ ÖStA KA AFA 1599/8/10.

³¹⁸ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

A zsold elmaradása miatt a nélkülöző franciák számára létfenntartásuk érdekében egyetlen lehetőség maradt: a környék kirablása. Az uralkodó Hugne-t alig nevezte ki a regiment élére, amikor az Udvari Haditanács 1599. január 9-én arra utasította az *Obristot*, hogy a katonáinak a pápai polgárok és lakosok ellen elkövetett kártételeit azonnal állítsa le.³¹⁹ Két nappal később arról is döntés született, hogy a franciákat Pápáról áthelyezik Komáromba.³²⁰ Március 19-én a haditanácsosok ismét arra utasították a csapatokhoz készülő Hugne-t, hogy a lakosság panaszait vizsgálja ki, az elkövetőket szigorúan büntesse meg és gyalogosai között tartson jó rendet.³²¹

Az 1599. évi hadjárat végeztével a téli szállásra vonult és zsold nélkül hagyott katonák azonban a környék módszeres kifosztásából próbálták fenntartani magukat, mint ahogyan erről Vas vármegye 1600. január 17-18-án tartott nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvében olvashatunk. „Könnyek között panaszkodik az egész Kemenesalja kerület[...] a Pápa mezővárosba beszállásolt vallon [francia] katonák miatt, akik éppen úgy fosztogatnak, mint az ellenség: elveszik a lakosok ingóságait, igavonó és egyéb állatait. A közgyűlés elhatározta, hogy könyörögni kell öfelségéhez, védelmezze már meg végre a lakosokat a katonák túlkapásaitól.”³²²

Alig egy hónappal később, február 21-én Vas vármegye nemesei a pozsonyi rendi gyűlésre küldött két követének azt adták feladatául, „hogy beszámoljanak és jelentést tegyenek mindazokról a terhekről, amelyekkel a Pápára téli beszállásolt vallon, vagyis francia csapatok gyötrik kegyetlenül és törvénytelenül a vármegyét.”³²³

Hugne is igyekezett megoldást találni katonái fizetlenségére, ezért 1600. március 18-án plusz fizetést kért számukra. A beadvánnyal kapcsolatban az Udvari Haditanács arról tájékoztatta a kamara tanácsosait, hogy a császár parancsa szerint a regimentet meg kell reformálni. Az ehhez rendelkezésre álló összeget pedig nincs értelme kiadni plusz fizetésként. A reformációt azonban addig nem lehet végrehajtani, amíg a francia katonák így viselkednek, ezért azon a véleményen vannak, hogy az *Obrist* kérését teljesítsék.³²⁴

A lázadáshoz a szikrát végül a gyalogosok mustrájára és reformációjára kirendelt Jell pápai megérkezése jelentette, aki a május 10-i szemlén történeteket egy nappal később Győrben

³¹⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol. 308r. No. 35.

³²⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol. 311r. No. 91.

³²¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol. 322v. No. 96.

³²² TÓTH P. 1989. 220.

³²³ TÓTH P. 1989. 224.

³²⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 204. Fol. 443r.

vetette papírra. Leírása szerint miután a katonák összegyűltek, parancsot adott arra, hogy zászlónként vonuljanak ki a vár előtti szabad területre, ahol majd elszámol velük, illetve megtörténik reformációjuk és a redukciójuk is. Amikor azonban a kapuhoz értek, azt zárva találták. Bár ezért a francia gyalogosok voltak a felelősek, ám ráfogták a magyarokra. Azonban mikor Hugne és Jell a kapuhoz lovagolt a feszültség akkor már tapintható volt. A katonák pikáik hegyét és feltekert kanócú puskáikat az *Obristra* fogták. Hugne akkor haditörvényszékkal fenyegetőzött, ígérve, hogy ha megtagadják az engedelmességet, akkor az elkövetők nem ússzák meg büntetés nélkül. Erre a kapu kinyílt, ám csak az *Obrist* saját zászlója vonult ki rajta, a többi hét a várban maradt, és Jell szerint csakhamar észrevehetőek voltak a zendülés jelei. A bennmaradt franciák megszállták a gyülekezőteret és a falakat is. A jelentés szerint Hugne ezt követően megpróbált hatni katonáira: emlékeztette őket a császárnak tett esküjükre, valamint arra, milyen rossz hírért keltik ezzel saját nációjuknak. Ám minden hasztalan maradt, a hét zászló továbbra sem engedelmeskedett neki. Jell eközben Hugne zászlójának katonáit emlékeztette esküjükre, valamint egy újabbat is letetett a császár nevére velük. A mustramesternél a másik hét zászló közölte, hogy nem hajlandóak Pápán kívül megmustráltatni magukat, csak a várban vagy a mezővárosban. Mindeközben Jell állítása szerint a franciák el akarták fogni és mindaddig fogságban tartani, amíg részükre a teljes, azaz a nyolc havi zsoldot ki nem fizetik. Ezért kikiáltottak Hugne zászlójának a várból, hogy csatlakozzanak hozzájuk, mert hamis esküt tettek le és valamennyit meg fogják büntetni. A mustrabiztos és az *Obrist* ekkor tanácsosabbnak vélték, ha visszaengedik ezeket a katonákat is a városba. Ez végül megtörtént, ám Jell és Hugne további kísérlete a helyzet megoldására, a zendülés elfojtására meghiúsult. Az *Obrist*ot saját zászlójának katonái akarták megölni a szintén a mustrára rendelt Helióval egyetemben. Utóbbit fogságba is akarták ejteni, végül Jell is csak nehezen került el a pápai rabságot.³²⁵ Végül 43 főtsz és 79 közkatona érkezett meg Győrbe a mintegy 1200 főnyire becsült regimentből.³²⁶ Ők egészen 1600. augusztus 9-ig kitartottak, majd az éj leple alatt kiszöktek a várból. Mindegyikőjük nem jutott el Székesfehérvárra, menekülés közben egy részüket vagy levágták, vagy elfogták.

A katonák fizetése nem csupán az Udvari Kamara pénzügyi problémái miatt csúszhatott meg vagy maradhatott el. A felfogadással megbízott személyek patriarchális szerepet töltek be felfogadottjaikkal szemben. Ez azt is jelentette, hogy zsoldjukat ő vette át és osztotta ki közöttük. A felfogadó tehát maga is érdekelt volt a minél gyorsabb és nagyobb összegű

³²⁵ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

³²⁶ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.; FINKEL 1992. 454.; TÓTH 2000. 310.; SAHIN-TÓTH 2006c. 310.

kifizetésben, hiszen egyrészt így könnyebben egyben tarthatta egységét, másrészt plusz jövedelmekhez juthattak visszaéléssel, csalással vagy a hópénz visszatartásával. Mansfeldet 1602. január 10-én volt *Leutnant*ja, egy bizonyos Jean du Loup megvádolta azzal, hogy zsoldját visszatartotta. Nem csekély összegről volt szó, hiszen összesen 791 tallér miatt tört ki a viszály az egykori beosztott és parancsnoka között, amiért a sértett fél azt követelte, hogy a Mansfeldnek járó 1000 forint kifizetését tiltsa le az Udvari Kamara. Az Udvari Haditanács Arnold Helio mustramestert rendelte ki az ügy kivizsgálására, amelynek a végkifejlete ismeretlen.³²⁷ Annyi bizonyos, hogy Loup június 4-én kérte átvételét a Schönberg vallon gyalogregimentbe, mivel addig nem kapott pénzt és katonai szolgálatban sem állt akkor.³²⁸ Peter Ernst még tizenhat nappal később is kénytelen volt mentegetni magát a történetek miatt az Udvari Haditanácsnál.³²⁹

Hugne és katonái jó része között is 1600 tavaszára megromlott a kapcsolat. A lázadó francia katonák panaszleveléből kiderül, hogy amikor kimentek a falvakra, őket csak a tisztségviselők kísérésére alkalmazták. A tisztek a falusiaktól annyi élelmet kaptak, hogy azokat a piacon adták el, de a katonáknak semmit sem adtak. Ezzel szemben ők abból, amit a falvakból magukkal hoztak, két napnál tovább nem élhettek meg és állandóan éheztek, míg a tisztek naponta bankettekét tartottak.³³⁰ A katonák tehát azzal vádolták *Obrist*jüket és főtisztjeiket, ahogyan Mátyás főherceg Schwarzenbergnek megírta május 23-i levelében, hogy csaltak és csak saját hasznukat keresték.³³¹

Az utolsó cseppet a pohárban a francia gyalogregiment mustrájára és reformációjára kirendelt Jell pápai megérkezése jelentette. A lázadó katonák panaszlevelükben felsorolták az elmúlt bő egy évben megtörtént kifizetéseket, a felsorolás követően pedig igyekeztek Hugne-re és tisztségviselőire terelni a felelősséget, kidomborítva visszaéléseiket. Állításuk szerint Jell megérkezése előtt, egy főtiszt a főőrségnél közölte a zsoldosokkal, hogy 8, 9 vagy 10 tallérnál többet úgysem tudna nekik a mustrabiztos kifizetni. Ráadásul azt követelte a katonáktól, hogy az *Obrist*ot csizmával, míg a tisztségviselőket térdszalaggal és kesztyűvel ajándékozzák meg.

³²⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 522r-v.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 569r.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 596r.

³²⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 631r.

³²⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 638r.

³³⁰ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

³³¹ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

A mustra napján aztán Hugne a katonák tudtára adta, hogy elmaradt nyolc havi zsoldjukból két hónapot pénzben, egyet pedig posztóban kapnak majd meg. Az *Obrist* visszaélésre készült, hiszen a mustrabiztos vele előzőleg mást tudatott. Eszerint három hónapot pénzben, egyet pedig posztóban kívánt átadni a katonáknak, amiből levonják a plusz kifizetéseket is. Egy pillanatra itt érdemes megszakítanunk a franciák panaszlevelének ismertetését. Mátyás főherceg 1600. június 10-én a császárhoz írt leveléből kiderül, hogy Jell valóban három havi zsoldot, összesen 25 000 forintot vitt magával, amely összeg azonban a zendülők kezén maradt.³³²

A zsoldosok ráadásul megtudták, ahogy kiderül a levelükből, hogy a főtisztek a maguk részére nyolc havi zsoldról tárgyaltak Jell-lel, amivel a császárnak 50 000 forint kárt okozott volna. Ekkor határozták el, hogy egy külön személyt küldenek Bécsbe, kérve Mátyás főherceget, hogy Hugne és a főtisztjei az országot el ne hagyhassák addig, amíg el nem ítélik őket. Maguk pedig tovább nem kívántak tisztjeik alatt szolgálni, egy másik *Obrist*ot kérnek, és bár Győrben azt terjesztik róluk, hogy lázadók és hűtlenek a császárhoz, valamint a törökkel tárgyalnak, ez nem igaz, hiszen mindig is hűen szolgálták a császárt. Emellett a francia katonák kértek maguk mellé egy biztost is, aki részletesen kinyomozza, milyen lopásokat és csalásokat követtek el Hugne és főtisztjei ellenük és az uralkodó ellen.³³³

A felfogadó és a felfogadottak közötti viszály elsimításával az udvar, illetve a hadvezérek is megpróbálkoztak. Az Udvari Haditanács 1605. július 20-án Santhilier-t az Arzenál *Hauptmann*ját rendelték ki, hogy Laurentio de Rame és az általa vezetett négy dragonyos kompánia között támadt vitát simítsa el.³³⁴ 1606 elején egy kompánia még el nem bocsátott dragonyos – Tilly parancsnoksága alatt – Kőszegen zsoldjának elszámolására várt.³³⁵ A sors különös játékaként tehát a Tilly által 1602-ben felfogadott vallon gyalogregiment katonáiból felállított négy dragonyos kompánia egyike újra vezetése alá került.

Hasonló megbízást adott Basta Dampierre-nek. Mivel nagyra értékelte a fiatal nemes képességeit, ezért az 1604. esztendő elején az Erdélyben állomásozó lázadó Preiner regimenttel való tárgyalásra küldte el.³³⁶ Basta február 16-án Kolozsvárról azt írta Paul

³³² ÖStA KA AFA 1600/6/6.

³³³ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.; SAHIN-TÓTH 2006c. 310. p.

³³⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214 Fol.: 457v. No. 152.

³³⁵ HEISCHMANN 1925. 258.

³³⁶ 1598-ben Hans Preiner zu Stübinget bízták meg azzal, hogy a cseh rendi gyűlés által megszavazott segélyből 3000 gyalogost állítson fel. Majd három esztendővel később újra ezzel a feladattal bízták meg. Ugyanezen év októberében Preinert II. Rudolf az ő és Pernhausen regimentjéből összevonni szándékozott 4 vagy 5000 fős egység parancsnokának javasolta. Az uralkodó indoklása szerint ugyanis immáron harmadjára kapott megbízást

Krausenegg császári biztosnak, hogy Dampierre-t küldte aznap délelőtt Besztercére az elégedetlenkedő katonák megnyugtatóására azzal a hírrel, hogy már megérkezett Kassára a pénz, amiből a zsoldjukat kifizetik.³³⁷ Öt nappal később Basta újabb levelet küldött ugyanannak a címzettnek, amiben arról számolt be, hogy a fellázadt németekről nem tud semmi újabbat, mivel a hozzájuk kiküldött lotaringiai gróf még nem érkezett hozzá vissza.³³⁸ Basta február 24-én végre híreket kapott a Preiner regimentről. Ekkor Nicolaus Burghausen és Krausenegg császári biztosokat tudósította arról, hogy Dampierre éppen akkor érkezett meg hozzá Kolozsvárra. A grófnak csak annyit sikerült megtudnia a lázadóktól, hogy aznap indultak el Besztercéről Nagybánya irányába, ahol terveik szerint egy hétig maradnának, és ott várnák be vagy az *Obrist*jukat, vagy a hozzájuk kiküldött mustrabiztost.³³⁹ Eugen Heischmann szerint 1604 márciusában a regiment megmaradt katonáival állítólag *Accordot*, azaz továbbszolgálatukra és kifizetésükre vonatkozó szerződést kötöttek, Basta 1604. április 1-én Krausenegghez írt leveléből kiderül, hogy még ekkor is vita folyt arról, hogy kifizessék, vagy inkább megbüntessék őket. Basta az előbbi támogatta, megemlítve, hogy ő Dampierre-t azért küldte hozzájuk, hogy elmaradt zsoldjuk kifizetéséről biztosítsa a lázongókat.³⁴⁰ Hasonló helyzetet kellett megoldania 1605 márciusának végén is. Ferreri Offredihez 1605. április 4-én Prágából írt leveléből tudjuk, hogy Basta ismét a zendülés határára sodródott katonák lecsillapítására küldte. Küldetésében sikerrel járt, hiszen sikerült hat hét zsoldkifizetési haladékot elérnie tárgyalásaival.³⁴¹

Az Udvari Haditanács 1605. június 25-én egy nem kevésbé kényes feladattal bízta meg: fizetetlen és ezért tétlenül álló katonákat kellett újra harcba vinnie. Eszerint Dampierre-nek Mátyás főherceg nevében tárgyalnia kellett a három kürasszír kompániával és a vallonokkal arról, milyen feltételekkel lennének hajlandóak a Sopron felmentésére induló Basta seregéhez csatlakozni. A dragonyosokat is rá kellett vennie, hogy újra lovas szolgálatot lássanak el, ha csak néhány napra is.³⁴²

csapatok felállítására, jól ismeri a felső-magyarországi és erdélyi viszonyokat, s sok jó katona és tisztségviselő szolgál alatta. Az így összevont csapatok vezetésére 1602-ben kapott kinevezést. A regiment katonái a fizetlenség miatt fellázadtak, önhatalmúlag elvonultak Erdélyből, és szolgálati idejük 1604 júniusában megszűnt. ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 583/1598.; ÖStA KA HKRA Prag. No. 25.; ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 680/1601. ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601. Oktober No. 136.; ÖStA KA AFA 1602/3/5.; ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1603 Juni. No. 32.; HEISCHMANN 1925. 229-230.

³³⁷ VERESS 1913. 395.

³³⁸ VERESS 1913. 400.

³³⁹ VERESS 1913. 402-403

³⁴⁰ VERESS 1913. 425.; HEISCHMANN 1925. 229-230.

³⁴¹ Die Prager Nuntiatur 1913. 333.

³⁴² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214 Fol.: 445r. No. 178.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Juni No. 178.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy Dampierre-nek mindemellett rác lovasai ügyét is intéznie kellett. Már 1605. július 27-én kérte az Udvari Haditanácstól, hogy lovasságának élelmezését biztosítsa. Az ügyet át is utalták az Udvari Kamarához, hogy adjon ki erre vonatkozóan rendelkezést.³⁴³ Addigra már azonban jelentős tartozás halmozódott fel velük szemben, a felfogadottak pedig elmaradt járandóságukat rablásokkal igyekeztek pótolni. Az Udvari Haditanács augusztus 23-án utasította is Dampierre-t, hogy Csallóközt fosztogató és pusztító rácait fêkezze meg.³⁴⁴ Mindezeket figyelembe véve Basta szeptember 5-én rendelkezést kért a haditanácsosoktól arra, hogy a lovasoknak egy plusz fizetést rendeljenek el.³⁴⁵ Dampierre szeptember 6-án Bécsbe érkezett kérelmében ennek terhére 3000 forint kiutalását kívánta. Az ügyet átküldték az Udvari Kamarához intézkedésre. A protokollum bejegyzéséből kiderül, hogy ekkor már 50 600 forinttal tartoztak Dampierre-nek és lovasainak. A haditanácsosok ezért kérték a kamarai tanácsosokat, hogy fontolják meg az azóta már Esztergomba vonult Dampierre-nek 2 vagy 3000 forintnyi segély küldését.³⁴⁶

Kérelmét immáron az Esztergom elvesztését követő vizsgálat alatt is többször megismételte. Dampierre 1605. november 9-én újra kérte rácainak kifizetését.³⁴⁷ Ügybuzgalma nem volt véletlen és nem magyarázható csupán azzal, hogy a kiosztott pénz egy része az ő zsebébe vándorolhatott. A rácok eltartására ugyanis Dampierre kölcsönt is adott. A fogságba vetett *Obrist* 1606. április 14-én azt kérte emiatt az Udvari Haditanácstól, hogy a rácok tisztjeivel addig ne számoljanak el, amíg a vele szemben fennálló adósságot nem rendezték.³⁴⁸

*

Keegan szerint a parancsnoknak fel kellett mutatnia személyiségét katonái előtt. Ez a második imperatívusz, azaz a meggyőzés, amelynek négy alapérven kell nyugodnia. Ebből kettő, a gazdagság és a presztízs iránti vágy felélesztése, valamint a bizalom felkeltése volt.³⁴⁹ Ez érvényes a tizenöt éves háború időszakára is. A felfogadó személye, addigi híre, jártassága a harcban és az udvari intrikákban, érdekérvényesítő ereje, a harctér távolsága a toborzóhelytől,

³⁴³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2 Fol.: 558v.

³⁴⁴ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 470v. No. 159.

³⁴⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2 Fol.: 593v.

³⁴⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2 Fol.: 594r.

³⁴⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2 Fol.: 628v-629r.

³⁴⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 215/2 Fol.: 498r.

³⁴⁹ KEEGAN 2011. 667-668.; KERTÉSZ 2011. 111-112.

valamint a hadúr fizetőképessége mind-mind közrejátszott a katonák felfogadásának és kiállításának sikerében. Ehhez pedig szükség volt először a toborzó, majd az *Obrist* részéről a két alapérv alkalmazására. Gondoljunk csak Montecuccoli, Strassoldo és Tilly sikertelenségére vagy Schwarzenberg nehézségeire a kijelölt toborzóhelyen. A bizalom a felfogadó és a felfogadottak között a harctéren is megszűnhetett. Erre jó példa Ridolfi és Hugne esete. Előbbi katonái a lázadás szélére sodródtak, míg utóbbi zsoldosai át is lépték ezt a határt. A bizalom megrendüléséhez hozzájárult az is, hogyha a felfogadók visszaéltek hatalmukkal, mint Hugne és Mansfeld.

Ambíciók és kapcsolatok

Akár a keresztény had magasabb vezetői tisztségeinek betöltőiről, akár *obristi*, *rittmeisteri* kapitányi vagy *hauptmanni* kinevezést/*Bestallung*ot elnyerő is legyen szó, esetükben joggal feltételezhetjük azt, hogy a poszt betöltéséhez szükséges katonai tapasztalattal és tudással rendelkeztek. A *stallum*, illetve *stallumok* elnyeréséhez nem elhanyagolható mértékben az egyén saját ambíciói és kapcsolatai is szükségeltettek. Az általam kiválasztott személyek esetében is tetten érhető ez. E fejezetben csak arra a hat katonára térnék ki, akiknek ambíciói és kapcsolatai (viszonylag) jól dokumentáltak, tehát betekintést engednek a tizenöt éves háború időszakából a politika, az intrika, a hadseregszervezés és vezetés összefonódásaiba. Schwarzenberg kapcsolatait nem tárgyalom itt külön, bár Karl von Mansfeld, mind a bécsi, mind pedig a prágai udvar bizalmát élvezte, ám az előző fejezetekben előmenetelét részletesen bemutatam.

Saját ambíciók és erős támogatók I.

Jean T'Serclaes de Tilly

Tilly visszatérése a magyarországi hadszíntérre egyértelműen Mercoeur itteni szerepvállalásával hozható kapcsolatba. Utóbbi a IV. Henrikkel kötött békét követően ambíciói érvényesítésére ígéretesebb lehetőséget látott II. Rudolf szolgálatában. A herceg 1599 szeptemberében érkezett meg népes kíséretével Bécsbe, majd onnan tovább utazott a pestis miatt éppen Plzeňben tartózkodó császárhoz. A két vizit között pedig a keresztény had esztergomi táborát is megtekintette, ahol Schwarzenberg illő módon fogadta.³⁵⁰ Mercoeur jó benyomást tehetett mind az uralkodóra, mind Mátyás főhercegre, hiszen 1600. április 24-én az *Obrist-Feldgeneral* helyettesévé, azaz a soron következő hadjárat tényleges irányítójává nevezte ki.³⁵¹ Emellett megbízást kapott egy tíz kompániából álló lovasság vezényletére is. Ennek egyik fele a már itt szolgálókból állt,³⁵² míg ötszáz kürasszírt a hercegnek kellett

³⁵⁰ HUSSON s.d. 1.; MONTREUX 1608. 709.; BRAUDEL 1996. 1296.; SAHIN-TÓTH 2004. 1169-1170.

³⁵¹ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 655/1600.; ÖStA KA AFA 1600/4/3.; ÖStA KA AFA 1600/7/8.; ÖStA KA AFA 1600/8/1.; SAHIN-TÓTH 2004. 1170.

³⁵² Róluk a Hugne-nel és Strassoldóval foglalkozó alfejezetben lesz szó kicsit részletesebben.

toboroznia melléjük. Mercoeur a lovasság kiállításának feladatával pedig helyetteseként Tillyt bízta meg, akinek erényeivel és képességeivel – Villermont szerint – már régóta tisztában volt.³⁵³ Végül a tervezett létszámot nem sikerült kiállítani, hiszen csak 300 kürasszír érkezett a vezetésével szeptember 14-én Bécsbe.³⁵⁴

Tilly a következő év április 16-án már maga fordult ajánlással az Udvari Haditanácshoz lovasság kiállításának ügyében, amely továbbította is az ajánlatot az uralkodónak. Eszerint ekkor nem kevesebb, mint 5000 németalföldi lovas toborzását vállalta volna.³⁵⁵ A tervből nem lett semmi, ám Strassoldo lemondását követően Tilly kapta meg az *obrist-wachtmeisteri* tisztséget. Feltételezem, hogy a herceg hathatós támogatása is kellett a poszt elnyeréséhez.

1601-ben tehát nem sikerült Tillynek *Bestallung*ot kapnia, ám a következő év ezt is meghozta a számára. Igaz, különös módon ehhez eddigi patrónusának halála is hozzájárult. Mercoeur 1602. február 1-én Prágából útra kelt Lotaringia felé. Ágensét azonban ott hagyta, hogy tárgyalásokat folytasson további, állítólag 1000 vértés és 2000 muskétás toborzásáról. Ám útközben Nürnbergben belázasodott, és február 19-én meghalt.³⁵⁶ Az uralkodó ezt követően május 7-i dátummal Tillyt bízta meg egy 3000 fős vallon gyalogregiment felállításával.³⁵⁷ A had végig is harcolta a hadjáratot, ám annak végeztével feloszlatták.

Tilly azonban nem maradt tisztség nélkül a következő esztendőben sem, hiszen újra *Obrist-Wachtmeisterré* nevezték ki. Tilly a rátermettsége és tudása mellett azonban ezt és a következő években elnyert *obrist-zeugmeisteri* (1604), majd *obrist-feldmarschalli* tisztséget is immáron jó (udvari) kapcsolatainak köszönhette. Mit, illetve egészen pontosan kiket kell ez alatt értenünk? Egyrészt Karl Ludwig Graf zu Sulz, az 1603. év *Obrist-Zeugmeister*e egy 1604. február 4-én az Udvari Haditanácshoz benyújtott szakvéleményében három személyt ajánlott tisztsége betöltésére: Hans von Molartot, Tillyt és Giovanni Giacomo Barbiano conte die Belgiojosot. Egyedül utóbbival kapcsolatban nyilatkozott úgy, hogy képességeit nem ismeri. Azaz Tilly esetében bizonyos volt abban, hogy képes megfelelően ellátni a tisztséggel járó feladatokat.³⁵⁸

Másrészt Tilly, még Sulznál is jelentősebb támogatóit a Szentszék Prágába és Bécsbe rendelt diplomatáiban találta meg. A tizenöt éves háború második felére a sokasodó pénzügyi

³⁵³ VILLERMONT 1860. 18.

³⁵⁴ VILLERMONT 1860. 19.; ISTVÁNFY 2009. 362.

³⁵⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 491r. No. 95.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 12r. No. 92.

³⁵⁶ VILLERMONT 1860. 29.; SAHIN-TÓTH 2004. 1173-1174.

³⁵⁷ ÖStA KA AFA 1602/5/1.; VILLERMONT 1860. 29-30.

³⁵⁸ ÖStA KA AFA 1604/2/2.

nehézségek arra kényszerítették a császárt, hogy ha lépésről-lépésre is, de teret engedjen a pápai befolyásnak, kívánalmaknak. Az engedmények annál nagyobb mértéket öltöttek, minél mélyebbé vált a Habsburg Monarchia financiális krízise. Róma pedig annál erőszakosabban próbálta kihasználni a gyengülő prágai ellenállást, és saját érdekeit előtérbe állítani. A Szentszék ehhez hathatós támogatást kapott a központi kormányzésekben fontos pozíciókat birtokló főpapoktól, akik mindent megtettek a katolicizmus pozíciójának megerősítése érdekében. Ennek egyik nagy sikerrel kecsegtető eszközévé vált az, hogy a fontos katonai tisztségeket megbízható, a katolikus felekezethez tartozókkal töltötték be.³⁵⁹ Ezt látjuk Strassoldo és Ridolfi esetében is, de a levelezések alapján úgy tűnik, hogy Tilly is remek kapcsolatokat ápolt a Szentszék prágai képviselőjével. Ferreri San Giorgióhoz 1604. augusztus 2-án küldött leveléből kiderül, hogy hosszasan elbeszélgetett Tillyvel. A prágai nunciusnak ekkor mesélte el, hogy a francia király mit mondott neki Albert főherceggel kapcsolatosan. Emellett szó esett a magyarországi hadi helyzetről is. Tilly látva az uralkodó különböző tanácsosai és miniszterei közötti széthúzást és intrikákat, kérte Ferrerit, hogy ezek elsimításán munkálkodjon. Másrészt kifejtette, mivel elégtelenek a hadi készülődések a következő hadjáratra, így érdekesebb volna az uralkodónak békét kötnie a szultánnal.³⁶⁰

A nuncius augusztus 16-i leveléből arról szerezhetünk tudomást, hogy ismét komoly kérdésekről beszélt Tillyvel elutazása előtt. Az *Obrist-Zeugmeister* Bastához hasonlóan úgy vélekedett, hogy aki a császárnak segínyt nyújt, annak feltételekhez kellene kötnie a kifizetést.³⁶¹

A következő évben pedig Ferreri Prágában, míg Serra Bécsben kezdte el hathatósan támogatni Tillyt. A prágai nuncius 1605. március 28-án San Giorgiónak írt levelében kifejtette, hogy a spanyol király költségén felállítani tervezett két gyalogos regiment egyikének az élére Tillyt akarják kineveztetni.³⁶² Április 18-án pedig az újonnan megválasztott pápának, XI. Leónak azt fejtegette jelentésében, hogy az örökös tartományok határán álló sereget az *Obrist-Zeugmeister* parancsnoksága alá kellene rendelni.³⁶³ Russworm letartóztatása miatt az *obrist-feldmarschalli* poszt egy ideje betöltetlen, Basta pedig túl öreg és beteges volt.³⁶⁴

A tisztség betöltése körül komoly „verseny” alakult ki. Serra szeptember 3-án Borghese kardinálisnak azt írta, hogy Georg Friedrich von Hohenlohe pályázik Russworm helyére. A

³⁵⁹ KRUPPA 2002. 298-300.

³⁶⁰ Die Prager Nuntiatur 1913. 190-192.

³⁶¹ Die Prager Nuntiatur 1913. 204.

³⁶² Die Prager Nuntiatur 1913. 331.

³⁶³ Die Prager Nuntiatur 1913. 336.

³⁶⁴ Die Prager Nuntiatur 1913. 461.

bécsi nuncius szerint ő nem csak eretnek, hanem a katolicizmus ellensége is. Mindemellett nem tartotta rátermett katonának és kifejtette, hogy Bécsben Mátyás főhercegnél ő, míg Prágában a császárnál Ferreri dolgozott Hohenlohe kinevezése ellen. Erre szükség is volt, mivel sem a pápa, sem pedig a spanyol király nem egyezett volna bele, hogy pénzükön felfogadott katonáik Hohenlohénak engedelmeskedjenek. A császár ezért meg akarta tartani Hohenlohét addigi *obrist-wachtmeisteri* posztján. *Obrist-Feldmarschallá* pedig vagy Tillyt vagy a lutheránus felekezethez tartozó Seifried von Kollonichot tervezte kinevezni. Mátyás főherceg az előbbi támogatta, mivel jó katolikusként, megbízhatónak és merész katonának tartotta. Serra azt is tudni vélte, hogyha Hohenlohét nem nevezik ki, akkor panaszt tesz a birodalom lutheránus és kálvinista rendjeinél.³⁶⁵

Ugyanaznap Ferreri is írt Prágából Borghesének. Ebben ő is kifejtette, hogy az eretnek Hohenlohe *Obrist-Wachtmeister* pályázik az *obrist-feldmarschalli* tisztségre. A prágai nuncius Philipp Lang belső kamarás segítségével próbálta Hohenlohe kandidálását gyengíteni a császárnál. Kiderült számára egyébként, hogy Hohenlohét nem az uralkodó, hanem Friedrich von Fürstenberg titkos tanácsos támogatja. Emellett Ferreri Langon keresztül igyekezett Tilly jelölését támogatni. Sikerral, hiszen elérte, hogy a császár Tillyt és egy másik személyt ajánlott a posztra Mátyás főhercegnek. A nuncius feltételezte, hogy Karl Ludwig Graf zu Sulz lesz a másik jelölt. Erre a javaslatra Tillyt kinevezték *Obrist-Feldmarschallá*, míg a megüresedett *obrist-zeugmeisteri* posztot Preiner kapta meg.³⁶⁶

Kollonich jelölése így semmissé vált. Két nappal később, szeptember 5-én Ferreri írt az ügyben Borghesének. Tillyvel folytatott beszélgetéséből ugyanis kiderült, hogy Kollonichnak egymillió forinttal tartozó uralkodó ennek ellentételezéseként a lovasság fölé rendelt *obrist-wachtmeisteri* posztot szánta neki.³⁶⁷ Tilly azonban kételkedett abban, hogy elfogadná.³⁶⁸ Igaza is lett, hiszen az Udvari Haditanács október 10-én utasította, hogy Friedrich von Solmsszal tárgyaljon a tisztség betöltéséről.³⁶⁹

A kinevezés tehát szeptember elején megtörtént, ám hivatalát csak októberben, több mint egy hónappal később foglalta el. Tilly a tisztség betöltésének feltételeiről tárgyalt az Udvari Haditanáccsal. A Habsburg Monarchia katonai ügyeit irányító kormány szerv protokollum

³⁶⁵ Die Prager Nuntiatur 1913. 487-488.

³⁶⁶ Die Prager Nuntiatur 1913. 494.

³⁶⁷ A gyalogság élére Wolfgang von Mansfeldet tervezték kinevezni. Die Prager Nuntiatur 1913. 493.

³⁶⁸ Die Prager Nuntiatur 1913. 493.

³⁶⁹ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 48.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 490r. No. 48.

könyvébe október 10-i dátummal jegyezték be annak az általa október 3-án írt levélnek az érkezését, amelyben összesen hat pontban összeállítva megfogalmazta mindazokat a követeléseit, amelyek teljesítése nélkül nem vonulhat a magyarországi hadszíntérre. Az első és legfontosabb az volt ezek közül, hogy mind a mezei had magasabb tisztségviselőinek, mind pedig a katonáknak hirdessék ki, hogy ő kapta meg a posztot. Tilly ugyanis így látta biztosítottak, hogy egyiknél is és másíknál is, kellő tekintéllyel eljárhasson akár katonai, akár egyéb, a feladatai közé tartozó ügyekben.³⁷⁰ Mindenképpen magyarázatra szorul, miért szabta e feltételt Tilly? Ez azzal volt összefüggésben, hogy a 16-17. század fordulóján a Habsburg Monarchia haderejének legfelsőbb vezetői nem katonai rangokat, hanem tisztségeket viseltek, amelyek között igen gyakran átfedés volt. Ez pedig a legfelsőbb irányítókaron belüli rivalizáláshoz vezetett/vezethetett. Ennek illusztrálására egy 1595-ben megtörtént esetet hoznék fel. Ernő főherceg 1595. február 6-án Brüsszelből küldött levelében tudatta a császárral, hogy Karl von Mansfeld Namurból írt levelében sérelmezte, miszerint Don Giovanni de Medici és Karl burgauai örgróf elérték, hogy ők csak az *Obrist-Feldgeneral*nak, azaz Mátyás főhercegnek legyenek alárendelve. Leendő helyettese azonban azt követelte, hogy a főhercegen kívül senki se parancsolhasson neki, és mindenkit rendeljenek irányítása alá.³⁷¹ A császár február 21-én kelt levelében helyt adott Mansfeld kérésének, és ezáltal igyekezett megakadályozni a keresztény főserég dezintegrációját.³⁷² Érdekességként megjegyzem, hogy Mansfeld halálát követően Medici magának követelte a posztját, ám az udvar nem teljesítette akaratát, így 1596-ban időlegesen elhagyta a magyarországi hadszínteret. A császári udvar annak ellenére nem kívánta teljesíteni Medici követelését, hogy előléptetése nagyban hozzájárulhatott volna a toszkán nagyherceg újabb segélyének eléréséhez.³⁷³

A feltételei közül a második, a munkáját segítő 200 főnyi lovasból álló *Rehnfahné*hoz kapcsolódott. Eszerint a *Bestallung*jában foglaltak szerint kérte előlegük (*Antrittgeld*) és első havi zsoldjuk minél hamarabbi átadását, valamint mustrahelyük megnevezését.

Feladatai sikeres ellátásához azonban nem csupán erre a lovasságra, hanem négy, közelebből meg nem nevezett kapitányra is szüksége volt. Úgy vélte, hogy a szükséges esetben egyik

³⁷⁰ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 Oktober No. 27.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. Fol.: 623v. No. 27.

³⁷¹ ÖStA KA AFA 1595/4 /ad 3e; HATVANI 1859. 77.

³⁷² HATVANI 1859. 77.

³⁷³ NIEDERKORN 1993. 399.

vagy másik így felfogadott a harcmezőn is alkalmazható lesz. Részükre, illetve felszerelésükhöz tehát szintén az első havi zsold átadását kívánta.

Az Udvari Kamara felé is jelentős összeggel tartozott még az elmúlt hadjáratról, amiben *Obrist-Zeugmeister*ként vett részt. Azért, hogy magát is minél jobban felszerelje a hadjáratra a vele szemben fennálló tartozás egy részének, 6000 forintnak a kifizetését kérte (4.).

Szintén elengedhetetlenül fontosnak tartotta, hogy egy törökül beszélő tolmácsot is mellé rendeljenek, akinek az ellátásáról szintén az Udvari Haditanácsnak kellett volna gondoskodnia.

Végül, de nem utolsó sorban úgy vélte, hogy mind a lovasság, mind pedig a gyalogság élére mihamarabb nevezzenek ki egy-egy *Obrist-Wachtmeistert*, így segítve munkáját.³⁷⁴

Az Udvari Haditanács gyorsan teljesítette feltételeit. Először is már október 10-én utasította Bastát, hogy a had magasabb tisztségviselőinek és katonáinak hirdesse ki, hogy az 1605. évi hadjárásban Tilly tölti be az *obrist-feldmarschalli* posztot.³⁷⁵ Ugyanezen a napon Tilly is parancsot kapott, hogy Friedrich von Solmsszal tárgyaljon a lovasság fölé rendelt *obrist-wachtmeisteri* tisztség betöltéséről.³⁷⁶ Október 11-én pedig a haditanácsosok értesítették Wolfgang von Mansfeldet, hogy a gyalogság fölé rendelt *obrist-wachtmeisteri* zsoldja fölött további egyszeri 200 forintos plusz (*Zupuss*) juttatást hagytak jóvá a számára.³⁷⁷

Tillyt tehát mind katonai tudása és tapasztalata, mind ambíciói, mind pedig kapcsolatai segítették abban, hogy a tizenöt éves háború utolsó éveiben egészen az *obrist-feldmarschalli* tisztségig eljusson.

Saját ambíciók és erős támogatók II.

Jean Pouilly de Hugne és Germanico Strassoldo

³⁷⁴ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 Oktober No. 27.

³⁷⁵ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 49.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 490r. No. 49.

³⁷⁶ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 48.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 490r. No. 48.

³⁷⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 490v. No. 52.

Míg Tilly esetében egy külön fejezet szükségeltetett arra, hogy ambícióit bemutassam és támogatóit felvonultassam, addig Hugne-ről és Strassoldóról viszonylag kevesebb információ áll a rendelkezésünkre. Kettejük karrierjének együttesen történő értékelését három szempont is indokolja. Egyrészt mindkettő Európa nyugati feléről 1597-ben (a friuli nemes esetében újra) került a Magyar Királyságba egy-egy lovas egység vezénylőjeként. Igaz, Hugne annak az öt kompánia francia-lotaringiai kürasszírnak és lovas lövésznek a kapitánya volt,³⁷⁸ akiknek felfogásával, 3000 gyalogos mellett az uralkodó Boppard-ot bízta meg.³⁷⁹ Ezzel szemben Strassoldónak az Udvari Haditanács (Montecuccolival együtt) 1597. május 8-án közvetlenül, azaz a nevére állított ki *Bestallungot*. Ebben azzal bízták meg, hogy kapitányként 2 kompániába szervezve 100-100 főnyi vallon lovas lövész egységet állítson fel.³⁸⁰

Másrészt egymást váltották a gyalogság fölé rendelt *obrist-wachtmeisteri* tisztség betöltésében. Mivel ebbéli minőségükben mindketten Schwarzenberg helyetteseként tevékenykedtek, így joggal feltételezhetnénk, hogy az *Obrist-Feldmarschall* olyan személyt kért vagy ajánlott maga mellé, akinek nem csupán tudásáról volt meggyőződve, de megbízhatóságáról és hűségéről is. Strassoldo esetében ebben biztosak lehetünk, hiszen már Ortelius szerint is a győri rajtaütés alkalmával egyfajta nem hivatalos helyetteseként működött.³⁸¹ Hugne esetében azonban más lehetett a helyzet, kiválasztását ugyanis szerintem nem Schwarzenberg eszközölte ki. Sőt valószínűleg ez eredeti szándéka, azaz Strassoldo kinevezése ellenére történhetett. Gyenge lábakon álló és csak Ortelius egy félmondatán alapuló feltételezésemet csak közvetett módon tudom alátámasztani. Az Udvari Haditanács 1598. július 14-én hírül adta, hogy az *Obrist-Feldmarschall* helyetteséül és egyben a tábor őrzését ellátó *Obrist-Wachtmeisterré* nevezték ki.³⁸² Majd több mint egy hónappal később, augusztus 28-án a haditanácsosok Schwarzenberget újra emlékeztették arra, hogy Hugne kapta meg a posztot.³⁸³ Mindennek fényében válhat világossá az a furcsa eset, amely 1599 nyarán történt. Ekkor úgy tűnt, hogy 1599-ben is Hugne fogja betölteni e tisztséget. Legalábbis egy június 16-i dátummal ellátott és Mátyás főherceg döntése alapján az azévi mezei hadak stábjának tagjairól összeállított jegyzékben még az ő neve szerepelt.³⁸⁴ A két hónappal későbbi, augusztus 19-én kelt hasonló irat mellékletében már Strassoldo nevét

³⁷⁸ ÖStA HFKA GBU 1597 No. 408.75r-v.

³⁷⁹ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 521/1597.; KELENIK 1990. 94.; NIEDERKORN 1993. 211.; PÁLFFY 1997a. 44.; SAHIN-TÓTH 2004. 1162.; SAHIN-TÓTH 2006b. 246-247.

³⁸⁰ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 530/1597.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 533/1597.

³⁸¹ ORTELIUS 2002. 146v.

³⁸² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 365r. No. 114.

³⁸³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 365r. No. 114.

³⁸⁴ ÖStA KA AFA 1599/6/10.

olvashatjuk, mint az *Obrist-Feldmarschall* helyettesét.³⁸⁵ Hugne leváltását persze magyarázhatnánk azzal, hogy 1598. december 27-én az elhunyt Boppard megmaradt francia-lotaringiai gyalogosai vezetésére nevezték ki, mint *Obristot*.³⁸⁶ Az Udvari Haditanács pedig nem akarta a két, egész embert kívánó feladatot egy személyre testálni. Meg kell azonban jegyezni, hogy mindez csak feltételezésen alapul, de talán nem állok messze a valóságtól, ha azt feltételezem, hogy Schwarzenberg hathatós közbelépését sejthetjük mögötte.

Harmadrészt a vallon, francia és lotaringiai lovasság vezetése terén is összefonódott a két férfi sorsa. Azt is mondhatnánk, hogy egymás riválisai voltak. Az 1597. évi hadjárat végeztével a sereg szétszéledt. Egy részét elbocsátották a szolgálatból, míg a többit téli szállásra rendelték. Arról, hogy mely egységeket érintik ezek az intézkedések a döntéshozók között már 1597 októberének végén – novemberének elején megindultak az egyeztetések. Az uralkodónak az elbocsátandó katonaságra vonatkozó javaslataira Miksa főherceg a november 4-i ütközet napján a váci táborból írt válaszlevelet. Ebben kifejtette, hogy a lotaringiai és a vallon lovasság lecsökkentése és újjászervezése (*Reduktion*) abban a formában, ahogyan Rudolf tervezte, megvalósíthatatlan, mivel rosszul felfegyverezettek, valamint lovaik száma és minősége sem megfelelő. A főherceg megbízásából szemléjüket végző Basta azt javasolta, hogy bocsássák el őket a szolgálatból, mivel nem volt megelégedve sem viselkedésükkel a hadjáratban, sem harctéri teljesítményükkel. Miksa is ugyanerre a meggyőződésre jutott, ám még egy indokkal megtoldotta Basta észrevételét. Ez pedig a vallonokkal kapcsolatos állandó probléma volt. A főherceg ugyanis úgy vélte, hogy ez a katonaság még rendszeres fizetés mellett is (!) rabolja és fosztogatja az alattvalókat. Ez pedig, különösen a magyaroknál lázadáshoz vezethet.³⁸⁷

Hiába javasolta azonban mind Miksa főherceg, mind pedig Basta a vallonok elbocsátását a szolgálatból, az uralkodó úgy döntött, hogy téli szállásra kell vonulniuk a bányavárosokban.³⁸⁸ Mindez idő alatt Geizkofler és Bartolomäus Pezzen magával Hugne-nel megegyezett, hogy a vezetése alatt két kompániát állítanak fel, amelyekben fele-fele részben lesznek kürasszírok és lovas lövészek. Hugne abban is megállapodott a biztossal, hogy az egyiket pedig egy bizonyos Monsieur de Gatinois, Boppard egykori zászlósa

³⁸⁵ ÖStA KA AFA 1599/8/ad2. ÖStA KA AFA 1599/6/10.; ÖStA KA AFA 1599/8/ad2.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 661/1600.

³⁸⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 296r. No. 73.

³⁸⁷ ÖStA KA AFA 1597/11/1.

³⁸⁸ ÖStA KA AFA 1590/12/2.; ÖStA KA AFA 1597/12/ad2.; ÖStA KA AFA 1597/12/6.; SAHIN-TÓTH 2004. 1163.

(*Fähnrich*) alá fogják rendelni.³⁸⁹ Emellett alkalmasnak tartották volna arra is, hogy más vallon és francia lovas egységek felett is parancsnokoljon. Úgy vélték, hogy Strassoldón, Attilio Vimercaton és Carlo Formentinen kívül minden más kapitány (azaz Montecuccoli is) engedelmeskedni is fog. Sőt Miksa főherceg rá és Hans Reinhard von Schönbergre akarta bízni a megmaradt lovasság reformációját is.³⁹⁰

A következő év tavaszán (február végén – március elején) Érsekújvár vidékén megtörtént az újabb mustrájuk és átszervezésük is. Eszerint az 1597-ben felfogadott 13 kompánia lotaringiai és vallon lovasságból összesen 6 darab 100-100 főset szerveztek, amelyeknek az új mustraregiszter szerint havi 9536 forint 10 krajcár járt 1597. december 26-tól. Az egyik ilyen újjászervezett kompánia élére Hugne-t, a másik vezetésére pedig Strassoldót nevezték ki.³⁹¹ Az Udvari Haditanács nem tett le arról sem, hogy előbbi vezetése alá kerüljön ez a lovasság, hiszen egy 1598. május 19-i protokollum bejegyzés szerint a lotaringiai kapitányt ajánlotta az uralkodónak az összes vallon lovas fölé *Obristnak*.³⁹² Ebből végül egyedül az valósult meg, hogy Hugne-nek egy kompániája maradt, amely a Győr elleni 1598. március 29-i rajtaütésben is részt vett.³⁹³ Hugne-t az év decemberének végén *Obristtá* nevezték ki Boppard megmaradt gyalogsága fölé, lovas kompániájának élére pedig 1599. február 23-án az Udvari Haditanács Cristoforo Codognot nevezte ki kapitánynak.³⁹⁴

Strassoldo – mint láttuk – 1598-ban nem lett/nem lehetett Schwarzenberg helyettese, ám mégsem maradt fontos megbízatás nélkül. Az Udvari Haditanács ugyanis július 14-én arra emlékeztette, hogy a többi öt kompániát a parancsnoksága alá rendelték.³⁹⁵ Azt a tisztséget, amit eredetileg Hugne-nek szántak Strassoldo kapta meg. Egy nappal később, július 15-én megérkezett a haditanácsosokhoz az uralkodó parancsa is, amely szerint a kivégzett de Lopez katonáit Strassoldo kapja meg saját kompániái mellé.³⁹⁶ A következő évben, 1599. február 3-án az Udvari Haditanács arra utasította Arnold Heliót, hogy Strassoldót mutassa be a vallon lovasságnak, mint gubernátort. Tíz nappal később pedig a bécsi Hadszertárból ötven kūrasszír

³⁸⁹ ÖStA KA AFA 1590/12/2.; ÖStA KA AFA 1597/12/ad2.; SAHIN-TÓTH 2006a. 248.

³⁹⁰ ÖStA KA AFA 1590/12/2.; ÖStA KA AFA 1597/12/01.

³⁹¹ ÖStA KA HKRA Prag 1598 No. 26.

³⁹² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 14r. No. 45.

³⁹³ ORTELIUS 2002. 114r.

³⁹⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol.: 276v. No. 77.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol.: 317r-v. No. 80.

³⁹⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 365r. No. 113.

³⁹⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 200. Fol.: 12v. No. 50.

páncélt vett át, amelyet lovasai között kellett szétosztania.³⁹⁷ Feltételezésem szerint ez esetben is Schwarzenberg hathatós támogatása állhatott a háttérben.

Itt szeretném felhívni a figyelmet egy különös jelenségre. A vallon, francia és lotaringiai katonaság esetében az uralkodónak, illetve az Udvari Haditanácsnak lehetősége volt arra, hogy amennyiben az *Obrist* vagy a felfogadással megbízott elhagyta a magyarországi hadszínteret és már nem tért vissza, vagy meghalt, akkor a főbb tisztségviselők posztjaira saját jelöltjeit nevezze ki, vagy a megüresedett tisztséget egyáltalán ne töltsse be. Ez azt jelentette, hogy az uralkodó, illetve a hadügyeket irányító kormány szerv nagyobb befolyással bírt ezekben az egységekben, mint a német gyalogregimentek és lovascsapatok esetében, ahol a kinevezett hadivállalkozók a katonáik feletti minden jogukat (a felszerelés beszerzésétől, a bíraskodáson át egészen a zsoldfizetésig) féltékenyen és a 17. század közepéig eredményesen védelmezték. Arra, hogy ez mennyire nem számított egyedi esetnek a későbbiekben sem, arra Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf és Francois Jalliard, La Grange-Marronnière ura a jó példa. Mindkettejüket az uralkodó a francia-vallon lovasság élére nevezte ki, mivel ezek a tisztségek megüresedtek.³⁹⁸ Hugne és Strassoldo kapcsolatainak és rátermettségének köszönhetően azt, hogy magasabb hivatalok betöltésére javasolták őket.

Mindkettőjük Habsburg Monarchián belüli karrierjében kiemelt jelentőséggel bírt az 1600. és 1601. esztendő. Hugne életpályáját tekintve a pápai francia-vallon zsoldos lázadás „áldozatául” esett, 1601-t követően neve többet nem szerepel a megmaradt iratokban és a protokollumokban. Strassoldo a Ferdinánd főherceg vezette Kanizsa visszafoglalására indult sereghez csatlakozott, azonban 1603-ban visszatért a főszerephez. A Szentszék a háború finanszírozásához szükséges pénzsegély kifizetésért cserében ekkor azt kívánta, hogy Strassoldo parancsnoksága alatt állítsanak ki egy Itáliában toborzott gyalogregimentet. Nevére a *Bestallung*ot az Udvari Haditanács 1603. május 26-i dátummal állította ki.³⁹⁹ Az itáliai katonák finanszírozását szeptember folyamán átvette a császári udvar.⁴⁰⁰

Mindezek fényében megállapítható, hogy Hugne egészen a pápai vallon–francia–lotaringiai katonaság lázadásáig bírta az Udvari Haditanács, illetve egyéb udvari körök bizalmát. Strassoldo ezzel szemben egészen Schwarzenberg haláláig az ő támogatását élvezte. Ezt

³⁹⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol.: 276r. No. 7.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 203. Fol.: 193r. No. 44.

³⁹⁸ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 722/1602.; HEISCHMANN 1925. 210.; SAHIN-TÓTH 2004. 1174-1175.

³⁹⁹ ÖStA KA AFA 1603/5/3.

⁴⁰⁰ HEISCHMANN 1925. 250.

követően pedig Ferdinánd főherceg, majd a Szentszék bízta meg igen fontos és nagy szakértelmet kívánó és feltételező feladatokkal.

Mátyás főherceg favoritja

Gilberto de Santhilier

Santhilier, hasonlóan Montecuccolihoz Erzsébet főhercegnő, francia királynő köréhez tartozott, majd patrónusa halálát követően Ernő főherceg udvartartásának tagja lett, így került Németalföldre. Az azonban kérdéses, mikor és kinek a támogatásával érkezett vissza a Magyar Királyságba. Montecuccoli Strassoldóval egyetemben már 1597-ben otthagyta a spanyol király, illetve a francia Katolikus Liga szolgálatát. Santhilier esetében csak találgatni tudunk. Nem lehet kizárni, hogy Tillyhez hasonlóan ő is Mercoeur herceggel tért vissza a Habsburg Monarchiába. Azonban az sem elképzelhetetlen hogy korábban, esetleg Mátyás főherceg hívására vállalt volna újra bécsi szolgálatot. Az azonban tény, hogy a vele kapcsolatos, 1594 után keletkezett említés az 1600. évből, az Udvari Haditanács protokollumkönyvéből származik. Az év szeptember 28-án a haditanácsosok biztosként Mercoeur herceg 300 kürasszírja mellé rendelték.⁴⁰¹

A Magyar Királyságba való visszatérését követően 1601-ben a lotaringiai nemes szerencsecsillaga magasra emelkedett. Ugyanis három fontos tisztséget is elnyert. Egyrészt Ernő főherceg után Mátyás főherceg is felvette kamarásai közé, amely cím biztosította számára az állandó udvari jelenléte.

Másrészt ennek is köszönhetően még ugyanebben az évben a Habsburg család mindenkor hadba vonuló tagjának kíséretére, védelmére kiállított úgynevezett *Hoffahne* marsalljának helyettesévé (*Leutnant*) is kinevezték. Részt is vett az azévi harcokban.⁴⁰²

Az Udvari Haditanács már 1601. május 2-án jelezte az uralkodó felé, hogy az Arzenál megüresedett vezetői tisztségét (*Arsional Hauptmannschaft*) be kell tölteni. A haditanácsosok meg is küldték az összes kandidáló személy kérelmét, akik az elhunyt Christof Griesser

⁴⁰¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 205. Fol.: 284v. No. 207.

⁴⁰² ÖStA KA AFA 1601/12/2.; ÖStA KA AFA 1601/13/1.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8974. Fol.: 682r-682v.; ORTELIUS 2002. 206r.

helyére pályáztak. Maguk két jelentkezőt ajánlottak II. Rudolf figyelmébe: Rodolfo Coradicit és Santhilier-t.⁴⁰³ A választás végül, valószínűleg Mátyás főherceg hathatós támogatásával utóbbira esett. *Bestallung*ját július 22-i dátummal állította ki az Udvari Haditanács, amellyel átvette a bécsi Arzenál irányítását.⁴⁰⁴ A haditanácsosok döntését nyolc nappal később az uralkodó is jóváhagyta.⁴⁰⁵

Mint már említettem Santhilier 1602. augusztus 1-én a dunai *Armada* kapitányává nevezték ki.⁴⁰⁶ Ilyen módon részt vett Buda sikertelen ostromában a hajóhad parancsnokaként. Eközben pedig továbbra is irányította az Arzenál munkáját.

Szerencsecsillaga az 1604. esztendőben is tovább ragyogott, hiszen ekkor újabb két nagy megtiszteltetés érte. Egyrészt az alsó-ausztriai rendek honfiúsították és a *Ritterstand*ba besorolt Santhilier-t is jelölték az általuk felfogadandó lovasság vezetőjének.⁴⁰⁷ Végül nem ő vehetett át *Bestallung*ot, ám maga a jelölés is kifejezte megbecsülésüket, amely nem lehetett független Mátyás főherceg pártfogásától.

A Habsburg család magyarországi, valamint alsó- és felső-ausztriai ügyeit irányító főherceg talált arra módot, hogy patronáltját más tisztséggel támogassa. Santhilier-re ugyanis 1604. szeptember 9-én a 300 német lovasból álló *Hoffahne* vezetését bízták, de úgy, hogy a poszthoz járó udvari marsall (*Hofmarschall*) kinevezést nem kapta meg.⁴⁰⁸

Azt mondhatjuk tehát, hogy Erzsébet főhercegnő, francia királynő, majd Ernő és Mátyás főhercegek eredményes támogatása és vitathatatlan szakértelme Santhilier-t egyszerű lotaringiai nemesből, aki a párizsi udvar helyett a bécsit választotta fontos és bizalmi pozíciókat betöltő udvari tényezővé tették.

A Szentszék egy újabb kedvence

Alessandro Ridolfi

⁴⁰³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 13v. No. 5.

⁴⁰⁴ SCHMEDES 1914. 28.

⁴⁰⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 341r. No. 80.

⁴⁰⁶ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 724/1602.

⁴⁰⁷ STANGLER 1972. 268.

⁴⁰⁸ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 793/1604.

Ridolfi első komolyabb, immáron a protokollumkönyvekbe is bejegyzett tisztségét 1603-ban a Szentszéknek köszönhetően kapta meg. Ekkor ugyanis a Strassoldo által pápai segélypénzen felfogadott itáliai gyalogos regiment *Obristleutnant*jaként tünt fel.⁴⁰⁹ Az *Obrist* november 12-én a hatvani vártól nem messze egy előhadat küldött ki megsemmisíteni a védművek állapotát és az építendő sáncok helyét,⁴¹⁰ ám ekkor halálos lövés érte.⁴¹¹ Ez volt tehát az a haláleset, amely megteremtette Ridolfi számára az előrelépés lehetőségét, hogy *Obrist* kinevezést kapjon. Ez azonban a tekintélyes támogatók ellenére sem ment zökkenőmentesen. Már 1603. december 29-én Sebastiano Lamberto Fornari *uditore* Prágából arról tájékoztatta Pietro Aldobrandinit, hogy a bíboros javaslatára közben fog járni Ridolfi érdekében, hogy megkapja Strassoldo megüresedett helyét.⁴¹² A Szentszék megbízottja mellett a Bécsben hátrahagyott Udvari Haditanács is kétszer közbenjárt a császárnál az *Obristleutnant* ügyében: 1604. január 10-én és 12-én.⁴¹³ A haditanácsosok támogatását nem csupán a Ridolfival való melegezettségnek tekinthetjük. A Habsburg Monarchia hadügyeivel foglalkozó kormány szerv döntéshozóit a pénztelenség is arra vezette, hogy a regimentet szolgálatban tartásuk, azaz ne oszlassák fel, hiszen így remélték az újabb pápai segély megszerzését.⁴¹⁴

A súlyos veszteségeket szenvedett regiment a hadjárat végeztével Pozsony vidékére vonult, hogy ott feloszlássák (*Abdankung*) a csapatot, és az életben maradottak megkapják elmaradt zsoldjaikat. Fornari ezért is írhatta 1604. január 5-én Prágából San Giorgio kardinálisnak, hogy bár Ridolfi parancsnoki kinevezését illetően a Strassoldo-katonaság élére egyetértés van, ám az egységet hamarosan feloszlatták. A krónikus pénzhiány áthúzta számításaikat és a regiment megmaradt része továbbszolgálatára és a zászlók összevonására (*Reduktion* vagy *Unterstoßung*) volt csak lehetőség.⁴¹⁵ Az Udvari Haditanács ezért a pozsonyi polgárok panaszaira hivatkozva január 9-én és 10-én tájékoztatta erről a kamara tanácsosait.⁴¹⁶ Ezzel egy időben pedig a császárnak is jelezték elhatározásukat.⁴¹⁷ A regiment tehát tovább szolgált az uralkodót, olyannyira, hogy Ridolfi január 10-én, majd két nappal később azt az

⁴⁰⁹ ÖStA KA AFA 1603/5/3.; HEISCHMANN 1925. 250.

⁴¹⁰ BASSOMPIERRE 1870. 112; TÓTH 2000. 360–365.; ISTVÁNNFFY 2009. 414–417.

⁴¹¹ Die Prager Nuntiatur 1913. 81.; TÓTH 2000. 365.; ISTVÁNNFFY 2009. 417.

⁴¹² Die Prager Nuntiatur 1913. 93.

⁴¹³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol.: 1r. No. 55.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol.: 1v. No. 81.

⁴¹⁴ HEISCHMANN 1925. 250–251.

⁴¹⁵ Die Prager Nuntiatur 1913. 96.

⁴¹⁶ Ridolfi már 1604. január 4-én azt az utasítást kapta, hogy állítsa le a regiment katonáinak rablását, fosztogatását és mindenféle egyéb kilengéseit. ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol. 381r. No. 26.

⁴¹⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol.: 1r. No. 55.

utasítást kapta, hogy egy bizonyos elhunyt Caraccia kapitány helyett Giovanni Battista Polcenig (Polcenico?) gróft nevezze ki az egyik zászló élére.⁴¹⁸

Az elkövetkező hónapokban a firenzei származású nemest két probléma megoldása foglalkoztatta: a katonái részére a zsoldhátralék kifizetése,⁴¹⁹ illetve saját *obristi* kinevezésének megszerzése. 1604. március 15-én Aldobrandininek írt levelében arról számolt be, hogy a regiment már csak 800 főt számlált, tehát 2200 katonával kellett volna megerősíteni, hogy teljes létszámú legyen. Segélypénz helyett jobbnak vélte, ha a Szentszék maga fogadna fel német és itáliai zsoldosokat, ám Itáliában, mert ott olcsóbb volna.⁴²⁰

Ridolfi nem tett le arról, hogy *Obristtá* kinevezzék. Az Udvari Haditanács március 16-án a császárnak küldött feliratában ismét támogatta ezt a törekvést, hasonlóan Fornarihoz.⁴²¹ Mivel áprilisra Ridolfi sem látott esélyt sem a Strassoldo ezred teljes létszámra való feltöltésére, és a *Bestallung* megszerzésére, sem a megmaradt katonák kifizetéséhez szükséges összeg előteremtésére, így egy új javaslattal állt elő. Április 25-én Serra arról tájékoztatta San Giorgio bíborost, hogy az *Obristleutnant* a már Vas vármegyében álló – ekkor már csak 500 főnyi – gyalogosaiból egy 5 vagy 6 kompániából álló lovas lövész alakulatot szándékozik felállítani.⁴²² A tervezetet a nuncius is támogatta és néhány nappal később (május 3-án) már azt jelentette Aldobrandininek, keresztülvitte, hogy a felállítandó egységet Ridolfi vezetése alá rendeljék, sőt még az Aldobrandini család másik favoritjának, Ciancherottinak az előléptetésén is fáradozik.⁴²³ Május 4-én II. Rudolf Mátyás főhercegnek írt levelében jelezte, hogy elfogadta az *Obristleutnant* javaslatát, mivel úgy vélte, hogy egy hosszú puskákkal felszerelt lovasságnak nagy hasznát lehetne venni a küszöbön álló hadműveletekben. A főherceget ezért kérte, amennyiben neki sincs ellenvetése, úgy a lovasoknak járó előleg (*Anrittgelt*) mellett jelöljön ki számukra egy alkalmas mustrahelyet.⁴²⁴ A katonaság és a pénzügyek valós állapotát jobban ismerő Mátyás már válaszlevelében megfogalmazta kételyeit. Egyrészt tudomása volt arról, hogy a megmaradt 500 katonából egy sem akarja felfogadtatni magát, másrészt az előleg előteremtésének lehetőségében sem bízott.⁴²⁵ A főherceg aggályait azonban egyelőre félresöpörték és megkezdődött az egység szervezése, ám

⁴¹⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol.: 382v. No. 52.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol.: 383r. No. 62.

⁴¹⁹ Ezzel még egy külön fejezetben részletesen fogok foglalkozni.

⁴²⁰ Die Prager Nuntiatur 1913. 145.

⁴²¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol.: 5v. No. 65.; Die Prager Nuntiatur 1913. 149.

⁴²² ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1604 Mai No. 89.; Die Prager Nuntiatur 1913. 160.; HEISCHMANN 1925. 251.

⁴²³ Die Prager Nuntiatur 1913. 162.; TÓTH P. 1992. 27-28.

⁴²⁴ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1604 Mai No. 89.

⁴²⁵ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1604 Mai No. 89.

nem úgy, ahogyan ezt Rómában elképzelték. Serra kérését ugyanis, hogy Ridolfi helyettese Ciancherotti legyen, a császári udvarban elutasították arra hivatkozva, hogy ezt már korábban odaígérték Rambaldo Collalto grófnak. Aldobrandini úgy vélekedett, hogy a Strassoldo regiment volt főstrázsamestere ezt a kinevezést jobban megérdemelné.⁴²⁶ Ridolfi egyébként június 30-i dátummal az Udvari Haditanácstól megkapta a *Bestallungot* egy 500 főből álló itáliai lovas lövész alakulat felállítására.⁴²⁷ Mátyás főhercegnek végül igaza lett, a csapatot nem sikerült kiállítani. Aldobrandini október 16-i levelében azt közölte Ridolfi két héttel korábbi jelentésére hivatkozva Ferrerivel, hogy a Strassoldo regiment megmaradt katonáit mégsem „lovasították,” ezért Collalto is lemondott az igényéről a helyettesi tisztséget illetően, így Ciancherotti eddigi posztját töltheti be.⁴²⁸ Ridolfinak ez a sikertelen vállalkozás egy fontos eredményt hozott. Az Udvari Haditanács november 18-án tájékoztatta a megmaradt itáliai katonákat és tisztségviselőiket, hogy az *Obristleutnant* megbízott vagy kijelölt (*angesetzter*) *Obrist* lett, akinek feltétlen hűséggel tartoznak.⁴²⁹ Fizetését pedig az év utolsó előtti hónapjától a hadjáratban eltöltött időben havi 600 forintban határozták meg.⁴³⁰

November 27-én az immáron már kijelölt *Obristot* utasították, hogy csapatával induljon el a bányavárosokba, Kollonichhoz.⁴³¹ Három nappal később arra kapott parancsot, hogy masírozás közben Friedrich von Gaisperg regimentjének⁴³² elhagyott somorjai szállásaiba vonuljon és tartson rendet zsoldosai között.⁴³³ Ridolfi katonáit ekkor azonban már nem az Oszmán Birodalom seregei ellen, hanem a Bocskai-felkelés elfojtására szánták. A keresztény főszereg élére kinevezett Basta november 4-én megmaradt csapataival elindult az esztergomi táborból Kassa irányába, majd december elején-közepén Eperjesre téli szállásra vonult. Ez év december 20-án ezeknek a katonáknak a megerősítésére megérkezett Karl von Kollonich (Seifried öccse) vezetésével 500 lovas, valamint a Ridolfi vezette Strassoldo regiment megmaradt itáliai, két szabad és két osztrák zászló gyalogos a felső-magyarországi szabad királyi város alá, majd részt vett a következő hónapok harcaiban és Basta hadának visszavonulásában.⁴³⁴

⁴²⁶ Die Prager Nuntiatur 1913. 170.

⁴²⁷ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 773/1604.

⁴²⁸ Die Prager Nuntiatur 1913. 239.

⁴²⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213 Fol. 454r-v. 1604. november 18. No. 76.

⁴³⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 212 Fol. 609r. 1604. szeptember 25.

⁴³¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212 Fol. 456r-v. No. 109.

⁴³² HEISCHMANN 1925. 231.

⁴³³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212 Fol. 456v. No. 120.

⁴³⁴ Tagebuch 1805. 306–311.; Die Prager Nuntiatur 1913. 319–320.; NAGY 1961. 205–219.; ISTVÁNFY 2009. 446.

Nyár elején az udvar a hitelekből és segélypénzekből felfogadott csapatokkal egy nagyszabású hadműveletet tervezett, mint ahogyan erről Thurzó György számolt be feleségének, Czobor Erzsébetnek június 28-án írt levelében. Eszerint „Császár személye szerint Bécsben jön, ha az békesség véghez nem megyen. Maximilianus herceg az sléziai, morvai, cseh-országi, luzácziai és tiroli hadakkal, ki bizonyosan leszen több 75 ezer embernél, Trenchinhez jön, és az vármegyéken által Kassa fele. Mátyás herceg az impériumbeli haddal, az Alsó- és Felső-Ausztriából valóval, hispániai király és pápa, azonképpen olasz hercegek hadával, és az Basta hadával, melyeket mind ujonnan megfogadtanak, Ujvárhoz száll táborba; Basta leszen mellette, és Maximilianus mellett Rosswurm. Az gréczi herceg, stíriabeli, karintiabeli, carnióliai haddal és Baváriai herceg hadával, Dunán túl száll táborba. Bizonyosan beszélnek és írják is, hogy az jövő hónapban ez három helen leszen százhatvanöt ezer ember. Mindenik táborban elegendő álgyu-por, és várak városok megszállásához való rendelt eszközök lesznek, kiket Christianus szemével is látott.”⁴³⁵ Az előkészületek azonban közel sem haladtak olyan olajozottan, ahogyan Thurzó azt lefestette levelében. Serra ugyanis június 25-én Bécsből azt jelentette Valentinek Rómába, hogy ekkor 20 000 gyalogoson és 5000 lovason kívül nem állt nagyobb haderő rendelkezésre.⁴³⁶

A tervezett hadjáratban ennek ellenére Ridolfinak is szerepet szánt a Szentszék, ám támogatásának formája ez esetben is eltért a korábbi gyakorlattól. VIII. Kelemen pápa ugyanis unokaöccse, Gianfrancesco Aldobrandini vezetésével három alkalommal (1595, 1597 és 1601) küldött segélyhadakat a Magyar Királyságba az Oszmán Birodalom elleni háborúba.⁴³⁷ Strassoldo itáliai gyalogos regimentjét pedig már a pápa és az itáliai uralkodók segélypénzén fogadták fel. Két évvel később ugyanez ismétlődött meg. Immáron V. Pál pápa nyújtott pénzügyi támogatást II. Rudolfnak egy újabb gyalogosegység kiállításához. A felfogadottaknak ugyanúgy, mint két évvel korábban nem a császárra, hanem a pápára kellett felelősködniük, azaz a pápa hadának számítottak.⁴³⁸ A tárgyalások során az udvar és a Szentszék képviselője, Serra között azonban egy lényegi kérdésben vita támadt: ki vezesse a regimentet? Róma, Bécs és Prága között élénk tárgyalások és egyeztetések folytak e téma körül. A Szentszék, pontosabban Serra, hasonlóan a két esztendővel korábbiakhoz, saját jelöltjét, Ridolfit szánta az *Obrist* tisztség betöltésére, a 3000 fős gyalogság vezetésére. A már említett június 25-i nunciusi levél tanúsága szerint igyekezett meggyorsítani a 3000 fős

⁴³⁵ THURZÓ 1876. 134-135.

⁴³⁶ Die Prager Nuntiatur 1913. 394.

⁴³⁷ BANFI 1939-1940.

⁴³⁸ ÖStA KA AFA 1603/6/6.

regiment felfogadását. Emellett javaslatot tett arra is, hogy ennek vezényletét Ridolfira bízzák, aki már tíz éve szolgál itt. A bécsi pápai nuncius Mátyás főhercegtől azt a választ kapta, hogy ő inkább a nemrég katolizált Ferdinand von Kollonichnak kívánja adni az *Obrist* tisztséget és így a vezényletet is. Serra ezt ellenezte. Igyekezett nyomatékosítani, hogy a regimentet ne egy német kapja, különösen ne Kollonich, aki egy szót sem beszélt olaszul és a továbbiakban is ragaszkodott Ridolfi személyéhez.⁴³⁹

A nunciusnak befolyásos és ráadásul harcban és hadvezetésben járatos támogatója is akadt ebben az ügyben: Basta. Ugyanazon a napon, amikor Serra keltezte levelét (június 25.) Bécsújhelyről ő is írt Valentinek Rómába, amelyben szintén támogatta Ridolfi kinevezését.⁴⁴⁰

Ennek ellenére a nuncius engedni volt kénytelen. Valentinek június 29-én írt jelentésében újra leírta, hogy Ridolfit támogatta Mátyás főherceg favoritjával, Ferdinand von Kollonichsal szemben. Erre az utóbbi kinevezését támogató udvari körök intrikáikkal egyszerűen megakadályozták, hogy a firenzei nemes hozzáfogjon regimentje toborzásához. Serra azt is belátta, mivel a kérdés nem tűr halasztást, így kénytelen volt engedni és megkezdődhet a regiment kiállítása. Ő maga még egy utolsó kísérletet kívánt tenni, hogy saját és a Szentszék akaratát érvényre juttassa: elutazott Prágába a császárhoz.⁴⁴¹ Serra július 4-én már II. Rudolf székvárosából írt Valentinek. Levelében újra kifejtette, hogy Ridolfi *obristi* kinevezése a regiment élére lehetetlen. Indoklása szerint azért volt kénytelen engedni Mátyás főhercegnek, hogy magasabb egyházi érdekek ne szenvedjenek csorbát.⁴⁴²

A pápa bécsi nunciusa július 11-én Valentinek írt levelében ismét kifejtette, hogy az udvari intrikák miatt lemondott Ridolfi *obristi* kinevezésének lehetőségéről és a toborzópátenst átadta Ferdinand von Kollonich bárónak. Serra úgy vélhette, hogy nem árt előre kivédenie a Rómából jövő rosszallást, így védelmébe vette a főherceg döntését. Eszerint, bár Kollonich csak most katolizált, de nagyon hűséges új felekezetéhez. Testvére, Seifried von Kollonich szintén hű híve az uralkodónak és a Habsburg-háznak, ekkor a bányavárosi *Obrist* töltötte be. Igaz ugyan, hogy nem katolikus, de hajlott a katolicizmusra és csak felesége miatt nem rekatolizált. Evangélikussága ellenére is hűségét megőrizte a Bocskai-felkelés alatt és Bocskai Istvánnal semmilyen kapcsolatban nem áll, sőt az utóbbi már egymillió *scudit* veszített az utóbbi hónapokban. Serra azt ajánlotta a Szentszéknek, hogy Ferdinand von Kollonich

⁴³⁹ Die Prager Nuntiatur 1913. 394.

⁴⁴⁰ VERESS 1913. 690.

⁴⁴¹ Die Prager Nuntiatur 1913. 407.

⁴⁴² Die Prager Nuntiatur 1913. 413.

rekatolizálását egy *brévében* dicsérje meg a pápa. Mátyás főhercegtől azt kérte, hogy gyorsítsa meg a regiment felállítását.⁴⁴³

Míg Bécsben és Prágában gyorsan pörögtek az események Ridolfi ügyében, addig a Szentszék – a kor hírközlési sebességének köszönhetően – jóval a fent említett levelek keltezését követően reagált. Ennek megfelelően Valenti még csak a június 25-i levélre reagált július 9-én, amikor Rómából azt üzenté, a Szentszék elfogadta Serra döntését, hogy Ridolfi vezénylete alá kerüljön a regiment.⁴⁴⁴A bíboros ugyanezen a napon ugyanezt írta Bastának is.⁴⁴⁵

Egy héttel később július 16-án Valenti újra Bastának írt levelében már azonban úgy nyilatkozott, hogy a Szentszék Serra június 29-i jelentésében bemutatott helyzetet elfogadja. Ridolfi törődjön bele Mátyás főherceg döntésébe.⁴⁴⁶

A Prágából Bécsbe visszaérkező nuncius még július 23-án kísérletet arra, hogy Valentit a bécsi döntés ellen hangolja. Levelében kifejtette, hogy Ferdinand von Kollonich nem tartotta be azon ígéretét, miszerint a német gyalogság lázadását megakadályozza, mégis a főherceg őt nevezte ki *Obrist*tá és nem Ridolfit. Serra úgy vélte, mivel számára a német kinevezését azzal indokolták, amit nem tudott teljesíteni, így szerinte az ő pártfogoltját kártalanítani lehetne.⁴⁴⁷

Valójában Serra összes június 29-e után e témában írt levele teljesen fölösleges volt, a főherceg már ekkor meghozta döntését. Eszerint Ferdinand von Kollonich 1605. június 30-án megkapta kinevezését, hogy állítson fel egy 3000 fős regimentet. Mivel a katonáknak a pápára kellett felesküdniük, így azt is kikötötték az iratban, hogy nem csupán az *Obrist*nak, hanem a helyettesének (*Obristleutnant*) és az összes tisztségviselőnek, valamint lehetőség szerint a felfogadottaknak is katolikusnak kell lennie.⁴⁴⁸ Ugyanezen a napon (június 30-án) azonban Ridolfi nevére is kiállítottak egy *Bestallungot* az Udvari Haditanácsban, amelyben arra kapott megbízást, hogy mint *Obrist* egy 500 itáliai lovas lövészből álló, öt kompániába szervezett egységet állítson ki. Az irat szerint Ridolfi maga ajánlotta fel, hogy ezt a lovasságot a Strassoldo gyalogos regiment leköszönt katonáiból toborozza és állítja ki.⁴⁴⁹

Megállapíthatjuk tehát, hogy Ridolfi – ellentétben Tillyvel – a Szentszék és a bécsi, illetve prágai udvarok között folyó politikai kötélhúzás/politikai játszma igen fontos szereplője és

⁴⁴³ Die Prager Nuntiatur 1913. 422.

⁴⁴⁴ Die Prager Nuntiatur 1913. 415.

⁴⁴⁵ VERESS 1913. 698.

⁴⁴⁶ VERESS 1913. 700.

⁴⁴⁷ Die Prager Nuntiatur 1913. 433.

⁴⁴⁸ ÖStA KA AFA 1605/6/6.

⁴⁴⁹ ÖStA KA AFA 1605/6/5.; ÖStA KA AFA 1605/8/1.

egyben áldozata is volt. Azt, hogy Mátyás főherceg nem mellette döntött az új regiment *Obrist* tisztségét illetően nem tekinthetjük valamiféle averzió következményének, hiszen a későbbiekben igen fontos és kényes feladattal bízta meg.

Tudás és tapasztalat nélkül, de ambícióval és kapcsolatok segítségével

Peter Ernst II. von Mansfeld a magyarországi hadszíntéren

Ha Tillyt állítjuk pozitív példaként arra, hogy a tudás és a tapasztalat az ambíciókkal és a kapcsolatokkal milyen sikeres katonai karriert tett lehetővé, akkor Peter Ernst II. von Mansfeld egyértelműen ennek az abszolút ellenpontja. Az előbbi attribútumokat nehezen is szerezhette volna meg, hiszen mint ahogyan már említettem féltestvérével, Karl von Mansfelddel 1595-ben, tizenöt éves korában került a magyarországi hadszíntérre. Ezzel pedig atyjuknak a nem is titkolt célja az volt, hogy az ifjú hadi tapasztalatokat gyűjtsön.⁴⁵⁰ Vele együtt a tágabban vett család más tagja is részt vettek az Oszmán Birodalom elleni háborúban. Karl von Mansfeld kijárta, hogy Polyxena nevű húgának Palamedis Herr von Châlonntól/Chalognytól született fiát, Karlt az alsó-magyarországi keresztény főserg *Obrist-Quartiermeister*évé nevezzék ki.⁴⁵¹ A tisztségbe az Udvari Haditanács végül közvetlenül a hadjárat előtt 1595. június 25-én iktatta be.⁴⁵² Az 1595. augusztus 4-i, az Esztergomot felmenteni igyekvő oszmán haddal vívott ütközetet követően az *Obrist-Feldgeneral* helyettese őt küldte el Mátyás főherceghez, beszámolni a győzelemről.⁴⁵³ Mivel Karl von Mansfeld 1595. augusztus 14-én meghalt, ő a hadjárat végeztével örökre elhagyta a Magyar Királyságot.

Nem úgy Peter Ernst. Ő ugyanis féltestvére halálát követően nem tért vissza Németalföldre, a szülői házba, hanem valószínűsíthetően Mátyás főherceg bécsi udvarában maradt. Sajnos 1600-ig nincs információnk tevékenységéről, az azonban bizonyos, hogy a későbbiekben sem maradt támogatók nélkül. A Karl von Mansfelddel érkezettek egy része továbbra is a Habsburg Monarchia szolgálatában maradt és igen magas tisztségeket töltöttek be. Ezekről írta Istvánffy, hogy „ebben a magyarországi hadban az kereszténységnek s az császárnak jeles

⁴⁵⁰ NIEMANN 1834. 188-189.; KRÜSSMANN 2010. 39.

⁴⁵¹ BAGI 2011. 70-71.

⁴⁵² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 190v. No. 199.; ÖStA HStA H AA Fasc. 128. Fol.: 317v.

⁴⁵³ ORTELIUS 2002. 88r.

vitézül szolgálának.”⁴⁵⁴ Később még a Peter Ernst ellen íródott *Acta Mansfeldica* névtelen szerzője is említést tett arról, hogy ezek a személyek hathatósan részt vettek az ifjú további magyarországi sorsának alakulásában.⁴⁵⁵ Közülük kettőt mindenképpen és biztosan kiemelhetünk: Schwarzenberget és Russwormot.

A Németalföldről érkezett katonákon kívül azonban még egy jelentős személy támogatta Peter Ernst II. karrierjét: Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege. A francia vallásháborúban a Katolikus Liga oldalán nagy harci tapasztalatokat szerzett és az uralkodó által 1600-ban az *Obrist-Feldgeneral* helyettesévé kinevezett hadfi ugyanis ismerhette és tisztelhetette az ifjú atyját és féltestvérét is. Mercoeur hercege tehát kinevezte Peter Ernstet egyik lotaringiai kürasszír kompániájának az élére, azaz Tillyhez hasonló tisztséget töltött be alig húsz esztendősen.⁴⁵⁶ Evégett joggal feltételezhető tehát, hogy Mansfeld részt vett már 1600-ban a Kanizsa felmentésére indított hadműveletben, valamint a következő évben Székesfehérvár ostromában és a Sárréten vívott ütközetekben is. Utóbbira vonatkozóan ezt azzal tudjuk alátámasztani, hogy 1601. június 30-án az Udvari Haditanácstól kérte az ellene folyó eljárás elhalasztását egészen a hadjárat végéig.⁴⁵⁷

Mercoeur 1602. februári halálát követően megmaradt lovasait Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf parancsnoksága alá helyezték, akit ezen felül megbíztak további háromszáz kürasszír felfogadásával is.⁴⁵⁸ Mansfeldnek nem akaródzott az új *Obrist* alatt szolgálni, ezért 1602. május 20-án kérte kompániájának elválasztását a többi egységtől. Kifejezte abbéli óhaját is, hogy lovasaival közvetlen az *Obrist-Feldmarschall* alá rendeljék. Azaz azt kívánta, hogy kompániáját a Russworm munkáját segítő *Rehfahnévá*, azaz a mindenkor *Obrist-Feldmarschall* feladatainak sikeres ellátásához és az esetleges zsoldos lázadások elfojtásához szükséges lovassággá tegyék. A protokollbejegyzés mellé röviden megfogalmazott válaszból kiderül, hogy a haditanácsosok a gróf türelmét kérik mindaddig, amíg az uralkodó nem dönt a kompánia sorsáról.⁴⁵⁹ II. Rudolf határozatáról további információ nem áll rendelkezésre, ám az bizonyos, hogy Peter Ernst is ott volt az 1602 őszi Budát ostromló császári-királyi seregben.⁴⁶⁰ Istvánffy Miklós úgy tudta, hogy az őrség november 2-i sikeres kitörése alkalmával halálos sebet kapott a sáncok védelmében. A

⁴⁵⁴ ISTVÁNYFY 2009. 195.

⁴⁵⁵ *Acta Mansfeldica* 1624. 6.

⁴⁵⁶ Mercoeur herceg lovasságáról lásd: ÖStA KA AFA 655/1600.; HEISCHMANN 1925, 255.; KELENIK 1991. 112. Mansfeld megbízatására lásd: ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 596r.

⁴⁵⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 548r. No. 117.

⁴⁵⁸ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 713/1602.; HEISCHMANN 1925. 255.

⁴⁵⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 612v.

⁴⁶⁰ Buda ostromáról lásd: VERESS 1910. 52-79.; TÓTH 2000. 351-356.

magyar történetíró azonban nem csak ebben téved vele kapcsolatban, hiszen Peter Ernstet Karlra „keresztelte át”, majd mondatát a következőképpen folytatta:”annak a híres-neves Károly kapitánynak fattyú fia, kit az török ellenségén Esztergom alatt nyert győzedelme után megbetegedvén, Komáromban megholtnak mondánk lenni.”⁴⁶¹ Féltestvérből tehát fattyú gyermekké léptette elő az ifjút.

Mansfeld azonban nem halt meg Buda 1602. évi ostromában, sőt a következő esztendőben egy bizalmi tisztséget bízta rá. Renate Seidel és Walter Krüssmann is azon a véleményen van, hogy ekkor Mátyás főherceg az úgynevezett udvari zászló (*Hoffahne*) vezetésével bízta meg Peter Ernst II.-t, amely 500 német lovasból állt volna.⁴⁶² A valóságban nem ez történt. Az ifjú annak a tisztségnek a betöltésére kapott megbízást, amelyre már az elmúlt évben igényt tartott, azaz Russworm *Rehnfahne*jának kapitányává nevezték ki.⁴⁶³ Az Udvari Haditanács által 1603. június 5-én kiállított *Bestallung* szerint kétszáz német lovas lövészt kellett felfogadnia három hónapra. A megfelelő lóval, fegyverzettel és ruházattal ellátott katonák málhájának szállítására minden tizenkét lovas után egy szekeret is fel kellett fogadnia. Az irat természetesen meghatározta a zászlók alá állók havi zsoldját is. Eszerint Mansfeldet, mint kapitányt egy hónapra 300 forint illette meg, és további tizenöt forint lovasonként, ha időben megjelenik a kijelölt mustrán.⁴⁶⁴ Július végén meg is történt a mustra, amiről július 30-án küldtek beszámolót az uralkodónak.⁴⁶⁵ Joggal feltételezhető, hogy Mansfeld ismét részt vett a hadjáratban és harcolt a Buda környéki összecsapásokban és Hatvan ostrománál is, bár az ottani szerepléséről, hadi tetteiről további információk egyelőre nem állnak rendelkezésre.⁴⁶⁶ A hadjáratot követően az ifjú viharos gyorsasággal visszautazott Németalföldre, ha nem is örökre, de egy időre maga mögött hagyva a Magyar Királyságot.

Véleményem szerint Peter Ernst inkább kapcsolatainak, sem mint harci erényeinek köszönhette kinevezéseit. Természetesen joggal feltételezhetnénk azt is, hogy egy régi neves katonacsalád sarja, neveltetésénél fogva már kora ifjúságára rendelkezett/rendelkezhett egy kisebb katonai egység vezetéséhez szükséges ismeretekkel, hiszen atyja és féltestvére is már fiatalon bebizonyította katonai rátermettségét. Ennek ellentmondani látszik az, hogy a Habsburg Monarchia szolgálatban eltöltött évei alatt mindvégig csupán kapitány maradt a lovasságnál. Igaz ez akkor is, ha a *Rehnfahne* vezetése kiemelt pozíciót jelentett/jelenthetett.

⁴⁶¹ ISTVÁNYFY 2009. 401.

⁴⁶² SEIDEL 1998. 360.; KRÜSSMANN 2010. 44.

⁴⁶³ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 740/1603.; ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 741/1603.

⁴⁶⁴ ÖStA KA Best. 740/1603.; ÖStA KA Best. 741/1603.

⁴⁶⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 211. Fol.: 20r. No. 141.

⁴⁶⁶ Lásd: THURZÓ 82-103.; TÓTH 2000. 356-365.; ISTVÁNYFY 2009, 413-417.

Ezzel szemben a tágabb család bornstedti ágából származott Wolfgang von Mansfeld, aki csupán néhány évvel volt idősebb az 1575-ben született Peter Ernstnél, már a tizenöt éves háború utolsó szakaszára jelentős karriert futott be. 1604-ben már egy gyalogregiment *Obrist*jaként találkozunk vele, míg egy évvel később az összes gyalogos egység fölött rendelkező *Obrist-Feldwachtmeisterré* nevezte ki az uralkodó. 1606-ban pedig újabb *Bestallungot* kapott egy háromezer fős német gyalogregiment felállítására. 1605 decemberében az Udvari Haditanács az Esztergom feladását kivizsgáló bizottság egyik tagjává, illetve az ítélezésre kirendelt haditörvényszék egyik esküdtjévé tette meg.⁴⁶⁷ Személyében tehát egy rátermett hadfit tisztelhetünk, akit nem csak a feltételezett kapcsolatai, hanem tudása is egyre magasabb beosztások elnyeréséhez segítette.

⁴⁶⁷ ÖStA KA HKR Wien Prot. Reg. Bd. 212. fol. 431v. No. 28.; ÖStA KA HKR Wien Prot. Reg. Bd. 212. fol. 446r. No. 84.; ÖStA KA HKR Wien Prot. Reg. Bd. 214. fol. 369r. No. 2.; ÖStA KA HKR Wien Prot. Reg. Bd. 214. fol. 505r. No. 20.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 820/1605.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 824/1606.

Tudás, tapasztalat és cselekvés

Az általam kiválasztott tizenkét személy közül három olyat mutatok be, akik a tizenöt éves háborúban a keresztény had magasabb parancsnoki vezetésében/ stábjában meghatározó szerepet játszottak. Tudásukon és „látásukon” alapult cselekvésük a harcmezőn és a hadműveletek megtervezésénél is.

Ahhoz azonban, hogy hadvezéri tevékenységüket megfelelően értékelhessem, mindenekelőtt fontos megvizsgálni, milyen stratégiai alapelveket, illetve célokat határozott meg a Habsburg Monarchia vezetése az Oszmán Birodalom ellen folytatott háború esetére.

Nicolaus Gabelmann 1595. április 14-i dátummal egy emlékiratot állított össze, amelyben javaslatot tett a keresztény haderő azévi hadjáratának céljaira. Munkájára azért volt szükség, mivel Karl von Mansfelddel, a leendő magyarországi *Obrist-Feldgeneral* helyettessel kapcsolatban a Bécsbe kiküldött tanácsosok 1594. november 18-i jelentésükben megfogalmazták, hogy bár a németalföldi hadvezér kitűnő katona, ám sem a helyi viszonyokat, sem pedig az oszmán had szokásait nem ismeri. Úgy vélték azonban, hogy hamarosan beletanul, hiszen a tehetsége megvan hozzá. Azt ajánlották tehát, hogy utazzon Bécsbe, majd a Magyar Királyságba tapasztalatszerzés céljából. Ezért kapott megbízást az éppen Prágában tartózkodó Nicolaus Gabelmann arra, hogy foglalja írásba az udvar magyarországi stratégiai terveit.⁴⁶⁸ Eszerint a keresztény haderőt két nagyobb seregre kellett volna osztani: a felső- és az alsó-magyarországra. Az előbbinek először Szolnokot kellene megszereznie, amely a legjobb tiszai átkelőhelyet védi, és így félig már el is foglalnák Belgrádot. Emellett Hatvan stratégiai jelentősége is erősen lecsökkenne az irat készítője szerint. Az alsó-magyarországi hadseregnek Esztergom ostromára kellene vonulnia. Az itt harcoló katonák minden eszközzel, éjjel-nappal azon legyenek, hogy a múlt évi szégyent letöröljék, és ezt a szép vidéket meghódítsák. A vár sikeres ostromához mindenekelőtt a Duna túlsópartján felépített párkányi palánk bevétele lenne szükség, de Tatáról, Pápáról és Szentmártonról (Pannonhalmáról) sem szabad megfélemlkezni, hiszen meghódításukkal a győri oszmán őrség utánpótlását el lehetne vágni. Az emlékirat megállapítása szerint az Esztergom és Buda között a hegy tetején épült visegrádi vár a Duna menti közlekedést nem zavarhatja, így csupán a hegy lábánál lévő kisebb erősség szétrombolására tett javaslatot. Utóbbi feladatra az esztergomi táborból néhány ezer katona kiküldése is elegendő, míg Zsámbék és Vörösvár

⁴⁶⁸ ÖStA KA HKRA Prag No. 5. G.

palánkok (Raubhäuser) – amelyek szintén Budát védték – megtámadására a szabadhadjúk és a lovasok volnának a legalkalmasabbak. Így Székesfehérvár és Veszprém már félig a császár kezébe is kerülne. Ha Esztergom elesik, úgy Buda megtámadása lenne a következő, amelyhez mind a két, tehát az alsó- és felső-magyarországi seregre is szükség volna. Előbbinek Buda, míg utóbbinak Pest alá kell vonulnia.

Buda ostroma során tanácsosnak vélte, hogy a környező kisebb, az Oszmán Birodalom kezében lévő palánkokat és őrházakat is elfoglalják vagy lerombolják azért, hogy a környék parasztjait az oszmán igától megszabadítsák, és azok a keresztény hadsereg táborát a szükséges utánpótlással ellássák. A Buda környéki területek megszállásával ugyanis a várban összezsúfolódtott ellenség nagy segítséget szenvedne. Az irat készítője az ostrom kivitelezésével is foglalkozott; magas, erős, földdel megerősített sáncok vagy kis palánkok építését javasolta. Így az oszmánok a várfalokról a rohamozó keresztény katonákban kevesebb kárt tudnának tenni.

Buda elfoglalása után a Duna mentén egészen Belgrádig lehetne előretörni, de úgy, hogy a sereget nagyobb ok nélkül ne osszák meg az ellenség közelsége miatt, hanem mindenkor tartsák együtt. Belgrád ostrománál egész Magyarország a keresztény hadsereg segítségére lesz a Tisza és a Duna mentén, ezért feltétlenül szükséges Szolnok, Buda és Esztergom bevétele.

A többi várak, mint Temesvár, Lippa, Gyula, Székesfehérvár és Szigetvár, rövid időn belül meg kell, hogy adják magukat, vagy feleannyi költségen és sereggel lehet őket megostromolni és megszállni, ha az előbb említett három várat a sereg visszafoglalta az Oszmán Birodalomtól.

Gabelmann nem állt volna meg Belgrád elfoglalásánál, hiszen szerinte ezt követően a keresztény csapatoknak Konstantinápoly alá kellene vonulniuk, mert az Oszmán Birodalom székvárosának bevétele nélkül nincs teljes győzelem. A sikeres ostrommal pedig nem csupán egész Európát (az Oszmán Birodalom által megszállt Balkán-félszigetet), hanem Ázsia jórészét is megszerezhetné az uralkodó. Ennek indoklásául az irat készítője Karthágó és Róma példáját hozta fel.⁴⁶⁹

Buda, illetve a Duna vonalának kiemelt stratégiai szerepe már a Gabelmann által lejegyzett tervezet előtt is ismert volt a prágai, illetve bécsi udvar tagjai számára. A levéltárosok által 1544. esztendőre datált iratban a névtelen szerző Buda visszafoglalására irányuló

⁴⁶⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 127. Fol.: 47r-55r

hadműveletet írt le. Elképzelése szerint a keresztény seregek először Esztergomot kellene ostrom alá vennie. Ennek sikeres elfoglalását követően Buda alá vonulhatnának. Amennyiben ezt a várat is sikerülne visszahódítani, úgy Székesfehérvár az éhség miatt már nem sokáig tarthatná magát.⁴⁷⁰ Az 1577. évi nagy bécsi haditanácskozás alkalmával Hans Rueber felső-magyarországi *Generalobrist* emlékiratában hasonló tervet vázolt fel. Eszerint a keresztény seregeknek a Duna mentén Esztergomot, Székesfehérvárt, majd Budát kellene megtámadniuk, míg Felső-Magyarországon Füleket és Szolnokot.⁴⁷¹

A Gabelmann által lejegyzettekhez hasonlóan 1594. január 24-i keltezésű tervezetében Prépostváry Bálint azt tanácsolta, hogy „Leg elseöben Eßtergomath Zallanak megh, hogy az wyzy ereöth es az hidath wennek ell teöleök. Mys [ti.- alsó-magyarországi haderő] ugyan azkor Hatwanth Zallanak megh. Ha az wr Isten Eßtergomath es Hatwanth Kezben adna, az eggyk had Bwda ala menne, az my hadwnk Pest ala menne, Ketsegnelkül hyßeöm hogy az Wr Isten, eö felsege kezeben adna, az teöb apro warakbol azonnal mind ky fwtnanak [ti.- a törökök], Az Bwday hadnak menteön kellene mennj ala az Dwna melleth, Pest alol mynekwnk Zolnok ala kellene mennwnk, Mywelhogy ott wagyon az Tyßan az hyd...”⁴⁷²

Egy 1595. január 3-i keltezésű – az Udvari Haditanácshoz eljuttatott – emlékiratban Prépostváry tervezetéhez hasonló megjegyzést találhatunk a keresztény hadsereg hadműveleti irányával kapcsolatban. A beadvány névtelen szerzője ugyanis az előző év októberében elesett Győr megtámadását nem tartotta tanácsosnak, mivel ezzel semmit nem nyernének a keresztények, csak sok időt és költséget pazarolnának el. Ezzel szemben azt javasolta, hogy a Bécs előterében lévő erősség utánpótlási vonalát két palánkvárral vagy sánccal zárják el. Tavaszutón pedig, mikor már elegendő élelem áll rendelkezésre, minden erővel Esztergomra és Budára támadjanak „mivel ha ezek elvesznek, [akkor] Győrnek is szükségesszerűen meg kell magát adnia.” Az emlékirat készítője – hasonlóan Gabelmann iratához – megemlítette, hogy legelőször Pápát és Tatát kell a keresztény csapatoknak elfoglalniuk.⁴⁷³

Az, hogy a Duna-völgye és Buda az Udvari Haditanács szemében abszolút stratégiai primátussal bírt, a későbbiekben is jól megfigyelhető. Zacharias Geizkofler birodalmi fizetőmester 1597. január 11-i jelentésében II. Rudolfnak Buda és Szolnok egyidejű megtámadását javasolta.⁴⁷⁴ Az 1600. december 12-én és 13-án Bécsben tartott

⁴⁷⁰ ÖStA KA AFA 1544/13/3.

⁴⁷¹ GEÖCZE 1894. 515.

⁴⁷² HL TIGY 1594/2. sz. irat. Vö.: TÓTH 2004. 9.

⁴⁷³ ÖStA KA AFA 1595/13/1

⁴⁷⁴ MÜLLER 1901. 244.

haditanácskozásról készített iratból kiderül, hogy az itt résztvevők többsége, kivéve a stájer követeket, nem az ekkor elveszített Kanizsa visszavételét, hanem Buda ostromát tartotta elsődlegesnek. Véleményük alátámasztására ugyanazon érvet emelték ki, mint öt esztendővel korábban Gabelmann: a budai vilajet fővárának elestével a többi megszállt magyarországi végvár is elvesz az Oszmán Birodalom számára. A háború folyamán az udvar ezt a stratégiai célját mindvégig szem előtt tartotta.⁴⁷⁵

A prágai és a bécsi udvar döntéshozói tehát Buda visszafoglalásában látták a háború sikeres befejezésének zálogát, valamint annak a lehetőségét, hogy a középkori Magyar Királyság területi egységét a Habsburg család fősége alatt visszaállítsák. A vár elfoglalása azonban az Erdélyi Fejedelemség szempontjából is kulcskérdésnek számított. A Magyar Királyság székvárosának eleste után már négy hónappal Fráter György és Ferdinánd király követei titkos szerződést kötöttek Gyalu várában. Ennek értelmében, ha a Német-római Birodalom, az örökös tartományok és a magyar rendek által kiállított sereg a következő évben visszahódítja Budát, úgy a Habsburg-házból származó magyar uralkodó jogara alatt egyesülhet az ország. Az özvegy Izabella királyné és kiskorú gyermeke, János Zsigmond lemond a trónról és magyarországi javairól, kivéve Szepes váráról és tartozékairól.⁴⁷⁶ A tizenöt éves háború időszakában azonban erről már szó sem volt, hiszen ekkor már Buda stratégiai fontossága Erdély szempontjából más dimenziót nyert. Báthori Zsigmond fejedelem ugyanis egyenrangú félként kívánt szövetséget kötni II. Rudolffal, és a kereszténység bajnokaként győzedelmeskedni az Oszmán Birodalom felett. Az 1594 májusában (1594. május 12-31.) Tordára összehívott erdélyi rendi gyűlésen az úgynevezett „törökös párt” vezetője, Kendi Sándor azonban a következőt indítványozta: „Addig a meddig Budát a keresztyének fegyverei nem foglalják vissza, tartsák titokban, hogy a töröktől el akarnak szakadni.”⁴⁷⁷ Tehát egy sikeres hadjáratról tette volna függővé a vazallus állam nézőpontjából döntő politikai lépés megtételét, az elszakadást az Oszmán Birodalomtól.

Ha végigtekintünk a tizenöt éves háború történetén, akkor megállapíthatjuk, hogy a keresztény hadvezetés mindvégig arra törekedett, hogy a Budát körülvevő és védelmező Hatvan–Pest–Nógrád–Esztergom–Székesfehérvár várakból álló láncolatot szétzúzza, majd magát a középkori Magyar Királyság egykori székhelyét is elfoglalja. Az oszmán fél időről-időre magához ragadta a stratégiai kezdeményezést, mint például 1596-ban és 1600-ban. A háború két utolsó, még hadműveleteket hozó évében (1604-ben és 1605-ben) a finansiális

⁴⁷⁵ KELENIK 2005. 311-358.

⁴⁷⁶ BARTA 1979. 74-75.

⁴⁷⁷ LÉNÁRT 1880. 236.; BARTA 1979. 74-75.; BETHLEN 2004. 302.

problémák és a Bocskai-felkelés azt eredményezte, hogy a császári-királyi hadvezetés az események után loholt. A stratégiai kezdeményezés ugyanis kicsúszott a kezükből.

Adolf von Schwarzenberg, mint hadvezér

A tizenöt éves háborúban a keresztény hadsereg nem alkotott egységes szervezetet. A különböző felségjogon felfogadott, különböző nemzetiségű katonák hatékonysága, harcértéke is igen eltérő volt. Ezért a bonyolult összetételű had vezetése, irányítása az összecsapásokban és ostromoknál, valamint ellátásuk és mindennapjaik megszervezése igen komoly feladatot jelentett abban a korban (is), amiért az *Obrist-Feldmarschall* volt a felelős. A keresztény haderő irányításának, „idegközpontjának” szálai az ő kezében futottak össze. Mai fogalmaink szerint egyszerre tekinthetnénk vezérkari főnöknek és vezénylő tábornagnak, mivel feladatai és funkciói igen szerteágazóak voltak. Nem csupán megszabta ugyanis a hadműveletek egészét, de személyesen vezette, irányította a rábízott katonaságot, így rátermettségétől egy-egy hadjárat sikere függhetett. Részt kellett vennie a haditanácskozásokon, és amennyiben az uralkodó nem nevezett ki az *Obrist-Feldgeneral* mellé közvetlenül helyettest, úgy automatikusan kötelessége lett ezen tisztség feladatainak átvétele is. Az *Obrist-Feldmarschall* a lovasság főparancsnokaként valamennyi lovas egységnek és azok tisztjeinek parancsolt. Ügyelnie kellett mind a lovasságnál, mind pedig a gyalogságnál a katonai igazságszolgáltatás gyakorlására is. A tábor rendjét, fegyelmét és tisztaságát – együttműködve az *Obrist-Profossal* – a tábori rendtartás⁴⁷⁸ pontjai alapján igyekezett fenntartani. Az abban szereplő instrukciók alapján, az *Obrist-Zeugmeisterrel* közösen kijelölte, ellenőrizte a sereg útvonalát és vonulási rendjét. A sereg létszámáról pontos jegyzéket kellett vezetnie. Feladatai közé tartozott, hogy felügyeljen a katonai tábor ellátásában kulcsszerepet játszó markotányosokra együttműködve az *Obrist-Profiantmeisterrel*. Biztosítania kellett a tábori piac és a portékáikat szállító kalmárok védelmét. Köteles volt azt is felügyelni, hogy az árujukat kínálók az élelemrendtartásnak⁴⁷⁹ megfelelő áron és mérési csalás nélkül kínálják a táborba hozott

⁴⁷⁸ Leonhard Fronsperger 1573-ban kiadott művében található egy 55 cikkelyből álló tábori rendtartás. FRONSPERGER 1573. XIXr.-XXIIIv. A tizenöt éves háború időszakából egy átdolgozott tábori rendtartás maradt fenn. Mátyás főherceg által kibocsátott tábori rendtartás, 1600. szeptember 1. ÖStA KA AFA 1600/9/3.

⁴⁷⁹ Árszabásról lásd: ÖStA KA ZSt HKR SR KzIA I. No. 11.

cikkeket. Az árusításra jogosultaknak engedélyt kellett kiállítania, valamint a büntetésükkel és helypénzükkel kapcsolatos ügyek is hozzá tartoztak, bár ez utóbbi esetben meg kellett egyeznie a főprofossal. A táborhelyeket és azok elosztását az *Obrist-Quartiermeister* segítségével határozta meg. Feladatköréhez tartozott még a hadműveletek megtervezése és levezénylése: a felvonulás- és a csatarend (*Zug- und Schlachtordnung*), az ostromok idején a tüzérség és a sáncok felállításának ellenőrzése, valamint irányítása szintén az *Obrist-Zeugmeisterrel* együttműködve. A tábor őrzésének megszervezése és a riadóhelyek kijelölése is hatáskörébe tartozott. Ebbéli feladatában az *Obrist-Rumormeister* segítette.⁴⁸⁰ Feladatának sikeres ellátásához és az esetleges zsoldos lázadások elfojtásához, illetve letöréséhez egy zászló lovast (*Rehnfahne*) rendelt ki az uralkodó.⁴⁸¹ Mindezeket figyelembe véve nem csodálkozhatunk azon, hogy maga Schwarzenberg is úgy vélte, hogy a tisztség betöltéséhez egy magasan kvalifikált, hadakozásban jártas személyre van szükség.⁴⁸²

Az *Obrist-Feldmarschall*i feladatkör ellátásához tehát megfelelő katonai ismeretekkel, vezetői adottságokkal és magasabb katonai szemmértékkel rendelkező személyre volt szükség. A prágai udvarban már 1595 szeptemberében felmerült Schwarzenberg neve is⁴⁸³ Karl von Mansfeld megüresedett tisztségének betöltésére.⁴⁸⁴ Erre nem került sor, ám már a következő esztendőben kinevezték a keresztény had *Obrist-Feldmarschalljává*, amely hivatalát 1596. június 15-től látta el.⁴⁸⁵ Majd mivel a korban nem beszélhetünk katonai rangokról, illetve rendfokozatokról, hanem csak egy-egy hadjárat idejére bizonyos feladatok elvégzésével és az ehhez tartozó jogokkal felruházott tisztségekről még három alkalommal, 1598-ban, 1599-ben és 1600-ban töltötte be ezt a pozíciót.⁴⁸⁶ De még térjünk vissza röviden az 1596. esztendőhöz. A hadjárat vezetésével, mint *Obrist-Feldgeneral* megbízott Miksa főherceg ugyanis május 16-án azt javasolta az uralkodónak, hogy *Obrist-Feldmarschallá* Melchior von Redernt nevezzék ki. Schwarzenbergnek pedig az *Obrist-Zeugmeisterséget* szánta.⁴⁸⁷ Sajnos pontosan nem tudjuk mi történt (Redern nem vállalta a megbízatást vagy az uralkodó nem egyezett bele

⁴⁸⁰ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 597/1598.; ÖStA KA AFA 1598/7/4; SCHWENDI 1594. 142-154.; MEYNERT 1854. 116–118.; PÁLFFY 1997A. 48–49., 159–163.; REDLICH 1954. 233.

⁴⁸¹ A *Rehnfahnéról*: ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 720/1602.

⁴⁸² ÖStA KA AFA 1596/2/4.

⁴⁸³ A másik lehetséges jelölt Gianfrancesco Aldobrandini helyettese, Paolo Sforza volt. BANFI 1939. 7-9., 17., 29.

⁴⁸⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 194. Fol.: 15v. No. 108.

⁴⁸⁵ ÖStA KA AFA 1596/6/7.; ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.

⁴⁸⁶ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 597/1598.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 636/1599.; ÖStA KA AFA 1599/6/6.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 205. Fol.: 17v. No. 134.; SCHWARZENBERG 1963. 107.; PÁLFFY–PERGER 1998. 245-246. Az 1600. évi kinevezéssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy valószínűleg nem történt meg, hiszen a megállapodás előtt július 29-én Schwarzenberg meghalt. Az azonban biztos, hogy június végén jelezte az Udvari Haditanács felé azon szándékát, hogy tárgyalni kíván a posztról.

⁴⁸⁷ ÖStA KA AFA 1596/5/ad41e.

öccse javaslatába), de az tény, hogy az Udvari Haditanács által június 15-én kibocsátott levelében a tanácskozássra hívtak között említett Schwarzenberget már, mint *Obrist-Feldmarschallt* említik.⁴⁸⁸ Az eredetileg Miksa által neki szánt tisztséget pedig Johann Pernsteinnel töltötték be.⁴⁸⁹ Redern pedig mint a *Hoffahne* felett parancsnokló *Hofmarschall* és a mezei hadhoz rendelt haditanácsos vett részt a hadjáratban.⁴⁹⁰

Hogyan tudott Schwarzenberg megfelelni mind a tisztségéből fakadó nehézségeknek, mind pedig az előre meghatározott stratégiai elvárásoknak, elveknek? A vele kapcsolatba hozható fennmaradt iratok/források lehetőséget teremtenek arra, hogy tevékenységét ne kronologikusan, hanem tematikusan mutassam be. Hogyan állta meg a helyét, töltötte be tisztségét kis létszámú sereggel, akár a hadműveleti időszakot megelőzően végrehajtott rajtaütésekben, nagyobb várostromokban, valamint a háború legnagyobb csatájában?

Mindenekelőtt ki kell emelnem, hogy a rendelkezésére álló bármilyen kis létszámú erővel igyekezett még az oszmán főserég hadszíntéren való megjelenése előtt eredményeket elérni. Ennek egyik lehetséges módja az volt, hogy az addig jószerivel holtidőnek tekintett tavaszi, késő őszi és téli hónapokra is kiterjesztik a hadakozást. A tizenöt éves háború folyamán több olyan szakvélemény is készült, amely egyrészt stratégiai, másrészt pénzügyi⁴⁹¹ okokra hivatkozva azt javasolta, hogy az udvar tartson mezei csapatokat szolgálatában télen és tavasszal is. Ezek aztán még az oszmán főserég magyar területre érkezése előtt, illetve eltávozása után hadműveletekbe kezdhettek volna. A hadjárat megkezdésének időpontjára a tavaszt, egészen pontosan április hónapot javasolta Geizkofler az 1597 januárjában II. Rudolffhoz eljuttatott jelentésében. Karl von Liechtenstein 1601 késő őszén készült tervezetében szintén ezt az időpontot találta a legalkalmasabbnak a hadakozás elkezdésére.⁴⁹² Egy hónappal későbbre – tehát májusra – javasolták a következő évi hadjárat kezdetét az 1600. december 12-én és 13-án Bécsben tartott haditanácskozás résztvevői.⁴⁹³ Általánosságban a hadműveletek tavaszi megkezdése mellett foglalt állást Prépostváry Bálint egri *Obrist*, aki 1594. január 24-i keltezésű tervezetében az Esztergom, Hatvan, majd ezen várak elfoglalása után Buda és Pest ostromának megkezdését, lehetőség szerint, minél hamarabbi időpontban tartotta célszerűnek, mivel „az teöreök chazar derek hada Zinan Passa

⁴⁸⁸ ÖStA KA AFA 1596/6/7.; ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.

⁴⁸⁹ ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.

⁴⁹⁰ ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.

⁴⁹¹ HEISCHMANN 1925. 27-50, 101-105, 109-111.

⁴⁹² HEISCHMANN 1925. 34, 39.

⁴⁹³ ÖStA KA AFA 1600/12/7.

melle az arpa eresnek eleötte el nem érkezhetyk.”⁴⁹⁴ A Belső-Ausztriai Haditanács elnöke, Hans Friedrich von Trautmannsdorf 1601 februárjában készített szakvéleményében azt javasolta, hogy Ferdinánd főherceg a Kanizsa elleni hadjáratot minél hamarabb indítsa meg, mert az oszmán csapatok a gabonaérés előtti élelmiszerhiány miatt csak nehezen tudnának a vár felmentésére indulni.⁴⁹⁵ Hasonló módon, a hadjárat korai megindítását vélték célszerűnek az 1595. január 3-i, illetve az 1602 februárjában keltezett emlékiratok névtelen összeállítói,⁴⁹⁶ valamint az V. Pál pápa kezdeményezésére elkészített Szent Liga tervezet is, amely azonban már a Bocskai István hajdúi elleni támadást javasolta erre az időszakra.⁴⁹⁷

A már említett Gabelmann egy szeptember 6-i emlékiratában Mátyás főherceget és az Udvari Haditanács tagjait a hadműveletek folytatásáról, azaz Buda még azévi, késő őszi, kora téli ostromának szükségességéről kívánta meggyőzni. Az iratban tehát pontokba szedve összegyűjtötte az ezt ellenzők véleményét, majd tételesen és példákat hozva igyekezett ezeket megválaszolni és a kétkedőket meggyőzni és befolyásolni. A hatodik pontból kiderül, hogy az ellenzők későinek tartották már az időt a hadjárat további folytatásához. Gabelmann válaszában kétszer is kitért erre a kérdésre. Egyrészt megfogalmazása szerint „télén is sok minden történhet, és nyolc napot a harcmezőn maradni nem lehetetlen, az ellenségnek pedig ehhez semmi kedve”. Másrészt kifejtette, hogy „két hónap hosszú idő, és ahol ennyi ezer fej és kéz együtt van, [ott] semmi sem lehetetlen, ami emberi.”⁴⁹⁸

Talán meglepő, de tény és teljesen ésszerű szándéknak tekinthető, hogy az Oszmán Birodalom hadvezetése is szerette volna a már említett július és október vége közötti mintegy négy hónapos hadjáratot kitolni, valamilyen módon kitágítani. Ennek egyik lehetséges módozatának tekintették, hogy a főszereg egy része, nem egyszer pedig a tatár csapatok is vagy a hódoltság, vagy az azzal szomszédos tartományok területén vonult téli szállásra.⁴⁹⁹ Másrészt magára a hadműveleti idő kiterjesztésére is történtek javaslatok. 1597. szeptemberének végén és októberének elején Szaturdzsi Mehmed ötödvezírt, magyarországi szerdárt egy Esztergom elleni támadásra a következőképpen igyekeztek rávenni: „mivel Kászim napjáig is van idő, de meg utána lesz a kis nyár s mivel az ellenség az évben nem nagy számú, azért insallah! ha

⁴⁹⁴ HL TIGY 1594/2. sz. irat. Vö.: TÓTH 2004. 9.

⁴⁹⁵ ANTONITSCH 1975. 291.

⁴⁹⁶ ÖStA KA AFA 1595/13/1; HEISCHMANN 1925. 43.

⁴⁹⁷ VOCELKA 1985. 232-233.

⁴⁹⁸ ÖStA HHSStA H AA Fasc.: 127. Fol.: 47r-55r.

⁴⁹⁹ KJÁTIB CSELEBI 1916. 200-388., passim; PECSEVI 1916. 71-193. passim.; SZAKÁLY 1981. 150.; SZAKÁLY 1983. 664.; TÓTH 1985. 770.; IVANICS 1994. 140-148.; TÓTH 2000. passim.; VARGA 2009. 169.

ellene indulnak, sikerül azt elfoglalni.”⁵⁰⁰ Szamosközy István pedig lejegyezte, hogy a székesfehérvári csatából (1601. október 10-15.) megfutott janicsárok egyebek mellett a következőket ígérték Jemicsi Hasszán nagyvezírnek: „Kazim-giun, azaz Szt.-Demeter nap után tizenötöd napig minden esztendőnként tovább vetjük az hadakozás napját, úgy hogy senki ez meghatározott napig az császár [ti. a szultán] hadakozásától meg ne vohassa magát.”⁵⁰¹

Megállapítható azonban, hogy 1594-et követően azonban a keresztény seregek sem indítottak tavasszal hadjáratot. Hiába is terveztek volna bármit. Egyrészt az időjárás és annak a környezetre gyakorolt hatása nem tette lehetővé a nagyobb seregek mozgását, mint ahogyan ezt Istvánffy 1598. évre vonatkozóan lejegyezte: „mind az egész télen arra figyelmezzenek, seregeket mustrálván és próbálván, és amely szükségesek valának, idején megszerezvén. De a térdig érő hó mind az egész télig tarta, tavasz elején pedig elolvadván s esővel megegyeledvén, az utakat igen akadályosokká s alkalmatlanokká tette vala, úgyhogy az had az telelhelyekről ki nem vitethetnék.”⁵⁰² Másrészt – az oszmán seregekhez hasonlóan – a keresztény hadak is lassan gyülekeztek, késve, nyár végére vagy az ősz kezdetén érkeztek meg a hadszíntérre. Így csak azok a már leharcolt erők álltak rendelkezésre, amelyeket az Udvari Haditanács nem oszlatott fel vagy nem vonultak haza, és a Magyar Királyságban vagy az azzal közvetlenül szomszédos örökös tartományokban teleltek ki. Schwarzenberg tehát a tavaszi hónapokban ezeket a csapatokat vethette be kisebb akciók végrehajtására. Három, a *Fuggerzeitung*ban található 1598 májusában keltezett híradásban azt olvashatjuk, hogy hozzávetőlegesen 10 000 lovassal és gyalogossal Székesfehérvárra akart támadni. Katonáival május 12-én korán reggel ért oda, ám az őrség észrevette őket. Heves összecsapás vette kezdetét, amelyben a császári-királyi csapatok az oszmán katonaságot a hídig visszaüldözték, és majdnem betörték a külvárosba is. A menekültek annyira összetorlódtak, hogy sokan közülük a hídról a vizesárokba estek és ott pusztultak. Schwarzenberg azonban ennek ellenére sem vállalkozhatott az ostromra, így a másnapi újabb felderítőszemle után elvonult hadaival.⁵⁰³

⁵⁰⁰ KJÁTIB CSELEBI 1916. 269. Ibrahim Pecsevi tarikhjában ugyanerről a következőket írta: „mivel Kászim napjához még húsz napnál több volt hátra, azért az időjárás kedvezőre fordulását türelemmel várták.” PECSEVI 1916. 141. Meg kell jegyeznem, hogy Kjátib Cselebi már az 1593. évről szóló leírásában is említést tett erről az úgynevezett „kis nyárról.” KJÁTIB CSELEBI 1916. 211.

⁵⁰¹ SZAMOSKÖZY 1880. 209-210.

⁵⁰² ISTVÁNYFY 2009. 293.

⁵⁰³ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 276v., 281r., 283r.

Schwarzenberg egy évvel később újra már tavasszal, egészen pontosan április közepén hadba indult katonáival. Egy 1599. április 20-án Esztergomból küldött jelentés szerint 8000 fős hadával április 16-án indult el, hogy meglepetésszerű támadást intézzen Buda ellen. A vár őrsege azonban tudomást szerzett a keresztény csapatok közeledéséről, így Schwarzenberg, Pálffy és Nádasdy Ferenc úgy határozott, hogy megpróbálnak rajtaütni a zsámbéki palánkon. Ez a tervük sikerrel járt, így rövid kézítása után bevették, majd felrobbantották a Budát nyugati irányból fedező kis erősséget.⁵⁰⁴

Három héttel később ismét Székesfehérvár támadásának célpontja. 1599. május 9-én hozzávetőlegesen 12 000 főnyi seregével Komáromból a mocsár közepén elhelyezkedő város alá vonult, ahová másnap hajnali 2 órakor érkezett meg. Csakhamar a két külváros mindkét kapuján sikerült a keresztény katonáknak benyomulni. Álrukban lepték meg az őrseget és közülük mintegy 100-at levágtak, a többi pedig a belsővárosba menekült. Akiknek ez nem sikerült, azok pedig fogságba estek. Székesfehérvár egészét azonban a védők ellenállása és lélekjelenléte miatt tudta elfoglalni a keresztény katonaság. Schwarzenberg ezt látva szabad rablást engedélyezett a két külvárosban, majd fel is gyűjtatta azokat, és délután 2 órakor el is vonult.⁵⁰⁵

A tavaszi támadásai közül azonban minden tekintetben Győr 1598. március 29-i visszafoglalása emelkedik ki. A sikerrel egyrészt Bécs közvetlen fenyegetettsége egy esetleges oszmán ostromtól megszűnt és lehetőség nyílt újra arra, hogy a keresztény erőket az udvar által megszabott stratégiai cél, Buda elfoglalására rendeljék.⁵⁰⁶

Másrészt a támadás érdekességét és egyben Schwarzenberg tudását és rátermettségét mutatja, hogy az egész akció egy előzetesen általa elkészített haditerv alapján ment végbe. Az

⁵⁰⁴ HATVANI 1859. 104-105.; TÓTH 2000. 298-299.; ORTELIUS 2002. 166v-167r

⁵⁰⁵ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8972. Fol. 473r-v., 488v-489r.; HATVANI 1859. 106.; TÓTH 2000. 299.

⁵⁰⁶ A Karl von Mansfelddel folytatott szóbeli tárgyalásokat 1595. január 25-i dátummal röviden írásba foglaló Alexander von Verlin jelentéséből pedig kiderül, hogy a gróf a Duna–Rába–Rábca összefolyásánál épült stratégiai fontosságú város visszaszerzésére készült. Májusban ezért hozzákezdett a mosoni sánc megépítéséhez, hogy onnan szemmel tarthassa a várat. Másrészt a Kis-Duna ág elterelést is azért tervezte, hogy a győri oszmán őrseg ne juthasson utánpótláshoz. Ám mégsem Győr ostromára került sor. 1595. június 14-én ugyanis a mosoni táborból a lehető legnagyobb csendben átvonult a felállított hajóhidakon a Csallóközbe és Somorja érintésével Komáromhoz vonult azért, hogy immáron Tatát és Esztergomot tartsa szemmel. Erre két oka is volt: egyrészt tudomást szerzett arról, hogy utóbbi várat a legutóbbi viharban súlyos károk érték. A villámlások következtében a nagy löportorony, ahol számos ágyúgolyót is tároltak, felrobbant, ami miatt az egyik bástya az ott lévő ágyúkkal együtt leomlott. Másrészt az a hír is ennek a lépésnek a megtételére ösztönözhetette, miszerint a hódoltság oszmán parancsnokok tudomására jutott a Győr elleni támadás terve, és így Esztergomból, Veszprémből, Palotáról és egyéb helyekről megerősítették a stratégiai fontosságú várost. Harmadrészt a Győr elleni tervezett támadáshoz szükséges hadianyagot hiába kérte, nem kapta meg. A Miksa főherceg vezette keresztény sereg két évvel később, 1597. szeptember 9-e és október 3-a között ostrom alá vette a stratégiai jelentőségű várost, ám a módszeres ostrom nem vezetett eredményre. ÖStA KA AFA 1595/4/3c.; Manßfeldische Historia 1595. 4-5.; Manßfeldische Historia 1595.3r-v.; TÓTH 2000. 271-272.

uralkodó az 1597-ben immáron végvidékké vált Bécs védelmének megszervezésére és kiépítésére újra a magyarországi hadszíntérre rendelte.⁵⁰⁷ II. Rudolf döntésének okáról Istvánffy Miklós a következőképpen számolt be: „az császár az öccsével, Maximiliánnal és Swarzenburggal beszélvén, minden mesterséggel és hatalma erejével, semmi költségek miatt attól el nem rettenvén, Győrnek visszavételére igyekeznék. Pálffy is hozzáhívattatni javallá.”⁵⁰⁸ Ezen a Prágában 1598 januárjának közepén tartott haditanácskozáson a Győr elleni támadás igen részletes, a csapatok feladatainak szintjéig kidolgozott haditervét, amelynek ötlete állítólag Giorgio Bastától származott,⁵⁰⁹ Schwarzenberg és Pálffy terjesztette az uralkodó elé.⁵¹⁰ Az új kutatások tükrében azonban tudjuk, hogy Schwarzenberg már két esztendővel korábban is tervezte Győr tavaszi megtámadását. 1596. február 5-én Prágában az uralkodó elé terjesztett egy tizenkét pontból álló feliratot, amelyben részletesen kifejtette elképzeléseit a háború megvívásával kapcsolatban. Ennek nyolcadik pontjában feltette a kérdést: Győrt vagy más erősségeket, vagy esetleg magát Budát támadják-e meg a tavasz kezdetén az általa a hadjárathoz szükségesnek tartott hadak. A maga részéről úgy vélte, hogy előbbi megostromlása könnyebben megtörténhetne. Győr elestével pedig a környező várak ellenállása is meggyengülne. Az udvarban a Buda elleni támadás támogatói azt hozhatták fel tervezete ellen, hogy a Magyar Királyság egykori székvárosának elfoglalásával Győr is elveszne az Oszmán Birodalom számára. Schwarzenberg azonban ez ellen egy régi hadvezérektől vett szabállyal érvelt: mindig igyekezni kell azon, hogy a saját sereg háta szabadon maradjon.⁵¹¹ Tehát lehet, hogy az ötlet Bastától származott, ám az alapkoncepciót, azaz Győr kora tavaszi megtámadását már 1596 februárjában az udvar elé terjesztette.

Abban a ritka és szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a győri rajtaütés tervezete fennmaradt, így lehetőségünk van betekinteni Schwarzenberg taktikai elképzelésébe. Eszerint, mikor Győr alá érkeztek a kiválasztott csapatok, először minden, a támadáshoz szükséges hadszert le kellett pakolniuk és készenlétbe állítaniuk. Jean de Vabacourt-nak 100 jól felszerelt és hadianyagokkal jól ellátott katonájával kellett előre nyomulnia, hogy néhány emberével a kisebbik petárdát az első kapu rácsozatára akasszák és felrobbantsák. Mihelyt ez megtörtént, az építőmesternek, Jérôme le Marche hadmérnöknek kellett egy szekérre helyezett nagy petárdát néhány emberével a kapuhoz tolnia és ott rögzítenie. Ennek sikeres felrobbantása

⁵⁰⁷ ÖStA HHStA MEA RA Fasc. 95.a Fol.: 84r-v.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 520/1597.;VELTZÉ 1902. 181.; SCHWARZENBERG 1963. 105.;HUMMELBERGER-PEBALL 1974. 34-42.; PÁLFFY-PERGER 1998. 245-246.

⁵⁰⁸ ISTVÁNYFFY 2009. 292.

⁵⁰⁹ VERESS D 1993. 90.

⁵¹⁰ TÓTH 2000. 282.; ORTELIUS 2002. 143R.; ISTVÁNYFFY 2009. 292.

⁵¹¹ ÖStA KA AFA 1596/2/4.

után Vabacourt-nak és válogatott katonáinak be kellett nyomulnia a kapuba és megszállnia azt egészen a túlsó boltívéig. A terv szerint tekintet nélkül arra, hogy az őrség itt hevesen ellenáll-e vagy sem, megerősítésére Jean de Overbroucknak két vallon és két francia zászlóval kellett benyomulnia a végházba. Feladatuk azonban nem csupán Vabacourt katonáinak megsegítésére korlátozódott. A haditerv ugyanis úgy rendelkezett, hogy a két parancsnoknak együttműködve a jobb kéz felé eső széles utcákat kellett biztosítani egészen a jobboldali térig.

Vabacourt és Overbrouck katonáit újabb két-két zászló vallon és francia gyalognak kellett követnie, akiknek mihelyt a kapun benyomultak az első utcában jobbra kellett fordulniuk, és a városba a piactérre nyomulniuk. Ezt el kellett foglalniuk és megtartaniuk.

A vallon és francia katonaságot a támadásban a magyar gyalogosnak kellett követnie. Feladatuk szerint előbb jobbra és balra kellett előretörniük, és a lehető leggyorsabban a Magyar- és a Császár-bástyákat, valamint a közöttük húzódó falakat elfoglalniuk és megtartaniuk. Amennyiben sikerrel jártak, akkor pedig az összes falat. Őket de Lopez spanyol kúrasszír vagy vértés kompániája követte volna. A haditerv értelmében a magyar gyalogságot kellett segíteniük a falak megszerzésében és megtartásában.

Az erősségbe elsőként betörő csapatoknak tehát jobb kéz felé kellett előretörnie és biztosítani a már megszerzett területeket. A haditerv értelmében a következő lovas kompániának, amely Germanico Strassoldo parancsnoksága alatt állt, mihelyt a felrobbantott kapun át benyomult Györbe, bal kéz felé kellett fordulnia, és a Bécsi-kapu irányába támadnia. Az itt elfoglalt területet pedig Schwarzenberg további parancsáig tartania, és a védők esetleges ellentámadását minden eszközzel megakadályoznia.

A terv szerint Strassoldo lovasait kellett követnie a többi francia és vallon katonának, valamint az összes német gyalogosnak. Ez a katonaság már közvetlenül Schwarzenberg parancsnoksága alatt állt. A támadás vezetője azt tervezte, hogy a többi vallon, francia és német gyalogsággal a térre vagy a piactérre vonul, hogy onnan bármelyik beosztott parancsnokának a segítségére lehessen, akár az előretörésben, akár a védők ellentámadásának megakadályozásában.

Schwarzenberg katonáit Hugne lovas kompániájának kellett követnie. Nekik is a térre kellett sietniük, hogy előbbiekkal együtt elfoglalják és tartsák azt. Az utánuk benyomuló Carlo Verleinenek és lovas kompániájának pedig már az erősség Fehérvári-kapujával átellenben

fekvő Vizi-kapuig kellett a fal és a házak között előretörnie. Emellett azt is feladatuk kapta, hogy mindenütt, ahol csak észreveszi, hogy a védők gyülekezzenek vagy csapatba verődjenek, azt megakadályozza. Mindeközben Pálffyknak pedig lovasaival a három másik lovas kompániával az erősség előtti területet kellett megszállnia és őriznie.

Schwarzenberg a terv szerint parancsba kívánta adni, hogy a benyomuló katonák ne fosztogassanak és raboljanak a házakban, nehogy emiatt fulladjon kudarcba a rajtaütés. Siker esetén a zsákmányból minden katona egyenlő arányban részesült volna. A szekereket pedig a végház előtti mezőn kellett hagyniuk az oda rendelt lovasságnál, ahonnan további parancs nélkül nem mozdulhattak el.⁵¹² Az uralkodó, illetve az Udvari Haditanács elfogadta Schwarzenberg javaslatát, így a még 1595-ben a magyarországi hadszíntérre érkezett hadvezér rögtön „munkához is látott.”

A Fugger családnak február 9-i dátummal az a hír érkezett Bécsből, hogy Schwarzenbergnek II. Rudolf parancsa értelmében Esztergomba kell utaznia, hogy ott a végvidéki katonasággal egy titkos hadműveletet hajtson végre.⁵¹³ Mindeközben megkezdődött a hídelemek, ostromlétrák, mozsarak és petárdák előkészítése a rajtaütéshez. Utóbbiak közül la Marche jelentése szerint már február 23-án elkészült tíz darab, amit a legnagyobb csendben kellett a hadszíntérre szállítani.⁵¹⁴ A *Fuggerzeitung*-ban fennmaradt egy 1598. március 14-i dátummal Esztergomból küldött Pálffy-jelentés, amelyben az állt, hogy Schwarzenberggel együtt készíti elő a támadást, amely rendben halad.⁵¹⁵

Ahogy arról Ortélius és Istvánffy is említést tesz, a rajtaütés vezetői nem feledkeztek meg a felderítésről sem. Utóbbi minderről így számolt be: „bizonyos kémektől s raboktól és parasztemberek-től, kik jönnek s mennek vala, a várasnak kapui s bástyák állapotja, s az ellenség száma, az utak, ösvények, hidak, azokon bejárásai és több dolgok felől, melyek mind az várasban, s mind kívöl szükségeseknek lenni láttatnak vala tudakozni, amelyeket eszékbe kell vala vennie, elméjékbe befoglalni nem szűnnek vala.”⁵¹⁶

Joggal merülhet fel bennünk a kérdés, hogy ha ilyen jól haladtak az előkészületek, akkor miért csak március végén hajtották végre az akciót? Ennek – jelen tudásunk szerint – egyetlen

⁵¹² ÖStA HHStA H AA Fasc. 133. No. 22. Fol.: 96r-97v.; ÖNB *Fuggerzeitungen* Cod. 8971. Fol.: 195r-196v.; PÁLFFY 1999. 221.; TÓTH 2000. 284.; ORTELIUS 2002. 143v-144r.

⁵¹³ ÖNB *Fuggerzeitungen* Cod. 8971. Fol.: 91v.

⁵¹⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 193r. No. 95.; KALMÁR 1961. 82., PÁLFFY 1999. 221., TÓTH 2000. 282.

⁵¹⁵ ÖNB *Fuggerzeitungen* Cod. 8971. Fol.: 152r.

⁵¹⁶ ORTELIUS 2002. 143r.; ISTVÁNYFFY 2009. 293.

komoly oka volt: a már említett zord, hadakozásra alkalmatlan időjárás. Az 1598. évi *Fuggerzeitung*ban fennmaradt két jelentés, amely erről számolt be. A Bécsből február 9-én küldöttben az szerepelt, hogy olyan nagy hó esett, hogy az emberek nem tudtak a városokból és a mezővárosokból kimozdulni.⁵¹⁷ Pálffy március 14-i esztergomi jelentésében pedig szintén fontosnak tartotta lejegyezni, hogy a nagy hó, majd pedig a víz volt az, ami megakasztott mindent. Ez volt az oka annak, hogy csendes az egész végvidék.⁵¹⁸

Március közepétől azonban jobbra fordult az időjárás, és a folyók magas vízállása is apadhatott, hiszen Schwarzenberg megparancsolta a bécsi hadszertárnoknak, Hans Albrecht Freiherr von Sprinzensteinnak, hogy március 20-án éjjelre a rendelkezésre álló hadszereket rakassa hajóra és indíttassa el Komáromba.⁵¹⁹ Ezek beérkezésével minden készen állt a rajtaütés végrehajtásához.

Hadvezéri képességeit pedig még inkább kidomborítja, hogy a haditervet nem csupán végrehajtott katonáival, hanem egy igen kritikus pillanatban annak módosítását is hajlandó volt megtenni. Schwarzenberg a tervben meghatározott csapatok benyomulását követően Thököly Sebestyénnel a felrobbantott kapu boltozata alatt állt katonáival, hogy szükség szerint segítséget küldhessen oda, ahová kell. A robbanás hangjára a szállásain alvó őrség felriadt. Pecsevi szerint „benn a várban ki részegen, ki pedig ópiumtól bódultan gondtalanul feküdt. Mihelyt a balesetről értesültek, a hitetleneket két oldalról megtámadták.”⁵²⁰ Ellenállásuk Schwarzenberg jelentése szerint is igen heves volt.⁵²¹ Mahmud pasa vezetésével az őrség kezdte kiszorítani a vallon, lotaringiai és francia, valamint a magyar katonaságot is a város belsejéből, jelentős veszteségeket okozva nekik. Ahogy Istvánffy megfogalmazta: „oly balgatag vakmerőség dühösségével az mieinkre rohanának, hogy ötszázat megfutamtatnának, s ottan-ottan még mások odafutamodván, az mieinket három ízben ismét megfutamtatva, az kapu felé gyalázatosan hátra üznék.”⁵²² Ekkor Thököly javaslatára Schwarzenberg üzent a még a falakon kívül álló Pálffynak, hogy azonnal nyomuljon be a bajbajutottak megsegítésére. Lovassága azonban vonakodott harcba szállni, „mivel az éjszakai s kétséges dologban mulatozni láttatnának.”⁵²³ Pálffy azonban jó példával járt elől: leszállt lováról és futva indult el a Fehérvári-kapu felé. Magyar és német lovasok követték példáját, és ezzel

⁵¹⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 91v.

⁵¹⁸ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 152r.

⁵¹⁹ ORTELIUS 2002. 143r.

⁵²⁰ PECSEVI 1916. 143.

⁵²¹ HATVANI 1859. 91.

⁵²² ISTVÁNFFY 2009. 296.

⁵²³ ISTVÁNFFY 2009. 296.

meg is fordították a küzdelem menetét. Az őrség ellenállását azonban így is csak nehezen tudták megtörni.⁵²⁴

Schwarzenberg győri rajtaütésének sikeréhez elengedhetetlenül fontosnak tekinthetjük a petárdát.⁵²⁵ A Németalföldről származó, ott már több alkalommal sikeresen alkalmazott fegyvert a magyarországi hadszíntéren először Esztergom 1595. évi ostrománál akarták használni. Istvánffy történeti munkájából tudjuk, hogy július közepén Mansfeld egy petárdát akart elhelyeztetni a Víziváros Párkány felőli kapujára, ám az „alkalmatlan és szüntelen eső esett, s az utakat s az folyóvizet az felette nagy árvíz akadályossá tette volna, az kezdett dolog nemhogy véghezvitetheték, de meg sem próbáltathaték.”⁵²⁶ A fegyver valódi magyarországi „debütálására” azonban az 1597. május 22-ről 23-ra virradó éjszakáig kellett várni. Ekkor a Pálffy és Johannes Pernstein vezette magyar, német, vallon és spanyol katonaság sikerrel támadta meg Tatát, petárdával berobbantva az erősség kapuját.⁵²⁷ Schwarzenberget ugyan nem tekinthetjük a fegyver első itteni alkalmazójának, ám kétségekívül a magyarországi hadszíntéren a legnagyobb stratégiai jelentőségű sikert ő érte el vele a győri rajtaütés alkalmával. Igaz, a két magukkal vitt petárda közül a kisebbik csődöt mondott, ám a nagyobbik olyan erővel robbant fel Istvánffy szerint, „hogy ... az piacra háromszáz lépésnyire ragadtatván hulladozának [darabjai], az mások azonnal apróra szakadoznának, s oly nagy csattogás lenne, hogy az elszunnyadt s félig aluvó ellenség azzal, mint egy mennydörgéshallással felköltetnének.”⁵²⁸

Schwarzenberg a továbbiakban is szívesen használta a fegyvert meglepetésszerű támadásokhoz. Mint ahogyan említettem, 1599 áprilisában a Buda elleni rajtaütéshez is elvitetett egy petárdát seregével, ám végül ezt Zsámbék palánkjának kapuja ellen használták fel,⁵²⁹ majd három héttel később, május 10-én hajnalban a Székesfehérvár elleni támadásban. Katonái hajnali 2 órakor érkeztek meg a város alá, és csakhamar a két külváros mindkét kapuján található rácsot csöndben kinyitották, és petárdát erősítettek rájuk. Jó munkát végeztek, hiszen mindkét kapu felrobbant, majd a keresztény katonák benyomultak és ezeket

⁵²⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 131. Fol. 88r-v.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 131. Fol. 147r-150v.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 133. Fol. 98r-v.; ÖNB Cod. 8971. Fol. 177r-182v, 192r-193v, 195r-196v, 200r-201v; KOZICS 1891. 695-701.; JEDLICSKA 1897. 646-648.; TÓTH 2000. 284-286.; ORTELIUS 2002. 143R-145V.; ISTVÁNFY 2009. 294-297.

⁵²⁵ A fegyverről részletes lásd: KALMÁR 1961. 77-100.; KELENIK 1998. 50.

⁵²⁶ ISTVÁNFY 2009. 198.

⁵²⁷ ÖStA HHStA H AA Fasc. 130. Fol. 11r-17v.; JEDLICSKA 1897. 622-625.; KELENIK 1998. 51-54.; TÓTH 2000. 267-268.; ORTELIUS 2002. 126v-128r.

⁵²⁸ ISTVÁNFY 2009. 295.

⁵²⁹ HATVANI 1859. 104-105.; TÓTH 2000. 298-299.; ORTELIUS 2002. 166v-167r

el is foglalták. Noha a belsőváros kapujának berobbantásához is hoztak egy petárdát, itt már nem jártak sikerrel, mivel a védők a kapuboltozatot sietve feltöltötték.⁵³⁰

Még ugyanezen év, 1599. augusztus 17-én a Buda környékén álló Schwarzenberg Pestet akarta elfoglalni, még hozzá úgy, hogy a város egyik kapuját petárdával felrobbantatja. Az első, 1598. évi alkalommal⁵³¹ ellentétben ez a kísérlet azonban nem járt sikerrel, mivel az őrség egy nappal korábban – az ilyen jellegű támadásra már számítva – belülről a kapuboltozatot feltöltötte földdel. A védők ráadásul tüzfegyvereikből olyan hevesen tüzeltek, hogy a keresztények közül négyen meghaltak és tizenöten megsebesültek veszítve kénytelenek voltak visszavonulni.⁵³²

Schwarzenberg azonban nem csupán a rajtaütéseknél, hanem – Mansfeldhez hasonlóan – ostromnál is megpróbálta felhasználni a fegyvert. 1598. október 5-én katonái elfoglalták a Cigány- vagy Basa városának nevezett budai elővárost és felkészültek, hogy támadásukat tovább folytatják a Víziváros ellen. Ruprecht von Eggenberg, mint a keresztény *Obrist-Zeugmeistere* néhány ágyút tehát oda vontattatott, hogy kapuját szétlövesse. Ugyanezzel a céllal la Marche pedig utasították, hogy ugyanott egy petárdát helyezzen el. A hadmérnöknek sikerült is a szerkezetet a kapuig eljuttatni és megkísérelte felerősíteni azt. Ám mielőtt ez megtörténhetett volna az arcán lövés érte, így kénytelen volt sebesülten elhagyni a veszélyes zónát. Az ottmaradt egyik segédje azonban végül sikerrel járt. Felerősítette a kapura a petárdát és meg is gyújtotta, ám a várt hatás elmaradt, mivel a védők addigra – hasonlóan, mint egy esztendővel később Székesfehérváron – belülről már feltöltötték a kapu boltozatát.⁵³³ A kudarc azonban nem szegte Schwarzenberg kedvét, hiszen október 24-én, immáron (és első alkalommal) Pest ellen próbált bevetni egy petárdát. Ám ismét nem jártak sikerrel, hiszen az ottani őrség időben észrevette a közeledő 1500 gyalogost és 200 lovas, így azok kénytelenek voltak dolgavégezetlenül visszavonulni.⁵³⁴ Megállapítható tehát, hogy a fegyver csak rajtaütéseknél, meglepetésszerű támadásoknál lehetett igazán hatásos. Abban az esetben, ha a védők tudomást szereztek a keresztények támadási szándékáról, úgy tudtak ellene védekezni.

Schwarzenberg tudását és rátermettségét mutatja az is, hogy a győri sikert igyekezett kihasználni és rögtön újabb jelentős erősségeket visszafoglalni még az oszmán főserg

⁵³⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8972. Fol. 473r-v., 488v-489r.; HATVANI 1859. 106.; TÓTH 2000. 299.

⁵³¹ Lentebb szó lesz erről még részletesebben.

⁵³² ORTELIUS 1665. 261.; HATVANI 1859. 121.

⁵³³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 68r-v.; TÓTH 2000. 289.

⁵³⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 73r.; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. K 81. 1598. október 27. Fol. 19v.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 653r.; HATVANI 1859. 101.; ORTELIUS 2002. 161v.

megérkezését megelőzően. Ezt a célt szolgálta a Budát védő utolsó jelentősebb erősség, Székesfehérvár elleni kudarcba fulladt 1598. májusi rajtaütés is.⁵³⁵ A sikertelenség azonban nem szegte kedvét, hiszen egy újabb támadás tervét dolgozta ki. Prágából már június 8-i dátummal az a hír érkezett a Fuggerekhez, hogy Schwarzenberg a következő napon Bécsből a Csallóközbe utazik megszemlélni az újonnan felfogadott katonaságot. Ezt követően pedig újra visszatér Komáromba, hogy ott mindenféle tüzszerszámokat előkészíttessen. A levélírónak arról is tudomása volt, hogy Schwarzenberg egy fontos és veszélyes hadjáratot tervez, ám a levél keltének a pillanatában mindössze 7000 katona állt ehhez rendelkezésre, valamint Pálffy 6000 magyar lovasa és gyalogosa.⁵³⁶

Végül Komáromból 1598. július 30-án az immáron újra *Obrist-Feldmarschall*á kinevezett⁵³⁷ Schwarzenberg vezetésével összesen 10 zászlónyi vallon–francia–lotaringiai gyalogság, Kollonich 1000 lovas lövésze, 700 vallon–francia–lotaringiai lovas (kürasszír és lovas lövész) és 1400 magyar lovas, valamint a 6 kartányból,⁵³⁸ 4 *Singerin*ből⁵³⁹ és 6 falkonettből⁵⁴⁰ álló tüzérség indult el az újabb hadjáratra.⁵⁴¹ A sereg tehát átkelt a hajóhídon a Duna jobb partjára és Tata vidékére érkezett. A következő napon délután 5 órakor a 230 fős őrség által védett vár alá érkeztek a császári-királyi csapatok és ott letáboroztak. Mivel a vonulás ideje alatt olyan nagy hőség volt és vizet sem találtak út közben, a katonák közül sokan a nehéz és vastag páncélzat, ruházat, valamint a súlyos felszerelés miatt meghaltak. Mihelyt a katonák felverték a táborot még aznap este néhány sáncásó elkezdte az árkok ásását. Eközben Schwarzenberg és kísérete megszemlélte Tata védműveit. Egy előre kijelölt helyre 33 sáncosarat állíttattak fel és hozzáálltak egy áltüzérségi állás kiépítéséhez, hogy a védők ágyúikat oda irányítsák. Az éjszaka folyamán azonban Schwarzenberg a sáncosarokat onnan újra elvitette. Majd egy alkalmas és megfelelő helyen kiépíttetett egy újabb ütegállást, amelybe 6 kartányt és 4 *Singerint* vontattak be. Augusztus 1-én napfelkeltekor minden rendelkezésre álló ágyúval elkezdtek a falak töretését, amelyet megállás nélkül este 6 óráig folytattak, így a tatái őrségnek nem volt ideje helyreállítani a rombolást. Amikor a rés rohamra alkalmassá vált, Johann Friedrich von Mörsburg, mert aznap az ő csapatait rendelték a sáncba, négy

⁵³⁵ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 276v., 281r., 283r.

⁵³⁶ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 347v-348r.

⁵³⁷ ÖStA KA Best. 597/1598.; ÖStA KA AFA 1598/7/4.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 436r.; SCHWARZENBERG 1963. 106.

⁵³⁸ A kartányokról: DOLLECZEK 1887. 85.; DOMOKOS 2003. 30–31.

⁵³⁹ A *Singerin* ágyút más néven feles – azaz 24 fontos – kartánynak nevezték. Meynert szerint a tizenkét fontos – tehát legkisebb – kartányt nevezték *Singerin*nek. Engem a kérdés tisztázásánál teljes mértékben elbizonytalanított egy 1600 júniusában keltezett jegyzék, amelyen külön szerepel a *Singerin* és a feles kartány (*Halb Carthau*n). MEYNERT 1854. 106.; IVÁNYI 1927. 7–9.; KALMÁR 1971. 170–171.; DOMOKOS 2003. 31–32.

⁵⁴⁰ A falkonetról: IVÁNYI 1927. 11.; DOMOKOS 2003. 36–40.

⁵⁴¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 110r.; ORTELIUS 2002.152r.

zászlójának támadást parancsolt, amit ő maga vezetett személyesen. Az első kísérlet azonban kudarcba fulladt, igaz, a német katonák csak kis veszteségeket szenvedtek. A védők közül azonban többen elesettek, mivel sikerült az ostromlóknak egy ágyút a réshez vontatniuk és onnan folyamatosan tűz alatt tartották. A kirendelt katonaság ekkor újra rohamra indult és az ütegen keresztül előrenyomultak. Ez a támadás már sikerrel járt. A katonák betörték a várba, és mindenkit, akit ott találtak legyilkoltak. A bég és még néhányan a védők közül megpróbálták a bástyán leereszkedve elmenekülni, de lelőtték őket. Száztizennyolcan beszorultak egy toronyba az őrség tagjaiból, ám egy kivételével mindet lekaszabolták. Ez utolsónak életét gróf von Öttingen *Hauptmann* mentette meg. Erről a rövid hadjáratról fennmaradt jelentés szerint a keresztények közül csak 30 vagy 40 ember veszett oda. Ezzel szemben a hadjárat egészéről készített iratban az szerepel, hogy Mörsburg katonái közül összesen 80-an estek el. A várban a keresztények negyven kis és nagy ágyút találtak, amelyek közül néhányat még I. Ferdinánd és II. Miksa öntetett. Ezekhez azonban 12 mázsánál több nem állt rendelkezésükre. Schwarzenberg a hadmérnököknek megparancsolta, hogy a szétlőtt falakat állíttassák helyre és a várarkot tisztíttassák ki. Érdekes kérdés, hány katonát hagytak Tatán az ostrom után. Ortelius szerint Schwarzenberg a várban 40 hajdút és 25 német gyalogost hagyott. Ezzel szemben az 1598. évi hadjáratról készült jelentésben azt olvashatjuk, hogy Tatára 100 lovast, 200 hajdút és az éppen a táborba érkezett Johann Baptista Pezzen-féle gyalogságból 60 katonát, valamint néhány, a lövegek töltésével és irányzásával foglalkozó *Büchsenmeister*t rendeltek. Emellett a várat ellátták megfelelő mennyiségű munícióval és élelmiszerrel.⁵⁴²

A sereg egy napot pihent Tata falai alatt, majd augusztus 3-án még napfelkelte előtt elindult Gesztes irányába. Schwarzenberg pedig néhány lovast előre is küldött, hogy híreket szerezzenek. A vár őrsége, amely összesen három főből állt, azonban amikor meglátta a magyar katonákat, elmenekült az erdőbe, de előtte megpróbálták felrobbantani az ott felhalmozott puskaport. A falak azonban kisebb sérülésekkel átvészelték a detonációt. Az 1598. évi hadjáratról készített jelentés összeállítója szerint a vár legalább egy napig képes lett volna ellenállni. Gesztesen a keresztények 7 nagy és ugyanennyi fém ágyút, valamint 28

⁵⁴² ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 109r-111r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 55r-v.; ÖStA KA AFA 1598/8/2.; ÖStA KA AFA 1598/8/ad3.; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1598. augusztus 2. Fol. 2r-3v.; TÓTH 2000. 287.; ORTELIUS 2002. 152r.

szakállas és 18 hosszú csövű puskát találtak, megfelelő mennyiségű lőporral. Schwarzenberg a várban 75 hajdút hagyott őrségként.⁵⁴³

A következő napon (augusztus 4-én) Schwarzenberg megindította újra csapatait és az éjszakát egy erdőben töltötték. Augusztus 5-én a sereg megérkezett a Székesfehérvár közelében egy magas hegyen épült Csókakő várához,⁵⁴⁴ ám a nagy hőség miatt az *Obrist-Feldmarschall* aznap már nem akart támadni, hanem az erősségtől távolabb egy kút közelében táboroztatta le eltikkadt katonáit. A következő nap⁵⁴⁵ hajnalán azonban Schwarzenberg a hajdúkat és a vallon lovasokat felderítésre vagy rajtaütésre küldte. Az őrség azonban úgy megijedt ettől a katonaságtól, hogy a rájuk bízott várat felgyújtották és – hasonlóan gesztesi bajtársaikhoz – elmenekültek. Schwarzenberg Csókakő további védelmére 100 hajdút rendelt, akik azonban, mikor már nem akartak tovább szolgálni elhagyták és felrobbantották a várat.⁵⁴⁶

Az *Obrist-Feldmarschall* augusztus 6-án a csókakői táborból azt jelentette a császárnak, hogy seregét Veszprém, majd Palota ellen fordítja, mivel hírek érkeztek mindkét helyről hozzá, hogy az ottani őrség asszonyait, gyerekeit és vagyonát próbálja menekíteni.⁵⁴⁷ Schwarzenberg tehát a következő napon elindult az utóbbi vár irányába. Ezt megelőzően azonban 500 hajdút és 200 lovast küldött a sárréti mocsárvilágon átvezető utak biztosítására, hogy a székesfehérvári oszmán katonaság ne lephesse meg a Székesfehérvár és Palota között félúton táborozó seregét.⁵⁴⁸

A keresztény sereg augusztus 8-án⁵⁴⁹ érkezett meg Palota alá, amelynek bár őrsége kicsiny volt (állítólag alig volt több 40 főnél) mégis ellenállásra készült. Még néhány lövést is leadtak, hogy így tartsák távol Schwarzenberg katonáit. Az *Obrist-Feldmarschall* azonban még azon a napon a tüzérségét felvonultatta és lövetni kezdte az erősséget 9 löveggel. A védők hamarosan három katonát kiküldtek, akik megállapodtak Palota feladásáról. Ennek értelmében a *dizdár*⁵⁵⁰ (*Burggraf*) átadta az erősség kulcsát, az őrség pedig megtarthatta oldalfegyvereit és ruháit. A kivonulókat a keresztény lovasság Székesfehérvárra kísérte. Még

⁵⁴³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 111r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 56r-v.; ÖStA KA AFA 1598/8/2.; ÖStA KA AFA 1598/8/5.; TÓTH 2000. 287.; ORTELIUS 2002. 152r-v.

⁵⁴⁴ Meg kell említenem, hogy a rövid hadjáratról készült iratban Csókakő helyett Szokoly (?) név szerepelt. ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 111v.

⁵⁴⁵ A rövid hadjáratról készült irat szerint ez augusztus 5-én történt, és a továbbiakban is minden eseményt egy, majd két nappal korábbra datál. ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 111v.

⁵⁴⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 111v.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 56v.; ÖStA KA AFA 1598/8/2.; ÖStA KA AFA 1598/8/5.; ÖStA KA AFA 1598/8/ad7.

⁵⁴⁷ ÖStA KA AFA 1598/8/5.; ÖStA KA AFA 1598/8/ad7.

⁵⁴⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 56v.

⁵⁴⁹ Itt már a két irat között két nap az eltérés.

⁵⁵⁰ A szó jelentéséről lásd: HEGYI 2007. 362.

a tárgyalások alatt túszként Schwarzenberg három tisztjét beküldte a várba, hogy írják össze az ott található tüzérséget és muníciót. Jelentésük szerint összesen 14 ágyú állt a védők rendelkezésére és néhány szakállas puska. Mindezek használatához pedig egy boltozat alatt 20 mázsa lőport is találtak. Az 1598. évi hadjáratról készített jelentés összeállítója szerint a várat az 1593. évi ostrom után rendesen helyreállították, így, ha módszeres várívásra lett volna szükség, akkor néhány napig képes lett volna ellenállni, és feltételezhetően sok keresztény katona vesztette volna életét a falai alatt. Schwarzenberg itt őrségként a Sulz regimentből 100 gyalogost, valamint 100 pápai hajdút és 40 lovast hagyott.⁵⁵¹

A keresztény sereg tehát folytatta hadműveletét és Veszprém ellen fordult. Az *Obrist-Feldmarschall* megakadályozandó, hogy a várba erősítést, hadianyagot vagy élelmet juttassanak be lovasokat és hajdúkat rendelt ki az utak ellenőrzésére. A portyázók még aznap éjjel rajtaütöttek a Veszprémből menekülő nőkön és gyerekeken, és valamennyiüket elfogták, majd másnap a keresztény táborba hurcolták. Schwarzenberg augusztus 9-én hajnalban meg is indította seregét, ám hamarosan lovasok érkeztek azzal a hírrel, hogy az őrség elmenekült a várból. Ők is fel akarták robbantani a rájuk bízott erősséget, azonban egy hódoltsági jobbágy ezt élete kockáztatásával megakadályozta, amikor a gyújtózsínórt eltávolította. A várban az elmenekült őrség 14 ágyút és 10 mázsa lőport hagyott hátra. Schwarzenberg Maróthy Mihály parancsnoksága alatt 150 pápai lovast és ugyanannyi hajdút rendelt a véghely őrségéül.⁵⁵²

Az *Obrist-Feldmarschall* magyar lovasait Vázsony és Tihany ellen rendelte. Előbbit őrsége üresen hagyta, míg utóbbiban még a védők egy része benne volt, és megpróbálták lerombolni a falakat. A magyar lovasok azonban rajtuk ütöttek és a tihanyi őrség egy részét levágták, a többit pedig elfogták. Ezeket a várakat ezt követően szintén ellátták katonasággal.⁵⁵³

Schwarzenberg ezt követően a kémjelentések és a foglyok kikérdezése után úgy vélte, hogy Székesfehérvárt is néhány nap múlva be lehetne venni. Erre azonban már nem kerülhetett sor hiába érkezett meg augusztus 10-én a táborba Nádasdy kerületi főkapitány 500 magyar lovassal és 250 darabonttal, hiszen a hadjárat további folytatásához hiányzott az élelmiszer, a

⁵⁵¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 111v-112r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 57r-58r.; ÖStA KA AFA 1598/8/ad8.

⁵⁵² ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 112r-v.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 58r-v.; ÖStA KA AFA 1598/8/ad8.; HUNGLER 1986. 87.

⁵⁵³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 59r.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 475r., 493r-494v.

hadianyag, valamint a tüzérség szállításához szükséges lovak.⁵⁵⁴ Mindezeket belátva augusztus 12-én az *Obrist-Feldmarschall* seregével elindult Veszprémből és Pápa felé vette az útját.⁵⁵⁵

Mint láthattuk, Schwarzenberg 1598. július végén és augusztus elején végrehajtott, önállóan vezetett „villámhadjárata” kettős célt szolgált. Egyrészt sikerült visszafoglalni a Győr előterében lévő várakat, amelyeket még 1594-ben foglaltak el az oszmán csapatok. Ezzel helyreállt a Bécset védelmező győri központú végvidék védelmi rendszere. Másrészt sikerült újabb részt ütni a Budát védelmező várgyűrű nyugati felén. Igaz, azt is meg kell jegyezni, hogy a Székesfehérvár elleni támadás a nem megfelelő utánpótlás miatt végül elmaradt.

Mindeddig Schwarzenberg olyan hadműveleteit vettem számba, amelyek sikere nem csupán megtervezettségükön, hanem a gyors helyzetfelismeréseken múlt. A viszonylag kis erővel, az oszmán főszeregek a magyarországi hadszíntéren történő megjelenését megelőzően végrehajtott rajtaütésein és „villámhadjáratán” kívül azonban lehetősége nyílt megmutatni katonai képességeit elhúzódo ostromokban, valamint a háború legnagyobb, bár nem döntő csatájában Mezőkeresztes síkján.

Ahogy már korábban említettem Schwarzenberget az 1596. évi hadjárat idejére az uralkodó *Obrist-Feldmarschall*á nevezte ki.⁵⁵⁶ Feladatául azt szabhatták annak ellenére, hogy ő egy Győr elleni támadást tartott ekkor célszerűnek, hogy további várakat foglaljon el a Budát védelmező erősséggyűrű tagjai közül. Tehát még az oszmán főszereg megérkezését megelőzően július második felében a rendelkezésére álló csapatokkal elindult a Csallóközből, hogy elfoglalja Vácot. Az ottani őrség azonban értesülve a keresztény had közeledtéről minden ingóságával és szállítható ágyújával (amit nem tudtak magukkal vinni, azt elásták) együtt Pestre menekült, a várat és a várost pedig felgyújtotta. Az ottmaradt keresztények azonban megfékeztek a lángokat, és az épületek és falak jelentős részét megóvták a tűzvészttől. Schwarzenberg pedig védelmükre már korábban kétszáz gyalogost és néhány száz lovast rendelt ki.⁵⁵⁷ Maga az *Obrist-Feldmarschall* csapataival július 24-én ütött tábort Vác alatt és itt várta be a Miksa főherceggel érkező további egységeket (ezek augusztus 4-én futottak be).⁵⁵⁸ Az itt megtartott augusztus 8-i haditanácson vita alakult ki, hogy a keresztény had Pest vagy Hatvan ellen támadjon. Végül az a döntés született, hogy először az utóbbit veszik ostrom alá, majd ezt követően vonulnak csak a Budával átellenben elhelyezkedő vár

⁵⁵⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 59r-v.; ÖStA KA AFA 1598/8/2.; ÖStA KA AFA 1598/8/5. ; ÖStA KA AFA 1598/8/ad7.

⁵⁵⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 60r.

⁵⁵⁶ ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.

⁵⁵⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.:448r.; ORTELIUS 2002. 111r.

⁵⁵⁸ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.:448r. ; ORTELIUS 2002. 111r.

ellen.⁵⁵⁹ A Zagyva folyó partján álló erősséget a Teuffenbach vezette felső-magyarországi hadak már 1594. április végétől egészen június végéig ostromolták, hiába.⁵⁶⁰ A Miksa vezette keresztény had augusztus 15-én érkezett meg a vár alá, amelynek őrsége Arszlán bég vezetésével ismét komoly ellenállást fejtett ki. Istvánffy erről így számolt be: „Azonkívül az sáncokból az várnak kerítési harminchat álgúkból felette nagy vasgolyóbisokkal szüntelen rontatik vala, s az három rendben tölgyfából s agyagból tapasztott sövényből körülvetett palánk sok helyeken megrontatván és szaggattatván, leomlott vala, és egy torony is, melyből ... gyakorta taraszkokkal az tábor nyughatatlankodtatik vala, gyakor talállásokkal lerombolván ... Mindazonáltal még Arszlán magát az vele valókkal vitéz módra oltalmazza vala, az mennyire lehetett, az vitézlő nép munkájával bécsináltatván az hézagok, s az mieinket, kik az hely feladását kérik vala, semmi szót ki nem adván, kevély szívvel megveti vala.”⁵⁶¹ A védők ellenállása és a három sáncból történő hasztalan lövés mellett⁵⁶² azonban jóval nagyobb problémát jelentett az éhezés, a szomjúság, a kellemetlen időjárás és a mindezek nyomán fellépő járványok.⁵⁶³ Ortelius művéből tudjuk, hogy a keresztény had szűkében volt mind az élelmiszernek, mind az ivóvíznek, így „szegény katonák az éhségtől, a forróságtól és a munkától a sáncban egy hang nélkül összerogytak és ott meghaltak.”⁵⁶⁴ A betegek között ott találjuk Schwarzenberget is. A Fuggereknek a hatvani táborból augusztus 23-i dátummal elküldött jelentésben már az olvasható, hogy ő és Pálffy is valamiféle kórral küzd.⁵⁶⁵ Hat nappal később pedig azt jelentették, hogy Schwarzenbergnek láza van, és hat napon belül meg fog halni.⁵⁶⁶ Az bizonyos, hogy az ostrom utolsó szakaszánál és a vár szeptember 3-i elfoglalásánál nem volt jelen. Azt azonban nem tudjuk, mikor hagyta el pontosan az ostromlók táborát. Ortelius szerint ez már augusztus 26-án megtörtént. Művében Schwarzenberg tettének indoklásaként azt hozta fel, hogy gyógyulása levegőváltozást igényelt.⁵⁶⁷ Ezzel szemben az augusztus 31-i keltezéssel a hatvani táborból küldött jelentés arról számolt be, hogy csak az előző napon hagyta el a táborát és ment Egerbe kúraltatni magát

⁵⁵⁹ GÖMÖRY 1894a. 100-101.

⁵⁶⁰ TÓTH 2000. 151-152.

⁵⁶¹ ISTVÁNFFY 2009. 251. Hasonlót olvashatunk az 1596. évi *Fuggerezeitung*ban is. ÖNB *Fuggerezeitungen* Cod. 8969. Fol.:359r.

⁵⁶² ÖStA KA AFA 1596/8/17.; GÖMÖRY 1894a. 103.

⁵⁶³ A későbbiekben erről még részletesebben esik szó.

⁵⁶⁴ ORTELIUS 2002. 112r.

⁵⁶⁵ ÖNB *Fuggerezeitungen* Cod. 8969. Fol.:376r.

⁵⁶⁶ ÖNB *Fuggerezeitungen* Cod. 8969. Fol.:369r.

⁵⁶⁷ GÖMÖRY 1894a. 105.; ORTELIUS 2002. 113r.

a láztól.⁵⁶⁸ Mindezek alapján megállapítható, hogy Schwarzenberg egészségügyi állapota miatt kevésbé szólhatott bele a mintegy három hétig elhúzódott ostrom menetébe.

Ha hihetünk az 1598. év végén összeállított hadijelentésnek, akkor a Győr előterében álló erősségek elfoglalását követően már augusztus 19-én Schwarzenberg egy Buda elleni támadást tervezett. Ekkor kapta meg ugyanis Miksa főherceg levelét arról, hogy Szaturdzsi Mehmed szerdár Várad megostromlására készül.⁵⁶⁹ Tehát minden, az 1596-ban megfogalmazott feltétel teljesült Buda ostromához: oszmán kézen lévő vár nem maradt a keresztény had hátában és az oszmán főserg is eltávolodott a főhadszíntértől. Az *Obrist-Feldmarschallt* három tényező együttes hatása is azonban megfosztotta a rá jellemző gyors cselekvés lehetőségétől. Egyrészt a Győrnél átkelő seregének mozgását lelassította egy augusztus 22-én hirtelen jött dunai áradás, amely elmosta a hajóhidakat. Napokba tellett mire sikerült újra helyrehozni ezeket.⁵⁷⁰ Másrészt, bár erői elegendőek voltak az augusztusi „villámhadjáráthoz”, ám a magyarországi oszmán hódoltság fővárának a bevételéhez már kevés katonával rendelkezett. Ráadásul már ezt sem tudta terveit szerint befejezni, hiszen nem volt elegendő utánpótlás, illetve a szállításához szükséges szekér. Így kénytelen volt mind az újabb erősítésre, mind pedig az élelmiszerre és hadianyagra várni. Harmadrészt maga az 1598. esztendő *Obrist-Feldgeneraljává* megtett Mátyás főherceg nem tudta eldönteni, hogy Miksa főherceg megsegítésére vonuljon-e, mivel utóbbi augusztus 25-i levelében kérte erőik egyesítését és így Várad felmentését, vagy kihasználja a kínálkozó alkalmat és Budát ostromolja. A döntéshozatal előtt tehát Schwarzenbergtől egy szakvéleményt kért ez ügyben, aki össze is hívta jelenlévő *Obristjait* tanácskozásra az ügyben. A tanácskozás végeztével közösen elfogadott válasz tökéletesen visszaadja mindazon tudás és tapasztalat egészét, amellyel Schwarzenberg bírt. Egyrészt újra hangsúlyozta Buda stratégiai szerepét, megemlítve, hogy amennyiben az oszmán főserg a vár felmentésére indulna, úgy két tűz közé kerülne, hiszen a hátukba kerülhetnének az erdélyi és a felső-magyarországi csapatok. Másrészt – visszaemlékezve az 1596. évi eseményekre – hangsúlyozták a tanácskozás résztvevői, hogy a Felső-Magyarországra vonulás hosszú, költséges, fáradalmas és legfőképpen hiábavaló volna, mivel a Váradot ostromlókat semmiben sem akadályozná meg. Ennek megfelelően egy Buda elleni támadás tervét támogatták, amit mind az uralkodó, mind pedig Mátyás főherceg elfogadott.⁵⁷¹ Meg kell azonban említenem, mikor a Schwarzenberg

⁵⁶⁸ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.:355v.

⁵⁶⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 60v-61r.

⁵⁷⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 61r.

⁵⁷¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 62r-63r.

vezette sereg szeptember 21-én Esztergomhoz ért, és egyesült az itt álló csapatokkal, újabb haditanácsot tartottak a hadművelet céljáról. Itt újra arról született határozat, hogy az összegyűlt keresztény had Buda ostromára vonuljon inkább, mint Felső-Magyarországra.⁵⁷²

Schwarzenberg egészen Mátyás főherceg táborba érkezéséig, október 9-ig egyedül vezette a hadműveleteket.⁵⁷³ Buda ostroma október 3-án vette kezdetét, mikor is az egész keresztény had átkelt a Duna jobb partjára és először összecsapott az őrség lovasaival.⁵⁷⁴ A következő napon az egész sereget csatarendbe állíttatta, majd így egészen Budáig nyomult előre, kartánylövésnyire megközelítve a Cigány- vagy Basa várost. A Budáról kitört lovassággal egészen sötétedésig csatároztak a szőlőhegy körül. Schwarzenberg, miután az általa kirendelt kozákok, magyar lovasok és vallon lovasok elűzték a törököket, a stratégiai fontosságú pontokat magyar és német gyalogsággal megszállta. Védelmükre sáncot ásított velük és tüzérséget vonatott előre.⁵⁷⁵ Addigra már táborot vertek és elfoglalták a Cigány- vagy Basa várost is (október 5-én), és elkezdte lövettetni három sáncba húzatott ágyúival a Víziváros falait.⁵⁷⁶ Bár Thurzó György október 8-i levelében megjegyezte, hogy azon „élég kicsin törés vagyon, ki mit még csak egyszer sem ustromolhatták meg.”⁵⁷⁷ A főherceg megérkezését követően is az ostrom egyik legfőbb motorja maradt.⁵⁷⁸ A Víziváros október 10-i bevételét követően⁵⁷⁹ minden energiáját a felsőváros és a vár elfoglalására fordította. Egy Bécsből október 24-én a Fuggerekhez küldött levélben azt olvashatjuk, hogy a Vízivárosból huszonegy löveggel törette a falakat és két aknát is ásított a védművek alá.⁵⁸⁰ Emellett a várral szemközt, a Várhegy déli oldalára rendelt katonaságot és tüzérséget, valamint az őrsége által magára hagyott Gellért-hegyi palánkot megszállók az ott talált ágyúkkal is törték a falakat.⁵⁸¹ Ez utóbbinak a sáncait Schwarzenberg maga is megszemlélte október 16-án reggel.⁵⁸² A keresztény erőknek azonban sem a felsővárost, sem pedig a várat nem sikerült elfoglalniuk, és november 2-án dolgvégezetlenül voltak kénytelenek elvonulni.⁵⁸³ Úgy vélem, hogy a kudarcért nem Schwarzenberget tehetjük felelőssé, hanem két egymással

⁵⁷² ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 64v-65r.

⁵⁷³ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 609v.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 618v.

⁵⁷⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 66r-v.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 608r-v.

⁵⁷⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 67r-68r.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 608v.

⁵⁷⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 68r-69r.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 599r-v.

⁵⁷⁷ THRURZÓ 1876. I. 251.

⁵⁷⁸ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 653r.

⁵⁷⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 70v-71v.; HATVANI 1859. 98.; THRURZÓ 1876. I. 253.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 284-285.

⁵⁸⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 637v. Vö.: KJÁTIB CSELEBI 1916. 285.

⁵⁸¹ HATVANI 1859. 100.

⁵⁸² HATVANI 1859. 100.

⁵⁸³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 72r-73v.

szorosan összefüggő tényező vezetett ide. Hiába született döntés már augusztus végén Buda ostromáról, a keresztény had lassú gyülekezése és felvonulása értékes időtől fosztotta meg a hadvezért. Utóbbi ráadásul már előrevetítette mindazokat a problémákat, amelyekkel később az ostrom során meg kellett birkóznia. Jelesül, és ismételten, a hadakozáshoz már kedvezőtlen időjárással. Hiába érkezett meg az egész hadsereg szeptember 22-én Esztergom alá, a nagy esőzés és az erős szél miatt a Dunán és az Ipolyon átívelő hidak építéséhez hozzá sem tudtak még addigra kezdeni. Az elővédtet adó magyar és kozák lovasság ugyan szeptember 24-én elindult, ám a felázott talajon szekereik elakadtak, így az Ipolyig sem jutottak el.⁵⁸⁴ Az időjárás azonban a későbbiekben sem fogadta kegyeibe a keresztény hadsereget. Johann Eustach von Westernach birodalmi főhadbiztos már október 7-i jelentésében azt tudatta az Udvari Haditanáccsal, hogy a budai táborban lévő birodalmi rendek zsoldján felfogadott lovasok közül a nagy hideg miatt sokan betegen fekszenek sátraikban és összeeszkábált kunyhóikban.⁵⁸⁵ Hat nappal később (október 13.) a táborból származó haditudósításban azt olvashatjuk, hogy a nagy hideg szelek miatt addig a katonaság – megfelelő ruházat híján⁵⁸⁶ - nagyon rossz állapotban van, és nem lehetett semmilyen ostromműveletre sem vállalkozni.⁵⁸⁷ A szeles időjárást azonban csakhamar tartós esőzés és havazás követte.⁵⁸⁸ Szamosközy minderről azt jegyezte fel, hogy „a kedvezőtlen időjárás, minden hadi vállalkozás ellensége, amelyet Budánál a folytonos esőzésen kívül még a havazás is súlyosbított, elütötte Schwarzenberget a város elfoglalásának reményétől: a falakat nem lehetett a terveknek megfelelően nagyobb ágyúkkal lövetni, és a csúszós utak miatt a katonákat sem lehetett a meredek hegyoldalon – a vár a hegy hátán épült – rohamra vezényelni. Mert bármennyire is erőlködtek is, a felázott, sáros út minden kísérletet kudarcra kárhoztatott; nem volt olyan hely, ahol esés vagy csúszás nélkül meg lehetett volna állni, vagy ahová lépni lehetett volna.”⁵⁸⁹ Később pedig az erdélyi történetíró még megjegyezte, hogy „a legnagyobb akadályt az út nehézsége jelentette: ezzel még az ellenségénél is jobban meg kellett kínlódn.”⁵⁹⁰ Nem csodálkozhatunk tehát rajta, hogy a hadsereg orvosaként a hadjáratban résztvevő Tobias Coberus az ítéletidővel kapcsolatban úgy vélekedett, hogy a keresztény sereget ért természeti csapásokért – eső, viharok, hideg – a sátán és a török varázslók voltak felelősek.⁵⁹¹

⁵⁸⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol.: 65r.

⁵⁸⁵ ÖStA KA HKRA Prag. No. 22.

⁵⁸⁶ ÖStA KA HKRA Prag. No. 25.

⁵⁸⁷ HATVANI 1859. 97.

⁵⁸⁸ HATVANI 1859. 101-102.

⁵⁸⁹ SZAMOSKÖZY 1977. 155.

⁵⁹⁰ SZAMOSKÖZY 1977. 156.

⁵⁹¹ COBERUS 1685. 9.

Schwarzenberg azonban az 1596. esztendőben nem csupán ostromokban mutathatta meg hadvezetői képességeit, hanem csatában is. Az *Obrist-Feldmarschalli* tisztséghez tartozó feladatoknak megfelelően már a hadsereg felvonulásának koordinálását is el kellett látnia. A Fuggereknek Bécsből szeptember 28-án küldött jelentésben azt olvashatjuk, hogy Miksa főherceg négy nappal korábban (szeptember 24-én) az esztergomi táborban rendelkezésre álló összes katonát megmustrálta, amely egészen éjszakáig tartott. Majd kihirdette, hogy mindenki számára hat napra elegendő élelmet biztosítsanak és mindenki saját zászlója alatt maradjon, készen az indulásra. A keresztény sereg felkészítésében Schwarzenberg már nem vett részt, mivel őt már korábban Váchoz rendelték. Erre azért volt szükség, mivel Miksa főherceg ekkor még azt tervezte, hogy innen Hatvanon keresztül vonulva siet Eger felmentésére.⁵⁹² Mint ahogyan Istvánffy történeti művében szerepel, végül az eredeti elképzelést elvetették, és a keresztény sereg az Ipoly és a Sajó völgyében menetelt a következőképpen: „az ő [Miksa főherceg] népét háromfelé osztva, elébb indítá, úgyhogy Pálffy magyar kopjás lovasokkal s gyalogokkal Szent Mihály havának utolsó napján előlmenne, s az nemesség hadai Szécsénynél eleiben mennének. Ezeknek pedig Schwarczenburg, az [Miksa főherceg] képebeli, az német hadnak fele részével utánamenne, az utolsó sereget az lövészszámokkal ő maga vinné, és Mindszent havának negyedik napján útnak indulna.”⁵⁹³ Miksa csapataihoz október 18-án Sajóvamosnál csatlakoztak Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, valamint Teuffenbach felső-magyarországi katonái.⁵⁹⁴ A mintegy 50 000 főre duzzadt egyesített sereg innen vonult tovább a szultáni had ellen. Istvánffy szerint Miksa a kémektől és az elfogottak vallomásaiból arról értesült, hogy az oszmán had 30 000 katonával október 21-én vagy az éjszaka folyamán vagy hajnalban rajta akar ütni a keresztények miskolci táborán. Ezért „Schwarczenburgnak, képebelinek, valóságosan megparancsolá, hogy az tábort kocsikkal és szekerekkel körülvenné, kétannyi számú strázsát állítna, s éjfélkor újabb-újabb vitézekkel azt változtatná, s minden felfegyverkezve készen lenni hadna.”⁵⁹⁵

Az első találkozóharcra azonban csak október 22-én került sor. A Mályi és Nyék térségében éjszakázott keresztény sereg a rajtaütések, valamint a csatarend gyors kialakítása érdekében négy oszlopban vonult fel. Ennek az alakzatnak a kialakítása, amely feladatnál Schwarzenbergre igen nagy felelősség hárult, igen bonyolult és időigényes művelet volt. Így

⁵⁹² ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 269-270r.

⁵⁹³ ISTVÁNFFY 2009. 257.

⁵⁹⁴ ISTVÁNFFY 2009. 260.

⁵⁹⁵ ISTVÁNFFY 2009. 261.

nem lepődhetünk meg azon, hogy csak a késő délután folyamán fedezték fel az oszmán sereg előőrseit.⁵⁹⁶ A kialakuló összecsapásnak az éjszaka beállta vetett véget. A harcban a Schwarzenberg, Pálffy és Király vezette katonaság jelentős veszteségeket okozott az oszmán hadnak. Istvánffy szerint utóbbiak közül közel ezer janicsár és négyszáznál több, főként portai lovas esett el, míg saját veszteségként tizenöt főt említett. Ráadásul a keresztények negyvenhárom ágyút is zsákmányoltak.⁵⁹⁷ A „magyar Livius” azt is lejegyezte művében, hogy Báthory Zsigmond az elért diadaltól fellelkesülve Miksa főherceg engedélye nélkül erdélyi hadaival átkelt a Csincse-patakon és a többi hadak vezetőit is erre biztatta. A megtartott haditanácson azonban úgy döntöttek, hogy visszahívják az összes egységet a túlpartról, mivel az egész napos menetelésben a sereg elfáradt.⁵⁹⁸ Ezzel szemben a főherceg saját, a csatát követően október 28-án Kassán lejegyzett jelentésében az szerepel, hogy ő maga nyomult volna az oszmán had után a következő napon (október 23-án), ám a beérkezett hírek és saját hadainak kimerültsége miatt a megtartott tanácskozáson az a döntés született, hogy a keresztény katonák a következő két napot pihenéssel töltsék, majd csak 25-én indulnak az ellenség nyomába.⁵⁹⁹

A keresztény hadvezetés közben arról is döntött, „mivelhogy azon a helyen sem zsákmányra, sem fahordásra, sem itatásra alkalmatosság nem vala, jobb s alkalmatosb helyet választván, az táborn Kereszttestől fertály mérföldre szállítani tetszik.”⁶⁰⁰ A sátrak felverése és a táborhely védelmére kialakított sáncok és szekérvár felállítása csak október 24-én fejeződött be. Ugyanezen a napon megjelentek a tatárok, akikkel a keresztény katonaság több alkalommal is összecsapott a nap folyamán. A különböző híradásokból Miksa főherceg és seregének vezetői arról értesültek, hogy a szultáni had közeledik feléjük.⁶⁰¹ Az ekkor tartott haditanácson az a döntés született, „hogy jobb s hasznosabb lenne, ha azt bátorságosb helyen megvárnák, hogysemmint eleibe mennék.”⁶⁰² Miksa főherceg tehát lemondva eredeti tervéről nem nyomult előre,⁶⁰³ sőt október 25-én egész éjszaka vonult, ám reggelre csatarendben álló

⁵⁹⁶ KELENIK 2003. 115.

⁵⁹⁷ ISTVÁNYFY 2009. 261-262. Vö.: ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 144r-v., GÖMÖRY 1892a. 395.; KELENIK 2003. 115-116.

⁵⁹⁸ ISTVÁNYFY 2009. 262. Vö.: KELENIK 2003. 115-116.

⁵⁹⁹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 144v.; GÖMÖRY 1892a. 395-396.

⁶⁰⁰ ISTVÁNYFY 2009. 262.

⁶⁰¹ GÖMÖRY 1892a. 396.; KELENIK 2003. 117.

⁶⁰² ISTVÁNYFY 2009. 262-263.

⁶⁰³ GÖMÖRY 1892a. 396.

oszmán főszereg képe bontakozott ki előtte.⁶⁰⁴ Ezen a napon az összecsapásokban Schwarzenberg ismét személyesen is közbeavatkozott.⁶⁰⁵

Az összecsapást követően Miksa visszahúzódott csapataival táborába és megparancsolta Schwarzenbergnek, „hogy mindenkinek a táborszerte meghirdette, hogy minden virradat elől a mezőn zászlójok alatt seregekben fegyverben állana.”⁶⁰⁶ A főherceg tehát másnap, október 26-án is harcra készült. Saját jelentése szerint azt tervezte, hogy csapatait nem osztja meg a két átkelő között, hanem átengedi a patak túlsópartjára az oszmán főszereg egy részét, és így teljes erejével támadhat rájuk.⁶⁰⁷

Másnap tehát csatarendbe állt a keresztény had, várva a támadást. Kelenik József rekonstrukciója szerint ezt úgy alakította ki Schwarzenberg, hogy egyrészt mind támadásra, mind védekezésre alkalmas legyen. Másrészt az öt különféle csapatnem mindegyike a csatarenden belül azt a helyet foglalja el, ahol a leghatékonyabban tud harcolni.⁶⁰⁸ A kibontakozó csata kezdetben a keresztény fegyverek győzelmét ígérte.⁶⁰⁹ Miksa jelentése szerint a mocsáron átkelt oszmán had elleni támadás sikerén fölbuzdulva az erdélyi fejedelem és Pálffy elkezdte kérlelni és győzködni őt arról, hogy az eredeti haditervet felrúgva nyomuljanak át a patakon és a sikert valódi győzelemmé fejlesszék.⁶¹⁰ A főherceg végül engedett és „akkoron Schwarczemburnak meghagyja, hogy jó rendtartással a hadat általköltöztesse.”⁶¹¹

Az eredetileg meghatározott terv feladása volt az a momentum, amely megpecsételte a keresztény had sorsát, amelyben szertefoszlott a győzelem lehetősége. Az immáron az oszmán táborért folyó harcban a sereg rendje felbomlott, a katonák egy jó része fosztogatni kezdett. A szultán védelmére rendelt janicsárok, valamint Cigala pasa hátvédlovasságának támadása megingatta, mind az első, mind pedig a második keresztény hadrendet. Menekülésük csakhamar pánikszerű futássá változott.⁶¹² Felmerül a kérdés, miért nem avatkozott közbe a keresztény hadvezetés a válságos pillanatban? Egyrészt mivel maguk is a csapatok mellett tartózkodtak, így csak a harcmező kis részéről rendelkezhetek bármiféle információval.

⁶⁰⁴ KELENIK 2003. 118.

⁶⁰⁵ ISTVÁNNFY 2009. 263.

⁶⁰⁶ ISTVÁNNFY 2009. 264.

⁶⁰⁷ GÖMÖRY 1892a. 396.

⁶⁰⁸ KELENIK 2003. 120-121.

⁶⁰⁹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 145v.; GÖMÖRY 1892a. 396.; ISTVÁNNFY 2009. 265.

⁶¹⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 146r.; GÖMÖRY 1892a. 397.; KELENIK 2003. 122.; ISTVÁNNFY 2009. 266.

⁶¹¹ ISTVÁNNFY 2009. 266.

⁶¹² KELENIK 2003. 124.

Másrészt a nehezen felszálló lőporfüst, majd a leszálló köd tovább nehezíthette tájékozódásukat. Harmadrészt úgy tűnik, hogy mind Miksa, mind pedig Schwarzenberg a visszaözlőket látva túl gyorsan tűnt el a csatatérről. Egy a Fuggereknek november 19-i dátummal Prágából küldött jelentésben azt olvashatjuk, hogy Pálffynak és Teuffenbachnak a katonaság, valamint az erdélyi had egy része is a patakon átlábalva újra összegyűlt a megerődített táborban. Ez a hely alkalmas lett volna a csapatok újraszervezésére, amennyiben lett volna valaki, aki ezt megteszi. Azonban sem a főherceget, sem pedig Schwarzenberget nem találták ott, így a saját és a zsákmányolt ágyúkkal együtt Pálffy és Teuffenbach is elvonultak.⁶¹³

Az *Obrist-Feldmarschall* sorsáról egy ideig nem is tudtak semmi bizonyosat. A csata elvesztésének híre november 3-án jutott el Prágába, és a beszámoló szerint Schwarzenberg is meghalt.⁶¹⁴ A Fuggerekhez november 21-i dátummal Bécsből érkezett jelentésben olvashatunk először arról, hogy a városban látták, azaz túlélte a csatát.⁶¹⁵

Ahhoz azonban, hogy az *Obrist-Feldmarschall* sikeresen irányíthasson egy nagyobb sereget megfelelő stábra, mindenekelőtt alkalmas és tapasztalt helyettesekre (*Leutnant des Obrist-Feldmarschallamts*) volt szüksége. Schwarzenberg részére 1598. július 15-én kiállított *Bestallungban* az szerepel, hogy a feladataiban helyettesítő egyik személynek kellett betöltenie a tábor őrzését ellátó, *Obrist-Wachtmeisteri* hivatalát is.⁶¹⁶ Ezt a tisztséget az Udvari Haditanács egy nappal az *Obrist-Feldmarschall*i kinevezés kibocsátása előtt, július 14-én Hugne-re osztotta.⁶¹⁷

Az általam kiválasztott személyek közül még egyet említhetek meg, mint aki Schwarzenberg helyetteseként is szolgált, Germanico Strassoldot. Ortelius történeti munkájában 1598. áprilisi dátummal az szerepel, hogy Schwarzenberg a sikeres győri támadást követően azt kérte az uralkodótól, hogy a Bécsben toboroztatott 8000 gyalogost 1000 lovassal és az osztrák tartományok által kiállított szintén 1000 főnyi gyalogsággal rendeljék a város védelmére. Ezt az igen jelentős hadat pedig helyettesének, Strassoldónak irányítása alatt („*unter seinen Leutenambt*”) kellett volna Győrben elhelyezni. A történetíró szerint II. Rudolf bele is egyezett a tervezetbe.⁶¹⁸ Emlékeztetni szeretnék újra arra, hogy ekkor még Schwarzenberg

⁶¹³ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 90r-v.

⁶¹⁴ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 127r.

⁶¹⁵ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 83r-v.

⁶¹⁶ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 597/1598. Lásd még: ÖStA KA AFA 1598/8/14.

⁶¹⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 365r. No. 114.; SAHIN-TÓTH 2004. 1166.

⁶¹⁸ ORTELIUS 2002. 146v.

nem töltötte be az *Obrist-Feldmarschalli* tisztséget. Egyetlen hivatalos katonai tisztsége a bécsi helyőrség parancsnoka (*Stadtguardi-Obrist in Wien*) volt.⁶¹⁹ Ennek a posztnak a helyettesi pozícióját Strassoldo azonban nem töltötte be. Ugyanis ekkor, 1595-től a bécsi helyőrség *Hauptmann*jaként egy bizonyos Hans Quariendt szolgált, aki Schwarzenberg kinevezése után is a helyén maradt és intézte az ügyeket.⁶²⁰ Ez tehát azt jelentheti, hogy Strassoldót csak a győri támadás alkalmával választhatta maga mellé Schwarzenberg helyettesül. Mint pedig már megemlítettem, az 1598. esztendőben Hugne-t nevezték ki az *Obrist-Feldmarschall* helyettesévé. Úgy tűnt, hogy 1599-ben is ő fogja betölteni e tisztséget. Legalábbis abban a jegyzékben Hugne neve szerepel, amelyet június 16-i dátummal Mátyás főherceg döntése alapján az azévi mezei hadak stábjának tagjairól összeállítottak.⁶²¹ A két hónappal későbbi, augusztus 19-én kelt hasonló irat mellékletében azonban már Strassoldo nevét olvashatjuk, mint az *Obrist-Feldmarschall* helyettesét és egyben a gyalogság felügyelésére rendelt *Obrist-Wachtmeister*t.⁶²² Strassoldóval meg lehetek elégedve, hiszen a következő esztendőben, 1600-ban is újra betölthette ezt a tisztséget.⁶²³ A következő, 1601. évi hadjáratot megelőzően két alkalommal is (március 28-án és április 10-én) jelezte szándékát az Udvari Haditanács felé, hogy újra elvállalná ezt a posztot. Ám ekkor még türelemre intették.⁶²⁴ Végül azonban elállt ettől a szándékától és a Kanizsa visszafoglalására indított hadhoz csatlakozott, ahol az *Obrist-Wachtmeisteri* tisztséget kapta meg.⁶²⁵

Schwarzenberggel kapcsolatban fontos megemlítenem még két olyan tisztséget is, amely bár nem hadvezéri tevékenységéhez köthető, ám tapasztalata és tudása hozzájárult ahhoz, hogy megbízzák ezek betöltésével. Az első a hadmérnöki munkában való jártasságát feltételezi. Az Udvari Haditanács az uralkodó utasítására 1596. december 2-i dátummal letette az *Obrist-Feldmarschalli* tisztségéről. Schwarzenberg azonban nem sokáig maradt megbízatás nélkül, hiszen – mint ahogyan már említettem – 1597. február 24-én kinevezték a bécsi városőrség

⁶¹⁹ Erről később részletesebben szólok még.

⁶²⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 266r. No. 5.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 267r. No. 50.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 268r. No. 55.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 268r. No. 83.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 272r. No. 445.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 273r. No. 57.; VELTZÉ 1902. 29.

⁶²¹ ÖStA KA AFA 1599/6/10.

⁶²² ÖStA KA AFA 1599/8/ad2. 1598-cal ellentétben azonban nem egy, hanem már két helyettese volt az *Obrist-Feldmarschall*nak. Strassoldo mellett Gotthard von Stahrenberg töltötte be e tisztséget. Emellett pedig a lovasság felügyeletére rendelt *Obrist-Wachtmeister* is ő volt. ÖStA KA AFA 1599/6/10.; ÖStA KA AFA 1599/8/ad2.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 661/1600.

⁶²³ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 662/1600.; ÖStA KA AFA 1600/7/8; ÖStA KA AFA 1600/8/1.

⁶²⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 461r.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 475r.

⁶²⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 17r.; KHEVENHÜLLER 1642. 1670.

*Obristjává.*⁶²⁶ Beiktatásáról pedig május 20-án értesítették Quariendtet.⁶²⁷ De mi indokolta azt, hogy az uralkodónak ezt a döntését? Valójában ez Győr elvesztésére, valamint a mezőkeresztesi vereségre vezethető vissza. A Regensburgban összegyűlt birodalmi rendek előtt felolvasott uralkodói propozícióban azt olvashatjuk, hogy e fontos város elestével Bécs immáron végvidékké vált, sőt állandóan olyan hírek érkeztek, mely szerint III. Mehmed szultán újra személyesen vonul hadba és immáron a császárvárost fogja megostromolni. Ezért a Német-római Birodalom végvidékévé vált város igen rossz állapotban lévő védműveinek kiépítésére külön segílyt kértek a rendektől.⁶²⁸ Egy lehetséges oszmán támadás elhárítására, valamint a bástyák és falak újjáépítésére és megerősítésére rendelték tehát Schwarzenberget Bécsbe. Először tehát felmérte a már helyenként dűledező, roskatag védműveket. Munkája eredményét, azaz terveit és az ehhez szükséges építőanyagok listáját pedig megküldte az Udvari Haditanácsnak, amely július 22-i dátummal tájékoztatta erről az uralkodót.⁶²⁹ Számításai szerint ugyanis 22 409 000 téglára volt szükség, amely égetéséhez 22 409 öl tűzifa kellett volna. A Schottentornál álló, és azt védelmező bástya a téglával történő borítására is javaslatot tett, felváltandó az eredeti földből készültet, ám erre csak a 17. század második felében került sor.⁶³⁰

Feladata azonban nem csupán Bécs védműveinek megerősítésére korlátozódott. Az Udvari Haditanács által 1597. június 5-én kiadott egy instrukciót, amelyben azt szabályozták, milyen szempontok alapján vizsgálja meg Schwarzenberg és Germanico Savorgnano a végvárakban éppen folyó építkezéseket.⁶³¹ Nagy valószínűséggel azonban előbbi nem vett részt ebben a munkában. A protokollumkönyvekben található bejegyzésekből azt azonban tudjuk, hogy a friuli származású örgróf és hadmérnök júliusban elutazott a szemlére, amely során Kanizsát, Babócsát és Ebenfurtot meg kellett látogatnia.⁶³² Schwarzenberg végül a bécsi helyőrség parancsokságáról 1599 júliusában mondott le.⁶³³

A másik tisztség, amelyet Schwarzenberg betöltött, a győri támadáshoz köthető. Az Udvari Haditanács 1598. március 3-i dátummal jelezte az uralkodó felé, hogy tárgyaltak vele az

⁶²⁶ Ez a cím ekkor először jelent meg, ám fennmaradt egészen az intézmény megszűnéséig. VELTZÉ 1902. 29.

⁶²⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 7v. No. 57.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 268r. No. 55.

⁶²⁸ BAGI 2007. 1460-1463. Bécs védműveinek állapotára: HUMMELBERGER–PEBALL 1974. 34–42.

⁶²⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 14v. No. 147.

⁶³⁰ OPLL–KRAUSE–SONNLECHNER 2017. 219., 258.

⁶³¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 281r. No. 11.; ÖStA KA AFA 1598/13/2.

⁶³² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 149r. No. 81.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 282v. No. 152.

⁶³³ PÁLFFY–PERGER 1998. 245.

esztergomi *Obristi* tisztség átvételéről.⁶³⁴ Erre azonban nem került sor a sikeres győri támadást követően. Az Udvari Haditanács elsőként, április 12-én kikérte a véleményét arról, milyen katonasággal lássák el a stratégiai fontosságú várost és kinek a parancsnoksága alá rendeljék védelemre szánt erőt.⁶³⁵ Schwarzenberg gyorsan összeállította azon személyek listáját, akiket alkalmasnak tartott erre a feladatra. A haditanácsosok pedig már április 24-én megküldték ezt az uralkodónak, ám sajnos a protokollumbejegyzésben csak négyük nevét rögzítették: Wenzel Maraxi, Bernhard Leo Gall, Ruprecht von Eggenberg és Russworm.⁶³⁶

Az uralkodó és az Udvari Haditanács azonban nem lehetett megelégedve a jelöltekkel, így június 4-én már azzal fordultak Schwarzenberghez, hogy nevezze meg mindazokat a feltételeket, amelyek teljesülése esetén hajlandó volna elfogadni a győri *Obristi* tisztelet.⁶³⁷ Mátyás főherceg végül szeptember 8-án írta meg az uralkodónak, hogy a megegyezés létrejött a felek között.⁶³⁸ *Obrist*ként a város védműveinek helyreállítása is feladata lett volna, erre azonban nem került sor. Mátyás főherceg 1601 szeptemberének végén több napig itt tartózkodott, amiről részletesen be is számolt a hadjáratról készült hadinapló. A főherceg úgy találta, hogy a vizes árkot egyrészt a Rába által szállított hordalék, másrészt még az 1594. évi ostrom során beleomlott falszakasz teljesen feltöltötte. A város előtti területen ráadásul az ostromsáncokat nem temették be és a földet sem egyengették el. A torony, amelyet a rajtaütés idején robbantottak fel, még mindig romos volt. Az 1594. évi ostromban szétlőtt bástyák még mindig használhatatlanok voltak, Szinán nagyvezír hiába próbálta azokat gyorsan kijavíttatni. A többi bástya és az ezeket összekötő falszakaszok (kortinák) többsége szintén rossz állapotban volt. A mellvédek teljesen hiányoztak.⁶³⁹

Milyen kép bontakozik ki ezek alapján a hadvezér Schwarzenbergéről? Úgy gondolom, hogy tapasztalatait, szakértelmét, de ha kellett, akkor mások ötleteit, terveit (legyen az stratégiai vagy haditechnikai) is adaptálta a magyarországi hadszíntéren, és tudása legjavát adva igyekezett ezeket megvalósítani. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy cselekvési lehetőségei természetesen nem lehettek függetlenek a helyi domborzati, éghajlati és vízrajzi körülményektől és a kor, valamint a Habsburg Monarchia logisztikai fejlettségétől. Kudarcai ellenére is jó és sikeres katona volt tehát, akinek „munkásságát” az udvar is megfelelő módon honorálta. Az uralkodó 1596-ban tanácsosi, egy esztendővel később haditanácsosi címet is

⁶³⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 7v. No. 6.

⁶³⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 338r. No. 51.; PÁLFFY 1999. 239.

⁶³⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 11v. No. 126.; PÁLFFY 1999. 240.

⁶³⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 350v. No. 19.; ÖStA KA AFA 1598/13/2.; PÁLFFY 1999. 240.

⁶³⁸ ÖStA KA AFA 1598/13/2.; PÁLFFY 1999. 240.

⁶³⁹ ÖStA KA AFA 1601/13/1.

adományozott számára.⁶⁴⁰ A sikeres győri rajtaütést követően az Udvari Haditanács 1598. augusztus 1-i dátummal a *General* titulust javasolta részére.⁶⁴¹ Arra vonatkozóan sajnos nem áll rendelkezésemre további adat, hogy ezt meg is kapta volna. Az azonban bizonyos, hogy az uralkodó 1599. június 5-én Prágában lovaggá ütötte.⁶⁴² Az azévi hadjáratra pedig nem csupán az *obrist-feldmarschalli*, hanem az *Obrist-Feldgeneral* megbízott helyettesi tisztségét is megkapta.⁶⁴³ Ennek a felfelé ívelő karriernek vetett véget 1600. július 29-én a pápai ostrom során egy lázadó vallon puskájából leadott lövés.

⁶⁴⁰ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 511/1598.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol.: 7v. No. 57.; PÁLFFY-PERGER 1998. 245-246.

⁶⁴¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 20r. No. 8.; PÁLFFY-PERGER 1998. 246.

⁶⁴² SCHWARZENBERG 1963. 107.; PÁLFFY-PERGER 1998. 246.

⁶⁴³ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 636/1599.; ÖStA KA AFA 1599/6/6.; SCHWARZENBERG 1963. 107.; PÁLFFY-PERGER 1998. 246.

Jean T'Serclaes de Tilly szolgálata a keresztény had főbb vezető tisztségeiben

Mint láthattunk Schwarzenberget az udvar néhány hónapnyi szolgálatot követően kinevezte *Obrist-Feldmarschall*á, amely tisztséget az 1597. év kivételével egészen haláláig betöltötte. Tilly ezzel szemben más, sokkal lassabb karriert járt be. Első kinevezését a keresztény had stábjába, annak köszönhetően, hogy 1601-ben Strassoldo visszalépett az alsó-magyarországi sereg *Obrist-Wachtmeisteri* posztjától, és Ferdinánd főherceg szolgálatába szegődött. Az üresen maradt posztot pedig Mátyás főherceg Jean T'Serclaes de Tillynek adományozta, így a gyalogság felügyeletét ő látta el a hadjáratban.⁶⁴⁴ A szeptemberi és októberi harcokban is, azaz Székesfehérvár sikeres visszavívásánál (1601. szeptember 20.), valamint a stratégiai jelentőségű erősség körül vívott három összecsapásban (az október 10-i csókakői csatározásban, az október 13-i csókakői ütközetben és az október 15-i szentgyörgy-mezei ütközetben) ebben a minőségében vett részt. Ezt követően Russwormmal együtt arra kapott megbízást Mercoeur hercegétől, hogy mintegy 6000 gyalogossal és 2000 lovassal a Kanizsát sikertelenül ostromló Ferdinánd főherceghez vonuljon. A kikülönített had tehát november 7-én elvonult Kanizsa felé. A főherceggel maradt katonaság ugyanezen a napon szintén elindult Pápáról, hogy elbocsássák őket, vagy kijelölt téli szállásukra bekvártélyozzák magukat.⁶⁴⁵

A Ferdinánd főherceg csapatainak megsegítésére küldött gyalogság és lovasság vonulása – minden intézkedés ellenére – szinte rémálommá vált. Bár sátrakat hoztak magukkal, ám nem volt lehetőségük ezeket felállítani, így 3000 férfi és nő, valamint 300 ló pusztult el az egyre hidegebbre forduló időjárás miatt a vonulás alatt.⁶⁴⁶ Végül az utolsó pillanatban, november 12-én érkeztek meg Kanizsa alá. Két nappal később harcrendben vonultak be az ostromlók táborába, ahol Ferdinánd főherceg, a mantovai herceg és Medici megsejmelte őket.⁶⁴⁷ Ezekben a napokban Tilly és Russworm körbejárta és megvizsgálta az eddig elkészült ostromműveket és arra a meggyőződésre jutottak, hogy teljesen felesleges a harc folytatása. A megmaradt katonaságot még idejében el kell vonni az ostromtól.⁶⁴⁸

⁶⁴⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 17r.

⁶⁴⁵ ÖStA KA AFA 1601/13/1.

⁶⁴⁶ ORTELIUS 2002. 211v.

⁶⁴⁷ ÖStA KA AFA 1601/13/1.

⁶⁴⁸ VILLERMONT 1860. 28-29.

Véleményüket a november 15-i haditanácson fejtették ki, amely szerint az ostromlók minden eddigi fáradozása hiábavaló volt. A sáncokat más helyre kellett volna építeni, a várat pedig eredményesebben lehetett volna lövetni kelet felől, mert ott falai kevésbé erősek. Emellett szorosabbra kellett volna vonni az ostromgyűrűt is, hiszen az ostromlottak ki-bejárnak üzenetekkel és rőzsekötegekkel.⁶⁴⁹ Mátyás főhercegnek írt levelében pedig az *Obrist-Feldmarschall* keserű iróniával úgy fogalmazott, hogy Ferdinánd minden bizodalját itáliai parancsnokaiba fektette, igyekezett mindent óhajuk szerint elrendelni és végrehajtani, de nagyon csodálkozik rajta, hogy öfelsege oly nagy türelemmel maradt egy ilyen veszélyes és rosszul felállított táborban, és oly sokáig tűrte a hiábavaló munkálatokat.⁶⁵⁰

Az ostromot nem tudták a keresztény csapatok tovább folytatni, mivel aznap éjszaka olyan nagy mennyiségű hó esett le, hogy ezt lehetlenné tette. Ferdinánd elrendelte ezért a sáncok kiürítését és a katonaság elvonulását, amely azonban hamarosan pánikszerű meneküléssé változott. Ahogyan a *szerdár telhiszében* olvashatjuk: „Ilyen télben az átkozottak ágyúikat nem voltak képesek elvontatni, s negyvenkét páratlan, várívó nagy *badzsaluska*⁶⁵¹ ágyújukat otthagya, sátraikat, felszerelésüket, élelmüket és rengeteg lőporukat mind hátrahagyva elmenekültek, miközben a várból kijövő iszlám katonák vagy hat-hétezret levágtak belőlük, és a [levágott] fejeket sorba rakták a várfalakon.”⁶⁵² Ortelius szerint a káoszban egyedül Russwormnak volt köszönhető, hogy néhány szekérnyi lőport sikerült elvontatni, illetve, hogy a megmaradt sereg valamiféle rendben átkelt a mocsáron és táborát vert Kanizsától mintegy tíz kilométernyire.⁶⁵³ A Tilly életrajzát megíró Villermont pedig arról számolt be, hogy az *Obrist-Feldmarschall* és Tilly vezetésével a Mercoeur által elküldött katonaság nagyobb veszteség nélkül tért vissza a főerőkhöz.⁶⁵⁴

Az 1602. esztendőben azonban már Tilly nem töltötte be ezt a hivatalt. 1602. február 3-án azzal a kérelemmel fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy számára az *Obrist-Wachtmeisteri* zsoldját mindaddig folyósítsák, amíg további megbízatása meg nem történik. Ezt a kívánságát azonban a haditanácsosok elutasították hivatkozva arra, hogy a megbízatását, így zsoldját is már korábban megszüntették.⁶⁵⁵ Az 1602. esztendőből származó protokollumkönyvben megemlített megbízatás pedig arra vonatkozott, hogy az uralkodó 1602. május 7-én egy 3000

⁶⁴⁹ ORTELIUS 2002. 212r.; ISTVÁNNFFY 2009. 385.

⁶⁵⁰ STAUFFER 1886. 268-269.

⁶⁵¹ Nagy űrméretű oszmán löveg.

⁶⁵² DÁVID-FODOR 1983. 285.

⁶⁵³ ORTELIUS 2002. 212v.

⁶⁵⁴ VILLERMONT 1860. 29.

⁶⁵⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 544r.

fős vallon gyalogregiment felállításával bízta meg.⁶⁵⁶ Felfogadottjai élén részt is vett Buda azévi sikertelen ostromában (1602. október 2 – november 14.).⁶⁵⁷ A hadjárat befejezése után a regimentet feloszlatták ugyan, ám Tilly katonáinak egy részéből, egészen pontosan 400 főből, négy kompánia dragonyost szerveztek, amely a Habsburg Monarchia első ilyen típusú csapatneme volt.⁶⁵⁸

A Katolikus Liga későbbi híres-hírhedt hadvezére azonban ezt követően sem maradt megbízatás nélkül. Az Udvari Haditanács 1603. február 4-én felkérte, hogy vállalja el Várad parancsnokságát (*Obrist Befehl zu Wardein*).⁶⁵⁹ A felek a feltételekről hosszasan tárgyaltak, ám végül eredménytelenül végződtek. Az uralkodó egy 1603. július 11-i dátummal ellátott levelében tájékoztatta az Udvari Haditanácsot döntéséről ez ügyben. Eszerint, mivel Tilly nem akarta elfogadni a megbízást, így Johann Baptista Pezzent nevezte ki a posztra.⁶⁶⁰ Más megbízatást azonban elfogadott Tilly, hiszen ebben az esztendőben újra Russworm oldalán, mint *Obrist-Wachtmeister* vett részt a Buda körüli harcokban (szeptember 20 – november 10.) és a Csepel-szigeten vívott ütközetben (szeptember 28.), valamint Hatvan visszafoglalásában (november 16-19.).⁶⁶¹ Tisztségét azonban, ha hihetünk Bassompierre önéletírásának, nem kellett megosztania, hiszen mind a gyalogság, mind pedig a lovasság felett diszponált ebbéli minőségében.⁶⁶²

A gyalogsággal kapcsolatos feladatai azonban a hadjárat végeztével sem szűntek meg. Az Udvari Haditanács 1604. január 24-én kibocsátott rendelkezése értelmében az egykoron Strassoldo által felfogadott itáliai gyalogos regimentet kellett Pozsonyból elvezetni vagy Trencsény vármegyébe vagy Kőszeg vidékére és ott beszállásolni.⁶⁶³ Ezzel egyidejűleg a haditanácsosok utasították Bernhard Sagmeister mustrabiztost, a pozsonyi polgárokat és előljárókat, valamint Ridolfi *Obristleutnantot* és magukat a talján katonákat, hogy kövessék parancsait és legyenek segítségére.⁶⁶⁴ Erre azonban végül nem került sor, az itáliaiak még maradtak tavasszal is Pozsonyban.

⁶⁵⁶ ÖStA KA AFA 1602/5/1.; VILLERMONT 1860. 29-30.

⁶⁵⁷ ÖStA KA AFA 1602/13/1.; VILLERMONT 1860. 30-33.

⁶⁵⁸ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 727/1602.; KELENIK 1991. 114.

⁶⁵⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 210. Fol.: 83r. No. 15.

⁶⁶⁰ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1603 Juli No. 197.

⁶⁶¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 211. Fol.: 408v-409r.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 210. Fol.: 416v.; ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1604 März No. 180.; VILLERMONT 1860. 33.; TÓTH 2000. 360-365.

⁶⁶² BASSOMPIERRE 1870. 108.

⁶⁶³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212. Fol.: 385v. No. 106.

⁶⁶⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212. Fol.: 385v. No. 107.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212. Fol.: 386r. No. 108.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212. Fol.: 386r. No. 113.

Az 1604. esztendő tavaszán azonban Tillyt egy fontosabb tisztség betöltésére, a mezei *Obrist-Feldzeugmeisteri* posztra nevezték ki. A keresztény had tüzérségért és hadianyag-ellátásáért felelős személyként feladatai igen szerteágazóak voltak: a tüzérség irányítása, az ütegek ellenőrzése, az aknászok munkájának koordinálása, a táborban lévő hadianyag felügyelete, a tábor védelmére és a várívásokhoz sáncok, valamint utak és hidak építtetése. Megszervezte a tábor, illetve az egész hadsereg lőszerutánpótlását, hiszen nem csupán az ágyúkat, hanem a regimentek lövészeit is el kellett látni puskaporral és ólommal (*Kraut und Lot*). Emellett ellenőrizte a megmaradt készleteket és azt, hogy lőszerrel senki se kereskedhessék. A hadjárat végén felügyelte az ágyúk és a muníció visszaszállítását a bécsi vagy egyéb hadszertárakba, amiről pontos jegyzéket, inventáriumot kellett készítenie. A tisztség betöltőjétől elvárták tehát, hogy becsületes, istenfélő, és ügyes nemes legyen, aki járatos az „ördög tudományában”, így képes legyen az alá beosztott személyeket megfelelően irányítani, posztját maradéktalanul ellátni.⁶⁶⁵ Ahogy Schwarzenberg 1596. február 5-én megfogalmazta, ennek a tisztségnek a betöltése is nagy szakértelmet kívánt az ezzel megbízott személytől.⁶⁶⁶ Munkáját pedig egy különböző szakemberekből álló stáb segítette.⁶⁶⁷

Az uralkodó 1604. július 12-i leiratában tájékoztatta az Udvari Haditanácsot döntéséről, azaz arról, hogy egykori *Obrist-Wachtmeisterét*, Tillyt egyidejűleg magyarországi *Obrist-Zeugmeisterré* és valódi haditanácsosává nevezi ki.⁶⁶⁸ Ezt azonban a prágai udvarban korábban is tényként kezelték. Ferreri ugyanis már az 1604. május 17-i levelében erről tájékoztatta Offredo di Offredi Velence pápai nunciust.⁶⁶⁹ Maga Tilly még a kinevezése átvétele előtt hozzálátott a rá váró feladatok megoldásához. Az Udvari Haditanács június 29-én megírta az uralkodónak, mely tüzérségi eszközök biztosítását javasolja a következő hadjáratra.⁶⁷⁰ Néhány nappal később, július 3-án a haditanácsosok arra utasították, hogy a mezei tüzérséghez legszükségesebbek előállításáról és beszerzéséről tegyen jelentést.⁶⁷¹

A hadjárat előkészületei azonban továbbra is lassan haladtak. Ferreri San Giorgiónak július 20-án írt levelében megjegyezte, hogy Tilly megérkezett Prágába Bécsből, azért hogy –

⁶⁶⁵ SCHWENDI 1594. 158-167.; DILICH 1967. 50–51.; MEYNERT 1854. 119–120.

⁶⁶⁶ ÖStA KA AFA 1596/2/4.

⁶⁶⁷ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1604 August No. 180.; BAGI 2011. 84-92.

⁶⁶⁸ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1604 Juli No. 3.

⁶⁶⁹ Die Prager Nuntiatur 1913. 166.

⁶⁷⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212. Fol.: 15v. No. 141. Hans Ebensam *Feldzeugwart* 1604. június 30-án egy jegyzéket állított össze arról, milyen hadszerekre lesz szükség, mi áll rendelkezésre és mi hiányzik a következő, 1604. évi hadjáratához. ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1604 Juni No. 167. Érdemes megjegyezni, hogy Schwarzenberg 1596. február 5-i felirata szerint egy Győr erősségű vár sikeres ostromához legalább 26 ostromágyúra lett volna szükség. ÖStA KA AFA 1596/2/4.

⁶⁷¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212. Fol.: 250r. No. 6.

ahogyan a pápai nuncius nem kevés malíciával megjegyezte – lássa ebben az évben tüzérség nélkül kell-e harcba vonulniuk a keresztényeknek. Egyéb más előkészületek hiányán kívül ugyanis még hozzávetőlegesen 1500 lovat kellett volna felvásárolni az ágyúk és a szekerek vontatásához.⁶⁷²

A Prágába küldött pápai nuncius augusztus 3-án a San Giorgiónak írt újabb levelében ismét a keresztény had lassú felkészülésére panaszkodott. Írásából kiderül, hogy Tilly még nem utazott el a hadszíntérre, de reménykedik, hogy két napon belül megteszi, mivel Unverzagt egy prágai polgártól augusztus 2-án 100 000 forintnyi kölcsönt vett fel, amelynek egy részét a tüzérség költségeire fogják fordítani.⁶⁷³

Ferreri végül augusztus 16-án San Giorgiónak írt levelében számolt be arról, hogy Tilly Bécsbe utazott.⁶⁷⁴ A Lala Mehmed *szerdár* vezette oszmán főserég közeledtének hírére némiképp felgyorsultak az események. Az Udvari Haditanács Tillyt már augusztus 22-én arra utasította, hogy ne csupán Francesco de Couiriers hadmérnököt, hanem Henrico della Mottát is küldje Pestre az aknák helyreállításához.⁶⁷⁵ Arra, hogy miért is volt erre szükség, egy szeptember 3-i levél adja meg a választ. A haditanácsosoknak igen pontos információi voltak ugyanis arról, hogy Lala Mehmed Pest és Hatvan visszafoglalását tervezi. Véleményük szerint azonban az előbbi erősség nem tudott volna kiállni egy ostromot, így az a döntés született, hogy az ottani parancsnok, Wolf Ehrenreich Jagenreutter minden katonájával, munícióval és élelemmel vonuljon el. A város védműveit pedig el kellett pusztítania, hogy az ellenség ne tudja megszállni. Ezért rendelték már korábban oda Couirierst, és ezért utasították Tillyt is, hogy az aknászathoz értő della Mottát is odaküldje.⁶⁷⁶ Mátyás főherceg pedig szeptember 7-én azt parancsolta az *Obrist-Feldzeugmeister*nek, hogy szállíttassa el a lövegeket és a lőszert.⁶⁷⁷ Az Udvari Haditanács terve azonban nem vált valóra, hiszen Jagenreutter már szeptember 5-én „megijedvén, az városban hagyván az lövészerszámokat nagy sok hozzá való készülettel együtt, és sós hússal, szalonnával, liszttel, sóval, lencse, borsó, kása s egyéb afféle vetemény sok éléssel, ... felgyújtván az ellenségnek hagyá.”⁶⁷⁸ A parancsnok tehát csak a gondjaira bízott gyalogságot és dragonyosokat vonta ki Pestről, de a városban tartott készleteket ott

⁶⁷² Die Prager Nuntiatur 1913. 184.

⁶⁷³ Die Prager Nuntiatur 1913. 196.

⁶⁷⁴ Die Prager Nuntiatur 1913. 204.

⁶⁷⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212. Fol.: 251v. No. 123.

⁶⁷⁶ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1604 September No. 17.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212. Fol.: 442r. No. 160.

⁶⁷⁷ ÖStA KA AFA 1604/9/3.; VILLERMONT 1860. 34.

⁶⁷⁸ ISTVÁNYFY 2009. 424.

hagyta, és csak felgyújtotta a házakat, nem pedig a védműveket robbantotta fel.⁶⁷⁹ Az erősség tehát újra a budai oszmán őrség kezére jutott. Ezért vetette őt fogságba Adolf von Althan.⁶⁸⁰

Tilly szeptember 8-án megérkezett Esztergomba.⁶⁸¹ Még időben, hiszen Lala Mehmed e stratégiai fontosságú erősség elfoglalására készült. Az *Obrist-Zeugmeister* sürgette a közben az *Obrist-Feldgeneral* helyettesévé kinevezett Bastát,⁶⁸² hogy küldjön megfelelő mennyiségű lőszert Esztergomba.⁶⁸³ A keresztény főszereg szeptember 12-én este érkezett meg Érsekújvár irányából az erősséghez. Másnap reggel Basta Tilly kíséretében megszemlélte Esztergom védműveit. A Mátyás főhercegnek szeptember 13-án írt levelében kifejtette, hogy miután az Althan vezette őrseget élelemmel, hadianyaggal és katonával ellátta, a megmaradt 12 ezer főnyi gyalogságával, 3 ezer lovasával és hajdúival Komárom irányába húzódik vissza.⁶⁸⁴ Ez azonban nem jelentette azt, hogy passzív szemlélői lettek volna az ostromnak, amely hamarosan kezdetét is vette. Az oszmán előhad szeptember 18-án tűnt fel, majd a következő napon a sereg többi része is megérkezett Esztergom alá. Az ostrom első napjaiban a Tilly vezette keresztény tüzérség lőtte az ellenség táborát, hogy a *szerdár* kénytelen volt Visegrádhoz közelebb áthelyezni. Basta ugyanis Istvánffy leírása szerint a következőképpen állította fel seregét: „Párkánynál megszálla, s két hidat, egyet az sziget túlsó partján az rácvárosig, mely pusztán hagyatott vala, másikat pedig Párkánytól fogvást az vízvárosig csináltata, s azoknak végit palánkkal s árokkal s nagy, magos s temérdek földtöltéssel megerősíté, s oltalmazásra álgýukat vitézlő néppel beléje helyheztete.”⁶⁸⁵ A keresztények az ostromot a sáncokban elhelyezett lövegekkel csupán zavarni tudták. Lala Mehmed három ostromsáncot emeltetett: kettőt a Szent György-mezőn a város és a vár, míg egyet a Szent Tamás-hegyi palánkerődítmény támadására. A csaknem egy hónapig tartó ostrom során az oszmán had leginkább ez utóbbi elfoglalására törekedett. A Wolfgang von Mansfeld által védett palánk őrsege azonban hatalmas veszteségeket okozott a támadóknak, elsősorban a Tilly által kiválóan irányított keresztény tüzérségnek köszönhetően. Végül október 12-én, egy

⁶⁷⁹ ÖStA KA AFA 1604/9/4.; ORTELIUS 1665. 360.

⁶⁸⁰ Meg kell jegyeznem, hogy közben Hatvant is elhagyta az őrsege. ORTELIUS 1665. 360.; TÓTH 2000. 368-369.; ISTVÁNFY 2009. 424.

⁶⁸¹ ÖStA KA AFA 1604/9/ad5d.; VILLERMONT 1860. 35.

⁶⁸² VERESS 1913. XXI.

⁶⁸³ VERESS 1913. 486.

⁶⁸⁴ VILLERMONT 1860. 35.; VERESS 1913. 487.

⁶⁸⁵ ISTVÁNFY 2009. 424.

sikertelen utolsó roham után Lala Mehmed az ostrom feladása mellett döntött, miután már addig is jelentős veszteségeket szenvedtek.⁶⁸⁶

Az álmosd-diószegei ütközet (1604. október 15.) és a Bocskai-féle felkelés híre Basta táborába az esztergomi ostromot követően érkezett meg. Mivel így rendelkezésére állt az alsó-magyarországi keresztény had egy része, az albán származású talján hadvezér sürgősen útnak indult katonáival. Táborával tartott természetesen a tüzérség parancsnoka Tilly is. Először a Németi Balázs és Bornemissza János vezette hajdúkkal ütköztek meg 1604. november 17-én Osgyánnál, majd alig két héttel később (november 28-án) immáron a Bocskai vezette főerőkkel is Edelénynél. Basta helyzete ekkora már kritikussá vált: katonái éheztek, fáztak, elfáradtak, régóta nem kaptak zsoldot és a hajdúk is portyáikkal módszeresen zaklatták a vonuló hadat. Basta hada november 27-én Edelény közelében egy szűk szurdokba szorult, ahol mindenfelől ellenség vette körül. Az *Obrist-Feldgeneral* helyettese haditanácsot tartott stábjának tagjaival és *Obristjaival*, ahol kijelentette, hogy csak úgy menekülhetnek, ha magukat a hajdúkon keresztülvágják. Ehhez azonban minden felesleges málhát meg kell semmisíteniük. Noha ez többekben ellenérzést váltott ki, Tilly és vallonjai lelkesen támogatták a tervet, és hozzá is láttak kivitelezéséhez. A példájuk pedig a többieket is magával ragadta. Felgyújtották a málhát, és ennek látványa megtévesztette a magukat már győztesnek gondoló hajdúkat, akik közelebb merészkedtek. Másnap, november 28-án, advent első vasárnapján, alig látszott a nap, ugyanis sűrű köd ereszkedett a völgyre. Az előre megbeszéltek szerint Basta hadserege hadrendbe állt. A támadást Tilly vallonjai vezették. A rajtaütés teljes sikerrel járt. A hajdúk nagy veszteségeket szenvedtek (a vallonok például több százat mészároltak le azok közül, akik egy vízmosásba menekültek). A császári-királyi sereg pedig csekély veszteségek árán szabadult ki a kelepcéből.

Basta a győzelmet követően Kassa irányába indult, abban reménykedve, hogy a város megadja magát és visszatér az uralkodó hűségére. Nem így történt. A város ellenállt, az *Obrist-Feldgeneral* helyettese pedig hiába próbálta ostromolni (1604. december 3-5.), megfelelő ostromtüzérség hiányában kénytelen volt elvonulni falai alól. Basta úgy határozott, hogy megmaradt katonáival Eperjesen és környékén szállásolja be magát. Tilly az elővédet alkotó vallon lovassággal az út során sikeresen távol tartotta a portyázó hajdúkat, segített a kátyúba került ágyúk és málha vontatásában, összeszedte a betegeket és a lemaradókat. Emellett lovasai mellé vetetett a nyeregbe annyi gyalogost, amennyit csak lehetett. Basta

⁶⁸⁶ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1604 September No. 152.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1604 September No. 169.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1604 Oktober No. 149.; ORTELIUS 1665. 360-365.; VILLERMONT 1860. 35.; TÓTH 2000. 369.; ISTVÁNNFFY 2009. 424-426.

serege rendben megérkezett Eperjes alá, amelynek vezetésével csakhamar sikerült is megegyezniük.⁶⁸⁷ Emellett az *Obrist-Feldgeneral* helyettesének katonái egy részét a környékbeli, jól ellátott falvakba is beszállásoltatta, ám a hajdúknál is félelmetesebb éhség után újabb ellensége támadt: a zsoldhiány miatt kirobbant elégedetlenség. Basta már 1604. november 2-án összehívta seregének *Obrist*jait, és közölte velük, hogy gyalogosaik és lovasaik csak Kassán fognak pénzt és ruhát kapni. Mindennek nyomatékosítására a katonáknak ekkor fejenként 2 forintot osztottak ki. A következő fizetésre azonban 1605. januárig kellett várniuk. Ekkor sem teljes havi zsoldot kaptak, csak előleget vehettek át az Eperjes környéki városokból beszedett pénzekből. A várostól kellett ugyanis Bastának 110 000 forintnyi kölcsönt felvenni, mivel a füleki magyar lovasok kirabolták a zsoldot szállító szekereket, rajtuk 117 000 forinttal.⁶⁸⁸

Mindközben a hadiesemények sem szüneteltek. Bocskai már december 12-én seregével a Kassa melletti Mislén állt, majd két nappal később katonái rajtaütöttek a Sebes faluba beszállásoltakra. Basta Eperjesről küldött ki erősítést a számukra, így mentve meg Schmucker *Hauptmann* zászlóját a teljes megsemmisüléstől.⁶⁸⁹ Kassa sikertelen ostroma és a hajdúk folyamatos támadásai miatt is Tilly ostromágyúkat és muníciót igényelt. Ezek Alsó-Magyarországon rendelkezésre is álltak, ám a szállításukhoz szükséges 500 ló nem. Mátyás főherceg 1605. január 2-i levelében ráadásul figyelmeztette Bastát, hogy ezen időben a havazások, a hegyek okozta akadályok, a hajdúk portyáitól veszélyeztetett utak és a gyenge állapotú hidak miatt ő maga is csupán kisebb lövegekből álló tüzérséget tudott magával vinni.⁶⁹⁰ Tilly január 9-én egy újabb jegyzéket küldött meg az Udvari Haditanácshoz arról, milyen ágyúkat és hozzájuk tartozó lőport szállítsanak Felső-Magyarországra.⁶⁹¹ A hadfelszerelésre azonban nagy szüksége volt a hadnak. Mátyás főherceg január 14-én levelében jelentést kért Bastától, mennyi lőport kell szállítania Kollonichnak Tillyhez.⁶⁹²

Az *Obrist-Feldgeneral* helyettese a nehézségek ellenére is igyekezett a rendelkezésére álló haddal a hajdúk ellen támadólag fellépni. 1605 januárjának végén az ostrom alá vett, királyi őrséggel ellátott Tokaj felmentésére indult. Tilly is részt vett a hadműveletben, és az általa vezetett vallonok szétverték egy kisebb hajdúcsapatot. Bocskai katonasága fel is hagyott az

⁶⁸⁷ VILLERMONT 1860. 38-42.; NAGY 1961. 107-153.; ISTVÁNFFY 2009. 438-440.

⁶⁸⁸ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1604 Dezember No. 70.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1604 Dezember No. 93.; ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 Jänner No. 1.; ORTELIUS 1665. 379-384.; Tagebuch 1805. 299., 308.; NÉMETH 2006. 120-121.; ISTVÁNFFY 2009. 443.

⁶⁸⁹ NAGY 1961. 206.

⁶⁹⁰ VERESS 1913. 565.

⁶⁹¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. Fol.: 286r. No. 35.

⁶⁹² VERESS 1913. 586.

ostrommal. Táborukat Basta katonái február 3-án elfoglalták, az ostromsáncokat betemették, a sáncokat lerombolták és otthagyták málhájukat kirabolták,⁶⁹³ majd a megmaradt császári-királyi gyalogos és lovasság visszavonult Eperjesre. Kevéssel ez után Tilly Bécsbe ment, és igyekezett a tüzérségről gondoskodni.⁶⁹⁴ Mátyás főherceg március 30-án Bastának írt leveléből kiderül, hogy Tilly kérte, amennyiben a császári-királyi had elhagyná Felső-Magyarországot, úgy a tüzérség vontatásához szükséges lovakat Sziléziába küldjék, hogy ott újra felszereljék azokat. A főherceg beleegyezett a kérésbe és a helyi kormányzatot is értesítette erről.⁶⁹⁵ Basta katonasága végül áprilisban hagyta el a Szepességet és Pozsonynál, a Bécs védelmére előkészített sáncokba vonult. A had végül május 7-én érkezett meg ide.⁶⁹⁶ Az Udvari Haditanács április 11-i válaszából kiderül, hogy Tilly azzal a kéréssel fordult hozzájuk, miszerint visszatérne az *Obrist-Feldgeneral* helyettese mellé, hogy segítse a vonulás szervezésében.⁶⁹⁷ Ferreri április 18-án XI. Leó pápának már azt írta Prágából, hogy az örökös tartományok határán álló sereget az *Obrist-Zeugmeister* vezetése alá kellene rendelni. Bastának pedig az uralkodóhoz kellett volna utaznia, hogy meggyőzze a további hadműveletekről.⁶⁹⁸ Basta maga is ezt javasolta április 29-én az Udvari Haditanácsnak.⁶⁹⁹

Tilly azonban nem a katonáihoz, hanem Prágába utazott, hogy ott ügyeit intézze és pénzt szerezzen a hadjárat folytatásához, leginkább a tüzérség működtetéséhez. Ez a feladat a Habsburg Monarchia pénzügyi állapotát tekintve közel sem bizonyult egyszerű feladatnak. Az Udvari Haditanács június 20-án azt írta neki, hogy induljon el, illetve a prágai Titkos Tanács tagjait ugyanaznap arra kérte, hogy az *Obrist-Zeugmeister*t mihamarabb indítsák el a tüzérséghez szükséges javakkal egyetemben.⁷⁰⁰ Három nappal később, június 23-án a haditanácsosok újra felszólították Tillyt, hogy kerekedjen fel a magyarországi hadszíntérre.⁷⁰¹ Mátyás főherceg július 6-án is sürgette Tilly elindulását Prágából, míg Serra még augusztus 13-án Bécsből Valentininek írt levelében is arról számolt be, hogy Tilly még mindig a császári székvárosban tartózkodik.⁷⁰²

⁶⁹³ VILLERMONT 1860. 42.; NAGY 1961. 210.; OLÁH 2006. 64-65.; ISTVÁNNFY 2009. 444-445.

⁶⁹⁴ VILLERMONT 1860. 44.

⁶⁹⁵ VERESS 1913. 636.

⁶⁹⁶ VERESS 1913. XXIV.

⁶⁹⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 419v-420r. No. 27.

⁶⁹⁸ Die Prager Nuntiatour 1913. 336.

⁶⁹⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. Fol.: 526r. No. 133.

⁷⁰⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 442v. No. 138.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 443r. No. 138.

⁷⁰¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 444r. No. 168.

⁷⁰² ÖStA KA AFA 1605/7/3.; Die Prager Nuntiatour 1913. 461.

Tilly még a következő hónap elejét is Prágában töltötte. Ferreri ugyanis szeptember 5-én Camillo Borghese bíborosnak azt írta, hogy az *Obrist-Zeugmeister* személyesen számolt be neki róla, hogy Esztergomot a Lala Mehmed vezette oszmán főserg augusztus 28-án ismételten ostrom alá vette.⁷⁰³

Három nappal Ferreri levelét követően, szeptember 8-án Tillyt az uralkodó egy újabb, magasabb poszt betöltésével bízta meg, kinevezte magyarországi hadai *Obrist-Feldmarschall*jává, az *obrist-zeugmeisteri* tisztséget pedig Hans Preiner zu Stübingre ruházta.⁷⁰⁴ Az *obrist-feldmarschalli* posztot egy idő óta Russworm elbocsátását és letartóztatását követően nem töltötték be, ám most égetően szükség volt erre, hiszen Basta – ahogy Serra az augusztus 13-i levelében fogalmazott – túl öreg és beteges volt már,⁷⁰⁵ ezért kellett mellé egy fiatal, tetterős katonai vezető.

Tilly az új megbízatás végrehajtásához nagy elánnal kezdett hozzá. Serra október 1-én Borgheséhez küldött leveléből kiderül, hogy a frissen kinevezett *Obrist-Feldmarschall* akkor érkezett meg Bécsbe. A nuncius arról is beszámolt, hogy abban az esetben tervezte Tilly a továbbutazást a magyarországi hadszíntérre, amennyiben a katonák kifizetésére lesz pénz.⁷⁰⁶ Ez a probléma is megoldódni látszott, hiszen október 4-én Mátyás főherceg azt írta Albert főhercegnek, hogy Geizkoflernek sikerült 200 000 forintnyi hitelt szereznie.⁷⁰⁷ A rendelkezésre álló erő így sem volt elegendő ahhoz, hogy a stratégiai fontosságú Érsekújvár vagy Esztergom ostromát megakadályozza. Ezért a császári-királyi hadvezetés a Szombathelynél szeptember 26-án a Ridolfi katonaságára vereséget mérő, majd Stájerországban egészen Feldbachig portyázó Némethy Gergely hajdú–török–tatár hada ellen küldte támadásba csapatai egy részét. Nagy László kutatása alapján úgy feltételeztük, hogy ezt a hadat október második felében a Tilly vezette csapatok szorították ki a határ menti stájer vidékről.⁷⁰⁸ Ez azonban téves feltevés. Valójában nem ő, hanem Preiner kapott arra megbízást, hogy az Ebenfurthnál gyülekező Althan gyalogregimenttel, Adam Wenzel tescheni herceg lovasaival, valamint a sziléziai rendek által kiállított lovassággal és gyalogsággal (mintegy 6000 emberrel)⁷⁰⁹ a Sigmund Friedrich von Trautmannsdorf vezette vend végvidéki

⁷⁰³ Die Prager Nuntiatur 1913. 517.; TÓTH 2000. 435.

⁷⁰⁴ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 September No. 106.

⁷⁰⁵ Die Prager Nuntiatur 1913. 461.

⁷⁰⁶ Die Prager Nuntiatur 1913. 517.

⁷⁰⁷ HATVANI 1859. 190.

⁷⁰⁸ NAGY 1961. 297.; DOMINKOVITS 2006. 15.

⁷⁰⁹ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 Oktober No. 47.

és stájer katonasággal együtt támadják meg Némethy portyázóit.⁷¹⁰ Az Udvari Haditanács október 27-én arra utasította Bastát, hogy Preiner segítségére két ezer lovast küldessen Tillyvel.⁷¹¹ Serra Borgheséhez két nappal később, azaz október 29-én kiderül, hogy az *Obrist-Zeugmeister*t tényleg elküldték Ferdinánd főherceg támogatására, hogy az örökös tartományok és Stájerország határvidékét védelmezze. Az egyébként is elégtelen erők megosztásán Basta úgy felháborodott, hogy a győrszigeti táborban hátrahagyva Tillyt, Bécsbe távozott.⁷¹² November 4-én már onnan keltezte az Udvari Haditanácshoz küldött jelentését.⁷¹³ Preiner igen lassan ért a Kanizsával szembeni végvidék védelmére, hiszen október 25-én és 29-én is újra felszólították, hagyja el Érsekújvárt és vegye át a parancsnokságot.⁷¹⁴

Mindezen idő alatt Tilly sem maradt tétlen. Az Udvari Haditanács október 30-án arra utasította, hogy a Rábán hajózó élelmiszerszállító hajókat kísérje a Dunáig.⁷¹⁵ Ráadásul – Bastához hasonlóan – ő maga sem támogatta az erők megosztását. Már október 28-án hírt adott arról Bécsbe, hogy az oszmán had Veszprémet, Palotát⁷¹⁶ és ha az idő engedi, akkor Pápát is megostromolni szándékozik. Ezért azt javasolta, hogy a rendelkezésre álló mezei gyalogságot és lovasságot Magyaróvárnál vonják össze. Így elképzelése szerint az említett erősségeknek is nagy segítséget lehetne adni.⁷¹⁷ A fennmaradt levelezés tanúsága szerint javaslata még a haditanácsosok egy igen fontos döntését követően futhatott be Bécsbe. Néhány nappal később, november 2-án arra kapott parancsot a haditanácsosoktól, hogy mivel Bocskai Pozsonyt akarja megostromolni, ezért ő teljes gyalogságával meneteljen oda, míg lovasságát hagyja Magyaróvár környékén.⁷¹⁸ Az Udvari Haditanács november 5-én jelezte felé, hogy tervzetét megkapta és amennyire lehetséges, támogatná is a meglévő erők koncentrációját. A haditanácsosok részletesen leírták Tilly tervét. Eszerint Győrnél a hajóhídon átkel katonáival a Szigetközbe, majd Halasnál egy újabb hidat verve Magyaróvárnál táborozik le. Közben mind a Bécs védelme szempontjából stratégiai fontosságú várost, mind pedig Komáromot megerősíti. Az így elfoglalt állásból, a málna hátrahagyásával könnyedén elháríthatja Pápa ostromát, az oszmán had ausztriai betörését,

⁷¹⁰ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 65.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 75.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 76.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 104.

⁷¹¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 494r. No. 108.; VERESS 1913. 739.

⁷¹² Die Prager Nuntiatur 1913. 548.

⁷¹³ VERESS 1913. 739-740.

⁷¹⁴ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 104.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 109.

⁷¹⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 494r. No. 112.

⁷¹⁶ Az oszmán had még november folyamán elfoglalta. HATVANI 1859. 195.

⁷¹⁷ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 November No. 2.

⁷¹⁸ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 November No. 3.

vagy más süszkshelyzetet.⁷¹⁹ A haditanácsosok oly mértékben revideálták eredeti tervüket, hogy egyrészt az Althan regimentet, másrészt november 10-én Preinert is Magyaróvárhoz rendelték.⁷²⁰

Két nappal később, november 12-én már arra emlékeztették Tillyt, hogy tartsa meg mind az oszmánokkal, mind Bocskai hajdúival szemben a békét.⁷²¹ Ez igen törekenynek bizonyult. Az *Obrist-Feldmarschall* november 17-én azt a parancsot kapta, mivel Némethy Gergely és hajdúi nem tartják be a megállapodást a kanizsai végeken, így ellenük erővel lépjen fel.⁷²² Érdemes megjegyezni, hogy Ferdinánd főherceg november 18-án kérte az *Obrist-Zeugmeister* figyelmeztetését, hogy táborával újra induljon el Sopronból Fürstenfeldbe.⁷²³

Tilly a november 17-i és a 18-i parancsoknak engedelmeskedve azt tervezte, hogy november 20-án elindul Óvárról lovasságával és az Althan regiment öt zászlónyi gyalogosával. Utóbbiakból Mátyás főherceg parancsa értelmében kettőt Sopronban, egyet pedig Kőszegen hagyott volna. A megmaradt két zászlót és három kiskaliberű ágyút magánál tartotta volna. Az Althan regiment másik öt zászlóját is szétesztani tervezte, méghozzá úgy, hogy kettőt Komáromba, egyet Magyaróvárra és szintén kettőt Pozsonyba küld. A Mörsburg gyalogság három zászlóját és a Komáromból leváltott kettőt pedig Győr védelmére rendelte volna.⁷²⁴

Tilly november 25-én érkezett meg Kőszegre, ahol a portyázó tatárok, törökök és hajdúk hadának málhájára támadtak. Bár visszaverték első támadásukat, mégsem menekültek el azonnal. A portyázók a kolostor és a kőszegi gabonaföldek között a Szombathelyre és a hegyekbe vezető út mellett újra mutatkoztak. Ekkor Tilly lendült támadásba, amely elől az ellenség kitért, mivel csak a málya és így a várható zsákmány érdekeltte őket, és a táborra vetették magukat. A küzdelemben végül a császári-királyi csapatok győzedelmeskedtek. Egy zászlót zsákmányoltak és ejtettek néhány foglyot is, akiket ki is hallgattak. Vallomásuk szerint Némethy mintegy 10 000 fő fölött rendelkezett.⁷²⁵

Ezt az adatot maga Tilly is túlzónak ítélte, és december 3-án seregével újra megütközött a Rábahídvégnél rátámadó tatár–török–hajdú csapatokkal. Mátyás főherceg a mainzi választófejedelemnek erről a következőképpen számolt be: „az ellenség, és pedig 300 tatár,

⁷¹⁹ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 November No. 20.; HATVANI 1859. 192.

⁷²⁰ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 November No. 20.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 497v. No. 32.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 497v. No. 34.

⁷²¹ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 November No. 41.

⁷²² ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 November No. 51.

⁷²³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/1. Fol.: 31r. No. 29.

⁷²⁴ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 November No. 33.; HATVANI 1859. 196-197.

⁷²⁵ HATVANI 1859. 197.

100 török és 200 felkelő Hídvég melletti táborunkat – Szombathely és Körmend között – megtámadta, és a rácokkal hosszasan harcolt,⁷²⁶ míg nem Tilly a vallonokkal és egyéb népekkel a segítségére jött. Az ellenség Isten segítségével egész a Rábáig visszaűzetett, s közülük 200 levágatott, többen pedig a vízbe fulladtak vagy elfogattak.”⁷²⁷

Ezzel a dunántúli hadiesemények le is zárultak. Tilly feladatai ezzel még nem értek véget. December 8-án tizenöt mázsa lőport kért Körmendre és Szombathelyre.⁷²⁸ A következő év elején, 1606. január 3-án a még mindig a csapatoknál tartózkodó *Obrist-Feldmarschallt* arra utasította az Udvari Haditanács, hogy a kőszegieket intse, hűségesen fogadják be az oda rendelt német őrséget.⁷²⁹ Ferreri Borghesének február 6-án azt jelentette, hogy Tilly a következő napon érkezik meg Prágába.⁷³⁰ A harmincéves háborúban a Katolikus Liga híres-hírhedt parancsnokának a magyarországi tevékenysége lezárult. Úgy vélem, hogy nem túlzok, ha azt állítom, hogy Tilly az Oszmán Birodalom elleni harcban megmutatta rátermettségét és katonai tudását.

⁷²⁶ Erdélyi rácokról van szó, akik a magyar király zsoldjában álltak. Eredetileg Szombathelyen akarták átteleltetni őket. ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 November No. 33.

⁷²⁷ GÖMÖRY 1893b. 717-718.; NAGY 1961. 299.

⁷²⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. Fol.: 646r.

⁷²⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 385r. No. 2.

⁷³⁰ Die Prager Nuntiatur 1913. 659.

Az Arzenál és a hajóhad élén

Ha bécsi és prágai hadvezetés igyekezett kihasználni a Kárpát-medence sűrű vízhálózatában rejlő lehetőségeket a tizenöt éves háború időszakában egy-egy hadjárat alkalmával. Az ehhez szükséges vízi haderő a 16. században még két külön egységbe szervezve állt az Udvari Haditanács rendelkezésére. Egyik elemét az úgynevezett királyi naszádosok alkották. Első egységeiket Luxemburgi Zsigmond és Mátyás király szervezte meg az éppen akkor kiépülő déli végvidék védelmére az Oszmán Birodalom előrenyomulásával a Magyar Királyság területére menekült rácokból. Saját vajdáik parancsnoksága alá tartoztak, szolgálatukért pedig zsoldot és földet is kaptak. Könnyű, egy vagy két kis forgatható tarackkal felszerelt naszádjaik vagy sajkáik hasonló feladatokat tudtak ellátni vízen, mint a magyar lovasok és a gyalogosok a szárazföldön.⁷³¹ Az Udvari Haditanács rendelkezésére álló másik folyami had az úgynevezett *Armada* vagy flottilla volt, amely ágyúkkal és löfegyverekkel felfegyverzett folyami gályákból,⁷³² fregattokból, naszádokból vagy sajkákból⁷³³ állt, amelyek békeidőben a bécsi Arzenálban álltak.⁷³⁴ A két külön szervezetnek azonban ugyanaz volt a feladata: a szárazföldi csapatok támogatása, a hadianyagot, katonákat vagy élelmiszert szállító hajók védelme, valamint a hadihidak biztosítása. Ez tehát azt jelentette, hogy a hadjáratok, ostromok és csaták vezetésében való tapasztalattal, jártassággal és tudással felvértezett hadfiak mellett szükség volt olyanok munkájára is, akik egy-egy részterület irányításával járulhattak hozzá a keresztény fegyverek sikeréhez. Az egyik ilyen személy Gilbert de Santhilier volt, aki a tizenöt éves háború második felében az Arzenált és az *Armadát* is irányította.

Előbbi tisztségre a *Bestallungját* 1601. július 22-i dátummal állította ki az Udvari Haditanács,⁷³⁵ majd augusztus 28-án megkapta a feladatait felsoroló instrukciót is.⁷³⁶ Eszerint a parancsnoksága alá tartozó Arzenál legfőbb feladata az volt, hogy hajókat és a hajózáshoz szükséges eszközöket építsen, illetve gyártson. Ehhez a megfelelő szakembereket neki kellett

⁷³¹ SZENTKLÁRAY 1885. 303-362.; SCHMEDES 1914. 40-41.; CSONKARÉTI 1980. 27-42.; KECSKÉS 1984. 48-57.; RÓKAY 1991. 53.; PÁLFFY 1996. 168., 199.; PÁLFFY 1997b. 284-285.

⁷³² Keskeny evezőshajó egy vagy két árboccal, valamint 16 vagy 22 evezőpaddal. Minden egyes evezőnél egy vagy két evezős ült. A gálya oldalán 12-20 falkonettet állítottak fel. Emellett 40 puska és szakállas puska is lehetett a fedélzetén. SCHMEDES 1914. 20.

⁷³³ Kis, egy löveggel felszerelt folyami hadihajók. A korban a naszádot és sajkát egymás szinonimájaként használták. ÖStA KA AFA 1596/12/ad6d.; SCHMEDES 1914. 40.

⁷³⁴ SCHMEDES 1914. 17-39.

⁷³⁵ SCHMEDES 1914. 28.

⁷³⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 304r. No. 155.

felfogadni, illetve a szükséges nyersanyagokat beszerezni.⁷³⁷ Szerteágazó feladata ellátásához már 1601. július 10-én hozzáfogott, hiszen ekkor jelentést tett az Esztergomba kért sajkás evezők ügyében.⁷³⁸ Ez már előrevetíti, milyen feladatok hárultak Santhilier-re tisztsége ellátásánál.⁷³⁹ Az első és legfontosabb: a hajóépítéshez szükséges nyersanyagok beszerzése. 1602. július 29-én azzal a kéréssel fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy a schönkircheni erdőben kivágott fa Arzenálba történő eljuttatása végett tegye meg a megfelelő lépéseket.⁷⁴⁰ Egy esztendővel később, 1603. július 29-én újra egy hasonló ügyben fordult a haditanácsosokhoz. Ekkor a gályáknak való fa Dunán történő szállításáért kért tőlük rendelkezést.⁷⁴¹ A beszerzett szükséges nyersanyagot fel is dolgozták az Arzenálban. Santhilier 1603. szeptember 14-én a megrendelt naszádos evezők, míg 1605. március 19-én pedig a gályákhoz szükséges vas horgonyok elkészítését jelentette.⁷⁴² Más, a hadellátással kapcsolatos feladatot is végre kellett hajtania a bécsi Arzenál *Hauptmann*jaként. Az Udvari Haditanácsot 1605. június 30-án arról tájékoztatta, hogy felállította az Arzenál területén a kívánt gabonátárolót.⁷⁴³

Emellett jelentést kellett tennie az Arzenál állapotáról is. Az Udvari Haditanács 1605. július 7-én arra utasította, hogy az alárendelt összes tisztségviselőről készítsen egy jegyzéket.⁷⁴⁴ Ugyanezen év decemberében egy listát kellett összeállítania arról, mennyibe kerülne a fregattok és sajkák fenntartása.⁷⁴⁵

A nagy szaktudást és szervezőkészséget igénylő poszt mellé 1602-ben egy újabb fontos tisztségre nevezték ki, kapitányként⁷⁴⁶ az *Armada* élére. Kinevezését augusztus 9-i dátummal állította ki az Udvari Haditanács. Döntésüket azzal indokolták, hogy rátermettsége, ügyessége és tapasztalatai miatt esett rá a választás, hogy az Oszmán Birodalom elleni háborúban a dunai flottillát irányítsa. Santhiliernek engedelmeskednie kellett az *Obrist-Feldgeneral* helyettesének, az *Obrist-Feldmarschall*nak és a haditanácsosok parancsainak is. Ezek teljesítésére éjjel-nappal, szükség esetén az egész *Armada* kihajózásával készen kellett állnia. Az iratban meghatározták stábját és fizetésüket is, valamint felszólították, hogy a két gályára,

⁷³⁷ SCHMEDES 1914. 28-30.

⁷³⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 341r. No. 34.

⁷³⁹ Az Arzenál személyzetével kapcsolatos ügyeit egy következőben kívánom tárgyalni.

⁷⁴⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 450r.

⁷⁴¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 210. Fol.: 439r. No. 198.

⁷⁴² ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 210. Fol.: 440r.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/1. Fol.: 413r.

⁷⁴³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/1. Fol.: 414r.

⁷⁴⁴ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 214. Fol.: 326r. No. 49.

⁷⁴⁵ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 214. Fol.: 330r. No. 19.

⁷⁴⁶ A tizenöt éves háború idején az Udvari Haditanács egyedül Philipp Riedesel von Camberget bízta meg *General* titulussal az *Armada* irányításával. ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 466/1593.

egy romboló fregattra, valamint negyven naszádra és egyéb felfegyverzett hajóra a szükséges tisztségviselők és hajósok felfogadásáról gondoskodjon.⁷⁴⁷

Santhilier nagy lendülettel fogott bele új megbízatása teljesítésébe. Már augusztus 13-án átadott egy jegyzéket arról, mennyibe kerülne a matrózok, puskamesterek, gályán szolgálók és naszádosok egy havi zsoldja.⁷⁴⁸ Ugyanezen a napon kérte, hogy az újonnan harcba vetett húsz sajkára az Udvari Haditanács utaltasson ki zászlót és dobot, valamint toboroztasson húsz dobost is.⁷⁴⁹ Kilenc nappal később, augusztus 22-én hajósokat kért az *Armadához*. Az Udvari Haditanács úgy határozott, hogy Leopold Wagner, a *Schiffmeister* helyettese küldjön hozzá két vagy három olyan személyt, aki tapasztalt a Bécs és Esztergom közötti Duna szakaszon való hajózásban.⁷⁵⁰

A húsz sajkán sem szolgált elegendő ember, így Santhilier szeptember 9-én azt kérte, hogy hadd toborozhasson Komárom és Esztergom vidékén. Az Udvari Haditanács átutalta az ügyet az Udvari Kamarához kérve tanácsosait, hogy 500 tallérral támogassák ezt.⁷⁵¹

A lotaringiai nemes hamarosan a folyami erőket vezetve is bizonyíthatta rátermettségét. A keresztény hadvezetés ugyanis 1602-ben (újra) kísérletet tett Buda elfoglalására. Ekkor a sereg vezetésével az uralkodó *Obrist-Feldmarschall*ként, Russwormot bízta meg, aki nem csupán a szárazföld, hanem a víz felől is ostromolni akarta a várat. Meg kell jegyezni, hogy ez nem az első alkalom a tizenöt éves háború történetében. Esztergom víz felőli ostromának voltak előzményei. Az 1594. évi ostrománál is jelentős nagyságú vízi erőt vontak össze. Istvánffy erről a hajóhadról a következőket jegyezte fel munkájában: „Tizenhárom nává [gálya – B. Z.] is valának, melyek régen Ferdinánd császártól építettek vala, s mostan az bécsi hajótartóból az Dunán hozattatván, melyekben nyolczszáz vagy ezer muskatérosok számoltatnak vala. S ezken kívül 25 azon formájú hajók, de kevésse kicsinyebbek, melyeket az mieink naszádoknak vagy sajkáknak hínak, melyekben mindenikben 33 magyarok, vitézlő nép s evező legények is valának, s azoknak az orrába rövid réz öntetett pattantyúk valának, s az első fenekekbe egy-egy tyúkmonnyi öregni vasgolyóbisok bizonyos mértéknyi puskapor terhével tartatnak vala.”⁷⁵² Ezt a jelentős vízierőt azonban nem tudták kihasználni, ugyanis nem akarták kockáztatni a hajók épségét a várból, valamint a bal parti Párkányból leadott

⁷⁴⁷ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 724/1602.; ÖStA KA AFA 1602/9/ad3.; ÖStA KA AFA 1602/9/4.

⁷⁴⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 451r.

⁷⁴⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 451r.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 451r.

⁷⁵⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 451v.

⁷⁵¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 454v.

⁷⁵² ISTVÁNYFY 2009. 153. Lásd még: SZENTKLÁRAY 1885. 181-182.; CSONKARÉTI 1980. 67.

ágyúlövésektől. Míg a keresztény hajóhad szinte tétlenül szemlélte az eseményeket, addig a törökök vízi úton Budáról többször is sikeresen látták el az ostromlottakat, sőt betegeiket és sebesültjeiket is elszállították.⁷⁵³ Philipp Riedesel von Camberg ekkor ugyan megmentette hajóit a pusztulástól, ám mint kiderült, csak átmenetileg. 1594 szeptemberében, miután a Szigetközben álló keresztény sereg megfutott, a hajósok nélkül maradt gályák, naszádok és dereglyék a győztes oszmán had kezére jutottak. Riedeselnak csak néhány hadihajóval sikerült Mosonra, majd onnan Pozsonyba visszahúzódnia.⁷⁵⁴ Az *Armada*t tehát az Arzenálban újjá kellett építeni.

A sikertelenség a prágai udvart arra sarkallta, hogy a hadakozásban jártas Karl von Mansfeldet fogadja szolgálatába. Mansfeld tapasztalt volt az erösségeknek nem csak a szárazföld, hanem a víz felőli ostromlásában is. Így 1585-ben Antwerpen ostrománál 32 jól felszerelt hajóval, kihasználva, hogy a Schelde gátjait áttörték és így jelentős terület került víz alá, a várost védő St. Pierre védművéig nyomult előre és elragadta az ostromlottak kilenc hajóját.⁷⁵⁵ A vízi hadakozásban jártas katona igyekezett kihasználni a Duna adta lehetőségeket az ostrom során.⁷⁵⁶ A Víziváros elleni július 18-i roham során egy, kis tornyokkal megerősített hajót is a támadók megsegítésére küldött, ám ez sem hozta meg a kívánt sikert. Az ostromlók sikeresen védekeztek, a gályára rendelt lövészek pedig elhagyták a számukra kijelölt helyet. Az üresen maradt hajót végül az őrség sajkákra ültetett tagjai felgyújtották.⁷⁵⁷ Az is bizonyos, hogy Mansfeld németalföldi matrózokat kívánt felfogadni, nyilván azért, hogy a továbbiakban megfelelő hajósokat alkalmazhasson a hasonló vízi és szárazföldi kombinált támadások esetére. Az Udvari Haditanács protokollumaiból kiderül, hogy volt is a kormány szerv és a *Obrist-Feldgeneral* helyettes között levélváltás ez ügyben, ám ennek eredménye ismeretlen.⁷⁵⁸

Istvánffy szerint az *Armada* ismét részt vett az ostromban, sőt a Víziváros elleni 1595. augusztus 14-i rohamban derekasan kivették a részüket katonái és matrózai: „Ráérkezék német lovas renden való Ridesel [sic!], a vízierő kapitánya, s annak népe és hajóstársai, noha

⁷⁵³ SZENTKLÁRAY 1885. 181-183.; ISTVÁNFFY 2009. 154-158.

⁷⁵⁴ SZENTKLÁRAY 1885. 184.; SCHMEDES 1914. 33.; ISTVÁNFFY 2009. 178.

⁷⁵⁵ SEIDEL 1998. 340-341.

⁷⁵⁶ Először Győr ostromát tervezte Mansfeld, ezért parancsot küldött az alsó-ausztriai Kremsbe, hogy 80 000 rőzseköteget készítsenek és szállítsanak a sereg után. Szándéka szerint ezekkel a Kis-Dunát rekesztette és terelte volna el, hogy a győri oszmán őrség vízi úton ne kaphasson utánpótlást. SEIDEL 1998. 346.; ORTELIUS 2002. 79v-80r.

⁷⁵⁷ SZENTKLÁRAY 1885. 188.; GÖMÖRY 1891. 470.; BÁNLAKY 1940. 153.; CSORBA 1978. 148.; ORTELIUS 2002. 85r.; ISTVÁNFFY 2009. 201.; TÓTH 2010. 26.

⁷⁵⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 196r. No. 109.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 194. Fol.: 357v. No. 143.

az várból golyóbisokkal keményen löttetnének, az hajókból kiszállván, a mieink segítségére odafutamnak, és az hiában ellenek tusakodó ellenség mind egy lábíg levágattatik.”⁷⁵⁹

Három esztendővel később (1598-ban) a „Mansfeld oskolájából való”⁷⁶⁰ Schwarzenberg *Obrist-Feldmarschall*ként Buda ostromára vezette a főként a legutóbbi birodalmi gyűlésen megszavazott „töröksegélyre” felvett hitelekből felállított keresztény gyalogregimenteket és lovasokat. A szárazföldi csapatokat a hajóhad kísérte és már a felvonulás alkalmával összecsaptak a törökökkel. Istvánffy erről a következőképpen számolt be: „Két sajkát is, melyet a vízen fel őrállani bocsátattott vala, mind az mi vízierőnek hajós társai, gyors evezéssel utánok menvén, s mind az gyalogok kétfelől az partra előfutván, falkonyokkal és puska golyóbisokkal veszedelemmel oda, ahonnét jöttek vala, visszaúzóék.”⁷⁶¹

1598. október 9-én a Buda és Pest közötti összeköttetés megszüntetése érdekében az ostromlók egy romboló hajót úsztattak le a Dunán a hajóhidak átszakítására, amely meg is rongálta a szerkezetet. Három nappal később két királyi naszád az éjszaka leple alatt rajtaütött néhány török sajkán, amelyek legénysége azt kapta feladatul, hogy a leszakadt hajóhídelemeket összeszedjék és újra összeállítsák. A támadásban a magyar katonák az ostromlottak közül hatot elfogtak, míg a többit levágták. A hajóhidakat végül maguk az ostromlottak bontották szét és el is vontatták. Október 13-án éjjel a királyi naszádosok újabb rajtaütést hajtottak végre. Ennek során 25 török sajkát felgyújtottak, kettőt pedig zsákmányul ejtettek. A hajók legénységének nagy részét pedig lemészárolták.⁷⁶²

Ezért Santhilier vezetésével az Armada is csatlakozott a keresztény főserereghez. A lotaringiai nemes szeptember 26-án indult útnak Bécsből két gályával, egy romboló fregatt-tal és tíz tarackkal felfegyverzett sajkával. A hajóhadhoz Győrben és Komáromban további tíz sajka, valamint az Eörsy Péter vezette királyi naszádosok is csatlakoztak.⁷⁶³ Az ostrom legelején, október 3-án a keresztény katonák hajókról és a szárazföld felől is megtámadták a Vízivárost, a két gálya pedig összesen harminc ágyújával támogatta Karl Ludwig Graf zu Sulz és Tilly 300 vallonjának és a hozzájuk csatlakozott önkéntesek rohamát. A sikert követően a Budát Pesttel összekötő hajóhidat semmisítették meg a romboló fregatt segítségével, amelyet kilenc sajka vontatott. Istvánffy ezt így örökítette meg művében: „az hajócska is, a Lotharingus mesterségével mely csináltatott, az vízen hadakozóktól és a víz alá folyástól és szelektől

⁷⁵⁹ ISTVÁNYFY 2009. 208. Lásd még: SZENTKLÁRAY 1885. 189.; CSONKARÉTI 1980. 69.

⁷⁶⁰ ISTVÁNYFY 2009. 195., 379.

⁷⁶¹ ISTVÁNYFY 2009. 313. Lásd még: SZENTKLÁRAY 1885. 194.; SUGÁR 1979. 135.

⁷⁶² HATVANI 1859. 97-99.; SZENTKLÁRAY 1885. 194.; SUGÁR 1979. 136., 139.

⁷⁶³ ORTELIUS 1665. 321.

segítettvén, az hídhoz vitették, és az szerencsés sebességgel középben általszakajta úgy, hogy az, elhánytván az ellenségtől, elvételtnek láttak vala lenni egyik városból a másikká való menetel.”⁷⁶⁴ Október 5-én pedig szintén a keresztény csapatok egy szárazföldi és vízi kombinált támadással elfoglalták Pestet. Így immáron a Duna mindkét oldaláról, a közben szintén megszállt Gellért-hegyről, valamint a folyamról is lövethette Russworm a budai vár falait. Október 16-án Adolf von Althan regimentjének gyalogosai hajókról intéztek támadást az itt emelkedő vízi rondella ellen, amely az erősség alatti kikötőt fedezte. Ahogyan Ibrahim Pecsevi fogalmazott történeti munkájában: „Ha ez nincsen, a sajkáknak megállóhelye sem lett volna, s a Pest alatti hadseregtől [az oszmán felmentő had – B. Z.] Budára és Budáról a hadsereghez senki sem mehetett volna, szegény pestiek sem szabadulhattak volna meg, és Buda is biztosan elvész.”⁷⁶⁵ Az akció azonban nem járt sikerrel, csak négy sajka került a keresztények kezére,⁷⁶⁶ és maga az ostrom is sikertelenül végződött.⁷⁶⁷

A hajóhad is visszavonult. Santhilier november 7-i dátummal kérte az Udvari Haditanácsot, hogy a Bécsbe érkezett sajkákat a pozsonyi Arzenálba irányítsák át.⁷⁶⁸ Döntésének oka sajnos, ismeretlen.

Hasonlóan a mezei csapatokhoz a hajókon szolgálókat, illetve egy részüket a hadjárati év végén elbocsátották a szolgálatból. Santhilier december 21-én kérte hajósainak leszerelését.⁷⁶⁹

Bár az Udvari Haditanács 1603. március 29-én a mezei szolgálatért járó zsold kifizetésére utasította az Udvari Kamarát,⁷⁷⁰ ám arra vonatkozóan, hogy ebben az évben Santhilier részt vett-e hadműveletekben, nincs adatunk. Kisebb vállalkozásokhoz kirendelték a bécsi Arzenálban álló hajókat. Az Udvari Haditanács 1605. július 6-án arra utasította Santhiliert,

⁷⁶⁴ ISTVÁNFFY 2009. 397.

⁷⁶⁵ PECSEVI 1916. 169.

⁷⁶⁶ ÖStA KA AFA 1602/13/1.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 142. Fol.: 3r-9r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 142. Fol.: 15r.; SZENTKLÁRAY 1885. 200-204.; VERESS 1910. 57-58., 60.; SUGÁR 1979. 146-152.; CSONKARÉTI 1980. 69.; TÓTH 2000. 353.; ISTVÁNFFY 2009. 397.

⁷⁶⁷ A keresztény hadvezetés olyan várak ostroma esetén is szívesen alkalmazta a víz felőli támadás taktikáját, amelyeket sem az *Armada*, sem pedig a királyi naszádosok egységei nem tudtak megközelíteni. 1596-ban Johann Albrecht von Sprinzenstein, aki két esztendővel korábban Riedesel helyetteseként szolgált a flottillánál, Hatvan ostrománál „három hajókat faraga a táborba, temérdek deszkázatokkal s még azt bialbőrökkel felül bevonva, melyek a Zagyvába, s az vár árkaiba kerekeken csúsztatva, vagy kis pajzsokon betolyatnának, s azokból az ellenség az fokról távol távoztatnék.” A szeptember 3-i végső rohamot tehát a keresztény csapatok három szárazföldi és egy vízi irányból kezdhették meg. SZENTKLÁRAY 1885. 192.; CSONKARÉTI 1980. 71.; ISTVÁNFFY 2009. 251.

⁷⁶⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 457r.

⁷⁶⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 208. Fol.: 458r.

⁷⁷⁰ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 210. Fol.: 62r. No. 65.

hogy hat felfegyverzett sajkát küldjön ki Sigmund Attenshamer építési- és híd fizetőmesternek (*Bau- und Brückzahlmeister*).⁷⁷¹

Mindezek alapján elmondható, hogy a lotaringiai származású nemes, bár Mátyás főherceg támogatásával kerülhetett a bécsi Arzenál és az *Armada* élére, mindkét megbízatását sikeresen ellátta. Helyét megállta mind a harcmezőn, mind pedig a rábízott intézmény élén.

⁷⁷¹ ÖStA KA HKR Pr. Reg. B. 214. Fol.: 326r. No. 45.

Személyes példamutatás

A kor hadvezérei, illetve főbb katonai vezetői nem az I. világháborúból ismert afféle „kastélytábornokok” voltak, akik a harctól biztonságos távolságban egy terepasztalon zászlókat tologattak és telefonon vagy távirón adták ki utasításaikat. Számukra a személyes példamutatás nagy fontossággal bírt.⁷⁷² A továbbiakban tehát a fennmaradt források segítségével azt mutatom be, a kiválasztott személyek hogyan vették ki részüket a közelharcban csaták, ütközetek vagy ostromok idején.

Adolf von Schwarzenberg

Gabelmann hadinaplójában megörökítette, hogy a felfogadott vallon gyalogság már Esztergom ostromának kezdetén Mansfeld rendelkezésére állt.⁷⁷³ Schwarzenberg lovasaira azonban még egy hónapot kellett várni. Állítólag július 15-én Bécsben maga Mátyás főherceg mustrálta meg őket,⁷⁷⁴ majd július 31-én érkeztek meg Esztergom alá, amiről Istvánffy a következőket jegyezte le: „alkalmatosan kétezer belgiomi lovasok, kiket immár régen nagy kívánsággal vár vala, az táborba jövének, kiknek érkezésével megvidámíttatván, hogy lassúbb járással újabb-újabb lovakot s erőt hoztanak volna, kétségtelen reménségét nagy jeles győzedelemnek elméjében fogadá, és mind öregb s apróbb, a táborba lévő lövészerszámokat és puskákat, örömmek jelenségéért, nagy zengéssel s ropogással kilőttete.”⁷⁷⁵ Érkezésüknek tehát nagyon örültek a táborban, mivel ekkor már Szinánpasazáda Mehmed magyarországi szerdár serege az ostromlók közelében táborozott és minden eszközzel igyekezett megsegíteni a várórséget. Ha hihetünk Istvánffynak, akkor már az augusztus 2-i összecsapásban is részt vettek. Ekkor ugyanis „az ellenség nagy, erős lovassereget lövő janicsárokkal elegy, a mieink tábora felé kibocsátának, mely a tábort is megnézné, s harcot indítana, mindazonáltal az egész viadalnak szerencsáját eltávoztatná.”⁷⁷⁶ Mansfeld ekkor Pálffy vezetésével magyar és német

⁷⁷² KEEGAN 2011. 683-702.; KERTÉSZ 2011. 114.

⁷⁷³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 127. Fol. 152r.

⁷⁷⁴ Manßfeldische Historia 1595. 10.

⁷⁷⁵ ISTVÁNFFY 2009. 203. Lásd még: Mansfeldische Historia 1595. 15r.; ORTELIUS 2002. 86r.

⁷⁷⁶ ISTVÁNFFY 2009. 203.

(frank kerületi és rajnai) lovasságot küldött ellenük, amely egészen az oszmánok táboráig nyomult előre. „Ottan-ottan más-más seregek az megfutamtattaknak segítségül küldetnek, s a törökök futamása megállatik, kétséges és véres viadal lészen, és majd napenyészetig vontatik. Úgyannyira, hogy az mifélékink, jóllehet szörnyűképpen és sokáig víttanak volna, mindazonáltal utoljára az ellenség száma növekedvén, s egynéhány elveszvéen társokban, hátat adni kényszerítettének, s a tábor felé futnának, hogyha Mansfeldtől mind magyar, s mind belga s vallon segítséget s puskás lovasokat nem vöttek volna. Kiknek idején érkezésével az ellenség táboráig kergettetvén, hasonló kárvétellel visszamené, kit a mieink, midőn szerencse megfordulván, ismét kívánatosban üldöznének, az törökök mezei taraszkokkal, melyeket a közel lévő dombon ravaszul helyezettettek vala, őket megtartóztaták, és hogy az táborra visszamennének, arra kényszeríték.”⁷⁷⁷

Az augusztus 4-i ütközetben még nagyobb szerep hárult Schwarzenbergre és lovasságára. A „beglerbég [ti – Szinánpasazáda Mehmed] s a többi vezérek a tábort megindítják, az tábor oltalmazó bizonyos számú gyalogságot hagyván, s útjokat kétfelé rendelik; úgyhogy az hegynek egyik része felől, mely a Szent György részére néz, s aholott Swarczemburgot Mansfeldtől hagyattatottaknak lenni mondánk.”⁷⁷⁸ A Lala Mehmed anatóliai és Oszmán győri beglerbég jobbszárnyon előrenyomuló csapataival szemben, akiknek az erősítés várba való bejuttatását tűzték ki célul, tehát hat kompánia vallon küresszír és néhány ágyú vette fel a küzdelmet itt.⁷⁷⁹ Mansfeld ezt látva „Swarzenburgnak s a többinek, kik véle valának, illendő emberek által megizeni, hogy az ellenség ballagvást az harcra közelgetne, annakokáért mostan magát vitéz embernek lenni megmutassa, és vagy győzedelmet vennie, vagy meghalnia kelljen, magában eltökélje, harmadik semmi nem volna.”⁷⁸⁰ A mindkét szárnyon kibontakozó lovasharc heveségéről a Manßfeldische Historia névtelen szerzője a következőket jegyezte le: „Ők [az oszmán lovasok] az erős páncélba [öltözött] keresztényekben kevés kárt tudtak tenni, valamennyi kopjájuk széttört, és az összecsapásban mi [hadakozók] annyira összetorlódtunk, hogy lovasságunk puskáikkal az ellenséget csak mellkasba tudta löni, szóval hogy csak kevés tévesztett célt.”⁷⁸¹ A várba bejutni akaró oszmán jobbszárny megsegítésére a védők is kitörtek, és együttes erővel elfoglalták a két Duna melletti sáncot, ám „Swarczemberg is Oberenpruck Henrikkel és Bovillerrel azokat, kik az ellenségben rájuk

⁷⁷⁷ ISTVÁNFFY 2009. 203-204. Ugyanerről lásd még: KJÁTIB CSELEBI 1916. 235.; PECSEVI 1916. 115.; ORTELIUS 2002. 86v.

⁷⁷⁸ ISTVÁNFFY 2009. 204.

⁷⁷⁹ Manßfeldische Historia 1595. 12.

⁷⁸⁰ ISTVÁNFFY 2009. 204-205.

⁷⁸¹ Manßfeldische Historia 1595. 13.

mentek vala, nem különb harccal és vitézséggel nemcsak megtartóztatá, hanem felette nagy viaskodással megveré s megfutamtatá.”⁷⁸² Támadásuk nem járt teljes sikerrel, hiszen Lala Mehmed néhány száz lovasával bejutott a Vízivárosba. Eközben a szerdár vezette oszmán balszárnyat is sikerült elűzni. Pálffy Miklós és Nádasdy Ferenc magyar lovasainak rohamát még a janicsárok feltartóztatták, ám ekkor Mansfeld bevette a vallon és német lovasait és gyalogságát. A tartalék támadása előtt az oszmán lovasság a budai úton menekült, magára hagyva a gyalogságot.⁷⁸³

A felmentő- vagy inkább segélyhadra mért vereség után nem sokkal Mansfeld a táborban kitört – valószínűleg vérhas – járványban megbetegedett, és augusztus 14-én Komáromban meg is halt.⁷⁸⁴ Istvánffy feljegyzése alapján úgy tűnik, hogy a főhadparancsnok-helyettes halála után Schwarzenberg vette át a vallon csapatok feletti parancsnokságot, hasonlóan mint az év elején, amikor a katonákat toborozták. Az augusztus 13-i, Víziváros elleni rohamnál ugyanis az első hullámban támadó Jakob Hannibal von Raitenau, sváb és vallon gyalogregiment megsegítésére érkező erősítéseket „Pálffy és Swarzenberg intésére, hogy vitéz módon emberkednének, végtére az fokokra felmennek, s az ellenség alátaszígtatják, melynek egy része hanyatt-homlok futvást az várba felmenni serénkedik, más része a város piacán egybecsoportozván harcnak készíti magát, de azontól az mieinktől megszagattatik s levágattatik..”⁷⁸⁵

A Víziváros elfoglalása után a várba szorult védők utolsó reménye az Óbudánál gyülekező felmentőhad volt. A császári-királyi hadvezetés azonban hírt kapott a szerdár újabb készülődéséről, így Mátyás főherceg úgy rendelkezett, hogy Karl burgai őrgróf vezetésével magyar, német és a Schwarzenberg vezette, néhány kompániányi vallon lovasságot küld ezek ellen. Az augusztus 26-ról 27-ére virradó éjjel Vörösvár közelében lezajlott rajtaütésben utóbbiaknak ismét jelentős szerep jutott. A Nádasdy vezette lovasokkal szemben a felvert tábori katonaság keményen védekezett, oly annyira, hogy a magyar főúr kénytelen volt segítséget kéretni az őrgróftól. Ő azonban nem sietett a bajba jutottak megsegítésére, nem úgy a vallonok, akik „még Burgavius parancsolatja kívül is a veszedelemben forgó társak megsegítésére nyargalvást mindjárt odamenének, s Nádasdynak s az magyaroknak az

⁷⁸² ISTVÁNNFFY 2009. 205.

⁷⁸³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 133r-134v.; Manßfeldische Historia 1595. 12-14.; Mansfeldische Histori 1595. 16v-18r.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 641r-644v., 648r-654v.; ILLÉSHÁZY 1863. 19.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 235.; PECSEVI 1916. 116-118.; TÓTH 2000. 173-174.; ORTELIUS 2002. 87r-88r.; ISTVÁNNFFY 2009. 204-206.

⁷⁸⁴ Manßfeldische Historia 1595. 16.; Mansfeldische Histori 1595. 20v.; ILLÉSHÁZY 1863. 23.; ORTELIUS 2002. 90v-91r.; ISTVÁNNFFY 2009.207.

⁷⁸⁵ ISTVÁNNFFY 2009. 208.

harcolásra jobb módjával való tehetséget vivének.”⁷⁸⁶ A rajtaütés támadásuknak köszönhetően sikerrel járt; a győztesek nagy zsákmánnyal tértek meg az ostromtáborba, a vár védőinek pedig a felmentéssel kapcsolatos utolsó reményük is szertefoszlott.⁷⁸⁷

Az őrség végül szeptember 2-án megadta magát. Ekkor a keresztény táborba arról érkezett híradás, hogy a környékbeli erősségek oszmán katonái úgy megrettentek, hogy sorra hagyták el és gyújtották fel a rájuk bízott palánkokat, és Budára menekülnek, hogy ott elsáncolják magukat.⁷⁸⁸ A hír hallatán szeptember 3-án Don Giovanni de Medici, Pálffy és Schwarzenberg vezetésével hozzávetőlegesen 10 000 lovas indult meg a város felé, ám 3 mérföldre attól az egyik megbízható felderítő jelentette, hogy az oszmán haderő a közelben van, és szemléhez készülődik. A három parancsnok miután meggyőződött a hír valódiságáról elhatározta, hogy rajtuk ütnek. A terv szerint először Pálffy és Medici támadott 7000 katonával, akiket Schwarzenberg követett a többiekkel. A támadás teljes sikerrel járt: az oszmán katonaság jó része elesett az összecsapásban, és a Fugger családnak az esztergomi táborból szeptember 4-én küldött jelentés még azt is tudni vélte, hogy „600 török [valószínűsíthető inkább rác] a mieink fogságába esett, akik megesküdtek, hogy lehetőségük szerint a török ellen alkalmazhatják őket.”⁷⁸⁹

A budai pasa már a közelgő ostromra készült, és a rajtaütésben részt vett parancsnokok is a város felé indultak, kérve Mátyás főherceget, hogy küldjön utánuk tüzérseget, lőszert és más váríváshoz szükséges felszerelést.⁷⁹⁰ Ám helyette az esztergomi keresztény táborban szeptember 13-án Schwarzenbergnek, mint a vallon csapatok felett parancsnokoló tisztnek a részvételével is megtartott haditanácson arról született döntést, hogy Visegrádot támadják meg.⁷⁹¹ A várat szeptember 21-én, öt napi vívás után el is foglalták.⁷⁹² A Buda elleni támadásra már nem mert vállalkozni a császári-királyi hadvezetés, ami miatt Illésházy úgy vélte, hogy „így az egész nyarat héjában és semmiben múltatták el,”⁷⁹³ ám Nádasdy – saját Rábán túli birtokainak védelme miatt – egy Pápa elleni támadást javasolt, amit Mátyás főherceg el is fogadott. Erre a hadjáratra rendelték Schwarzenberg lovasait is. November 4-i dátummal erről több bejegyzést is találunk az Udvari Haditanács protokollumában. Ezen a

⁷⁸⁶ ISTVÁNFFY 2009. 209.

⁷⁸⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 712r-713v.; HATVANI 1859. 82.; ORTELIUS 2002. 92r.

⁷⁸⁸ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 714r.; THURZÓ 1876. 156.; ORTELIUS 2002. 93r.

⁷⁸⁹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 714r.; HATVANI 1859. 83.; ORTELIUS 2002. 93r.

⁷⁹⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 714r-v.; HATVANI 1859. 83.

⁷⁹¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8968. 739r.

⁷⁹² ILLÉSHÁZY 1863. 23.; THURZÓ 1876. 158.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 242.; BENDA 1983. 657.; TÓTH 2000. 176.; ORTELIUS 2002. 93r.; ISTVÁNFFY 2009. 211-212.

⁷⁹³ ILLÉSHÁZY 1863. 24.

napon parancsot adtak ki Fejérvöy István nyitrai püspök helytartónak, Zrínyi Györgynek, Kalmás Jánosnak és Amadé György kapitánynak, hogy a vallonok számára megfelelő mennyiségű élelmet biztosítsanak.⁷⁹⁴ Schwarzenbergnek megtiltották, hogy lovasaival önhatalmúlag átkeljen a Dunán,⁷⁹⁵ ám a helytartónak meghagyták, hogy kompot is készítsen elő a partváltáshoz.⁷⁹⁶

Négy nappal később Amadé immáron azt az utasítást kapta az Udvari Haditanácstól, hogy a vallonokat vezesse Pozsonyba, hogy ott kelljenek át a Dunán.⁷⁹⁷ Míg a helytartót is kérték, élelmezésüket és átkelésüket segítse.⁷⁹⁸ November 16-án Schwarzenberg kapott parancsot, hogy a Pápa elleni hadjáratra vezesse át katonáit a Dunán.⁷⁹⁹ Végül ebből a hadműveletből nem lett semmi.

Schwarzenberg a következő évben, 1596-ban immáron *Obrist-Feldmarschall*ként újra részt vett a hadjáratban és a közelharcokban is. Mint említettem, Hatvan ostrománál megbetegedett, ám a mezőkeresztesi csatában ismét a harcok sűrűjében volt. Az október 22-én az oszmán főserg előőrseivel kialakult összecsapásban „mindjárt jelen lön Schwarczemburg az ausztriai lovasokkal és Pálffy az magyar, s Király Albert az erdélyi hadakkal. Az ellenség tettetvén azt, hogy megfutamnék, s lassan-lassan hátat adna, az mieinket az janicsárok lesire s az álgúikra, melyeket nem messze helyheztek vala, csalogatni igyekezik vala. De midőn látták volna, hogy az csalárdságot az mieink eszekben vötték, az lövészerszámokkal, melyeket nagy számosan vittenek vala magokkal, az mieinkre fordulván s kilövöldözvén őket, kezdének forgódni. Schwarczemburg is az övéinek nem lön fogatkozására, hanem mindjárt tanácskozáván némely erdélyi s Pálffyhoz való gyalogok erős népével, hat mezei harcra való forgó taraszkokat hamarsággal a mocsárnak, melyre általjárják vala, szegeztete, s az sűrön ellenségre kisütögettete. Azontúl az francóniai s több ausztriai lovasok is előnyargalván, s a felső-magyarországi hadak is, s egynéhány balon seregek, felette nagy kemény viadal kezdetik, az álgúik az ellenség nagy veszedelmével, mely sűrűséggel az járóhelynél megállapodott vala, kétszer kilőttetnék, az puskás gyalogok az helyet az ellenség előtt elfogják, s általmenvén az mocsáron, szellelfutamtatják.”⁸⁰⁰

⁷⁹⁴ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 222v. No. 22., No. 23., No. 25., No. 26.

⁷⁹⁵ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 222v. No. 28.

⁷⁹⁶ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 222v. No. 22.

⁷⁹⁷ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 223v. No. 40.

⁷⁹⁸ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 223v. No. 43., No. 44.

⁷⁹⁹ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 225v. No. 86.

⁸⁰⁰ ISTVÁNFFY 2009. 261-262. Vö.: ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 144r.; KELENIK 2003. 115-116.

Három nappal később, október 25-én Schwarzenberg ismét személyesen is közbeavatkozott. „De Maximilián abból az ellenségnek az mocsár körül való forgolódásából könnyen eszébe vevén, hogy azok csak azon volnának, hogy az tábornok környülfoghatnák, mindjárt Tiffenbachot az áltábor hely mellett hagyván, maga az tábor őrzésére lovas és gyalog segítségeket, melyeket elégségesnek ítél vala, a több hadakat viadalra kivivé, három rendben választván, s hogy Schwarczemberg Tiffenbachot megsegítené, az járóhelyhez küldé, ki mindjárt alkalmatosság adatással az kegyetlen fene ordítással rájok menő, s általköltözni igyekező pogányoknak nékiek menvén, az ellenség hada szeme láttára nagy vérontás- s veszedelemtétellel megvervén, őket messze kergeték. Oly nagy erővel és buzgósággal, hogy négy forgó taraszkokat, melyeket hoztanak vala, és háromezeren közel elveszvén benne, gyalázatosan elfutnának, s társokat, kik az puszta szentegyházat az átjáró helyhez közel elfoglalták vala, elhadni kényszerítették.”⁸⁰¹

A döntő összecsapásra október 26-án került sor. A keresztény had csatarendjének közepén elhelyezett lovasságot Schwarzenberg és Pálffy vezetése alatt a főherceg a mocsáron átkelt oszmán lovasok ellen vetette.⁸⁰² Egy szemtanú frank lovas a támadás megkezdésére és magára a támadásra így emlékezett vissza: „Amint a sereg csatarendben föl volt állítva, mialatt folyton csatároztak, a tábornagy (Schwarzenberg) hozzánk frank lovasokhoz lovagolt, azt mondván: << a csata előkészületei készen vannak és most már a szoroson át nyomuljunk előre >>. Mi frankok azonban arra a csoportra – melyet kezével megmutatott – mely a legsűrűbb, vessük magunkat. Miksa főherceg hadrendjében is úgy van elhatározva, hogy mi tegyük az első harcvezetést és az első támadást; << mi kapjuk meg az elejét, a levesnek a zsírját >>. ... Tehát mi a jobb, a szászok a közép és az erdélyiek a bal oldalon támadtunk. Az ellenséget derekasan megtámadtuk, és nemcsak a mocsáron és a szoroson át, hanem az egész síkságon keresztül a táborba szorítottuk.”⁸⁰³ Schwarzenberg tehát személyesen irányította az első harcvezetést lovasságának sikeres rohamát.⁸⁰⁴ A sikert követően pedig a főherceg megparancsolta neki, hogy átvezesse a sereget a túlpartra.⁸⁰⁵ A harc forgatagában azonban ugyanúgy ahogyan Schwarzenberg a katonák feletti irányítást, mi is elvesztettük az ő nyomát. Még halálhírét is költötték.

⁸⁰¹ ISTVÁNFFY 2009. 263.

⁸⁰² ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 145v.; GÖMÖRY 1892a. 396.; ISTVÁNFFY 2009. 265.

⁸⁰³ GÖMÖRY 1892b. 555.

⁸⁰⁴ ISTVÁNFFY 2009. 265.

⁸⁰⁵ ISTVÁNFFY 2009. 266.

Schwarzenberg a későbbiekben sem vonta ki magát a harc sűrűjéből. Az 1599. augusztus 17-i Pest elleni rajtaütés alkalmával egy falkonett lövedéke fúródott át a bal lábikráján.⁸⁰⁶ Ez azt jelenti, hogy katonáit személyesen, közvetlen közletről kellett, hogy irányítsa. Az *Obrist-Feldmarschall* sebesülését követően a táborban maradt, ám mivel nem tudott járni, így azt kérte az uralkodótól, engedje el a szolgálatból.⁸⁰⁷ Geizkofler augusztus 23-án Mátyás főhercegnek írt levelében arról számolt be, hogy a Schwarzenberggel, Pálffyval és Nádasdy Ferencsel folytatott tárgyalást követően azt javasolná, hogy minél hamarabb a helyére valakit ajánljon II. Rudolfnak. Kérését pedig azzal igyekezett nyomatékossítani, hogy Pálffy el akarja hagyni a keresztény had mezei táborát és Esztergomba vonul, mivel az oszmán sereg állítólag a stratégiai fontosságú erősség megostromlására készül.⁸⁰⁸ Az uralkodó nem egyezett ebbe bele. Schwarzenberg így kénytelen volt egy hordszéket készíttetni magának, amelyben erre kijelölt katonái könnyebben mozgathatták, akár a sáncokba is bevihették.⁸⁰⁹

Végül a halálát is bátorsága és a harc sűrűjében való állandó jelenléte okozta 1600-ban Pápa ostrománál. „Midőn ezek cselekedtetnének, az franciák, kik közül még nyolcszázan a véghelyben [ti – Pápa] hagyattanak vala, megvirradván az nap, mely huszonhetedike vala Szent Jakab havának [ti – július], az mieink sáncaira, melyekben lövészszámok helyheztek vala, hogy rárohanjanak, elvégezék. S kimenvén az kapun, mely Tüzesnek hívatatik vala, elég nagy számosan az mieinkkel nagy keményképpen harcolának. Melynek hevenyűségébe, s mindkét részről nem kevesen elhullván, Swarczemburg, semmi fegyver [ti – páncél] nem lévén rajta, sem sisak fejébe, az övéinek segítségére odaszágulda, és midőn őket kérni s inteni kezdette volna, hogy az pártosok s atyjok gyilkosi s midőn isteni s emberi törvénynek istentelen megvetői ellen erősen vínnának, hirtelenséggel fejbe találtatván egy golyóbyssal, az lóról leesék, és az ő felejitől halva elvitetteték.”⁸¹⁰

Alfonso Montecucoli, François de Bassompierre és Germanico Strassoldo

A három katona személyes helyállásának egy alfejezetben való tárgyalását életük közös pontjai indokolják. Montecucoli már a háború kezdeti szakaszában, a horvát–szlavón

⁸⁰⁶ ÖStA KA AFA 1599/8/10.; ORTELIUS 1665. 261.

⁸⁰⁷ ORTELIUS 1665. 261.

⁸⁰⁸ ÖStA KA AFA 1599/8/10.

⁸⁰⁹ ORTELIUS 1665. 261.

⁸¹⁰ ISTVÁNFY 2009. 343-344.

végeken folytatott harcokban részt vett. Hasszán boszniai pasa 1592 áprilisában felújította az elmúlt évben megkezdett támadását. Ekkor Hrastovicát, majd júniusban pedig a stratégiai fontosságú Bihaćot foglalta el. A Kulpa és Petrinjica összefolyásánál felépíttette Petrinját (Yeni Hisar). Erdődy Tamás horvát-szlavón bán a vár lerombolására egy 3-3500 főnyi sereget vont össze, amely azonban július 19-én Brestnél súlyos vereséget szenvedett. Győzelme után Hasszán augusztusban újra kísérletet tett Sziszek elfoglalására, ám támadása ezúttal is sikertelenül végződött.⁸¹¹

A vereséget követően a magyar rendek uralkodójukhoz fordultak segítségért: „Azonközben Pálffy [Miklós] s Nádasdy [Ferenc] és Kutassy János győri püspök ,..., Prágában menvén az császárnál sok beszédekkel az bosznai törököknek gonosz cselekedetek felől panaszkodván, s azoknak rólok való elfordíttatásokra segítséget kívánván tőle, ki az övéinek oltalmazására igen hajlandó vala, rövid időn megnyerék...Nádasdynak azért megparancsolá, hogy azokon a hadakon kívül, melyeket Ausztrius Károlynak, burgavius marchiónak [Karl burgai őrgróf], s Raternavia ... Annibálnak [Jakob Hannibal von Raitenau], ...Tiroiban és Salczburgba hagyott vala fogadni, mennél hamarébb hazájába idejénkorán ezer magyar lovasokat s megannyi számú gyalogosakat fogadnia hagyjon, s azokkal Zágrábba menjen, s az ellenség szándékainak ellene állására vigyázzon. ... S Nádasdy kevés napok alatt hadat fogada...alája adák magokat Dersffy Ferenc és Enyingi Török István is, s egyéb híres-neves hadakozó férfiak.”⁸¹² Emellett II. Rudolf megbízta legidősebb öccsét, Ernő főherceget a belső-ausztriai tartományok igazgatásával, amiről a rendeket egy 1592. szeptember 7-i rendeletében tájékoztatta.⁸¹³ Helyettesének, a Tirolt kormányzó Ferdinánd főherceg morganatikus házasságából született fiának, Karl burgai őrgrófnak azt a feladatot adta, hogy az összegyűlt hadat Petrinja ellen vezesse. Az említett csapatok megerősítésére pedig további német lovas és lovas lövész alakulatok felfogadását rendelte el. Istvánffy Miklós történeti munkája szerint a lovasok két gyalogregimenttel egyetemben november 7-én vonultak be az őrgróf vezetésével Zágrábba, ahol „mindenkinek nagy tapsolásával s örömeivel fogadtaték.”⁸¹⁴ Montecuccoli is ott vonult, igaz, a magyar történetíró gróf Montis Cuculi Sebestyén kapitányra keresztelte át.⁸¹⁵ A modenai gróf nevére 1592. október 24-én a bécsi Udvari

⁸¹¹ ÖStA KA AFA 1592/5/4.; ILLÉSHÁZY 1863. 3-4.; PECSEVI 1916. 87.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 200-201.; TÓTH 2000. 76.; ORTELIUS 2002. 42v-46v.; ISTVÁNNFFY 2009. 106-110.

⁸¹² ISTVÁNNFFY 2009. 111.

⁸¹³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 188. Fol.: 18v. No. 18.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 189. Fol.: 12v. No.15.

⁸¹⁴ ISTVÁNNFFY 2009. 112.

⁸¹⁵ ISTVÁNNFFY 2009. 112.

Haditanács kiállított egy felfogadó iratot, az úgynevezett *Bestallungbriefet*.⁸¹⁶ Egy hónappal később, november 20-án és 1593 januárjában Grazban készítettek el számára két úgynevezett *Reiterbestallungot*.⁸¹⁷

A Petrinja elleni támadást a rossz időjárás megakadályozta. A novemberi esőktől annyira megáradt a Száva, hogy a Zágráb mellett felállított tábor elöntötte a víz. Istvánffy leírása szerint mind a lőpor, mind pedig az élelem használhatatlanná vált, és a magyar lovasoknak kellett kimenteni lovaikon a folyó fogságába került német katonákat és azok asszonyait. Abban sem volt azonban sok köszönet, amikor elállt az esőzés, mivel felváltotta a köd és a havazás. A keresztény sereg vezetői úgy döntöttek tehát, hogy elbocsátják, illetve téli szállásra rendelik csapataikat.⁸¹⁸ Montecuccoli csapatait nem eresztették szélnek, hanem továbbra is fegyverben tartották.⁸¹⁹ Már november 26-án az a hír érkezett Grazból, hogy a Belső-Ausztriai Haditanács tervei szerint a gróf egységét a határvidék váraiban fogják elhelyezni.⁸²⁰ Prágából a Fuggereknek december 8-án még azt jelentették, hogy katonáinak nagyobb részét hátrahagyva 30 lovasával megérkezett abba a táborba, ahonnan a stájer és a karintiai lovasság megtámadni készült Hasszán pasa portyázóit.⁸²¹ Az év utolsó napján Johann Kobentzl azonban már azt jelentette Rómába, hogy Montecuccoli elhagyta a határt és Bad Radkersberghez vonult vissza téli szállásra.⁸²²

Montecuccolira és katonáira a következő, 1593. esztendőben is szükség volt, hiszen a petrinjai bég Turopoljera támadt és feldúlta. Majd Hasszán pasa indított május végén újabb hadjáratot a károlyvárosi végvidék ellen.⁸²³ Arról, hogy a boszniai pasa Hrastovicánál gyűjti hadait Grácban is tudomást szereztek és a rendelkezésre álló csapatokat, köztük Montecuccoli lovasait is Zágrábhoz rendelték.⁸²⁴ Hasszán két sereggel támadott; az egyik Sziszek ellen ment, míg a másik Trencinát ostromolta meg, majd annak sikeres ostroma után csatlakozott a Kulpa és a Száva összefolyásánál épült erősséget vívó hadhoz.⁸²⁵ A vár lövetését a boszniai pasa június 13-án kezdte meg hat löveggel. Az ostromlottak még azon a napon segítséget kértek a Karl burgauai örgróf helyett Ernő főherceg helyettesének kinevezett Eggenbergtől. A

⁸¹⁶ ÖStA KA ZSt. Sonderreihe Best. 439/1592

⁸¹⁷ ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1592 November No. 65.; ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1593 Jänner No. 24.

⁸¹⁸ ÖStA KA IÖHKRA Croatica 1592 Dezember No. 1.; ISTVÁNFFY 2009. 112-113.

⁸¹⁹ MAYR 1912-1913. 203.

⁸²⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8965. 952v.

⁸²¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8965. 979v.

⁸²² Grazer Nuntiaturn 2012. 115.

⁸²³ ORTELIUS 2002. 49r-v.

⁸²⁴ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8966. 499r.

⁸²⁵ ÖStA HHStA StAbt Türkei I. K 81. 1593. május. Fol. 249r-v.; TÓTH 2000. 78.

vezetése alatt összegyűlt sereg június 19-én indult meg Zágrábból, majd a keresztény katonasághoz csatlakoztak még a bán és Stefen Grasswein csapatai. A seregben ott vonultak Montecuccoli lovas lövészei is. A következő napon azonban a vonulók jobb oldalán oszmán lovasság mutatkozott. Andreas von Auersperg károlyvárosi *Obrist* huszárjait rendelte ellenük, míg Eggenberg Montecuccoli 70-80 lovasát. Támadásuk sikerrel járt, hiszen az oszmán portyázók egy részét levágták, negyvenet közülük elfogtak, míg a többi elmenekült. A győzelemről a felmentő had zöme már Selinnél értesült. Az Erdődy család birtokában lévő településen akarták bevárni a Zrínyi György által ígért erősítést, ám miután ez nem érkezett meg, így június 21-én tovább vonultak Novigrad irányába. Az itt még ugyanazon a napon megtartott haditanácson elfogadottak értelmében a következő napon megtámadták a Sziszeket ostromló boszniai pasa hadát. A következő napon a Száva és az Odra között lévő tágas mezőn csatarendbe állt Eggenberg hada: az elővédet Erdődy huszárjai és gyalogosai adták, középen Auersperg vonult katonáival, valamint a karintiai és a krajnai rendek lovasaival, míg az utóvédet a zsoldos mezei hadak gyalogosai és lovasai alkották. Ide rendelték Montecuccolit is lovas lövészeivel. Eggenberg csapatai csatarendben nyomultak tovább Sziszek irányába. Közben a felmentő had közeledtéről értesült Haszán pasa is összegyűjtötte katonáinak zömét, és hadrendbe állította őket az Unára és az Odrára támaszkodva. A két sereg fél óra elteltével látótávolságba került. A néhány órán át tartó ütközetben a keresztény csapatok teljes győzelmet arattak. Ebben döntő szerepe volt Montecuccoli lovasainak is, hiszen Eggenberg őket is a Haszán pasa lovassága és gyalogossága által keményen szorongatott báni, krajnai és karintiai katonaság erősítésére küldte. Közbeavatkozásuk döntötte el az ütközet sorsát.⁸²⁶

A háborút casus belliként kirobbantó csatát követően a gróf két zászlóját hivatalosan elbocsátották a szolgálatból.⁸²⁷ A Fuggereknek 1593. szeptember 21-én Prágából küldött jelentésből azonban tudjuk, hogy a gróf 30 lovasa még mindig a károlyvárosi végvidéken volt. Ekkor még az is felmerült, hogy újra harcba vetik őket, hiszen az Udvari Haditanács attól tartott, hogy a Száván átkelt mintegy 12 000 fős oszmán sereg Zágrábot kívánja

⁸²⁶ ÖStA KA AFA 1592/13/2.; ÖStA KA AFA 1593/6/ad3a.; ÖStA KA AFA 1593/6/ad3b.; ÖStA KA AFA 1593/7/3.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 124. No. 9. , No. 10.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8966. 440r-441r.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8966. 450r-v.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8966. 452r-457v.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. No. 8966. 460r-461v.; Neue Zeitung 1593.; ZWIEDENECK-SÜDENHORST 1878. 29-31.; HUGYECZ 1894. 293–295.; GÖMÖRY 1894b. 613–634.; TÓTH 2000. 78-81.; ORTELIUS 2002. 49R-51V.; ISTVÁNFY 2009. 114-119.

⁸²⁷ ÖStA HKA GBU 1593-1594 No. 406. Fol.: 159v-161v.

megostromolni.⁸²⁸ Erre nem került sor, Montecuccoli pedig hamarosan elhagyta a magyarországi végvidéket.

Németalföldről aztán Strassoldóval együtt tért vissza 1597-ben. Mindkettejüket két-két 100 fős lovas lövész kompánia felfogadásával bizta meg az Udvari Haditanács. Azt nem lehet megállapítani, hogy pontosan mikor érkeztek meg a kompániák a győri ostromtáborba, az azonban bizonyos, hogy szeptember 23-án már ott voltak. Egy aznap Győr alól küldött jelentés ugyanis beszámolt arról, hogy a francia lovassággal és gyalogsággal együtt megmustrálták őket.⁸²⁹ Így részesei voltak a sikertelen ostromnak, majd a Vác irányába történt felvonulásnak is. A vallon lovas lövészek a november 2-a és 9-e között Vác és Verőce térségében lezajlott több egymást követő összecsapásban jelentős szerepet játszottak. Az oszmán sereg, mintegy 30 000 fővel november 4-én délelőtt 11 óra körül támadásra indult a keresztény tábor ellen. Ahhoz azonban, hogy ezt le tudja rohanni, először a bal kéz felől lévő dombot kellett elfoglalniuk. Basta leírása szerint a háromezer lovassal támadó oszmán elővéddel először a hely védelmére rendelt vallonok négy lovas kompániája szállt szembe. Valószínűleg az ellenséges lovasság lendülete miatt ezek meghátráltak. Erre Basta odarendelte Seifried von Kollonich vezette osztrák, valamint a francia lovasságot. Ahogy a segítségükre siető csapatokat meglátták, a vallonok Ottavio Malaspina őrgróf vezetésével újra az oszmán elővédre támadtak, és nagy veszteségeket okozva neki megfutamították őket.⁸³⁰

A hadjárat végeztével a sereg szétszéledt. Egy részét elbocsátották a szolgálatból, míg a többit téli szállásra rendelték. Montecuccoli elhagyta a magyarországi hadszínteret, ám Strassoldo II. Rudolf szolgálatában maradt. Részt vett Győr visszafoglalásában, a bakonyi hadjáratban, majd Buda 1598. esztendei ostromában. A friuli nemes szerepvállalásáról az ostromban egyetlen információ maradt ránk. Egy Prágából október 17-én a Fuggereknek küldött jelentésből az derül ki, hogy egy előkelő törököt egy rondellán az oldalán (a hónalján) meglőtt. Azonban nem tudjuk, hogy pontosan mikor történt ez, de a friuli katona személyes bátorságát jól példázza.⁸³¹ Kanizsa 1601. évi ostrománál véghezvitt cselekedeteiről sincsenek adataink. 1603 májusában azonban újra II. Rudolftól kapott megbízást egy itáliai gyalogregiment felállítására. Bassompierre leírásából tudjuk, hogy szeptember 22-én Pozsonyban találkozott Strassoldóval és Ridolfival is. Emellett megemlítette, hogy a két főtsízt és a kíséretükben lévő három önkéntes nemes (Pompeo Frangipani, valamint

⁸²⁸ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8966. 251r-v.

⁸²⁹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8970. Fol.: 267r.

⁸³⁰ VERESS 1909. 14.

⁸³¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 619r.

Martinaingue és Avogadro márki) tiszteletüket és barátságukat fejezték ki, mondván, hogy a külföldieknek össze kell tartani.⁸³² Valószínűleg Strassoldo és Ridolfi még az oszmán főszereggel történt összecsapást megelőzően megérkezett a keresztény sereg táborába. A regiment a szeptember 28-i összecsapástól távol maradt, mivel visszarendelték a Csepel-szigetet a pesti oldallal összekötő hajóhíd fedezésére épített nagysánc védelmére. A harcok az ütközetet követően is folytatódtak. Október 2-án a köd leple alatt Russworm egy sáncot építtetett a Duna közelében, amelynek őrzésére 300 hajdút rendelt. Amikor az oszmán had ezt észrevette, támadást indított ellene, ám egyrészt az őrség heves ellenállása, másrészt a környező sáncok tüzérsége, köztük Strassoldo állásából négy ágyú tüze megghiúsította szándékukat. Azért, hogy a hadjárattal valamiféle eredményt is fel tudjon mutatni, Russworm megmaradt seregét Hatvan elfoglalására rendelte. November 12-én a hatvani vártól nem messze egy előhadat küldött ki megszemlélni a védművek állapotát és az építendő sáncok helyét.⁸³³ „Hatszáz magyar s német lovasokat elől bocsáta, kik közül Strásold Germanicus strázsamester s az olasz regimentseregnek főkapitánya is magát egyelíté. És midőn az helyt közelebb szemlélik, Strásold az fokról szakállas golyóbissal az ellenségtől megtaláltatván megsebesíttetik, s a lóról leesik, s azonnal meghal.”⁸³⁴

Bassompierre is részt vett a szeptember 28-i ütközetben, amelyet saját szemszögéből meg is örökített. Kollonich éjfél tájban értesülve az oszmán hadsereg átkeléséről a Csepel-szigetre, lóra pattant és a magyarokkal, valamint néhány Bassompierre kíséretében lévő francia nemessel a nagy sáncba ment, amelyben a Strassoldo regiment állomásozott. Másnap reggel Kollonich és a lotaringiai főnemes 200 magyarral felderítésre indult. Azonban még 300 lépést sem tettek meg, amikor szembe találtak néhány száz török lovassal. A magyarok – szokásuk szerint – mind portyára indultak erre-arra, így nem volt a két nemessel 30 lovas sem. Ők azonban mind menekülésbe kezdtek, mikor meglátták az oszmán lovasságot. Csakhamar Bassompierre is visszafordult. Az oszmánok az összecsapástól félve soha nem közelítették meg őket 30 lépésnél közelebb.

Nem sokkal később Russworm is megjelent, aki az egész sereget átvezényelte a szigetre, és csak 4000 embert hagyott a tábor őrzésére. Mikor megérkezett és harcrendbe állt a keresztény had, először maga az *Obrist-Feldmarschall* fogott egy ásót, és elkezdte a sáncot betemetni. Emellett mindenkit arra buzdított, hogy dolgoztassa a katonákat. Kevesebb, mint fél óra alatt

⁸³² BASSOMPIERRE 1870. 106.

⁸³³ BASSOMPIERRE 1870. 112; TÓTH 2000. 360–365.; ISTVÁNNFY 2009. 414–417.

⁸³⁴ Die Prager Nuntiatour 1913. 81.; TÓTH 2000. 365.; ISTVÁNNFY 2009. 417.

befejezték a munkát, majd Russworm előreküldte Nádasdy Ferenc lovasait, hogy csapjanak össze az oszmán csapatokkal. Utóbbiak menekülni kezdtek, a magyarok pedig háromnegyed mérföldön keresztül üldözték őket. Bassompierre szerint Russworm ekkor négy kompánia vallon lovas lövészt küldött megsegítésükre, de mivel a lovasok közben túlerőben lévő oszmán lovassággal találkoztak, ők maguk is menekülőre fogták. Most Deli Hasszán boszniai beglerbég lovasai kezdték üldözni a magyarokat, akik magukra hagyták a vallon lovasokat. Utóbbiakkal eléggé el is bántak, közülük több mint 40-et megöltek, mielőtt Kollonich és Heinrich Matthias von Thurn német lovasai megérkeztek volna.

A csatározás közben a keresztények, akik között 30 önkéntes francia és olasz is harcolt, sokkal jobban előrehaladtak, mint ahogy azt Russworm elrendelte. Ezért Kollonichnak megparancsolta, hogy rendelje vissza a lovasokat. Mikor ezt sikerrel végrehajtották, akkor az *Obrist-Feldmarschall* az egész seregét az ellenség ellen vezette. A felvonulás közben a Duna másik oldaláról 15 ágyúval lőtték az oszmánok, ami nehézséget okozott a császári-királyi csapatoknak. Hamarosan azonban már nem tudtak kárt tenni bennük. Bassompierre azt láthatta csak, hogy egy 1000 fős oszmán sereg támad Kollonich és Hohenlohe lovasaival. Előbbi a saját embereivel és a lotaringiai főnemes a franciákkal jól állta az összecsapást. Nem úgy az 500 lovas lövész, akikre az ellenség rátámadt és le is győzte volna őket, ha nem érkezik meg két kompánia lovas a segítségükre. Ezt a második támadást már nem állták ki az oszmánok, és a Duna partjára menekültek, ahol szörnyű mészárlás következett. Mert ezzel egy időben a császári-királyi hadsereg jobb szárnya megtámadta és szétzúzta az oszmán sereg balszárnyát. Több mint 7000 ember maradt a csatatéren és több mint ezren fulladtak meg, akik a Dunán akartak átúszni. Hozzávetőlegesen ezer ló esett el, a többségüket leölték.

Bassompierre arról is beszámolt, hogy az ütközetben történt vele egy baleset, amelyben majdnem odaveszett. Egy kiváló, szép spanyol sárga lovon ült, amelyért 1000 écut fizetett, de egy kicsit tüzes volt. A szeme fölé kapott egy szablyaütést, amely úgy ledöntötte, hogy elszakította a zabláját. Bassompierre először észre sem vette, de mikor az ellenség meghátrált, meglátta, hogy sokkal előrébb van a társaitól és a menekülők közé keveredett. Olyannyira, hogy mikor vissza akarta fogni a lova sebességét, látta, hogy nem lehet megállítani. Akkor visszahúzta az egyik gyepelével, hogy balra fordítsa. Ez sikerült is, de belerohant egy 1000 fős ellenséges csapatba, amely éppen harc nélkül vonult vissza. Az oszmánoktól 20 lépésre Bassompierre a földre esett, és bár az ellenség nagy kedvet éreztek arra, hogy megöljék, nem mertek odamenni hozzá. Claude de Lorraine, Joinville hercege, mikor társát meglátta ilyen állapotban, azt hitte, hogy megsebesült és odasietett hozzá. Bassompierre közben újra egy

másik lóra ült és követte az ellenséget a vízig. Russworm mindenki előtt szerette volna megdicsérni az ifjú lotaringiaiakat és a következőket mondta neki: „Az ön néhai atyja volt a mesterem, de méltatlanul el akart pusztítani. Szeretném elfelejteni ezt a sértést, hogy az első szolgálatra emlékezem és hogy innentől kezdve, ha ön is úgy akarja, a barátja és szolgálója legyek.” Bassompierre leszállt a lováról, megköszönte a dicséretet és további szolgálatairól biztosította az *Obrist-Feldmarschallt*. Russworm ekkor a többi urakhoz fordult: „Uraim, nem tehettem volna Bassompierre úrral ezt a megbékülést és új baráti gesztust jobb társaságban és szebb hadművelet után. Mindannyiukat várom holnap vacsorára és őt pedig az ígéretünk megerősítésére.”⁸³⁵

Bassompierre ígéretéhez híven részt vett a Russworm rendezte vacsorán, sőt éjfélig sátrában maradt, hódolva mindkettőjük szenvedélyének a kocka- és kártyajátékoknak.⁸³⁶ A lotaringiai nemes visszaemlékezésében még említést tett a további hadi eseményekről, ám csak röviden. Mintha maga már nem is lett volna azok részese.⁸³⁷ Bassompierre november 30-án megérkezett Bécsbe, és soha nem többé nem tért vissza a magyarországi hadszíntérre.⁸³⁸

Győr visszafoglalása

A győri rajtaütésben több olyan katona is részt vett, akiket vizsgálatom tárgyává tettem. Ezért úgy gondoltam, hogy ezt az eseményt érdemes külön tárgyalni. Lássuk tehát mi történt azon az 1598. évi március végi éjszakán.

Mivel Schwarzenberg a rajtaütést titokban akarta tartani, ezért a hidat Komáromnál március 26-án „éjszaka hajókból s deszkázatokból azoknak megcsalására [ellenség] nagy sietséggel csináltak vala,”⁸³⁹ így a következő nap délutánján a hozzávetőlegesen ötezer főt számláló keresztény sereg két petárdával és ostromlétrákkal átkelt a Dunán, és megindulhatott Győr irányába. A keresztény katonaság előnyomulásának leplezésére mind Győr, mind pedig Tata

⁸³⁵ BASSOMPIERRE 1870. 109-117.

⁸³⁶ BASSOMPIERRE 1870. 117.

⁸³⁷ BASSOMPIERRE 1870. 118-130.; TÓTH 2000. 364-365.

⁸³⁸ BASSOMPIERRE 1870. 131.

⁸³⁹ ISTVÁNFY 2009. 293.

irányába portyázókat küldtek ki. Istvánffy szerint már „általkelvén az Dunán, mindenik seregnek Swarczemberg bizonyos helyt rendele, és minemű renddel járnának, feljegyezve eleikbe adá.”⁸⁴⁰ Még ugyanezen a napon naplemente előtt elérték a nem túl széles, de mély tóvá duzzasztott Concó patakot, amelyen a magukkal hozott csónakokon keltek át a szekerekkel, majd útjukat tovább folytatták Ménfőig, ahol a sereg pihenőt kapott.⁸⁴¹

A katonák március 28-án hajnalban újra elindultak és a ligetes németi völgybe vonultak, ahol egészen estig maradtak. Istvánffy említést tett arról is művében, hogy Schwarzenberg itt hívta össze a gyalogság és lovasság fő tisztjeit, és beavatta őket a készülő támadás terveibe, mindenkinek pontosan elmagyarázva a tennivalóját.⁸⁴² A sötétség beálltát követően a keresztény had újra elindult és Istvánffy szerint még 28-án éjfél előtt a múlt évi ostrom megmaradt sáncaihoz értek.⁸⁴³ Ortelius szerint azonban a keresztény katonaság csak 29-én éjszaka három órakor érkezett meg.⁸⁴⁴ A magyarázatot a két műben szereplő eltérésre a már említett, Horváth által közreadott névtelen jelentés adja meg. Eszerint a hadak valóban éjjel 11 órakor érkeztek meg az előző évi ostrom táborának helyéig, ám a rajtaütéshez hajnal két óráig nem kezdhették meg.⁸⁴⁵ Késlekedésük okát Ortelius, Istvánffy és Illésházy művében is megtalálhatjuk. Utóbbi a következőképpen írta ezt le: „oly nagy hódvilág volt, hogy (szabadon a fokról) messze földön megláthatták volna az népet.”⁸⁴⁶ A későbbi nádor szerint ekkor Pálffy és hadnagyai leszálltak a lovukról, „térdre esvén, könyörögtek az Istennek, hogy (az ő igyeke)zettekben velek legyen.”⁸⁴⁷ Imáik pedig meghallgatásra találtak, hiszen „szemek láttára egy felhő jött, ki beburította az holdnak világosságát.”⁸⁴⁸

Az időjárás tehát kegyes volt a keresztény csapatokhoz így Jean de Vabacourt és 100 katonája, valamint a két szekérre rögzített petárda szinte észrevétlenül a Fehérvári-kapuhoz vonulhatott. A vallonok mellé öt törökül beszélő magyar lovast is beosztottak, akiknek az volt a feladatuk, hogy amennyiben az örök a kilétüket tudakolnák, feleljék azt, hogy a Budáról várt élelemszállítmány két szekere érkezett meg a falak alá. Mivel attól tartanak, hogy üldözőik megtámadják őket, így kéri beocsátásukat a várba. A beszélgetés közben a kisebbik

⁸⁴⁰ ISTVÁNYFY 2009. 293.

⁸⁴¹ ISTVÁNYFY 2009. 294.

⁸⁴² ISTVÁNYFY 2009. 294.

⁸⁴³ ISTVÁNYFY 2009. 294.

⁸⁴⁴ ORTELIUS 2002. 144v.

⁸⁴⁵ HATVANI 1859. 193.

⁸⁴⁶ ILLÉSHÁZY 1863. 53.; ISTVÁNYFY 2009. 294.; ORTELIUS 2002. 144v.

⁸⁴⁷ ILLÉSHÁZY 1863. 53.

⁸⁴⁸ ILLÉSHÁZY 1863. 53.; ORTELIUS 2002. 144v.; ISTVÁNYFY 2009. 294. Meg kell említenem, hogy Istvánffy még egy szerencsés jelről számolt be munkájában: „mondják, hogy egy saskeselyű az mieink seregei felett Komáromtól fogvást mindedig röpülni láttatott.” ISTVÁNYFY 2009. 294.

petárdát a várak ellenlejtőjén lévő rácsos kapura akarták felfogatni, ám erre nem volt szükség, mivel a kapu egyszerű rázásra kinyílt, míg a felvonóhidat leeresztve találták. Késedelem nélkül a kapu jobb oldalához tolták és felszerelték a nagyobb petárdát. Ezt a műveletet a kapu őrsége csak az utolsó pillanatban vette észre. Ekkor puskáikkal tüzelni kezdtek és három vallont le is lőttek. Esmélésük azonban túl kései volt, hiszen Vabacourt már meggyújtotta a kanócot és a petárda felrobbantotta a kaput, egyes darabjait pedig állítólag egészen a piactérig vetette. A haditerv értelmében a száz vallon katona rögtön benyomult a Fehérvári-kapu boltozata alá, és lekaszabolta annak őrségét. A nyomukban törtek előre az Overbrouck vezette két-két zászlónyi vallon, lotaringiai és francia gyalogosok, akik „a piacot elfoglalják. Ezekután hamarosan ... az jobb kéz felől való útra menének, mely a várba és a bástyára viszen vala.”⁸⁴⁹ Az előretörő vallon, lotaringiai és francia gyalogság nyomában Eörsi Péter esztergomi vicekapitány hajdúi törtek be a városba, hogy a Magyar- és a Császár-bástyát elfoglalják. Majd őket a meghatározott rend szerint követte de Lopez, Strassoldo, Hugne és Verleine lovassága, Schwarzenberg pedig Thökölyvel a felrobbantott kapu boltozata alatt állt katonaságával, hogy segítséget küldhessen oda, ahová szükséges. A robbanás hangjára a szállásain alvó őrség felriadt. Pecsevi szerint „benn a várban ki részegen, ki pedig ópiumtól bódultan gondtalanul feküdt. Mihelyt a balesetről értesültek, a hitetleneket két oldalról megtámadták.”⁸⁵⁰ Ellenállásuk Schwarzenberg jelentése szerint is igen heves volt.⁸⁵¹ A pasa vezetésével az őrség kezdte kiszorítani a vallon, lotaringiai és francia, valamint a magyar katonaságot is a város belsejéből, jelentős veszteségeket okozva nekik. Ahogy Istvánffy megfogalmazta: „oly balgatag vakmerőség dühösségével az mieinkre rohanának, hogy ötszázat megfutamatnának, s ottan-ottan még mások odafutamodván, az mieinket három ízben ismét megfutamatva, az kapu felé gyalázatosan hátra üznék.”⁸⁵² Ekkor Thököly javaslatára Schwarzenberg üzent a még a falakon kívül álló Pálffyknak, hogy azonnal nyomuljon be a bajbajutottak megsegítésére. Lovassága azonban vonakodott harcba szállni, „mivel az éjtszakai s kétséges dologban mulatozni láttatnának.”⁸⁵³ Pálffy azonban jó példával járt elől: leszállt lováról és futva indult el a Fehérvári-kapu felé. Magyar és német lovasok követték példáját és ezzel meg is fordították a küzdelem menetét. Az őrség ellenállását azonban így is csak nehezen tudták megtörni. De Lopez kürasszírjai, Strassoldo lovas lövészeivel és Eörsi Péter hajdúival együtt a Szentdombi- vagy Jakusics-bástyánál keveredtek

⁸⁴⁹ ISTVÁNFFY 2009. 295.

⁸⁵⁰ PECSEVI 1916. 143.

⁸⁵¹ HATVANI 1859. 91.

⁸⁵² ISTVÁNFFY 2009. 296.

⁸⁵³ ISTVÁNFFY 2009. 296.

véres kézitusába, „melyen az alajbég, a szpáhiják és timáriótok előttökjárója, sokakkal az lovasok és janicsárok rendin valók közül, levágattatván, elvésze, s ugyanott a mieinkben sokan elesének.”⁸⁵⁴ A jelentős veszteségeket azonban nem csupán a közelharc okozta. A bástyában őrzött lőport ugyanis néhány janicsár a küzdelem kilátástalanná válása után felrobbantotta. Állítólag ekkor veszítette életét de Lopez 50 spanyol lovasa is.⁸⁵⁵ Feltételes mód használatát ez esetben az indokolja, hogy a Horváth által közreadott névtelen jelentés szerint Miniati katonáinak a fele halt meg ebben a robbanásban.⁸⁵⁶

Miután a védők mind a piacteret, mind pedig a bástyákat kénytelenek voltak feladni, a püspökvárba vonultak vissza, felkészülve a további ellenállásra. „Swarczemburg akaratjából álgúkat odavonyatván és a várnak forgatván, végre megátalkodások megtöreték, s az győzedelmesnek szabad akaratja szerint megadák magokat.”⁸⁵⁷ Három és fél év után, négyórányi küzdelmet követően tehát újra keresztény kézre került Győr.⁸⁵⁸

Az őrség tagjai közül mintegy 1400-1700 katona esett el és 300, illetve 500 főre becsülték a foglyok számát. Utóbbiak sem érezhették magukat biztonságban, ahogyan erről az április 3-i jelentés beszámol, mivel a francia és vallon katonák élvezettel ütlegelték, sőt nem egy esetben meg is ölték őket.⁸⁵⁹ Állítólag a védők közül alig 4-5 főnek sikerült Budára menekülnie. A keresztény had veszteségeit a sebesültekkel együtt 4-700 főre becsülték. Schwarzenberg sokat említett március 30-i jelentéséből tudjuk, hogy számos katona megsérült és sok ló is elpusztult a támadásban. Szinte nem volt *Rittmeister* és tisztségviselő, aki alól 2 vagy 3 lovat ne lőttek volna ki, és ők maguk meg ne sérültek vagy sebesültek volna. A jelentős keresztény veszteségeket mutatja, hogy Boppard francia és lotaringiai gyalogosait a győri rajtaütést követően két zászlóba kellett összevonni.⁸⁶⁰

A keresztények a bástyákon és a hadszertárban 187 különféle nagyságú ágyút és mozsárágyút, 2 darab kerekeken szállítható, vascsovű orgonaágyút, nagymennyiségű lőszert, lőport,

⁸⁵⁴ ISTVÁNFFY 2009. 296.

⁸⁵⁵ JEDLICKA 1897. 648.

⁸⁵⁶ HATVANI 1859. 194.

⁸⁵⁷ ISTVÁNFFY 2009. 296.

⁸⁵⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 131. Fol. 88r-v.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 131. Fol. 147r-150v.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 133. Fol. 98r-v.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 177r-182v, 192r-193v, 195r-196v, 200r-201v; KOZICS 1891. 695-701.; JEDLICKA 1897. 646-648.; TÓTH 2000. 284-286.; ORTELIUS 2002. 143r-145v.; ISTVÁNFFY 2009. 294-297.

⁸⁵⁹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 192v.

⁸⁶⁰ HEISCHMANN 1925. 247-248.

salétromot és fegyverzetet, valamint 700 lovat, továbbá arany- és ezüstpénzeket, ékszereket, drága prémeket és nagy mennyiségű élelmiszert találtak.⁸⁶¹

Jean T'Serclaes de Tilly

Tilly Mercoeurrel visszatérve a magyarországi hadszíntérre több alkalommal is személyesen vezette katonáit harcba. Az első alkalommal mindjárt Kanizsa felmentésénél. A Damad Ibrahim nagyvezír vezette oszmán főszereg 1600. szeptember 8-án ostrom alá vette a Dél-Dunántúl stratégiai fontosságú erősségét, Kanizsát. A lotaringiai herceg Győrben összegyűlt seregével megindult tehát a vár felmentésére, ám csak lassan haladtak a rossz időjárás, az útviszonyok és az ellátási problémák miatt.⁸⁶² Az ostromlókkal az első összecsapásra október 7-én került sor. Mercoeur azt az utasítást adta Tillynek, hogy egy muskétáskülönítménnyel megerősített vérteseivel tisztítsa meg az utat Kanizsáig, és ő maga is felkészül e hadmozdulat támogatására. Tilly tökéletesen végrehajtotta a rábízott feladatot. Vallonjai élén az oszmán gyalogság tüzeben felkaptatott a dombtetőre, lerohanta az ott álló oszmán lovasságot. A vértések ezeket szétzavarták, az odatelepített ágyúk személyzetét levágták, és az így megszerzett lövegeket ellenük fordították. Jóllehet az oszmánok többször is megpróbálták rendezni soraikat, az mieink keményebben őket üznék, egyik dombról másikra lassanként csatolván a táborban szalada.”⁸⁶³

Két nappal később, október 9-én Tilly és lovasai ismét közelharcba keveredtek. „Tilly János, Mercurián képebeli, háromszáz fegyveressel, kiket Belgiomba s Lotharingiába zsoldon fogadott, s azokat útban hagyta vala, a táborba jó vala, s immár nem messze vala, midőn közel háromezer tatár s lovas török nagy kiáltással az erdőkből ismét rájuk rohanának s harcolának, az franciáknak számához képest hihetetlenképpen nagy erősen és sokáig a tatárok szüntelen nagy sok sűrő nyilakot rájuk lövődözvén. De mivel a fegyverderekasokat és sisakosokat az nyilak nem könnyen járják vala meg, amazok pedig hosszú puskákkal igen jól irányozva forgolódnának, s Mercurián, ki az had előtt nyargalván eszébe vötte vala, hogy az övéi környűlfogatván, kerekdeden harcolnának, Verliniust egy puskás lovassereggel segítségekre odaküldte volna, mind az egész ellenség serege megfutamodék; százan benne

⁸⁶¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol.: 193r.

⁸⁶² VILLERMONT 1860. 20.; ISTVÁNNFFY 2009. 362-363.

⁸⁶³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 138. Fol.: 92v-98v.; VILLERMONT 1860. 20-21.; ISTVÁNNFFY 2009. 364.

ott megölettetvén, s még kétannyian ott megsebesítettvén, holott az franciáknak csak tíz híjok esvén, épen az táborba bementenek légyen, mindazáltal a képbebeli Tilly bokái felett a lába éli nyíllal megsebesítettvén.”⁸⁶⁴

A következő esztendőben már *Obrist-Wachtmeister*ként vett részt Székesfehérvár ostromában és az azt követő összecsapásokban. Az egykori koronázóvárost Mercoeur serege 1601. szeptember 9-én zárta körül. Az erősség elfoglalásához azonban először a külvárosokat kellett megszállni. A támadás a Sziget nevű városrész ellen szeptember 13-án este, sötétedés után indult meg, a mocsáron át. Russwormnak hamar rá kellett döbennie, hogy a mocsár sokkal mélyebb és nehezebben járható, mint ahogy azt neki jelentették. Katonái egész éjjel derékig merülve a vízben az egyik nádgyökértől a másikig lépdeltek. Aki elvétette a lépést az fülíg elmerült, hat vagy hét zsoldos így vesztette életét. Még napfelkelte előtt (állítólag 2 és 3 óra között) elérték azonban a kijelölt külvárost, és bár ekkor száznál alig több katona állt az *Obrist-Feldmarschall* rendelkezésére, mégis azonnal támadást vezényelt. A Szigetben álló őrség, mikor észrevette a támadókat, azonnal riadóztatott, ám ellenállásukat hamar legyűrték. A roham sikerét követően az előre megbeszéltek szerint megszólaltak a dobok és trombiták. Erre a jelre mind a négy futóárokából előre törtek a gyalogezredek katonái. Az elsők között rohamoztak Hofkirchen gyalogosai, akik ezen az éjjelen őrszolgálatot láttak el. A támadók részben a palánk megnyitásával, részben létrákon hamar benyomultak a külvárosokba. Negyedórával később le is gyűrték az ellenállást, a megmaradt védők pedig több helyen felgyújtották a rájuk bízott városrészeket, és visszavonultak a belső városba. A törökök a hadszereket hátrahagyták, így a keresztények zsákmánya lett tíz kerekas ágyú és sok szakállas puska.⁸⁶⁵ A szemtanú Rabuß szeptember 15-i jelentése szerint a keresztény katonák közül tizenöten vagy húszan haltak meg a támadás egésze során (tehát a mocsáron átkelés és a roham alatt),⁸⁶⁶ ám a sebesültek száma igen jelentős volt. Közöttük találjuk Jean de Vabacourtot,⁸⁶⁷ akit akkor ért a jobb combján lövés, mikor a Győr elleni 1598. évi támadáshoz hasonlóan, az egyik kapura egy petárdát akart felerősíteni. Rabuß szerint sebesülése nem volt veszélyes, ám valószínűsítette, hogy egész életében sántítani fog.⁸⁶⁸

⁸⁶⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 138. Fol.: 98v.; HUSSON s. d. 23.; VILLERMONT 1860. 21.; TÓTH 2000. 321.; ISTVÁNNFFY 2009. 367.

⁸⁶⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 58v-59r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 68r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 79v-80r.; ÖStA KA AFA 1601/13/1.; ORTELIUS 2002. 201r-202r.

⁸⁶⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 59r.; ORTELIUS 2002. 202r.

⁸⁶⁷ Heischmann 1925. 247.

⁸⁶⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 59r.; ORTELIUS 2002. 202r.

A különböző jelentésekkel és az ezek alapján készült egykorú történeti munkával ellentétben a szemtanú M. Husson és a műve alapján dolgozó Nicolas de Montreux francia történetírók máshogyan örökítették meg az eseményeket. Szerintük Vaubacourt báró azt kapta feladatául, hogy a Simontornya felőli külvárost 80 francia és 200 német gyalogossal, valamint 200 hajdúval támadja meg. Szükség esetére pedig egy petárdát is magukkal vittek. A másik, Győr felőli külváros ellen Mercouer Tillyt rendelte 1000 vagy 1200 katona élén. Az előbb említett városrész megközelítése hosszadalmas és nehéz volt, mert át kellett kelni a mocsáron, holott az volt kiadva, hogy a két támadó rész egy időben kell, hogy megérkezzen a kijelölt helyre, így megosztva a védők erejét. Az egyezség szerint Tilly fegyvereseinek, amint értesültek Vaubacourt katonáinak megérkezéséről, olyan hangosan kellett kiáltaniuk háromszor Jézus nevét, hogy a másik csoport is meghallja azt. A támadás sikerrel járt, hiszen az ellenállás ellenére a támadók áttörték a kapukat és a védők arra kényszerültek, hogy elhagyják őrhelyeiket és a külvárost, és a városba húzódnak vissza. Vaubacourt a menekülők után eredt, mert mindenképp szeretne volna használni petárdáját a városkapu ellen. A városbeliek azonban jól és eredményesen védekeztek. Folyamatos ágyú- és muskétatűzzel ekkor még visszaverték a támadásokat. Vaubacourt-t éppen akkor találta el a combján egy ágyúlövedék, amikor a petárdát akarta elhelyezni kapun.⁸⁶⁹ Nem könnyű eldönteni, hogy a szemtanúk miért írták le különböző módon az eseményeket, ám talán nem járok messze az igazságtól, ha azt feltételezem, hogy mindegyikük saját nációja jeles katonáinak kívánt dicsőséget szerezni. Tehát nem tartom kizártnak, hogy az említett rohamban Tilly is részt vett annak ellenére is, hogy a német nyelvű források nem tesznek róla említést.

Az azonban biztos, hogy szeptember 20-án a székesfehérvári őrség megadta magát és hamarosan megjelent a *szerdár* is az oszmán fősereggel. A két fél között kibontakozó összecsapásokban Tilly két alkalommal is a harcok sűrűjében találta magát. A keresztény sereg október 10-én Csókakő melletti táborát körülsáncolta, és attól egy ágyúlövésnyi távolságban az egyik kicsi dombon egy kis sáncot emeltek. Ennek védelmére rendelték Tillyt 200 katonával és 4 ágyúval. Eközben azonban az oszmán haderőből mintegy 10-12 000 főnyi lovas még a délelőtt folyamán átnyomult a két tábor elválasztó mocsáron átvezető átjárón, hogy megszemlélje, illetve lerohanja a Tilly-féle sáncokat. Ennek megakadályozására dél körül Russworm 2000 lovassal ezek között ott voltak Thurn lovasai is vonult fel ellenük és megghiúsította szándékukat: „s aprólék csatából igen nagy harc indíttatik.”⁸⁷⁰ Az oszmán

⁸⁶⁹ HUSSON s. d. 36.; MONTREUX 1608. 738-739.

⁸⁷⁰ ISTVÁNNFY 2009. 382.

csapatok azonban folyamatosan kaptak erősítést az átjáró túlsó oldaláról és kezdtek nyomasztó fölénybe kerülni. Ekkor az *Obrist-Feldmarschall* erősítést kért, és meg is érkezett Kollonich a lovasságával. A keresztény csapatok újra támadásba lendültek és sikerült elűzniük az ellenséges katonaságot az átjárótól. A hátrálók üldözése során a keresztény tábortól már mintegy öt kilométernyire eltávolodtak Russworm és Kollonich katonái, amikor a nádasban megbújó janicsárok puskáinak és a szintén ott elrejtett ágyúknak a tüze újabb fordulatot hozott az összecsapásban. A helyzet nagyon gyorsan válságosra fordult. Az oszmán csapatok folyamatos erősítést kaptak, és már fennállt annak a veszélye is, hogy a nagy veszteségeket szenvedett keresztény lovasságot bekerítik. Ekkor Mátyás főherceg október 11-én az uralkodóhoz írt jelentése szerint a megmaradt német és magyar lovassággal, valamint 600 hajdúval Mercoeurt küldte megsegítésükre. A francia történétírók arról számoltak be, hogy a herceg saját maga állt a segédcsapat élére, amely kürasszírjaiból, illetve 2000 vagy 16 zászlónyi hajdúból állt.⁸⁷¹ A balszárnyon támadók végül sikert értek el, felmentették a főtábornester katonáit. Az előrenyomuló hajdúk megtépázták a janicsárok sorait, és visszavonulásra kényszerítették őket a lovassággal együttműködve. Ezt látva Mátyás főherceg a táborban maradt gyalogsággal szintén átnyomult az átjárón azzal a szándékkal, hogy biztosítsa a stratégiai fontosságú szárazulatot, a tábort és az ott maradt poggyászt is védelmezze. A csatározás késő éjszakáig elhúzódott. Az oszmán hadvezetés, látva a támadás kudarcát, visszavonta csapatait táborába.⁸⁷²

Két nappal később, október 13-án Tilly sáncait újra támadás érte, mivel éjfél környékén az oszmán had teljes erejével megindult az elsáncolt keresztény tábor irányába. Ráadásul a délelőtti tíz óráig a vidékre ereszkedett sűrű köd is segítette felvonulásukat, aminek köszönhetően rajtaüthettek a jobb kéz felől egy, a hegység előtti magaslaton emelt előretolt sáncon, amelyben egy zászlónyi német és hajdúk álltak. A Tilly vezette mintegy 200 keresztény katona a mellékük rendelt négy ágyúval kezdetben sikeresen védekezett, ám a túlerő hamarosan megtörte ellenállásukat. Többségüket a sánca benyomuló oszmán katonák lemészárolták, a többiek pedig a mocsárban kerestek menedéket. A harcban Tilly is megsebesült a karján egy lövéstől. Az egész napon át tartó küzdelem végül a keresztények

⁸⁷¹ HUSSON s.d. 46.; MONTREUX 1608. 759.

⁸⁷² ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 22r-v.; ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 53r-v.; ÖStA KA AFA 1601/13/1.; HUSSON s.d. 46-47.; MONTREUX 1608. 758-759.; HATVANI 1859. 157.; BENDA 1983. 674.; TÓTH 2000. 336.

győzelmével végződött, hiszen sikerült kiszorítaniuk a támadókat a keresztény tábor közeléből, valamint a Tilly-féle sáncból is.⁸⁷³

Az újabb sebesülés sem vette el Tilly bátorságát és merészségét, ráadásul egy vallon gyalogregiment felállításával bízta meg az Udvari Haditanács. A keresztény főszereg október 2-án ismét ostrom alá vette Budát. A következő napon a hajóhad támadásával együtt Tilly és Sulz is rohamra vezette vallonjait a Víziváros ellen, amit el is foglaltak és akiket ott találtak, azokat lemészárolták. Miután Buda falán a keresztény tüzérség rohamra alkalmas rést lőtt, Mátyás főherceg parancsot adott egy általános rohamra. Ebben a Tilly-féle gyalogregiment is részt vett. A délután három órakor indult támadásban a vallonok bátran küzdöttek, de a kemény ellenállás és a német csapatok gyenge támogatása miatt viaszorultak. Tilly parancsára új rohamot indítottak, és a zászlót kitűző bizonyos Palart kapitány már a győzelmet hirdette, amikor lelőtték. A túlerő hamarosan győzött: a vallonokat iszonyú tűz alá vették, de még így is kitartottak. Végül csak négyszázan tértek vissza épségben. Tilly a bal vállán úgy megsebesült, hogy gyakorlatilag harcképtelenné vált, csak lovát tudta irányítani. A küzdelmet egy szomszédos magaslatról szemmel követő Mátyás megdicsérte a vallonokat, és szigorúan elmarasztalta az őket az ellenség tüzeiben magukra hagyó csapatokat.⁸⁷⁴

Edelénynél 1604. november 28-án, advent első vasárnapján, Tilly újra megmutathatta bátorságát és rátermettségét. Bocskai hajdúi körülzárták a császári-királyi sereget. Aznap azonban alig látszott a nap, ugyanis sűrű köd ereszkedett a völgyre. Az előre megbeszéltek szerint Basta hadserege hadrendbe állt. Egy csöndes imát követően Tilly vezetésével a vallonok zaj nélkül megmászták a lejtőt, és elfoglalták a rájuk csak szórványos és pontatlan tüzet nyitó Bocskai-féle tüzérség állásait. Az elfoglalt ágyúkat ezek után a hajdúk ellen fordították. Ugyanekkor Basta többi regimentje és lovassága is elfoglalta a szomszédos magaslatokat, meglepve ezzel az álmukból ébredő hajdúkat, akik vakon, vezetők nélkül voltak kénytelenek felvenni a küzdelmet. A rajtaütés teljes sikerrel járt, a császári-királyi sereg megmenekült.⁸⁷⁵

A következő év, 1605 januárjának és februárjának fordulóján Basta Eperjesről Tokaj felmentésére és megsegítésére indult. Miután a császári-királyi sereg sikerrel járt, megindult Sárospatak felé, hogy elfoglalja azt. Tilly ekkor újra komoly veszélybe került, és csak

⁸⁷³ ÖStA KA AFA 1601/13/1.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 54v-55r.; HATVANI 1859. 158.; HUSSON s.d. 48-52.; MONTREUX 1608. 763-771.; HATVANI 1859. 158-159.; PECSEVI 1916. 160.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 308.; BENDA 1983. 674.; TÓTH 2000. 336-337.; ORTELIVS 2002. 204v-205r.; ISTVÁNNFFY 2009. 382.

⁸⁷⁴ ÖStA KA AFA 1602/13/1.; VILLERMONT 1860. 31-32.

⁸⁷⁵ VILLERMONT 1860. 39.; NAGY 1961. 131-135.

csodával határos módon menekült meg. A vallonok először megpróbálták Sárospatakon rajtaütni, de az őrség résen volt. A hátbatámadástól tartó Basta ekkor arra utasította Tillyt, hogy néhány táborigyűléssel löve Sárospatakot, hogy őrségét megfélemlítse és megadásra bírja. Tilly maga mellé vette Nicolo Candido hadmérnököt, hogy együtt derítsék fel a környéket. Távlabbról követte őket hat nagyobb űrméretű löveg, amelyeket egy német regiment kísért. A vallonok szállására érve informálódott parancsnokuknál, Camillio Cavrioli grófnál, aki felajánlotta, hogy egész lovasságával elkíséri. Tilly ezt visszautasította, és csak ahhoz járult hozzá, hogy a lovasság készültségben maradjon. Óvatosságból Cavrioli elküldte Joan Laghi kapitányt, hogy 90 emberével rejtőzzön el egy, a falu mellett található facsoportban. Tilly ezután folytatta útját a vár felé Candido, Cavrioli és néhány más vallon tiszt kíséretében. Ügetésre váltva az arabs telivéren ülő Cavriolinak feltűnt, hogy felette egy rossz kis francia kancán lovagol, amely képtelen az ő lovával lépést tartani. Végül sikerült rábírnia Tillyt, hogy cseréljenek, és miközben ő maga embere egyik lovára szállt át, a kancát visszaküldték a táborba. Az erősséghez közeledve lépésre váltottak, és egy leginkább csúrré emlékeztető, félig nyitott ajtajú épülethez értek. A felderítés céljából ismét ügetésre váltókra hirtelen golyózapor zúdult, majd a csúrból kirontó csaknem száz lovas üldözőbe vette őket. Ha megtartja francia kancáját, Tilly alighanem a magyar lovasság áldozatául esik. A lövések hallatán megindult Laghi kapitány csapata is, és a hajdúkat egészen a várárokig vetette vissza, legalább negyvenet megölve közülük. Tilly és Candido ezt kihasználta arra, hogy felderítse a várat, amelyet a gondoltnál erősebbnek találtak, így az idővesztéstől tartó Basta lemondott az ostromról, és Eperjesre vonult.⁸⁷⁶ Tilly tehát nem csupán kiválóan szerepelt magasabb parancsnoki posztokon, hanem bátran vezette katonáit közelharcban is, amelynek következtében három alkalommal is megsebesült.

Gilberto de Santhilier

Santhilier visszatérve a Francia Királyságból egyből a harc sűrűjében találta magát. Szinán nagyvezír – Tóth Sándor László által csak „rövid nyitánynak” nevezett – 1593 októberi hadjáratában Veszprémet (október 7.), majd Palotát (október 11.) foglalta el. Ez alatt az alig egy hónapos oszmán hadjárat alatt Ferdinand Graf zu Hardegg győri *Obrist* megpróbálta mozgósítani a rendelkezésre álló erőket és megszervezni a Dunántúl védelmét. Egyik sem

⁸⁷⁶ VILLERMONT 1860. 41-42.; NAGY 1961. 210-211.

ígérkezett egyszerű feladatnak Szinán nagyvezír túlerőben lévő seregével szemben. Az október 13-án megtartott haditanácson ennek megfelelően az az egyhangú döntés született, hogy Pálffy Miklós bányavárosi *Obrist* katonáival Komáromnál, míg Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány, Nádasdy Ferenc, Batthyány Boldizsár és Bernhard Leo Gall csapataikkal Győrnél szálljanak táborba, hogy az oszmán erőkkel meg tudjanak ütközni, amennyiben erre szükség van. A győri tanácskozás résztvevői ugyanis ekkor még úgy tudták, hogy a nagyvezír Tata vagy Pápa ellen akar vonulni, vagy egy nagyobb portyára küldi katonaságát Alsó-Ausztria irányába.⁸⁷⁷ Az első híreket követően, amelyek az oszmán főserg elvonulásáról, illetve a janicsárok és Szinán között keletkezett feszültségről szóltak, Hardegg saját és a hozzá beérkezett vármegyei katonasággal Győrből Komáromba indult, ahová a következő napon meg is érkezett. Október 27-én már az itt felállított táborban kapta azt az információt, miszerint a nagyvezír Budáról elindult Belgrád felé. A győri *Obrist* ekkor haditanácsot hívott össze, amelyen döntés született arról, hogy 29-én Székesfehérvár ellen támad a keresztény had. A tanácskozást követő napon azonban megváltoztatták a tervüket, és immár Veszprémet akarták megostromolni.

A kijelölt napon elindult a sereg Komáromból, majd az egész napos vonulást követően Székesfehérvártól mintegy ötven kilométernyire éjszakai tábort vert. Az itt újfent összehívott haditanácson a személyesen is jelen volt Istvánffy szerint „Hardegg igyekezetiben állandó lévén, s Fejérvár megpróbálásának tanácsit elméjében foglalván,“⁸⁷⁸ meggyőzte a magyar urakat az egykori koronázóváros elleni támadás helyességéről.⁸⁷⁹

Érdeemes itt visszatérnünk Santhilier-hez. Természetesen a lotaringiai nemes is részt vett katonáival a győri *Obrist* által vezetett hadjáratban, ám zászlója korántsem volt teljes létszámú. Egy-egy ilyen katonai egységnek ugyanis német szokás szerint 300 főből kellett állnia. Ezzel szemben Santhilier egy október 12-én Bécsbe érkezett kérvényében arra panaszkodott, hogy zászlójában már nem szolgál több fegyverforgató nyolcvannál. Ezért kérte, hogy új katonákat és tisztségviselőket toborozhasson Németalföldről. A protokollum bejegyzés tanúsága szerint a haditanácsosok is sürgetőnek vélték, hogy az elhunyt katonákat minél hamarabb újakkal pótolja. Engedélyezték tehát számára, hogy toboroztasson. Az újonnan felfogadottakat pedig késedelem nélkül Győrbe kellett vinnie. A szabadon maradt

⁸⁷⁷ ÖStA HHStA H AA Fasc. 125. Fol.: 101r.

⁸⁷⁸ ISTVÁNYFY 2009. 132.

⁸⁷⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. Fol.: 101v-102v.; TÓTH 2000. 140.

tisztségviselői helyek betöltését illetően a döntést Mátyás főhercegnek engedték át.⁸⁸⁰ A hadjárat megindulása azonban nem adott lehetőséget arra, hogy a toborzást elkezdje és így katonáival ő is Székesfehérvár felé menetelt. A város Beslia nevű külvárosának megtámadásában valószínűleg részt vett egységével, mivel azonban név szerint nincs megemlítve, így nem lehet kideríteni, hogy a harc melyik fázisában kapcsolódott be. Hardegg 1593. november 6-án írt jelentéséből kiderül, hogy a magyar vármegyei darabontok mellett német gyalogosok is részt vettek az október 31-ről november 1-re virradó éjszaka megindított rohamban. Majd már fényes nappal a győri *Obrist* maga állt egy gyalogzászló élére, hogy segítséget vigyen a támadóknak. Hamarosan belátta, hogy megfelelő tüzérség nélkül lehetetlen tovább folytatni a küzdelmet, így itt leállította az ostromot. Közben Huszár Péter pápai kapitány jelentette, hogy az Ingovány nevű külvárost a rábízott magyar darabontokkal sikeresen elfoglalta és erősítést kért a támadás folytatásához. Hardegg hosszas győzködést követően ráállt, hogy két ágyút és kétszáz német gyalogost küldjön megsegítésére, azzal a feltétellel, hogy éjfélig folytathatja a harcot, és ha addig nem ér el eredményt, vonuljon vissza a főerőkhöz. Végül ez utóbbi történt. A székesfehérvári rajtaütés tehát nem járt sikerrel.⁸⁸¹

A keresztény sereg Székesfehérvár elleni támadásáról a budai beglerbéget sikerült a fehérvári bégnek tájékoztatnia, aki összeszedve a rendelkezésére álló végvidéki és portai katonaságot a város felmentésére indult. Eközben „Harmadik napján Mindszent havának Prainius Erasmus [Erasm Braun], komáromi kapitány s tábornester az ő népével visszamenni kezde, s majd mind az egész gyalogság s az tábori eszközöknek nagy hosszú renddel lévő száma utánaméne,[...] úgyhogy az táborhelyen csak igen kis gyalogsereg és nyolc- vagy kilencezer lovasok alig hagyatnának.[...] Az strázsán állóktól megizentetik, hogy ők éjjel szorgalmatos vigyázásokban az budai úton gyakor tüzeket láttak volna, s az ellenség agárit is, [...] s immár virradatkor az hadat megindulni láttatnék.”⁸⁸²

Hardegg november 7-i jelentése szerint, amikor a hírt meghallotta, azonnal kilovagolt a táborból, hogy szemügyre vegye az ellenséges mozgást. Ekkor még úgy vélte, hogy csak a székesfehérvári bég lehet két vagy háromszáz katonájával. Csakhamar azonban rájött tévedésére, így összehívta a táborban maradt urakat, megtárgyalni a helyzetet, és dönteni, hogy vállalják-e az összecsapást vagy sem. Egybehangzóan az ütközet megvívása mellett

⁸⁸⁰ ÖStA KA HKR Pr. Exp. B. 190. Fol.: 295v.

⁸⁸¹ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. Fol.: 103r-106r.; ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. Fol.: 111r-112r.; ÖStA KA Alte Feldakten (AFA) 1593-11-1 ½; GÖMÖRY 1896. 455-457.; TÓTH 2000. 140-141.; ISTVÁNYFFY 2009. 132-134.

⁸⁸² ISTVÁNYFFY 2009. 135.

döntöttek, főként Pálffy szorgalmazta ezt. Hardegg pedig késelem nélkül harcrendbe állította katonáit a következő módon: a bányavárosi *Obrist* katonáival a baloldalra rendelte, Nádasdy, Zrínyi és Batthyány csapatait középre, míg a saját egységeit a jobb szárnyra rendelte. Santhilier-t és gyalogosait is a harcrendnek erre a részére osztotta be.⁸⁸³ Végül a keresztény sereg győzelmével zárult az ütközet. Ebből csak azt a részt szeretném most bemutatni Istvánffy alapján, amely a lotaringiai nemesre és zászlójára vonatkozik. Eszerint „jobb kéz felől, mely az ellenségnek bal felől való, azonképpen Hardegg s az ausztriai lovasok is, és az győri s pápai seregek vitézül forgódnak vala az ellenség gyalogi ellen. Mely harcon egy kegyetlen gyalogrendben való török Hardeggnek az szárán nagy sebet ejte, kétség nélkül elvágta volna az szára csontját, ha egy üreg vasszerszámmal, mellyel az puskát porral szokták megtölteni, szekernyében történet szerint dugván, meg nem mentette volna. Az pedig az törököt Hagery Zsigmond [Siegmond Hager] és Santolér Gilbert, Burgundiából való, amaz egy győri lovas német seregnek, emez pedig más sereg hadnagy, megölvén az ellenséget, megoltalmazzák.”⁸⁸⁴

Santhilier tehát ott volt Székesfehérvár megtámadásánál, majd részt vett a város felmentésére érkezett oszmán sereggel vívott ütközetben is. Ezt követően pedig a Németalföldre távozott, majd onnan visszatérve Mátyás főherceg támogatásával jelentős tisztségekhez jutott. Azt tudjuk, hogy az 1601. évi hadjáratban Mátyás főherceg *Hoffahnéjának Leutnantjaként* részt vett. A szentgyörgy-mezei ütközetben október 15-én pedig újra harcolt is. A *szerdár* aznap délután három körül támadást rendelt el, aminek következtében az oszmán hadsereg centruma a Pernhausen regimentjére zúdult. A támadók igyekeztek *terciójukat* megbontani és már néhány katonát le is kaszaboltak közülük, amikor a főherceg saját *Hoffahnéjával* és néhány más lovascsapattal felmentésükre indult. Az ellentámadás jól sikerült, hiszen az oszmán csapatokat sikerült viasztöríteni. A további küzdelmeknek a lassan leereszkedő sötétség vetett véget. A keresztény sereg mindaddig harcrendben állt, míg az oszmán csapatok el nem hagyták a szentgyörgyi mezőt, majd ezt követően maguk is visszavonultak a már korábban a közelben kijelölt éjjeli táborukba, ahonnan egyszerre segíthették a székesfehérvári őrséget, és fenntarthatták a kapcsolatot Győrrel, Palotával és Veszprémmel.⁸⁸⁵ Ortelius művében azt vetette papírra, hogy a harcmezőn több mint háromszáz katona maradt. Emellett feljegyezte

⁸⁸³ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 125. Fol.: 112v-113r.; ÖStA KA AFA 1593/11/1 ½.; GÖMÖRY 1896. 459.

⁸⁸⁴ ISTVÁNYFY 2009. 135.

⁸⁸⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 32r-35v.; ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 55r-57r.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; HUSSON s. d. 54-60.; MONTREUX 1608. 776-786.; THOU 1734. 639.; HATVANI 1859. 160.; ILLÉSHÁZY 1863. 96.; PECSEVI 1916. 160-161.; KJÁTIB CSELEBI 1916. 308-309.; TÓTH 2000. 337-338., ORTELIUS 2002. 205v-206r., ISTVÁNYFY 2009. 383-384.

Santhilier-nek, Mátyás főherceg kamarásának sebesülését is, részletesen megörökítve a vele történeteket. Eszerint a *Hoffahne Leutnantja* részt vett a Pernhausen regiment felmentésére indított támadásban. Ekkor kilőtték alóla a lovat, egy ellenséges lovas kopjával megsebesítette a nyakán, majd a jobb karján és a mellvértjén is több vágás érte.⁸⁸⁶ Santhilier sebesüléséről egyébként röviden az 1601. évi hadjáratról készített jelentés is beszámolt.⁸⁸⁷

A következő esztendőben a dunai Armada parancsnokává nevezték ki. Joggal feltételezhetjük, hogy mind az 1602. október 3-i Víziváros elleni, mind a hajóhíd elleni, mind az október 5-i Pest elleni, mind pedig az október 16-i vízi rondella elleni támadásban személyesen vezette hajóit.

Miután Santhilier-t 1604 szeptemberében kinevezték a *Hoffahne* élére és egy a Fuggerzeitungokban található november 5-i jelentés alapján tudjuk, hogy újra közelharcba került a magyarországi hadszíntéren. A beszámoló elküldését megelőző napokban ugyanis 400 tatár állítólag azzal a szándékkal kelt át a Dunán, hogy majd a Győrből Bécsbe visszautazó Mátyás főhercegen rajta üssenek. Mikor azonban megtudták, hogy a császárváros helyett az esztergomi keresztény táborba érkezett meg, feldúltak két falut rabláncra fűzve ezek hatvan lakóját és elhajtva harminc marhát is, majd Rajka környékén letáboroztak. Amikor ezt Santhilier megtudta a *Hoffahnéval*, Hans Christoph Urschenbekh a testőr lovas lövészekkel,⁸⁸⁸ valamint 200 lovassal és hat ágyúval utánuk indult. A tatárok azonban értesültek az ellenük küldött keresztény csapatokról és megpróbálták elmenekülni. Mintegy harminc kilométer megtétele után magukat már biztonságban érezték és újra felverték sátraikat. Santhilier és Urschenbekh azonban erről is értesült és elhatározták, hogy rajtaütnek táborukon. A támadás teljes sikerrel zárult: bár néhány tatár megpróbált ellenállni, ám a többség hamar elmenekült a közeli erdőbe. A fogságba vetett keresztényeket és az elhajtott marhákat pedig a császári-királyi lovasok kiszabadították.⁸⁸⁹

Alessandro Ridolfi

⁸⁸⁶ ORTELIUS 2002. 206r.

⁸⁸⁷ ÖStA KA AFA 1601/13/1.

⁸⁸⁸ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 783/1604.

⁸⁸⁹ ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8975. Fol.: 343v.

Bár Ridolfi már majd tíz esztendeje szolgált a Magyar Királyságban katonai tevékenységének jól dokumentált része az 1604. és 1605. esztendőkre esik. Basta seregének megerősítésére Karl von Kollonich vezetésével 1604. december 20-án megérkezett 500 lovas, valamint a Ridolfi vezette Strassoldo regiment megmaradt olaszai, két szabad és két osztrák zászló gyalogos a felső-magyarországi szabad királyi város alá. A közel 2000 főnyi katonát az Eperjes környéki Sebes és Kellemes falvakban szállásolták el. Az év utolsó előtti napján itt ütött rajtuk Lippai Balázs 4000 hajdújával. Istvánffy a következőképpen örökítette meg az eseményeket: „Aholott Kollonich Károlynak az ő lovasaival szállása adatott vala, ki noha álomból felserkentetvén s csak az belső dolmányba öltözve az hirtelen, véletlen jött ellenséget jelen lenni értette volna, mindazonáltal gyalázatnak tartván, ha még egyenetlen helyen lévén is, harcolni nem akarna, arraképest sokáig harcolván s ellenek tusakodván, az ellenség elűzésében akadályul volt. De osztán azok, tüzet vetvén az házakra, az falut felgyújták.”⁸⁹⁰ Az álmukból felvert zsoldosok nagy veszteségeket szenvedtek. Basta a rajtaütés napján, azaz 1604. december 30-án arról számolt be az uralkodónak írt levelében, hogy katonasága mintegy 200 fős veszteséget szenvedett. Közöttük volt Sassatello kapitány és két zászlótartó, akik Ridolfi regimentjében szolgáltak.⁸⁹¹ A két faluban elszállásoltakat a teljes pusztulástól csak az mentette meg, hogy Eperjesről egy csapatot küldtek ki megsegítésükre, amelynek megjelenése visszavonulásra készítette a hajdúkat.⁸⁹²

Basta már január közepén úgy határozott, hogy Tokaj felé indul meg csapatai egy részével, és amennyiben ez lehetséges, elfoglalja Sárospatakot is, ahol tudomása szerint jelentős mennyiségű élelmiszert halmoztak fel. A Tisza és Bodrog összefolyásánál épült erősség felmentését és ellátását követően pedig folytatja előrenyomulását. A hadműveletet január 28-án indította meg 6-7000 katonájával és február 3-án érkezett meg Tokajba. A várat – tervei szerint – ellátta élelmiszerral és őrségét is megerősítette. Ezt követően megindult Sárospatak irányába, ám végül úgy döntött, hogy ennek ostromát nem kísérli meg. Tudomására jutott ugyanis, hogy Bocskai megerősítette a vár védelmét, a külvárosokat pedig felgyújtatta, hogy

⁸⁹⁰ ISTVÁNFFY 2009. 444–445.

⁸⁹¹ VERESS 1913. 558. Basta még említést tett arról is, hogy a Hofkirchen regimentből a német Martino kapitány (*Hauptmann*) és zászlótartója halt meg, míg Pettingen kapitányt (*Hauptmann*) és sok más katonát fogságba vetettek. VERESS 1913. 558.; Az Puchheim regiment katonája által írt napló az olaszok veszteségéről nem számolt be. A névtelen szerző csak Martin Koppel *Hauptmann* és zászlótartója, Karl Epen halálát jegyezte le. Emellett megemlítette azt is, hogy Friedrich Beningert elfogták. Tagebuch 1805. 307.; Istvánffy pedig Pettingen (Pertinger) fogságba esését és Koppel (Copellus) halálát örökítette meg. ISTVÁNFFY 2009. 444.

⁸⁹² Tagebuch 1805. 306–307.; NAGY 1961. 205–206.

Basta katonáit ne lehessen oda beszállásolni. A császári-királyi sereg február 23-án vonult be újra Eperjesre.⁸⁹³

A hadműveletben részt vettek Ridolfi olasz gyalogosai is, hiszen Basta a kiinduló bázisul szolgáló szabad királyi város védelmére csak a Puchheim regiment öt zászlóját hagyta hátra.

⁸⁹⁴ Ridolfi 1605. február 26-án Pietro Aldobrandini bíborosnak írt levelében számolt be a hadjáratról, illetve az utána következett eseményekről. Először is megemlítette, hogy Tokajt öt hónapi ostrom után még időben mentették fel, amely elvesztésével egy Tiszán túli, erdélyi hadművelet lehetősége szertefoszlott volna. Ridolfi a stratégiai tájékoztatást követően pontos láttelepet adott a katonaság helyzetéről is. Beszámolt arról, hogy a térség pusztulása miatt mind a katonák, mind a lovak sokat szenvedtek. A gyalogság annyira megtizedelődött, hogy friss erősítés nélkül bármely megerősített hely elleni támadás kudarcra lenne ítélve. Ráadásul a zsold elmaradása és a nehéz körülmények miatt a parancsnokok már lázadástól tartottak. Beszámolója szerint egyébként a sereg Bártfa vidékére a lengyel határ mellé húzódott, az ő regimentjét pedig a tüzérség védelmére rendelték. Basta nem tartott katonáival, mivel derékfájdalmi kezelésére Eperjesen maradt. A sereg vonulása közben nem egy paraszt titokban hírt hozott nekik. Ezekből kiderült, attól félnek, hogy Bocskai átadja Kassát és egész Magyarországot a töröknek, míg ő maga megelégszik Erdéllyel. Ridolfi is osztotta ezeket a félelmeket, hiszen ő maga is úgy látta, hogy az oszmán hadak előrenyomulása végett egész Felső-Magyarország nagy veszélyben forog, hiszen sem elég katona, sem elegendő számú erősség nem áll rendelkezésre a terület a megvédéséhez. Ennek ellenére azon a véleményen volt, hogy a kialakult helyzetet egy erősebb had kiállításával meg lehetne oldani.⁸⁹⁵

Basta nem vállalkozott újabb hadjáratra, hanem 1605. április 7-én elindult csapataival Eperjesről és környékéről. 9-én és 10-én már Szepesváralján táborozott, majd 12-én Lőcsére érkezett teljes hadával. Innen indult meg a Rózsahegy–Privigye–Nagytapolcsány–Galgóc–Szentgyörgy útvonalon Pozsony irányába.⁸⁹⁶ Seregével tartott Ridolfi megmaradt katonasága is, amelynek a létszáma, ahogyan egy 1605. június 20-án Ferreri által Valentinek küldött levél mellékletéből kiderül, még nyár elején is 300 főre rúgott.⁸⁹⁷ A megmaradtakat pedig a pozsonyi vár védelmére rendelték.

⁸⁹³ Tagebuch 1805. 310–311.; NAGY 1961. 208–212.

⁸⁹⁴ Tagebuch 1805. 310.; ISTVÁNFFY 2009. 446.

⁸⁹⁵ Die Prager Nuntiatur 1913. 319–320.

⁸⁹⁶ NAGY 1961. 219.

⁸⁹⁷ Die Prager Nuntiatur 1913. 392.

Ridolfi tehát kinevezést kapott egy olasz katonákból álló 800 fős lovas lövész alakulat kiállítására, amely szeptemberben már Szombathelyen várta a megmustrálását. Ezt követően pedig szó szerint azonnal harcra is kellett bocsátkozniuk. Nagy László 1961-ben írt könyvében a szombathelyi eseményeket igen érzékletesen, szinte már a szépírókat meghazudtoló módon mutatta be. Leírása szerint szeptember 27-én vagy 28-án Némethy Gergely hajdú-tatár-török csapata rajtaütött a győri püspök mezővárosában mulatozó, dorbézoló 1000 fős pápai segélyhadon, amelynek tagjai éppen csak megkapták zsoldjukat. Már a küzdelem elején Ridolfi megsebesült, és bár zsoldosai kezdetben derekasan ellenálltak, végül mégis vereséget szenvedtek. Alig 200 fő menekült meg közülük és négy zászlójuk a zsoldjával együtt a támadók kezére került.⁸⁹⁸ Szemérmesen elhallgatta, hogy az összecsapás rekonstruálásához nagyrészt Ortelius művét használta fel, és azt is elfelejtette megemlíteni, hogy Ridolfit egy nyílvesző sebezte meg.⁸⁹⁹ Utóbbi szerző művét az esetek döntő többségében elfogadhatjuk autentikus forrásként, ám jelen alkalommal létezik egy, az övéénél is hitelesebbnek tűnő beszámoló. Ez Batthyány II. Ferenc levele Mátyás főherceghez, amely ellentmond állításainak.

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy az összecsapás semmiféleképpen nem lehetett sem szeptember 27-én, sem pedig szeptember 28-án. Batthyány ugyanis szeptember 27-én tett jelentést az eseményekről Mátyás főhercegnek, amelyben arról számolt be, hogy Isaac Meisl mustraírnok gyalogosan érkezett meg hozzá a vereség hírével Németújvárra a levél keltének napján hajnali 6 órakor. Tájékoztatta a magyar főurat, hogy egy nappal korábban, azaz szeptember 26-án a délelőtti mustrát követően szereztek tudomást arról, hogy Némethy katonasága a közelben van. Ugyanezt a dátumot adja meg Mátyás főherceg is a szeptember 29-én Rudolf császárhoz írott levelében.⁹⁰⁰

Meisl beszámolója alapján az sem fedheti a valóságot, hogy a hajdú-tatár-török sereg rajtaütött volna Ridolfi katonaságán. A mustraírnok ugyanis beszámolt Batthyánynak arról, hogy sorban érkeztek a hírek arról, hogy Némethy a környező falvakat dúlja. Erre a mustrát meggyorsították, majd az *Obrist* egyetértésben a mustrabiztossal, Ludwig von Königsberggel úgy határozott, hogy felkutatja és megtámadja az ellenséget, mivel utolsó információjuk szerint mindössze 400 főből áll, és már csak öt kilométernyire van Szombathelytől. Tehát nem Némethy ütött rajta a dorbézoló olasz és vallon katonaságon, hanem Ridolfi kereste az

⁸⁹⁸ NAGY 1961. 295-296.

⁸⁹⁹ ORTELIUS 1665. 391.

⁹⁰⁰ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 198.

összecsapást. A rajtaütés tényét azért sem fogadhatjuk el, mivel a hajdú-tatár-török sereg mozgását árgus szemekkel figyelték az elmúlt hónapok eseményei miatt a Rába bal partján is. Szepsy János Lózsáról már szeptember 18-án azt jelentette a soproni polgármesternek, hogy Némethy Asszonyfalvánál (Ostffyasszonyfalva) már átkelt a Rábán túlra. Lepovich Péter kapui provizor pedig szeptember 24-én egy a török táborból megszökött ifjú beszámolója alapján azt írta szintén Sopronba, hogy „byzonjossan a' keth nap altall keólteozyk Hydvegnell, vagj Rumnall, es elsóbenjs Zombathell ala zallnak.”⁹⁰¹ Kétlem, hogy ezek az információk ne jutottak volna el Ridolfihoz vagy Königsberghez.

Nagy állításával ellentétben tehát Szombathelyen sem került sor utcai harcra, hiszen a lovas lövészek megindultak Némethy embereinek feltételezett helye felé.⁹⁰² Délután két óra tájban rájuk is találtak, ám a hajdú-tatár-török haderő létszáma nagyobb volt az eredetileg feltételezett 400 főnél és az összecsapás során folyamatosan növekedett. Meisl beszámolója szerint a 10 000 főt is elérte. A mintegy két órás elkeseredett harcban végül a túlerő felülkerekedett Ridolfi lovasain. Némethy katonái újra bevették Szombathelyet és mintegy tizenöt kilométeren keresztül üldözték az olasz és vallon zsoldosokat. A mustraírnok azt is tudni vélte, hogy Ridolfi lovasainak jó része a harcmezőn maradt, valamint a mustramester és a saját emberei is odavesztek. Serra október 1-én Bécsből azt írta Borghesének, hogy mintegy 500 fős veszteséget szenvedtek a lovas lövészek. A halottak között volt Lelio Frangipani és Cianchrotti is,⁹⁰³ két olasz előkelő pedig fogságba esett. Borghese november 11-én Serrához írt levelében a bécsi nuncius közbenjárását kérte, hogy Mátyás főherceg gróf Giovanni Battistát és Martio Polceniget váltassa ki a török kezéből.⁹⁰⁴ A hajdú-tatár-török sereg zsákmánya lett az összes málha és szekér. Közöttük volt az a kocsi is, amelyen a lovas lövészek első havi zsoldja volt.⁹⁰⁵ Megállapíthatjuk tehát, hogy aznap amikor szolgálatba állt, meg is szűnt létezni Ridolfi lovassága, majd az év végén hivatalosan is feloszlatták az egységet.⁹⁰⁶

Felmerül a kérdés, hogy mi vezethette félre mind Orteliust, mind pedig a korszakot jól ismerő Nagyot? Azt természetesen kizárhatjuk, hogy ismerték volna a Meisl beszámolóját tartalmazó Batthyány levelet. Ezzel szemben Ortelius, aki munkája során eredeti iratokat használt, egy másik jelentésre bukkanhatott. Már többször tettem arról említést, hogy Mátyás főherceg

⁹⁰¹ DOMINKOVITS 2006. 132., 136.

⁹⁰² NAGY 1961. 295.

⁹⁰³ Die Prager Nuntiatur 1913. 517.

⁹⁰⁴ Die Prager Nuntiatur 1913. 577.

⁹⁰⁵ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 Sept. No. 93.

⁹⁰⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/1 Fol. 71v.

szeptember 29-én levelet írt az uralkodónak, amiben beszámolt a szombathelyi összecsapásról. Ebben ő írta le először, hogy Némethy 6000 fős serege átkelt a Rábán és rajtaütött szeptember 26-án az éppen aznap megmustrált lovas lövészekre. A beszámoló ezek után úgy folytatódik, hogy döntő részüket levágták, míg ruházatukat, fegyverzetüket és zsoldjukat elragadták tőlük. Majd említést tesz arról, hogy árulás is történt, hiszen a szombathelyi várba sem tudtak bemenedülni, mivel a magyarok nem akarták őket beengedni.⁹⁰⁷

Egyelőre nincs rá magyarázat, hogy Mátyás miért ilyen módon számolt be az összecsapásról bátyjának. Azaz miért tartotta jobbnak azt terjeszteni, hogy rajtaütés történt, mint hogy Ridolfi indult lovasaival Némethy katonái ellen? Ez azért is meglepő, mivel egy nappal korábban ugyanő Ferdinánd főhercegnek írt levelében erről egy szót sem ejtett.⁹⁰⁸ Természetesen Bécsben is a rajtaütés ténye terjedt el, illetve ezt terjesztették el, hiszen Serra október 1-én erről számolt be Borghesének.⁹⁰⁹ Az biztos, hogy nem Ridolfi ellen irányult Batthyány jelentésének ignorálása. A firenzei nemest október 3-án (8 nappal a vereség után) már tanácskozássra hívta az Udvari Haditanács.⁹¹⁰ Mátyás főherceg pedig 1608-tól több alkalommal is Itáliába, a Szentszékre és Madridba küldte Ridolfit diplomáciai feladattal.⁹¹¹

Henri Du Val, Dampierre grófja

Miután az anhalt-zerbsti herceg regimentjét augusztus elején megmustrálták,⁹¹² szeptember 5-én elindult Mercoeur herceg vezetésével Székesfehérvár ostromára.⁹¹³ Arra vonatkozóan nincs pontos adatunk, hogy a külvárosok elleni szeptember 14-i rohamban részt vett volna az egység. Az azonban bizonyos, hogy a hat nappal későbbi döntő támadásnál már ott voltak az anhalt-zerbsti herceg katonái. A Hofkirchen regimenttel együtt a győri kapunál tátongó hatalmas sért támadták.⁹¹⁴ A vár elfoglalását követően megjelent a Jemiszi Haszán nagyvezír

⁹⁰⁷ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 198.

⁹⁰⁸ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 179.

⁹⁰⁹ Die Prager Nuntiatur 1913. 517.

⁹¹⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214 Fol. 484v. No. 6.

⁹¹¹ SPRINGER 1993. 84-85.

⁹¹² ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 579v.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 592r.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 381r. No. 133.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 385v. No. 33.

⁹¹³ ÖStA KA AFA 1601/13/1

⁹¹⁴ ÖStA KA AFA 1601/13/1; GÖMÖRY 1896. 299-322.; TÓTH 2000. 331-332.; ORTELIVS 2002. 203r.

vezette oszmán katonaság Székesfehérvár környékén. Október 10-e és 15-e között több kisebb összecsapásra került sor. Az utolsó napon az anhalt-zerbsti regimenttel szemben az oszmán katonák sáncot emeltek, ahonnan a janicsárok heves tűz alatt tartották őket. A regimentre nehezedő nyomás olyan elviselhetetlenné vált, hogy Mátyás főherceg erősítést küldött hozzájuk.⁹¹⁵

A hadjárat végén az anhalt-zerbsti herceg katonáinak leszereléséről döntött az Udvari Haditanács.⁹¹⁶ November 10-i dátummal részletes jegyzéket kértek a beteg és sebesült katonákról.⁹¹⁷ Majd kijelölték a leköszönéshez a mustrahelyet: Tullnt és Tullnerdorfot, és Mathias Baranitsch mustrabiztost küldték ki a katonák elbocsátására és az elszámolás elvégzéséhez.⁹¹⁸ Az ezredet, amelyben Dampierre szolgált és harcolt, tehát feloszlatták, december 22-én meghalt Bécsben Johann Ernst,⁹¹⁹ majd 1602. február 19-én pedig Nürnbergben elhunyt Mercoeur herceg valószínűleg valamilyen fertőző betegségben.⁹²⁰

A két herceg halála azonban nem vetette vissza Dampierre karrierjét a Habsburg Monarchiában, hiszen új támogatóra talált Basta személyében. Az 1601. év végére különös helyzet alakult ki Erdélyben. Báthory Zsigmond elfoglalta Gyulafehérvárt és megszállta a szász városokat, ám Kolozsvár őrségével és falával nem boldogult. Ezzel szemben Basta Erdély északi részén vetette meg a lábát, sorra elfoglalva az ellenállást tanúsító várakat: Gyalut, Nagymást, Bethlenvárat és Besztercét.⁹²¹ A két fél 1602. február 15-én a status quo alapján fegyverszünetet kötött egymással. Basta a tárgyalások alatt felkarolta a havasalföldi trónkövetelő Radu Șerbant (1601, 1602-1610) csapatokat adva mellé a tartomány elfoglalására. Ám a vállalkozás 1602 márciusában kudarccal végződött, amely kétezer katona életét követelte. Mivel Basta részére sem elegendő katona, sem elegendő pénz nem állt rendelkezésre a harc folytatásához, így Csáky István közvetítésével diplomáciai úton igyekezett Zsigmondot távozásra bírni, amely vállalkozás sikerrel is járt. A Báthory-párt Székely Mózes köré tömörült tagjai azonban nem voltak hajlandóak elfogadni a fejedelem döntését, Erdély Habsburg uralom alá kerülését. Bastának tehát, amennyiben meg akarta szállni az országot, úgy meg kellett, hogy ütközzön velük. A csatára végül 1602. július 2-án

⁹¹⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 33r.; ÖStA KA AFA 1601/13/1; GÖMÖRY 1896. 615-616.; TÓTH 2000. 337-338.; ORTELIUS 2002. 205r-206r.

⁹¹⁶ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601. Oktober No. 136.

⁹¹⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 412r. No. 41.

⁹¹⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 309r. No. 73.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 418v. No. 12.

⁹¹⁹ ERSCH 1842. 348.; <http://www.geni.com/people/Johann-Ernst-von-Anhalt-Zerbst/6000000006727757469>. Letöltés ideje: 2015. 09. 23.

⁹²⁰ SAHIN-TÓTH 2004. 1174.

⁹²¹ BENDA 1983. 675-676.; ISTVÁNFY 2009. 389-390.

Tövisnél került sor, amely Székelyék vereségével zárult. Basta a győzelem után birtokba vehette Erdélyt, a behódolóknak kegyelmet ígért a császár nevében, míg a kulcsfontosságú várakat erővel vagy ígérettel igyekezett birtokba venni.⁹²² Nagyszébenből Basta július 18-án Joachim Beck von Leopoldsdorfnak azt írta, hogy Lippát, az Erdélyi Fejedelemség egyik kulcsfontosságú várát, a huszonkét éves Dampierre kapitánynak adják át.⁹²³ Három nappal később pedig a császárral azt közölte, hogy néhány lovassal már az előző napon el is indult a várba.⁹²⁴

Erdély katonai parancsnokának azonban a következő hetekben, hónapokban újra meggyült a baja egyrészt Székely Mózesrel, másrészt az ezen felbátorodott egyébként is elégedetlenkedő erdélyi rendekkel. Miközben Basta tárgyalásokat folytatott az utóbbiakkal, Zsigmond volt hadvezére a szultántól *ahdnamét* kapott azzal a feltétellel, hogy Lippa és Jenő visszaadására ígéretet tesz. Basta szeptember 23-án a prázsmári táborból Dampierre levelére hivatkozva azt írta Mátyás főhercegnek, hogy az ifjú kapitánynak kétsége sincs Székely Mózes és Jemisci Haszán szándékáról, azaz, hogy megtámadják az általa védett várat.⁹²⁵ Az ostrom végül azonban elmaradt, mivel a nagyvezír Gyula környékéről visszafordult a veszélyeztetett Buda felmentésére, a leendő fejedelem pedig nem érezte elegendőnek az erejét a hadművelet folytatására.⁹²⁶ Basta már szeptember 30-án jelentette a jó hírt, amit Dampierre-től tudott meg.⁹²⁷

Székely Mózes nem tett le arról, hogy megszerezze magának az Erdélyi Fejedelemséget. A Porta Bektas temesvári beglerbég vezetésével egy jelentős török és tatár segélyhadat rendelt támogatottja mellé. A lippai kapitány tehát 1603-ban újra az események sűrűjébe került. Szamosközy István erről a következőképpen számolt be történeti munkájában: "De még Mózes megindulása előtt, nemes Zóltai György révén az akkor még élő Huszár Péter is, valamint a lippai őrség akkori parancsnoka, a kiváló bátorságú és előkelő származású Duval Henrik, Dampierre grófja, meg mások is, akik felderítőik és hírszerzőik jóvoltából tájékozódni tudtak a határ menti mozgolódásokról, folyvást jelentgették a Kolozsvárott tartózkodó Bastának, mily nagyon sürgölődik Mózes, és hogy ellenséges fegyvereivel meg fogja támadni előbb-utóbb a határokat, vagy magát az országot is."⁹²⁸

⁹²² SZAMOSKÖZI 1880. 137-172, passim; GÖMÖRY 1897. 59-84, 235-257.; TÓTH 2000. 410-417.; ORTELIUS 2002. 213r-223r.; ISTVÁNFY 2009. 389-394, 405.

⁹²³ ÖStA KA AFA 1602/7/3.; VERESS 1913. 15.

⁹²⁴ VERESS 1913. 20.

⁹²⁵ VERESS 1913. 95.

⁹²⁶ SZAMOSKÖZI 1883.. 173.; BENDA 1983. 680.; TÓTH 2000. 420.

⁹²⁷ VERESS 1913. 99.

⁹²⁸ SZAMOSKÖZY 1981. 313.

Az április elején kezdődő hadjárat Karánsebes megtámadásával vette kezdetét, majd innen az erdélyi-oszmán had Lugos alá vonult, amelyet 11-én rohammal foglaltak el. Négy nappal később pedig Bethlen Gábor Szászvárost szállta meg. A két had április második felében Gyulafehérvár alatt egyesült, amelyet az őrsége május 7-én adott fel.⁹²⁹ Míg a trónkövetelő a Maros parti város ostromával volt elfoglalva, addig „a lippaiak, jenőiek, a váradiak összefogtak, és hogy távollevő Bektas pasát bosszantsák és veszélyeztessék, Temesvár külvárosait gyújtogatták, majd messze földön feldúlták a környéket is, aztán biztonságos helyre húzódtak vissza. Nem sokkal később Duval Henrik lippai parancsnok küldte ki katonáit az őrséggel együtt, és Lugos külvárosait felégetvén, a földdel tette egyenlővé; lakosait, akiknek közreműködésével Huszárt elárulták és fogságba hurcolták, nagyrészt elpusztították.”⁹³⁰

Dampierre akciói nem gyakoroltak jelentős befolyást az eseményekre. Gyulafehérvár elestét követően Székely fejedelemmé választotta magát. Basta tehetetlenül nézte az erdélyi-oszmán csapatok előretörését és sikereit (elesett Kolozsvár, Beszterce és Medgyes), hiszen nem állt rendelkezésére megfelelő számú katonaság. Egyelőre sem Prágából, sem pedig Radu havasalföldi vajdától nem számíthatott segítségre, így kíséretével a Magyar Királyság területére menekült. Székely egyedül maradt Erdélyben és a nyár közepére szinte az egész országot sikerült fősége alá hajtania, csak a partiumi várak maradtak II. Rudolf birtokában. Július elején, az addig a moldvai vajda támadásától tartó Radu megindult Havasalföldről és 1603. július 17-én Brassó mellett vereséget mért havasalföldi-székely seregével Mózes fejedelem és Bektas hadaira. A győzelmet követően a havasalföldi vajda elhagyta az országot, Basta így harmadszorra vonulhatott be és vehette birtokba a császár nevében Erdélyt. Ám Székely megmaradt hívei Borbély György vezetésével még az ország területén álltak, és hozzájuk csatlakozott Nagy Albert 3000 kozákkal, akiket a Lengyel Királyságban fogadott fel az elesett erdélyi fejedelem utasítására.⁹³¹ Miután a császári-királyi kézen lévő partiumi várak parancsnokai úgy értesültek, hogy maga Basta is elindult már Erdélybe, sőt már Gyulafehérvárra ért, ezért úgy határoztak, hogy a rendelkezésükre álló katonasággal a Maros mentén vonulva csatlakoznak az albán származású hadvezérhez. Az eseményeket Szamosközy a következőképpen örökítette meg: „A mintegy kétezer főre tehető önkéntes sereg – úgynevezett hajdúk – magyarokból, rácokból, szlávokból és egyebekből verődtek össze. ... A szomszédos Déva várából még huszonöt német is csatlakozott hozzájuk, hogy

⁹²⁹ SZAMOSKÖZY 1981. 305-337.; TÓTH 2000. 420-421.

⁹³⁰ SZAMOSKÖZY 1981. 337.

⁹³¹ SZAMOSKÖZY 1981. 337-411.; TÓTH 2000. 421-424.

társaik sorsán ezzel is könnyítsenek. De a szerencsétlen végű összecsapásban az ő győzelmi reményük is semmivé vált: csak öten menekültek a várba sértetlenül, a többiek a hadiszerencsének áldozták életüket. Mindezeknek, elsősorban a lippaiaknak és jenőieknek a parancsnoka Davallus Henrik volt, a lippai őrség kapitánya, a többieké Horváth Ábrahám, Csatári János és hasonló vitézek. Amikor csapatuk gazdag zsákmánnyal megrakodva Barcsa felé járt, Borbély, [Jan] Kaminski és Nagy Albert rajtuk ütött. A véres csata augusztus harmadikán zajlott le. Elsőnek Albert törte át soraikat a zászlói alatt harcoló csapattal, és ezzel meg is alapozta a győzelmet. Majd a lengyelek [kozákok] indultak bátor rohamra, tudván, hogy nem katonák, hanem martalócok ellen harcolnak. Mivel pedig az ilyen emberben nagyobb a hajlandóság a futásra, mint a helytállásra, nem sok idő múltával máris sikerült helyükből kivetni, összezavarni és megszalasztani őket. Davallus is csak nagy ügyel-bajjal jutott el a közeli Dévára.”⁹³²Az ifjú gróf vereségéről és meneküléséről az erdélyi történetírón kívül Wilhelm Dilich is megemlékezett *Ungarische Chronica* című munkájában.⁹³³

Néhány nappal később, augusztus 8-án Basta katonái kiköszörülték a csorbát, amikor Borbély megmaradt katonaságával és a velük együtt menekülő erdélyiekkel a Vaskapu irányába húzódtak vissza. Az egykorú elbeszélő források Dampierre-nek az eseményekben játszott szerepével kapcsolatban ellentmondásosak. Istvánffy Miklós szerint ugyanis „Basta aztán azoknak szándékok felől bizonyossá tétetvén, lotharingiai Tomper Duallus Henricust és Rákóczi Lajost négyezer magyarokkal ellenek küldé. Kik az ellenséges haddal hamarsággal odamenvén, s az ellenségnek eltörlésére egy alkalmatossággal figyelmeztvén, feneképpen, midőn ingyen sem vélnék, rájuk ütének. ...A kozákok is és törökök, Bectes [Bektas] s Alberttal nem sokáig vontatták a harcot, hanem hátat adának.”⁹³⁴ Szamosközy azt jegyezte fel, hogy Basta csak Rákóczit küldte egy 800 fős hajdú csapattal a menekülők nyomába, akiket augusztus 8-án egy Gradistye nevű vlah falunál utol is értek. Rajtaütésük pedig olyan jól sikerült, hogy a hajdúk még a Vaskapun túlra is üldözték az erdélyieket, majd visszatértek, hogy összegyűjtsék a hatalmas zsákmányt.⁹³⁵

A két nagy történetíró által papírra vetettek nem egyeznek meg egymásnak, és Basta fennmaradt levelezése sem nyújt segítséget az ellentmondás feloldásához. Basta augusztus 10-én a kenyérmezei táborából Bartolomäus Pezzenhez írt levelében neveket nem említett, csak arról számolt be, hogy az általa küldött 4000 hajdú nagy győzelmet aratott.⁹³⁶

⁹³² SZAMOSKÖZY 1981. 449-450.

⁹³³ DILICH 1606. 355.

⁹³⁴ ISTVÁNFFY 2009. 409.

⁹³⁵ SZAMOSKÖZY 1981. 452-453.

⁹³⁶ VERESS 1913. 270.

Basta 1604 áprilisában új megbízást kapott a császártól: a keresztény főserg *Obrist-Feldmarschall*jává nevezték ki. A rendelkezésre álló források ellentmondásosak azzal kapcsolatban, hogy Dampierrel mi történhetett: maradt-e Lippán, mint az őrség parancsnoka vagy sem? Mindkettőre találunk utalást. Bojti Veres Gáspár szerint „abban az időben [1604 szeptembere] Lippa német helyőrségének Duval Henrik, a lotaringiai Dampierre grófja volt a vezetője, a magyaré pedig Rákóczi Lajos.”⁹³⁷ Ugyanerről számolt be Istvánffy is: „kik akkor Lippa oltalmazásának tisztiben forgódnak vala.”⁹³⁸ Ezzel szemben Szamosközy a következőket vetette papírra: „Henrikus Davallus comes ab Ampierra, ki azelőtt lippai kapitán volt, mikor Székely Moyses bejövée Erdélbe [1602-1603] mostan Magyarországba öt ezer hajdúk hadnagya volt.”⁹³⁹ Ezt vette alapul később Márki Sándor, Gömörly Gusztáv és Nagy László is. Munkáikban az szerepel tehát, hogy Gian Giacomo Barbiano de Belgiojoso az ifjú gróft a Lippát fenyegető oszmán támadás felderítésre küldte a Partiumba 500 hajdújával, aki szeptember első napjaiban érkezett meg ide.⁹⁴⁰ Itt haditanácsot tartott Rákóczi Lajos lippai és Petneházy István jenői kapitányokkal, valamint az odahívott hajdúkapitányokkal.⁹⁴¹ Míg az úgynevezett Fuggerzeitungokban egy szeptember 20-án a rakamazi táborban keltezett jelentésben azt olvashatjuk: „Dampierre a katonasággal, amelyet a felső-magyarországi főkapitány [Belgiojoso *Generalobrist*] a lippai vár őrségéhez neki adott, 15 nappal ezelőtt ... oda érkezett.”⁹⁴² A rendelkezésre álló források között feszülő ellentétet egyértelműen nem lehet feloldani. Véleményem szerint Dampierre lippai kapitányi tisztség helyett *Bestallungot*, felfogadó iratot kapott magyar és rác lovas hajdúk toborzására és vezetésére, és a mezei hadakhoz beosztva a felső-magyarországi *Feldobrist* parancsnoksága alá került. Az irat nem áll rendelkezésre jelen pillanatban, ám ez nem azt jelenti, hogy nem létezett. Ennek tisztázása még további kutatásokat igényel. Feltételezésemet alátámasztja, hogy Istvánffy történeti munkájában a Bocskai oldalára állt hajdúkat Dampierre katonáinak nevezte.⁹⁴³ Másrészt a fellelhető források többször is utalást tettek a gróf katonaságának nemzetiségi összetételére is. Gyulaffi Lestár feljegyzéseiben olvasható, hogy a magyar hajdúkapitányok mellett a temesvári rajtaütésben részt vett Deli Száva és katonasága is.⁹⁴⁴ A néhány héttel későbbi eseményeket megörökítve Istvánffy fontosnak tartotta lejegyezni, hogy a gróf „ezer, rész

⁹³⁷ BOJTI VERES 1980. 46.

⁹³⁸ ISTVÁNYFY 2009. 427.

⁹³⁹ SZAMOSKÖZI 1880. 230.

⁹⁴⁰ Márki és Gömörly szerint is szeptember 17-én. GÖMÖRLY 1892. 119.; MÁRKI 1894. 482.

⁹⁴¹ GÖMÖRLY 1892. 119.; MÁRKI 1894. 482-483.; NAGY 1961. 56-57.

⁹⁴² ÖNB Fuggerzeitungen Codex No. 8975. Fol. 298r.

⁹⁴³ ISTVÁNYFY 2009. 433.

⁹⁴⁴ GYULAFFI 1893. 131., 226., 137.

szerént rác, rész szerént hajdú lovasokkal Várad felé menni igazodék.”⁹⁴⁵ Az Udvari Haditanács 1605 júniusa és decembere között többször is foglalkozott lovasságának tetteivel, az állandó zsoldhiánnyal és az ezekből fakadó problémákkal. Ezekben a bejegyzésekben már csak rácokról esett szó, akik egy része már valószínűleg Felső-Magyarországon is Dampierre alatt szolgálhatott.⁹⁴⁶ Ugyanezen állapotot ábrázolta Serra 1605. október 4-i dátummal Scipione Borghesének küldött levele. Az iratban felsorolta részletesen a rendelkezésre álló császári-királyi csapatokat, közöttük az ifjú gróf és Seifried von Kollonich 1200 rác lovasát, magyar lovasait és kozákját is, akik már régóta a császár zsoldjában álltak.⁹⁴⁷

Azon sem csodálkozhatunk, hogy miután Belgiojoso Ciprian Concini *Obrist-Leutnant*tól értesült Bethlen Gábor és Bektas pasa tervéről az ifjú gróft küldte Lippára, hogy vezesse az akciót. Egyrészt jól ismerte a vár környékét, és 1603-ban már járt Temesvár vidékén is, másrészt tökéletesen tisztában volt az alá rendelt hajdúk harci erényeivel az elmúlt évek harcai alapján.⁹⁴⁸ A Lippán megtartott tanácskozást követően szeptember 13-án vagy 14-én hajnalban a mintegy 5000 főnyi hajdúsereg rajtaütött a Temesvár mellett táborozó mintegy 400 erdélyi bujdosó és a mellékük rendelt oszmán had táborán. A támadás teljes sikerrel járt. Az álmukból felriasztottak jó részét levágták és a megmenekültek is annak köszönhették életüket, hogy időközben a temesvári őrség kitört a hajdúkra. Dampierre katonái ezért a táborban szerzett prédájukkal együtt visszavonultak. Zsákmányuk között volt Bethlen Gábor dolmánya, amelyben ott lapult a későbbi fejedelem levelezése Bocskai Istvánnal. Az értékes levelet Dampierre rögtön elküldte Belgiojoso rakamazi táborába, majd Jenőre vonult, ahol megtartották az ilyenkor szokásos kótyavetyét, Rákóczit pedig visszaküldte Lippára a vidék szemmel tartására.⁹⁴⁹

Dampierre-rel pedig „harmadfélezeren indultanak Jenőrül Gyula alá. Előljáróban bocsátták Lippai Balást, kapott az nyelvet kitül végére menván az gyulai törökök állapotjának, az városra rohantanak és az várost elégették. Azzal nem elégedvén nagy vakmerőképpen mentenek ostromra az várnak is. Az török készen várván őket minden lövészerszámmal, ugy

⁹⁴⁵ ISTVÁNFFY 2009. 430., 433.

⁹⁴⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. Fol.: 558v.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. Fol.: 588v.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. Fol.: 594r.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. Fol.: 628v-629r.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 447v. No. 238.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 450r. No. 36.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 457r. No.146.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 460v. No. 209.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 470v. No. 159. A későbbiekben még látni fogjuk, hogy a felső-magyarországi hadban szolgáló rácok igen súlyos veszteséget szenvedtek, de egy részük megmaradt a király szolgálatában. Másrészt azt is meg kell jegyeznem, hogy a Dunántúlon is harcoltak rác katonák, akiket a későbbiekben Dampierre parancsnoksága alá vezényelhettek.

⁹⁴⁷ Die Prager Nuntiatür 1913. 523-524.

⁹⁴⁸ SZAMOSKÖZI 1880. 230.

⁹⁴⁹ SZAMOSKÖZI 1880. 228., 230-231., 241., 243.; GÖMÖRY 1892c. 119-120.; MÁRKI 1894. 482-483.; Die Prager Nuntiatür 1913. 224., 231., 235.; NAGY 1961. 57-58.; ISTVÁNFFY 2009. 427-428.

meglövődzték őket, hogy hatszáz testnél több maradt oda. Ű magát is Dampierat homlokon találták az sisakot az fejében az midőn alóla megfutamtanak.”⁹⁵⁰ A sikertelen gyulai rajtaütés után a gróf katonáival szeptember 25-én bevonult a rakamazi táborba. A fiaskóról a Fugger családnak is beszámoltak egy a felső-magyarországi táborból aznap küldött jelentésben. Eszerint Dampierre-t kétszer meglőtték, ám egyszer sem sérült meg.⁹⁵¹

Istvánffy történeti munkájában feljegyezte, hogy a gróf a táborba érkezése után részt vett azon a tanácskozáson, amelyet Belgiojoso a Bocskai elleni támadás mikéntjének megvitatására hívott egybe. Ekkor Bécsből gyorsfutár érkezett, Mátyás főherceg parancsával a felső-magyarországi *Feldobrist*hoz. „Késedelem nélkül azért Dampiernak, hogy harmadfélezer magyar gyaloggal, kik majd mind immár lovakra, mindazonáltal nem hordozván kopjákat s puskákat viselvén fordítottak vala, ..., megparancsolá [Belgiojoso], hogy Bastához mennének. De az vitézlő nép nem engedének, azmint ítélik vala az parancsolatnak, mentvén nehéz fizetlenséget zsoldjoknak, mely nélkül ők sohoval nem érkezhethének menni.”⁹⁵²

A felső-magyarországi *Feldobrist* serege tehát együtt maradt, ideig-óráig. A haditanácson elhatározottak értelmében megkezdődött az alá rendelt és az Erdélyben álló csapatok összevonása Adorjánál.⁹⁵³ Először Dampierre hajdúi érkeztek meg oda, majd Belgiojoso más lovasai és gyalogosai is. Október 14-én az Erdélyből várt gyalogság, lovasság és tüzérség is megérkezett Álmosdra, 20-25 kilométerre Adorjától. A két sereg egyesülésére nem került sor, mivel október 15-én éjszaka a Bocskai mellé állt katonák rátörtek a Johann Baptista Pezzen vezette hadoszlopra. A bihari nagyúr mintegy 3000 főnyi seregének zömét és egyben legjobban felfegyverzett egységét Dampierre hajdúi alkották.⁹⁵⁴ Belgiojoso ugyan meg akarta előzni, hogy Bocskai a maga oldalára állítsa az ifjú gróf katonáit, ezért október 13-án és 14-én egy havi zsoldot osztatott ki közöttük, hogy az uralkodó hűségén tartsa őket. A hajdúk elégedetlenek voltak ezzel, hiszen öthónapnyi zsold járt volna nekik.⁹⁵⁵ „Annakokáért azt végezték légyen, hogy többé az németek zászlójok alatt s társaságokkal szerencsétlen hadakozást ne gyakoroljanak, hanem azoknak levágására, kik elöl mentenek, fegyvereket fordítsák. Ezeket mondván, pártütéssel és nagy kiáltással, elhagyván Dampier kapitányt, és szörnyű szitkokkal szidalmazván az németek nevét, nyargalvást előszágúdának, s az rendetlenül menő seregnek nekimennek.”⁹⁵⁶

⁹⁵⁰ SZAMOSKÖZI 1880. 230.; GÖMÖRY 1892c. 120.; MÁRKI 1894. 484.; NAGY 1961. 58.

⁹⁵¹ ÖNB Fuggerzeitung Cod. No. 8975. Fol. 310r.

⁹⁵² Die Prager Nuntiatur 1913. 235.; ISTVÁNYFY. 2009. 430.

⁹⁵³ NAGY 1961. 67-68.

⁹⁵⁴ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8975. Fol.: 323v-324r.; NAGY 1961. 71.

⁹⁵⁵ NAGY 1961. 71.

⁹⁵⁶ ISTVÁNYFY 2009. 433.

A kibontakozó felkelés gyors sikereket ért el, hiszen Belgiojoso megmaradt csapataival igyekezett Tokajhoz, ahol október 24-én német, vallon és olasz zsoldosaival át is kelt a Tiszán. Rác katonái azonban Rakamazon maradtak. „Kiket mindazáltal az hajdúk, utánok menvén, ugyanazon éjtszaka, hajnal előtt [október 25-én] ott tapasztaltak vala, levágván avagy megfogdosván azokat, azkik hozzájuk hajolni nem akarták légyen. S késedelem nélkül az hídra nagy számosan tódulván, kevéssé múlték, hogy el nem nyerék, holott az napnak reggeli s nagy sűrű köde miát, mely miát nem láthatnának, álgyúkkal az várból távol nem oltalmaztathatnak. De Barbiánus és Dampier, hallván az puskaropogásokat, azmelyet az hídőrzők az ellenségnek első láttára lövődöztetnek vala, odafutamának, s az ellenséget visszavervén, s egynéhány helyet elvágván az hidat, az dolgot helyére állaták.”⁹⁵⁷ A túlsó parton maradt rácok segítség nélkül maradtak. „Végre Szegedi Marko az rácok kapitánja csak szörin lovára ragadván és félig mezítelen által usztatja az Tiszát és úgy jű az generalis hadába. Voltak az rácok, az mint megintézhettük, négy seregbe. Számok zászlójokhoz képest kétezeren volt, de személy szerént voltak u. m. ezer hétszázan, azokban huszonöt el nem szaladott.”⁹⁵⁸ Ezt követően Belgiojoso tovább menekült Szepesvárra, ahová az ifjú gróf is követte. A hegy tetején épült erősséget a hajdúk december 1-ig ostromolták, sikertelenül. Ezt követően Belgiojoso és kísérete Bastánál jelentkezett, ahonnan a felső-magyarországi *Feldobrist* Bécsbe utazott tovább. Dampierre a hadsereggel, egészen pontosan rácaival maradt.⁹⁵⁹ Bocskai előretörő seregeivel szemben pedig hamarosan megpróbálták őket is bevetni. Az Udvari Haditanács 1605. június 30-án elrendelte, hogy a rácok az obersdorfi kvártélyukból vonuljanak Pozsonyba.⁹⁶⁰ Az utasítás süket fülekre talált, vagyis valószínűleg a fizetlenség miatt Dampierre lovasai nem mozdultak. A haditanácsosoknak ezért még két alkalommal, július 5-én és 19-én meg kellett ismételniük parancsukat.⁹⁶¹ Augusztus végén már biztosan a Magyar Királyságban, egészen a Csallóközben álltak.⁹⁶²

A Bocskai-felkelést kihasználva az Oszmán Birodalom az 1605. esztendőben újra át tudta venni a stratégiai kezdeményezést a magyarországi hadszíntéren. A július végén Eszéken tartott haditanácson két támadási célról tárgyaltak. Az egyik „párt” Esztergom visszafoglalását javasolta, míg a másik pedig azt, hogy Kanizsa irányába vonuljanak, majd pusztítsák végig Graz és Bécs környékét. Végül az előbbi mellett döntöttek, így Lala Mehmed nagyvezír az oszmán főssereggel a Duna mentén elindult Esztergom irányába, ahová augusztus

⁹⁵⁷ ISTVÁNFFY 2009. 434.

⁹⁵⁸ SZAMOSKÓZI 1880. 248.

⁹⁵⁹ ISTVÁNFFY 2009. 436-438.

⁹⁶⁰ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 447v. No. 238.

⁹⁶¹ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 450r. No. 36.; ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 457r. No. 146.

⁹⁶² ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 470v. No. 159.

30-án meg is érkeztek.⁹⁶³ Az erősség védelmének irányítását Wilhelm von Öttingenre bízták. Az őrség megerősítésére Dampierre vezetésével öt zászló Mörsburg gyalogost rendeltek. Az ifjú nemes, amint lehetett hajókon szállította el katonáit, valamint a kért lőszert és élelmiszert Komáromból Esztergomba.⁹⁶⁴ Az Esztergomot feladók ellen Pozsonyban lefolytatott bírósági vizsgálat harmadik napján a *General Schultheiß* előtt Dampierre, magát védendő tette fel kérdéseknek álcázott állításait saját tevékenységéről. Az erről készült jegyzőkönyv másolatából kiderül, hogy Dampierre az oszmán had ágyúinak, sajkáinak és teljes Armadájának támadását elhárítva hajtotta végre feladatát.⁹⁶⁵ Tettének eredményeként az ostrom kezdetén a várban összesen huszonhat német gyalogos zászló állt harcra készen.⁹⁶⁶

Az oszmán had augusztus 30-án elsőként a Szent Tamás-hegyi palánkot vette ostrom alá, amelyet végül szeptember 16-án a sűrű köd leple alatt sikerült is elfoglalniuk. Ezt követően a Víziváros lövetéséhez kezdtek mintegy harminc ágyúval. A törökök „Mindszent havának első napján az városnak menvén, az németeknek igen nagy veszedelmével s egy lábíg való megöletésével megvevék. S őket az felsővárban szoríták, s a törökök meg nem tartóztathatának, hogy őket vágvánne üldözzék, de álgyúkkal távolról visszaűzetvén, az várasban visszamenének. Azon az nagy, szörnyű harcon, ezer német vitézek felett, kik kegyetlenül levágattanak, gonosz szerencsére maga is az gróf Etingi [Öttingen] kapitány elesék, s a képebeli [helyettese] is, Richánus [Richan], felette igen megsebesülvén, kevésvártatván a sebbe meghala, mely dolog az németek szívét csudaképpen megrémítette.”⁹⁶⁷ Kettejük halálát követően Dampierre a megmaradt és a várba szorult „vitézlő nép akarátja s javallásából” a védelem parancsnokává lépett elő.⁹⁶⁸ A tisztséget nem sokáig töltötte be, hiszen az ostrom tovább folytatódott és a várban egyre elviselhetlenebb lett a helyzet. A katonák, feleségeik és gyerekeik kérlelni kezdték, hogy adja fel a várat szabad elvonulás fejében. Dampierre először ellenállt, ahogyan Istvánffy fogalmazott „példát venni hagyta magáról, ki semmi fizetést fel nem vévén, az egész országnak oly híres-neves bástyája oltalmazására szabad akarat szerént való vitézséget követett volna, s életét is érette

⁹⁶³ TÓTH 2000. 434-435.

⁹⁶⁴ ORTELIUS 1665. 392.

⁹⁶⁵ ÖStA KA HKRA Prag. No. 104.

⁹⁶⁶ GÖMÖRY 1893a. 143.

⁹⁶⁷ CSORBA 1978. 166-168.; ORTELIS 1665. 392.; ISTVÁNNFFY 2009. 465.

⁹⁶⁸ ISTVÁNNFFY 2009. 465. Dampierre saját védelmében részletesen előadta az ostrom menetét: ÖStA KA HKRA Prag. No. 104.

letenni nem kétlené.”⁹⁶⁹ Ám csakhamar kénytelen volt elfogadni a kialakult helyzetet és október 3-án átadta Esztergomot Lala Mehmednek.⁹⁷⁰

Arra a kérdésre, milyen szerepet töltött be Dampierre a védelemben, egyrészt a saját védelmében feltett irányított kérdéseiből kaphatunk választ. Ezekből az derül ki, hogy derekasan kivette a részét a harcból és annak irányításából is: éjjel és nappal újabb sáncokat (*retirada*) építtetett és ellenaknákat ásott így megakadályozva az ostromlók minden szándékát.⁹⁷¹ Még mielőtt azt feltételeznénk, hogy saját fejét mentendő „felülértékelte” tetteit és azok súlyát, fel kell hívnom a figyelmet a még 1605 októberében a komáromi táborban Basta parancsára⁹⁷² a Ferdinand von Kollonich gyalogosregimentjének *Schultheißa*, Johann Leonard Pflaum által lefolytatott kihallgatásokra. Ezek alkalmával az őrség Komáromba vonult *Hauptmann*jait, zászlóseit és *Leutnant*jait kérdezték ki, akik egybehangzóan állították, hogy Dampierre a feladatait egy *Obrist*hoz és lovaghoz illő szorgalommal, erénnyel és bátorsággal végezte el. Minden helyzetben, akár roham alkalmával, akár egyéb szükségben katonáit, mint atya a fiait biztatta és mindenhol jelen volt. Amikor pedig a *Zeugmeistertől* megtudta, hogy a vár mellvédjeire rendelt védők abba hagyták a tüzelést mind az ágyúkból, mind pedig a puskákból, azonnal odasietett és újra elrendelte azt.⁹⁷³ Bátorságát és rátermettségét tehát beosztottjai is az októberi kihallgatásukon igazolták. A legérzékletesebben a *Hauptmann*oknak feltett hatodik kérdésre adott felelet tanúskodik erről. Eszerint Dampierre a vár átadását követelő katonák követelésével szemben többször is ellenállt, élni vagy halni együtt akart volna velük, mint egy becsületes *Obrist*.⁹⁷⁴ Ez is bizonyítja, hogy nem véletlenül választották vezetőjüknek Öttingen halálát követően.

Dampierre tehát 1601-től a Habsburg Monarchia seregében egyre nagyobb felelősséggel járó tisztségeket töltött be. Karrierjét – mint látni fogjuk – a tizenöt éves háború utolsó éveiben megállította, sőt megakasztotta Esztergom feladása, amely miatt haditörvényszék előtt kellett felelnie.

⁹⁶⁹ ISTVÁNFFY 2009. 465-466.

⁹⁷⁰ CSORBA 1978. 168-169.; ORTELIS 1665. 393.; ISTVÁNFFY 2009. 465-466.

⁹⁷¹ ÖStA KA HKRA Prag. No. 104.

⁹⁷² ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 496v. No. 10.; ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 496v. No. 13.; ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 497r. No. 20.; ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 498v. No. 51.

⁹⁷³ ÖStA KA HKRA Prag. No. 104.

⁹⁷⁴ ÖStA KA HKRA Prag. No. 104.

Szankcionálás

A keegani imperatívuszok közül a harmadik a szankció. Ahogyan a brit történész fogalmazott: „Nem sok jóra jut az a parancsnok, aki visszaretten attól, hogy csapatait büntetéssel fenyegetse.”⁹⁷⁵ Keegan Grantet hozza fel példaként, mint akit „rendkívüli módon felbőszítették a katonák által elkövetett erőszakos bűncselekmények – a nemi erőszak és a fosztogatás –, illetve az árulás és a gátlástalan üzletelés a háború zűrzavarában.”⁹⁷⁶ Schwarzenberg is hasonló módon gondolkodott majd három évszázaddal korábban. A Fuggereknek 1596. szeptember 19-én a keresztény had váci táborából jelentették, hogy a vallonok elfogtak egy zabot szállító hajót. A nagy nélkülözés miatt a szállítmányra mások is igényt tartottak, és a „vita” hevében közülük a vallonok többet megsebesítettek. A jelentés szerint Schwarzenberg személyesen tett rendet közöttük és többeket meg is büntetett.⁹⁷⁷ Utóbbi mértékével kapcsolatban sem lehetnek illúzióink, valószínűleg felakasztotta őket. Szintén a Fuggereknek 1596. augusztus 31-én a keresztény had hatvani táborából küldött jelentésben írták, hogy Schwarzenberg az egyik renitens vallon katonáját felakasztatta.⁹⁷⁸

Schwarzenberg a tisztségviselőket sem kímélte. Győr 1598. esztendei visszafoglalását követően a győztesek a várban hatalmas zsákmányra leltek. Ez némi gyógyírt jelentett a nagy veszteségeikre, ám a katonák kapzsiságát is felélesztette. Nem volt kivétel ez alól de Lopez sem, akit ez egy olyan tett elkövetésére indított, amelyet még Istvánffy Miklós is megörökített művében. A támadás után ugyanis „egy francia vitézlő társát, ki a nyereségben nem megvetendő terhű aranyat talált vala, titkon megölettetvén, lóganajban elrejtette vala, hogy az aranyat magának kaparintaná”⁹⁷⁹. Az ügy gyorsan napvilágra került, és az Udvari Haditanács 1598. május 9-én azt az utasítást adta Schwarzenbergnek, hogy adjon tájékoztatást a spanyol kapitány őrizetbe vételéről.⁹⁸⁰ Ezt hat nappal később meg is tette,⁹⁸¹ ám május 23-án már azt a parancsot kapta a haditanácsosoktól, hogy pártatlan bíróságot állítson össze és az ítéletet lezárva adja át a kapitányt.⁹⁸² A már többször idézett Istvánffy az ezek után történeteket a következőképpen örökítette meg: „Jóllehet azért tudja vala, hogy az a férfi jó vitézember, s

⁹⁷⁵ Hozzá kell tennem, hogy Keegan a jutalmazást ugyanolyan fontosnak tartja, mint a büntetést. KEEGAN 2011. 668.; KERTÉSZ 2011. 112.

⁹⁷⁶ KEEGAN 2011. 668.

⁹⁷⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 302r.

⁹⁷⁸ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol.: 354v.

⁹⁷⁹ ISTVÁNFY 2009. 297.

⁹⁸⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 344v. No. 12.

⁹⁸¹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 200. Fol.: 557r. No. 32.

⁹⁸² ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 346v. No. 60.

annak vitézségével az város [ti. Győr] megvételébe élt volna, mindazonáltal annakutána megtudván az dolgot, s bizonyos jelek által az megbizonyosodván, törvényt láttatván reá s megvallatván, az piacon fejjétellel megbünteté”⁹⁸³.

A kivégzés valószínűleg júniusban történt meg. Ezután Schwarzenberget és Matthias Baranitsch mustramestert június 16-án emlékeztette az Udvari Haditanács, hogy de Lopez kompániáját egy másik 1595 óta a magyarországi hadszíntéren harcoló kapitány, egy bizonyos Bisanzon vegye át.⁹⁸⁴ Egy hónappal később – július 15-én – azonban az uralkodó a bécsi haditanácsosoknak már azt az utasítást adta, hogy a spanyol kapitány katonáit Strassoldo kapja meg saját kompániái mellé.⁹⁸⁵

De Lopezzel ellentétben voltak azonban olyanok, akik bár súlyos bünteteket követtek el, családjuk híre és neve megvédélmezte őket a büntetéstől. Mint már említettem, Peter Ernst von Mansfeld ellen saját tisztségviselője fordult panasszal zsoldja visszatartása miatt. Az ifjú valamikor 1603 végén vagy 1604 elején viharos gyorsasággal hagyta el a magyarországi hadszínteret és utazott vissza Németalföldre – legalábbis erre enged következtetni az, hogy az Udvari Haditanács 1604. február 22-én azt parancsolta karcsai Somogyi Farkas győri *Obrist* magyar helyettesének,⁹⁸⁶ hogy Peter Ernst Győrben hátrahagyott dolgait további parancsig senkinek se adja ki.⁹⁸⁷ A távozásának okaként mind Renate Seidel, mind pedig Walter Krüssmann az *Acta Mansfeldica* névtelen szerzője által közölt történetet fogadta el. Eszerint a korhely ifjú az úgynevezett Picquett kártyajáték rabjává vált. Sokat játszott és sokat is veszített, és a kártyaadósságot csak kölcsönből tudta fedezni. A kötelezvényen azonban elváltottatta az aláírását, és később azt állította, hogy az nem tőle származik. A névtelen szerző szerint a sértett egy párbajban, amit egyébként szigorúan tiltottak, elégtételt vett rajta és életét is csak annak az árán hagyta meg, ha visszavonja állítását, miszerint a hitelező hamisította alá a nevét a papírra.⁹⁸⁸ Krüssmann monográfiájában megjegyezte, hogy bár az *Acta Mansfeldicában* állítottaknak valóban lehetett valóságalapja, ám a névtelen szerző, aki Mansfeldet mindenképpen a lehető legrosszabb színben kívánta feltüntetni, az eseményeket némiképpen ki is színezte és a saját, illetve megbízói szája íze szerint adta elő.⁹⁸⁹

⁹⁸³ ISTVÁNFFY 2009. 297.

⁹⁸⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 353r. No. 81.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol.: 353v. No. 85.

⁹⁸⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 200. Fol.: 12v. No. 50.

⁹⁸⁶ PÁLFFY 1997b. 277.

⁹⁸⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 213. Fol.: 130r. No. 52.

⁹⁸⁸ *Acta Mansfeldica* 1624. 6-7.; SEIDEL 1998. 360.; KRÜSSMANN 2010. 45.

⁹⁸⁹ KRÜSSMANN 2010, 45.

A történet magva meglehetősen hihetőnek tűnik már csak azért is, mert bár az *Artikelbriefek* és a *Reiterbestallungok* különböző pontjai tiltották a verekedést, a párbajokat, a szerencsejátékokat, az iszákosságot és a kéjnők tartását, mindezek hozzátartoztak a kora újkori hadseregek mindennapjaihoz.⁹⁹⁰ Illésházy István az 1594-ben Esztergomot ostromló keresztény had német katonáiról a következőket vetette például papírra: „paráznasággal, részegséggel, vendégséggel, kalmár-áruval, udvari pompával úgy annira rakva vala az tábor, hogy az sz. istennek de még a jámbor embereknek is iszonyú vala benne maradni. Az kapitányok, ha 10 órán az ételhez ültek, délután 4–5 órán részegen keltek fel az asztaltul, ki alunni ment, ki mulatni az mezőre.”⁹⁹¹ Istvánffy pedig a budai várórség 1602. november 2-i sikeres kitörésével kapcsolatban azt hallotta, „hogy Rosswurm az veszedelembé forgók megsegítésébe késedelmes volt légyen, mivel szintén azon időben kockáztatván és kártyázván az sátorban, s a pénznyerésnek reménségét el nem hagyván, követeket küldözött volna valamennyi ideig az hadnagyokhoz, s így az időt mulatván, az ellenségnek helyet engedett volna akaratjának véghezvitelére.”⁹⁹²

Mansfeldnek tehát igen sok és nehéz kihívással kellett szembenéznie, ha meg akarta őrizni erkölcsösségét. A fennmaradt protokollum bejegyzések, ha nem is teszik lehetővé annak kiderítését, hogy az Acta Mansfeldicában lejegyzettek valóban hitelesek lennének, ám elég szemléletes képet adnak az ifjú viselt dolgairól, személyiségének árnyoldalairól.

Bünlajstromán nem csupán a kártya és párbaj szerepelt, hanem a gyilkosság is. A Hofexpedition 1601. január 28-án emlékeztette Mercoeur herceget arra, hogy Mansfeld egy katonát megölt. Mint *Obristj*ának és így az egységen belül a legfőbb bírói hatalom birtokosának,⁹⁹³ neki kellett volna eljárnia az ügyben.⁹⁹⁴ A következő napon maga az ifjú fordult kérelemmel az Udvari Haditanácshoz, miszerint az eljárást ellene függesszék fel három hónappal.⁹⁹⁵ Június 30-án pedig már a hadjárat végéig kérte ügye vizsgálatának az elhalasztását.⁹⁹⁶ Nem áll rendelkezésünkre több anyag a gyilkossággal kapcsolatban, de az biztos, hogy valószínűleg a herceg és Russworm támogatásával szépen-lassan feledésbe merült az egész. Mindezek ellenére az ifjú Mansfeld hirtelen és sietős távozásának az okait csak találgatni tudjuk. A magam részéről azonban Krüssmann felvetésével értek egyet, aki

⁹⁹⁰ Az *Artikelbriefekről* és *Reiterbestallungokról* lásd: JANKO1871. 173-212.

⁹⁹¹ ILLÉSHÁZY 1863. 9-10.

⁹⁹² ISTVÁNFY 2009. 401.

⁹⁹³ Magyarul erről lásd: PÁLFFY 1995b. 30-31.

⁹⁹⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 431r. No. 124.

⁹⁹⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 431v. No. 129.

⁹⁹⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 206. Fol.: 548r. No. 117.

szerint nem is biztos, hogy a Németalföldre való visszatérés és a különböző afférai között van összefüggés, sokkal inkább a családi ügyekben kell keresnünk elutazásának hátterét.⁹⁹⁷

Mansfeld megúsza az eljárást és a felelősségre vonást viselt dolgai miatt. Hugne nem úszhatta meg ez utóbbit, mert katonái felláztak, és saját zsoldosai fordultak levélben Mátyás főherceghez pénzügyi visszaéléssel és lázadás szításával vádolva őt. Az *Obrist*, azaz Hugne megpróbáltatásai tehát nem értek véget Pápáról történt elmenekülésével. A katonák vádjainak is köszönhetően Mátyás főherceg már május végén tisztázni akarta Hugne és a tisztségviselők szerepét a dolog illetően alakulásában. Május 23-i levelében utasította is Schwarzenberget arra, hogy indítson vizsgálatot a zendülők elől Győrbe menekült személyek ellen.⁹⁹⁸ Az Udvari Haditanács hat nappal később már csak arra utasította ugyanőt, hogy alaposan vizsgálja ki a franciák zendülését és a bűnösöket példásan büntesse meg.⁹⁹⁹ Mátyás főherceg 1600. június 10-én a császárhoz írt levelében szintén ezt említette, míg Hugne-nyel és főtisztjeivel kapcsolatban csak arról írt, hogy tanácskoznak arról, milyen intézkedéseket fogantossanak ellenük felelősségük miatt.¹⁰⁰⁰ Július 15-i leveléből már az derül ki, hogy Győrben Schwarzenberg lefolytatta a nyomozást, amely megállapította Hugne és a vele együtt Pápáról elmenekültek ártatlanságát.¹⁰⁰¹

Erre válaszul az *Obrist* és tisztségviselői szintén szerkesztettek – sajnos dátum megjelölése nélkül – egy latin nyelvű beadványt, amelyben először is leírták, hogy 1598. december végétől az ezred katonáinak pénzben és posztóban összesen 98 077 forintot fizettek ki,¹⁰⁰² az átvett összegeket és ruhákat pedig egy mustrabiztos jelenlétében osztotta ki a zsoldosoknak. Itt bejelentette az elesett katonákat és bevezették halálukat a mustralistába is. Tehát nem történt semmiféle visszaélés vagy bűntény, a katonák pedig elégedettnek tűntek. Szerintük az a panasz sem fedte a valóságot, miszerint a Buda elleni 1599. évi sikertelen akció után ne osztották volna ki a zsoldot a katonáiknak a *Hauptmannok*.

Másodsorban elutasították azt a vádat, amellyel illették őket, miszerint az élelmiszereket elhordták a falvakból és saját haszonra adták el. Az állítást egészen csalárdnak és hazugnak találták, hiszen a mondott élelmiszert szabályosan, az egyes zászlók között egyenlően

⁹⁹⁷ KRÜSSMANN 2010. 45.

⁹⁹⁸ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.; SAHIN-TÓTH 2006c. 310-311.

⁹⁹⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 205. Fol.: 127v. No. 76.; SAHIN-TÓTH 2006c. 310.

¹⁰⁰⁰ ÖStA KA AFA 1600/6/6.; ; SAHIN-TÓTH 2006c. 311.

¹⁰⁰¹ ÖStA KA AFA 1600/7/2.

¹⁰⁰² Hugne és főtisztjei nem első alkalommal kényszerültek magyarázkodásra. Geizkofler Mátyás főhercegnek 1599. augusztus 23-án írt levelében megemlítette, hogy az *Obrist* és tisztségviselői elhatárolódtak a Bécsnek zsoldfizetési hátralék miatt ultimátumot adott katonáiktól. ÖStA KA AFA 1599/8/10.

osztották szét. Emellett kifejezték, hogy semmit sem kívánnak jobban, mint azt, hogy a bűnösök tettükért megbűnhődjenek.

Hugne maga elutasította a vádat, amely a legutolsó, sikertelen mustrával kapcsolatban érte őt. Határozottan állította, hogy Jell csak két teljes havi, valamint a harmadik havi zsold egy részét adta át neki. A többi pénzt a nyolc hónapi járandóságából visszatartotta, mivel ezeket az előző zsoldfizetést követően a katonák plusz fizetésként már megkapták. Egyben maguk is kérték az ügy mihamarabbi kivizsgálását, hogy nevüket tisztázhassák.¹⁰⁰³

Hugne ezen kívül egy szintén dátum nélküli levélben latin nyelvű kérelemmel fordult az udvarhoz. Ebben egyrészt sajnálkozását és elképedését fejezte ki volt beosztottja gaztettei miatt, másrészt pedig részletesen beszámolt nyomorúságos helyzetéről és tisztjei hasonló állapotáról, hiszen minden poggyászuk Pápán maradt, zsoldot pedig már rég nem kaptak.¹⁰⁰⁴

A Mátyás főherceg által még május 23-án elrendelt vizsgálat egyelőre váratott magára, hiszen a pápai őrség többi részét túszként fogva tartó franciák ellen, akik immáron ténylegesen át akarták adni a fontos várat a székesfehérvári oszmán katonaságnak, felvonult Schwarzenberg a rendelkezésre álló császári-királyi csapatokkal.¹⁰⁰⁵ Az uralkodó 1600. június 26-i levelében a lázadás okainak és körülményeinek alapos vizsgálatára szólította fel Mátyás főherceget, és ráadásul igen meg is dorgálta őt vélt vagy valós mulasztások miatt. II. Rudolf sérelmezte, hogy a franciákat Pápán és nem Pápán kívül akarták reformálni és kifizetni, mint ahogyan ez a Jellnek még Pilzenben kiállított instrukciójában szerepelt. Ami egyébként nem csak, hogy nem történt meg, hanem, mint ahogyan azt a főherceg június 10-i leveléből megtudta, még a mustrabiztos által elvitt pénz is elveszett. Emellett a császár kitért arra is, hogy a katonákat több helyen kellett volna szétosztani és téli szállásra rendelni. Hugne-nal kapcsolatban pedig megemlítette, hogy az ezredének elrendelt redukciója ellen szólt Bécsben, majd a hadszíntéren is. Ennek kivizsgálását megparancsolta Mátyás főhercegnek, megjegyezve, hogy az *Obrist* és hét *Hauptmannja* a vizsgálat egész ideje alatt őrizetben legyenek, nehogy megszökjenek az igazságszolgáltatás elől.¹⁰⁰⁶

Mátyás főherceg július 15-én válaszolt számos melléklettel ellátott levelében az uralkodó vádjaira és feddéseire. Ebben kifejtette, hogy maga is Pápa visszaszerzésén munkálkodik, amit nem csupán katonai erővel szándékozik megvalósítani. Június 14-i dátummal Geronimo

¹⁰⁰³ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.; SAHIN-TÓTH 2006c. 310-311.

¹⁰⁰⁴ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.; SAHIN-TÓTH 2006c. 311.

¹⁰⁰⁵ TÓTH 2000.310. ; ORTELIUS 2002. 184v-185r.; ISTVÁNNFFY 2009. 343-345.

¹⁰⁰⁶ ÖStA KA AFA 1600/6/13.; SAHIN-TÓTH 2006c. 311-312.

Denticivel egy levelet küldött a lázadóknak, amelyben kegyelmet és teljes kifizetést ígért nekik, hasztalan.¹⁰⁰⁷ A mustrára térve megemlítette, hogy Hugne segítségével Jell Pápan kívül kezdte meg a reformációt, ám az *Obrist* zászlóján kívül a többi se megmustráltatni, se redukáltatni nem engedte magát. A császár által megírt becsmérő szavakról pedig nem hallott, sőt inkább a lotaringiai tiszt hű viselkedését emelte ki. Hugne volt az első, aki a saját zászlóját erőszakkal és élete kockáztatásával a mustrabiztos kívánsága szerint a várból Pápa elé vezette, ahol maga ajánlotta fel két hónap elengedését, Jellnek pedig hű segítséget nyújtott. Mátyás főherceg tehát úgy találta a maga részéről, hogy Hugne nem volt sem okozója, sem segítője a zendülésnek. Emellett kijelentette, hogy a lázadó katonák panaszlevelét nem fogadják el, főleg, hogy köztudott, hogyan viselkedtek a mustrabiztossal.

Mátyás főherceg beszámolt az uralkodónak Schwarzenberg vizsgálatának az eredményéről is, amely szerint Hugne és megmaradt katonái ártatlanok voltak a Pápan kialakult helyzetben, a császári követelésnek mégsem mert ellenmondani. Ezzel szemben kifejezte az újbóli vizsgálattal kapcsolatos aggályait, amely során már a lázadás előtt és után a várból elmenekült magyarokat és németeket is ki akarták hallgatni. Eszerint egyrészt nehéznek tartotta Hugne és hét *Hauptmann*jának eltartását, másrészt őrzésük megszervezését is. Mindezzel kapcsolatban a főherceg az uralkodó további rendelkezéseit várta.¹⁰⁰⁸

A válaszlevél szintén július 15-én kelt utóiratában találunk beszámolót Hugne és hét társának további sorsáról. Eszerint a császár június 26-i parancsa alapján és Mátyás főherceg rendelkezésére Melchior von Redern, az Udvari Haditanács elnöke és Christoph Freiherr von Eck, az Udvari Haditanács tanácsosa őrizetbe vette őket a pápai események miatt. Utasították a lefogottakat, hogy a néhai Tobias Weissen házában megjelenjenek, fegyvereiket adják le, dolgaikat vegyék magukhoz, és ott maradjanak a császár további rendelkezéséig. Szükséges ellátásukról gondoskodni fognak. Hugne és a tisztjei eleget tettek mindennek, ám az *Obrist* sérelmezte, hogy meg nem érdemelt megaláztatásban van részük. Ezért alázatosan kérte, hogy jog szerint ítéletet hozzanak ügyükben. Ha hibáztak valamiben, büntessék meg őket, ha azonban nem bűnösök, akkor kérik az uralkodót és a főherceget is, hogy megtépzott becsületüket állítsák helyre, kárukat térítsék meg. Emellett még kérték a velük maradt lovaik és szolgálók ellátását is. Erre Redern kézzel és szóval esküt is tett. Hugne tudni akarta, hogy szabadlábban maradt katonái kinek lesznek alárendelve. Az *Obrist*tel azt közölték, hogy a tiszteknek ő előtte és von Eck előtt kell felesküdniük, és amíg a császár mást nem parancsol,

¹⁰⁰⁷ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.

¹⁰⁰⁸ ÖStA KA AFA 1600/7/2.

Bécsben kell maradniuk. Az esküt mind a 35-en le is tették, ahogy a többi 79 francia közkatonája is. Mátyás megígérte, hogy alaposan kivizsgálja az ügyet és az eredményét az uralkodónak meg fogja küldeni.¹⁰⁰⁹

Hugne nevével nem találkozunk a későbbiekben az iratokban és a kötetekben, karrierjében a pápai zsoldos lázadás a végpontot jelentette, sőt haditörvényszéki vizsgálat is indult ellene. Ezzel szemben Dampierre érvényesülését a Habsburg Monarchia haderejében „csupán” megakasztotta az Esztergom feladását követően ellene és katonái ellen indított vizsgálat. Mint már említettem, a Víziváros elfoglalása után a védők a várba szorultak. Istvánffy leírása szerint: „Másodnap, midőm az törökök az alját ásni kezdték, s az felsővár palánkja is felgyúlván, megégett volna, mellyel sokan az németek közül mind megégetének, s mindaz nagy temérdek füstbe lélegzetet nem vehetvén, megfúltnak volna; az vár megtartásának segítsége felől kétségbenesvén, Dampierhoz, ki az ellenségtől megöletett Eting [Öttingen] helyében, az vitézlő nép akarátja s javallásából történék vala, fordulván, hogy megadnák magokat, nagy agyarkodással kívánni kezdék.

Melyet az tőlök állhatatosan eltagada, s ökök hívségekre s esküvésükre, melyet az császárnak s az hely megőrzése felől fogadtanak vala, inté, s hogy oly nagy hihetetlen gyalázatnak s állhatatlanságnak vétkeivel az németek hírét-nevét meg ne mocskolnák, gyakran valóba s keményen emlegeté,... Midőn mindazonáltal vakmerő szívvel, szándékkal értelmekben megmaradnának, s nagyobb része elhagyván állásokat, levelet írván, mellyel az feladás készítenék, semmit nem gondolna az várnak oltalmazásával. Az törökök pedig azonba a vár alja ásásában s az kőfal löttetésében semmiképpen nem szünnének. Dampier szükölködvén tanács nélkül, s reménségbe is bizontalan lévén, az levelet haragosan mindjárt elszaggatni, ökök mint pártütőket s hitek feledőket s mint az helyet pusztán hagyókat, vitéz névvel nem méltó volna neveznie, s hogy megtérnének, felette igen kérni kezdé. De az megátalkodottaknál mindenek hiába valának. Mivel azok, az pártütés öregbedvén köztök, őtet megfogván, őrizet alá veték, és bebocsátván az budai Ali basát az megadás és elmenés felől véle végezni kezdének.

[...] Mely végezés módjára az németek közül majd kétszáz vitézlő nép hiába tartván ellent Dampier az dologban, ráállának, s ami soha annakelőtte nem történt vala, zászlókkal, dobokkal, hadnaggyal, közvitézlő néppel és szintén azon rendtartással, mellyel az császár alatt hadakoztanak, ott maradának. A többi, közel ezeren, Dampierrel együtt, ki az őrizet alól

¹⁰⁰⁹ ÖStA KA AFA 1600/7/ad2.; SAHIN-TÓTH 2006c. 312-313. p.

kibocsáttaték, Komárom felé elvivén magokkal holvalójokat s megeresztett zászlókkal elmenének, néhány mélyföldre késérvén őket az törökök, s az sebeseket s betegeket hajójokon Komáromba vivén. [...] Mikoron az németek Komáromba jutának, megfosztván fegyverektől és fogságba s tömlöcre vettetvén.”¹⁰¹⁰

Istvánffy tehát igen részletesen beszámolt Esztergom átadásának körülményeiről és Dampierre (hiábavaló) helytállásáról. Ráadásul Komáromba érve, mint a várat feladó *Obrist*nak, számot kellett adnia, és vizsgálat is indult ellene.¹⁰¹¹ Bastát és Tillyt az Udvari Haditanács már 1605. november 4-én arra utasította, hogy folytassák le az eljárást ellene.¹⁰¹² Előbbi már korábban megbízta Ferdinand von Kollonich gyalogosregimentjének *Schultheißét*, Johann Leonard Pflaumot, hogy az őrség Komáromba vonult *Hauptmann*jait, zászlóseit és *Leutnant*jait hallgassa ki. Erre október 10-én került sor. Istvánffy valószínűleg részben ez alapján rekonstruálhatta a történeteket művében. A beosztott tisztségviselők vallomása szerint Dampierre a köréje gyűlt katonákkal közölte, hogy aki először a vár feladásáról beszél, vagy aki erről a szándékról hall, de nem jelenti, azt ítélet nélkül felakasztatja. Ő maga tehát nem volt hajlandó beleegyezni Esztergom átadásába. A védők többsége nem akarta az erősséget védelmezni, sőt levetették felszerelésüket. A védelem a többi zsoldossal már lehetetlen volt. A katonák odáig merészkedtek, hogy állítólag Dampierre arcába vágták, hogy amennyiben nem hajlandó erre, akkor kiszolgáltatják az ostromlóknak. Dampierre azonban továbbra is ellenállt, még akkor is, amikor az őrség tagjainak feleségei és gyerekei kétszer is könyörögve kérték engedélyét. Ő eltaszította a könyörgőket magától és azzal fenyegetőzött, hogy az ellenséges táborba zavartatja ki őket. Sőt egy franciát azon 40 katona közül, akikre a rések őrzését bízta és az ellenséghez átálltak, tetten érése után felakasztatott a tisztségviselők vallomása szerint. Szintén ők vallották azt, hogy az ostromlók Dampierre tudta nélkül jöttek be a várba, majd elfogták és a janicsár aga elé vitték. Ezt megelőzően azonban az *Obrist* megpróbálta még egyszer, utoljára a védőket ellenállásra buzdítani. Az agával hamarosan megegyeztek a szabad elvonulásban. A tisztségviselők vallomása szerint az őrségből több mint kétszázan¹⁰¹³ az oszmán hadnál maradtak és muszlimmá lettek. Beszámolójuk szerint meggyőzésükben a

¹⁰¹⁰ ISTVÁNYFY 2009. 465-466.

¹⁰¹¹ PÁLFFY 1997c. 219.

¹⁰¹² ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 496v. No. 10.; ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 496v. No. 13.; ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 497r. No. 20.; ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 498v. No. 51.

¹⁰¹³ Az 1606. február 1-i ítéletben csak 46 főt említettek. GÖMÖRY 1893a. 145.

Visegrád elestekor átállt (egykori) keresztények játszottak fontos szerepet, akik maréknyi dukátokkal, fenyegetéssel vagy leitatással tudták átállásra bírni Dampierre katonáit.¹⁰¹⁴

A kihallgatás után következett a tárgyalás, immáron Pozsonyban. A felállított haditörvényszék tagjai Schönberg és Wolfgang von Mansfeld lettek, akiket az Udvari Haditanács december 1-jén utasított arra, hogy a magyar koronázó városba utazzanak.¹⁰¹⁵ Utóbbi a haditanácsosok még december 5-én és 11-én is figyelmeztette feladatára, ami azt jelenti, hogy ekkor még nem jelent meg Pozsonyban.¹⁰¹⁶ Bár Gömörly Gusztáv azt állította, hogy Dampierre a haditörvényszék előtt nem tett semmiféle vallomást, ám ez így nem fedti a valóságot.¹⁰¹⁷ A tárgyalás harmadik napján saját védelmében irányított kérdéseket tett fel a *General Schultheiß* előtt, ebben az ostrom egészéről és az átadás körülményeiről is beszámolt.¹⁰¹⁸

A tisztségviselők a komáromi, valamint a Dampierre által Pozsonyban adott vallomással szemben az *Obrist* ellen is tanúskodtak, amelyekről egy kivonat készült. Először is megállapították felelősségét, azaz azt, hogy a vár feletti teljes parancsnokságot bírta. Másrészt cáfolták, hogy semmit sem tudott Esztergom átadásáról, amíg az ostromlók be nem hatoltak a falak mögé. Egy bizonyos Georg Latenberger *Feldweibel* vallomása szerint Dampierre egy létrát engedtetett le, amelyen egy előkelő török mászott fel, akinek az *Obrist* még segített is: a kezét nyújtotta neki. A tárgyalás idejére Latenberger már meghalt, így személyesen nem tudta előadni állításait a haditörvényszék előtt. Karl Reitner, a Mörsburg regiment zászlósa szintén erről számolt be. Ő is fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy mindez Dampierre parancsára történt. Sigmund Groß, a Mörsburg regiment *Furierje* vallomása szerint látta, hogy Dampierre két török úrral átmegy a téren és az ő őrhelyéhez jönnek, majd az ostromlók közül még egy előkelő átmászott a falon. A Mörsburg regiment életben maradt katonái pedig azt vallották, hogy az ostromlókat az őrhelyükön engedték ki és be, ami pedig Dampierre parancsára történt.

Peter Thomas de Roannak pedig megparancsolta, hogy az ostromlóktól vegyen át levelet. Máskor a katonák erővel arra akarták kényszeríteni, hogy az ellenségnek tolmácsoljon, amit ő nem akart megtenni. Megkérdezte erről Dampierre-t, amire ő állítólag azt a választ adta, nem tiltja meg neki, de nem is parancsolná meg.

¹⁰¹⁴ ÖStA KA HKRA Prag. No. 104.

¹⁰¹⁵ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 396r. No. 2.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605. Dezember No. 2.

¹⁰¹⁶ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 505r. No. 20.; ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 507r. No. 63.

¹⁰¹⁷ GÖMÖRY 1893a. 146.

¹⁰¹⁸ ÖStA KA HKRA Prag. No. 104.

Lorenz Marschall, az Öttingen regiment egykori *Leutnantjának* vallomásából szintén az derült ki, hogy az *Obrist* a katonák erőszakoskodásával szemben nem védte meg. Ugyanis mikor kényszeríteni próbálták, hogy tús legyen, hiába kiáltott Dampierre-nek segítségért. A gróf csak azt válaszolta neki, hogy nem tud segíteni rajta. Hans Mühl felcser, egykori tábori írnok vallomása szerint pedig Dampierre neki világosan megparancsolta, hogy tús legyen.¹⁰¹⁹

Mint láttuk, Dampierre ellen és mellett is többen tanúskodtak. A Pozsonyban ülésező haditörvényszék az Esztergomban beosztott tisztségviselői és katonái felett 1606. február 1-én ítéletet hirdetett. Ebből kiderül, hogy a bírák számára nyilvánvalóvá vált Dampierre bűnössége is az ostromlókkal való kapcsolatfelvételben. Az ítélet szerint kiderült, hogy Hieronym Stroll *Hauptmann* segítségével íratta a levelet, majd pedig a török tárgyalók beengedése után megeskette katonáit, hogy hamisan tanúskodjanak a várható vizsgálatnál. Három napig sikerült is a hamistanúzás, ám végül egy közember által az egészre fény derült. A bíróság egyebek mellett Strollt halálra, azt az ötvenöt zsoldost pedig, akiknek az őrhelyénél a létrát leeresztették, amin aztán a török tárgyalók felmásztak, háromszoros esküszegésért két év vasban való szolgálatra ítélte. A Dampierre ellen vallott Latenberger és Marschall sem úszta meg a büntetést. Előbbit lefejezték, majd testét felnégyelték, míg utóbbit kétévi várszolgálatra ítélték muskétás zsoldért. A törvényszék azonban példás viselkedése miatt többeket felmentett.¹⁰²⁰

Dampierre nem volt közöttük, sőt február 16-án a Schönberg regiment *Obristleutnantjának*, Jacques de Bauriennek megparancsolta az Udvari Haditanács, hogy őrizet alatt kísérje Pozsonyból Bécsbe.¹⁰²¹ Az utasítást kilenc nappal később, február 25-én újra megismételték.¹⁰²² A Bécsbe érkezett Dampierre-t ugyanott tartották fogva, ahol korábban a kivégzett Ferdinand von Hardegget. Ám míg a korábbi győri *Obristot* kivégezték, addig az ifjú gróft szabadon engedték. Csak találgatni tudok, miért történt így. A császári miért részesítette őt kegyelemben? Elsőként meg kell említenem, hogy maga is kérte elengedését a fogságból. Az Udvari Haditanács a március 18-i kérelméhez fűzött rövid bejegyzésében kifejtette, hogy a fogvatartott az uralkodó engedélye nélkül nem hagyhatja el börtönét. Ennek

¹⁰¹⁹ ÖStA KA HKRA Prag. No. 104.

¹⁰²⁰ GÖMÖRY 1893a. 143-146.

¹⁰²¹ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 216. Fol.: 394v. No. 44.

¹⁰²² ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 216. Fol.: 395v. No. 66.

megfelelően várták II. Rudolf rendelkezését az ügyben. Tehát szabadon nem engedték, de lehetővé tették számára, hogy egy pap látogassa.¹⁰²³

Másodikként Istvánffy magyarázatát tudom idézni, aki szerint „Dampier, mivel semmi fizetéssel nem volt légyen köteles oda, s mindenkor az feladásnak tanácsit nem javallotta, haditörvénnyel megmentették.”¹⁰²⁴ Azaz egyrészt, mivel eredetileg nem ő volt megbízva a védelem irányításával és ez a poszt csak Öttingen halálával „szállt rá”, így a történetekért felelősség sem terhelte. Másrészt Dampierre a vár feladását ellenezte, ezért ő is a körülmények, illetve az engedelmességet megtagadó katonái áldozatává vált. Véleményem szerint a „magyar Lívius” egyik állítása sem fedti teljesen a valóságot, hiszen az *Obrist* törvényszék elé citálták és megállapították felelősségét, mint Esztergom őrségének a parancsnokáét, valamint a február 1-jei ítéletből is kiderült szerepe az átadás körüli tárgyalásokban. Ez utóbbi ellentmondott a tisztségviselők által 1605 októberében vallottaknak és az Istvánffy által lejegyzetteknek még akkor is, ha Dampierre nem kezdeményezője, inkább csupán kényszerűségből lebonyolítója volt az eseményeknek.

Harmadikként, és szerintem ez esett a legnagyobb súllyal a latba, meg kell említenem, hogy Dampierre befolyásos pártfogókkal rendelkezett. Már 1606 januárjában Ferdinánd főherceg, a későbbi uralkodó járt közben az ügyében.¹⁰²⁵ Az Udvari Haditanács április 22-én azt közölte a császárral, hogy engedélyezték a lotaringiai herceg, III. Károly titkárának, hogy Dampierre ügyében közbenjárjon.¹⁰²⁶ Az *Obrist* erre a támogatásra, valamint saját hű szolgálataira hivatkozva kérte újra a szabadlábba helyezését.¹⁰²⁷ Az uralkodó végül ezek hatására hozzájárult a szabadon engedéséhez, amit az Udvari Haditanács szeptember 15-én közölt Dampierre-rel.¹⁰²⁸

Dampierre karrierjét a tizenöt éves háború utolsó évében beárnyékolta Esztergom elvesztése. Bár a várat nem sikerült megtartania, ám ez nem katonai erényeivel, tudásával és bátorságával volt összefüggésben. A védők helyzete felmentő sereg híján, a szétlőtt és a védelemre már alig alkalmas erősségben tarthatatlanná vált. Fogságából szabadulva még több alkalommal is lehetősége volt megmutatni hűségét a Habsburg Monarchiához, rátermettségét a parancsnoksághoz.

¹⁰²³ ÖStA KA HKR Pr. Exp. Bd. 215/2. Fol.: 472v.

¹⁰²⁴ ISTVÁNFY 2009, 466.

¹⁰²⁵ ÖStA KA HKR Pr. Exp. Bd. 215/1. Fol.: 21r. No. 91.

¹⁰²⁶ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 216. Fol.: 7r. No. 64.

¹⁰²⁷ ÖStA KA HKR Pr. Exp. Bd. 215/2. Fol.: 578r. No. 40.

¹⁰²⁸ ÖStA KA HKR Pr. Reg. Bd. 216. Fol.: 432v. No. 37.

Pedro de Illanes, aki a katonák megmentője akart lenni

A háború nem csak a hadfiaktól követelte meg a tudást, a rátermetséget és az ebből eredő szükséges cselekvést. A 16. század közepétől a zsoldos seregeket felfogadó uralkodók vagy hadurak számára a katonák egészségi állapota is – a hadrafoghatóság szempontjából – egyre fontosabbá vált. Egyrészt azért, mert ahogyan Fronsperger megfogalmazta, mikor valaki katonának állt, akkor a kapott pénzért cserébe a bőrét, a testi épségét és egész életét kockáztatta a zsoldba fogadóért.¹⁰²⁹ Egy óriási összegekért felfogadott hadsereg egészségi állapotának megőrzéséhez pedig mindenekelőtt egy tábori ispotályra volt szükség, ahol felveszik és ápolják a sebesülteket és betegeket, mint ahogyan ezt Pedro de Illanes spanyol pap kifejtette az alsó-ausztriai kormányzat és kamara tanácsosaival folytatott megbeszélése során. Később pedig egyenesen úgy fogalmazott, hogy az 1595. évi hadjárat során az ellenség kezétől három, míg egy megfelelő tábori gyógyító hely hiányában háromszáz katona hal meg.¹⁰³⁰ Geizkofler birodalmi fillérmester pedig egy 1594. szeptember 2-án kelt levelében egy másik, igen praktikus érvet is megemlített, ami szükségessé tette a katonák gyógyítását: „Mert ha a sebesültek visszatérnek a birodalomba, olyan nagy rémületet hoznak az emberek közé, hogy senki nem akar majd katonának állni.”¹⁰³¹

A zsoldba fogadottakra a hadjárat alatt számos veszély leselkedett. Ezek közül természetesen első helyen állnak a harctereken és a várostromok során szerzett sebesülések.¹⁰³² A vágott, szúrt és lőtt sebek mindegyike gyakran előfordult és szakszerű ellátást igényelt a regimenttel, csapattal vagy a táborral vonuló borbélyoktól, seborvosoktól és orvosdoktoroktól.¹⁰³³

Még súlyosabb gondot jelentettek azonban a különböző betegségek, amelyeket kiválthattak ételek, italok, a levegőváltozás, a hőség, a hideg, a rossz alvás, a fegyverzet és páncélzat viselése, a sok őrség, valamint a puskapor és a kanóc füstje és káros bűzei.¹⁰³⁴ Elég csak megemlíteni, hogy 1599-ben Johann Eustach von Westernach keserűen jelentette Albert főhercegnek, hogy a betegségek és járványok tizedelte Schwarzenberg vezette sereg nagyobb

¹⁰²⁹ DINGES 1996. 73.

¹⁰³⁰ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 213r.-230r.; COBERUS 1685. 20.

¹⁰³¹ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 201r-202v.

¹⁰³² Csak egy példát hoznék fel a sebesülésekre: Gianfrancesco Aldobrandini 1597. augusztus 21-én azt írta a Pápát ostromló keresztény táborból Giorgio Blandratának, hogy a Johann Friedrich von Mörsburg vezette roham során sokan maradtak sebesülve a várfal alatt, köztük maga a roham vezetője is. A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárát összeállította PÁLFFY 1997a. 160.

¹⁰³³ GERSDORF 1967.

¹⁰³⁴ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 213r.-230r.; COBERUS 1685.20.

szabású hadműveletekre képtelen, mivel összesen 15 vagy 16 000 hadra fogható katona túl kevés ahhoz, hogy a siker reményében szembeszálljon, csatát vívjon az oszmán csapatokkal.¹⁰³⁵

Érdeemes röviden számba venni a katonák körében betegségeket kiváltó okokat. A környezeti körülmények, az ismeretlen és szélsőséges éghajlati viszonyok gyakran hozzájárultak a katonák megbetegedéséhez és halálához. A 16. század közepétől kimutatható klímaváltozás a Kárpát-medencét sem kerülte el. Az ezzel együtt járó, a korábbiakhoz viszonyítva hidegebb időszak tetőpontja az 1595 és 1602 közötti évekre esett. 1598. október 7-i jelentésében Westernach azt tudatta az Udvari Haditanáccsal, hogy a budai táborban lévő lovasok közül a nagy hideg miatt sokan betegen fekszenek sátraikban és az összeeszkábált kunyhókban.¹⁰³⁶ Még nagyobb gondot jelentett az igen korán hűvösre és csapadékosra fordult időjárás 1601 őszén, amikor Ferdinánd főherceg csapatai Kanizsát ostromolták. Ez jelentősen lelassította az ostromműveleteket, hiszen a szinte szakadatlan esőzések miatt az egyébként is vizenyős, mocsaras területen lehetetlenné vált az ostromsáncok ásása, valamint a várat övező árok feltöltése. A döntőnek szánt rohamot azért október 28-án indították meg, mert a sáncásáshoz csak kilenc nappal korábban tudtak nekikezdeni. Az ostrom továbbfolytatását egy nagy havazás tette lehetetlenné, illetve értelmetlenné. Másrészt az éhségtől gyötört katonák számára az állandó esőzés, majd hóesés és a fagyos hajnalok szinte már elviselhetlenné tették a körülményeket. A hidegre fordult, és számukra ismeretlen, zord időjárástól leginkább az Itáliából (döntően Közép- és Dél-Itáliában, valamint Sziciliában felfogadottak) érkezettek szenvedtek. Sátraikat a vizesárok feltöltéséhez szükséges zsákokhoz szétvagdosták, így a sáncokban a szabad ég alatt voltak kénytelenek hálgni. Nem is csoda, hogy tömegével fagytak meg, vagy szökdöstek el a borzasztó körülmények elől.¹⁰³⁷ Az 1570-ben kiadott *Artikelbriefen* Lazarus von Schwendi ugyan követelményként azt fogalmazta meg, hogy a gyalogosok a tüzfegyverek védelmére és a hideg ellen jó kabátot vagy köpenyt viseljenek, ám ez a társadalom perifériájáról érkezett katonák esetében csak írott malaszt maradt.¹⁰³⁸ Jó példa erre Kulner mustrabiztos jelentése, aki 1598 novemberében Hans Preiner zu Stübing regimentjének a szemléről azt írta, hogy a gyalogosok jelentős része megbetegedett a télire fordult időjárás és a nem megfelelő ruházat miatt.¹⁰³⁹ A tizenöt éves háborúban a

¹⁰³⁵ HATVANI 1859. 121.

¹⁰³⁶ ÖStA KA HKRA Prag. No. 22.

¹⁰³⁷ STAUFFER 1886. 265-313. passim.; Banfi, 1939-1940. 150-154.; TÓTH 2000. 340-344. passim.; ORTELIUS 2002. 207r-212v. passim.; Sudár 2006. 1025-1058. passim.; ISTVÁNFY 2009. 374-379, 384-387. passim.

¹⁰³⁸ JANKO 1871. 200.

¹⁰³⁹ ÖStA KA HKRA Prag. No. 25.

magyarországi hadszíntéren kétszer is (1596 és 1597) tábori orvosként szolgált¹⁰⁴⁰ Coberus 1685-ben megjelent művében úgy fogalmazott, hogy a hűvös és hideg időjárással összefüggésben kialakult nátha, hurut Magyarországon és különösen a táborokban gyakori, a katonák nagy része elkapja, ami torokfájást és tüdőbetegségeket okozhat. Ezek a teljes testen eluralkodva az úgynevezett „pannon lankadtságot” („languores Pannonicos”) eredményezik. Az öreg katonák úgy védekeztek ez ellen, hogy reggel pálinkát (vino sublimato) ittak. A sváb gyalogságot parancsnokló Johann Friedrich von Mörsburg megtiltotta ezt katonáinak, de Coberus meggyőzte arról, hogy az égetett szesz a hideg hónapokban hasznos, a melegben viszont fogyasztása igen káros. Néha ugyanis alkalmas időben néhány korty pálinkával a torokban lévő sűrű nyákot könnyen ki lehet üzni, de a melegben felforr az égetett szesztől az ember epéje. Ezért mindig ügyelni kell a megfelelő időre és alkalomra, különösen a magyar táborokban.¹⁰⁴¹

Betegséget azonban nem csupán az esők és a hideg okozhatott, hanem a forróság is. Ortelius szerint mind 1596 augusztusában, mind pedig két esztendővel később 1598 nyarán a nagy meleg is hozzájárult a katonák megbetegedéséhez, és (szomj)halálához.¹⁰⁴²

A rossz és nem megfelelő táplálkozás is megrendíthette a katonák egészségét. A keresztény hadsereg táborainak ellátását több forrásból is igyekeztek biztosítani, ám az esetek egy jelentős részében ezek a próbálkozások kudarcba fulladtak.¹⁰⁴³ Jó példa erre az 1601. évi kanizsai ostrom. Ekkor a táborban lévők nagy ínséget szenvedtek, hiszen vagy egyáltalán nem volt élelmiszer, vagy olyan drágán, hogy az egyébként is zsold nélkül lévő katonaság nem tudta megfizetni a kínált portékákat.¹⁰⁴⁴ Peter Casal egyedül a szeptember 24-i levelében írhatta le, hogy inkább bőség, mint hiány van eleségből. Ennek köszönhetően egyesek már úgy gondolták, hogy a kenyér olcsóbb lesz majd, mint Grazban.¹⁰⁴⁵ Az optimizmusra az adhatott okot, hogy a napok óta várt társzekerek végre megérkeztek a táborba, ahogy azonban az ezen szállított élelem sebesen elfogyott, újra éhínség köszöntött a katonákra.¹⁰⁴⁶ Természetesen megpróbáltak valahogyan eleséghez jutni. Casal leírása szerint szeptember elején, aki csak tudott, hatalmas botokkal kiment a táborból, hogy a környék alma- és szilvafáiról leverje a termést. A fél, egy vagy akár több mérföld gyaloglás után beszerzett

¹⁰⁴⁰ ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.; PÁLFFY 1997a. 52.

¹⁰⁴¹ COBERUS 1865. 5-9.

¹⁰⁴² ORTELIUS 2002. 112, 153.

¹⁰⁴³ BAGI 2011. 73-82.

¹⁰⁴⁴ STAUFFER 1886. passim.; ORTELIUS 2002. 209r.; ISTVÁNFY 2009. 374-379, 384-387. passim.

¹⁰⁴⁵ STAUFFER 1886. 299.

¹⁰⁴⁶ STAUFFER 1886. 291.

gyümölcsből belakottak aztán megbetegedtek, mert annyira gyötörte őket az éhség, hogy szinte mindent felhabzsoltak.¹⁰⁴⁷ Az idő előrehaladásával azonban ez a lehetőség is megszűnt, így maradt az éhezés és az ezzel együtt járó fizikai, szellemi és mentális legyengülés.

Súlyos gondot jelentett emellett a tábor tisztántartása is. A Fronsperger művében található keltezetlen tábori rendtartás a járványok elkerülése végett szigorúan szabályozta – többek között – a tábori vágóhíd és a latrinák tisztántartását is.¹⁰⁴⁸ A fertőző, ragályos kórok elterjedését azonban nem lehetett elkerülni. Coberus szerint 1596-ban Hatvan ostrománál a felső-ausztriai csapatokkal érkezett orvos is áldozatává vált. Leonhard Rauwolff, amikor a védők ágyúi miatt hátrébb kellett vonni a tábort, és összeszedte a sebesülteket, akkor ivott a Zagyva vizéből („Hadwanensis aquae”). Ez a korty mérgezte meg, Coberus szerint azért, mert a vízben vizelet és ürülék volt. Az öreg orvossal nem is törődtek a táborban, és nem kezelték méltóképpen. Így szeptemberben, folyamatos hasmenés miatt meghalt.¹⁰⁴⁹ Két esztendővel később a Szigetközbe visszavonult keresztény sereg táborát a megáradt Duna öntötte el. A kitört járványban a katonák mellett megbetegedett a tisztségviselői karból Schwarzenberg, Bernhard Leo Gall és Geizkofler is, de csak kevesen haltak meg.¹⁰⁵⁰

Minden más fertőző betegségnél jobban félt azonban a hadvezetés – ahogyan Héjja Pál fogalmazott – szinte járványszerűen fellépett vérbajtól, amit a táborokban virágzó prostitúció terjesztett.¹⁰⁵¹ Nem véletlen, hogy a már említett 1570. évi *Artikelbrief* 68. pontja megtiltotta, hogy kéjnök legyenek a katonák mellett.¹⁰⁵² Mindennek ellenére ott találjuk őket a táborokban. 1598 júniusában a gyalogos regimentjének mustrájára kirendelt biztosok figyelmeztették Russwormot, hogy málhájától a feslett erkölcsű nőket zavarja el, s hasonló utasítást kapott öt esztendővel később az Ehrgott-féle gyalogság szemléjére küldött Thomas Sichel is.¹⁰⁵³ Ugyanúgy ott találjuk a katonafeleségeket is, annak ellenére, hogy 1595-ben II. Rudolf szigorúan megtiltotta, hogy nők maradjanak a katonákkal és a rendelet megszegőit vízbefojtással fenyegette meg.¹⁰⁵⁴ A táborral együtt vonuló „fehérszemélyek” élete nehéz volt, hiszen részt vettek a család eltartásában, ők nevelték a gyermekeket és igen gyakran

¹⁰⁴⁷ STAUFFER 1886. 285.

¹⁰⁴⁸ FRONSPERGER 1573. XXIIIv.; TAKÁTS–SZEMKEŐ–VÁMOS 1977. 58.

¹⁰⁴⁹ COBERUS 1685. 16-17.

¹⁰⁵⁰ ORTELIUS 2002. 153.

¹⁰⁵¹ HÉJJA 1936. 115-116.; CZIGÁNY 2004. 46.

¹⁰⁵² LÜNIG 1723. 46. JANKO 1871. 208.

¹⁰⁵³ ÖStA KA HKRA Prag. No. 16.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1603 Juli No. 140.

¹⁰⁵⁴ HÉJJA 1936. 115.

előfordult, hogy a hadjárat idején adtak életet a kis jövevénynek.¹⁰⁵⁵ A *Fuggerzeitung* egyik érdekes bejegyzése szerint a magyarországi hadszíntérre készülődött Madruzzo regiment egyik katonája is, egy bizonyos Daniel Burghammer egy kislánynak adott életet 1601 májusában. A hét éve házasságban élő hadfi ekkor bevallotta, hogy kétneműként született, de szülei fiúnak keresztelték. Később egy kovács mellé adták segédnek, majd katonának állt és harcolt Németalföldön és a Magyar Királyságban is. Saját bevallása szerint a múlt évben egy spanyol katonával hált együtt, amely után terhes lett. Feleségéről azt vallotta, hogy soha nem élt vele nemi életet.¹⁰⁵⁶

Nem meglepő tehát, hogy a prágai udvarban, illetve a Bécsben hátrahagyott kormányiszervek a hosszú török háború során szükségesnek vélték, hogy a különböző csapatok mellé kirendelt felcsereken,¹⁰⁵⁷ a hadsereg táborában szolgáló két orvoson és egy gyógyszerészen,¹⁰⁵⁸ valamint a katonafeleségek¹⁰⁵⁹ nem túl szakszerű ápolásán kívül egy, a katonák gyógyítására szolgáló tábori ispotályt állítsanak fel.

Geizkofler a már idézett 1594. szeptember 2-i levelében azt tanácsolta II. Rudolfnak, meg kellene tárgyalni, hogy Bécsen kívül hol, milyen módon és hány olyan intézményt állítsanak fel, amely a hadszíntérről érkező sebesülteket és betegeket elláthatja. A birodalmi fillérmester úgy vélte, minél hamarabb szükséges volna a fő- és alispotálymesterek kijelölése, akik mind az ispotály felépítéséről (ha szükséges), mind a szükséges felszerelés beszerzéséről, mind pedig a jó és alkalmas személyzet felfogadásáról gondoskodnának. Geizkofler megfogalmazta azt is, ki lenne a legalkalmasabb az ispotály ügyeinek intézésére. Elképzelése szerint erre a posztra olyan ember kellett, aki jártas az orvoslásban, de kegyes szívű. Az uralkodóhoz hű személy, aki fegyelmet és rendet tud tartani az ispotályban, valamint nem a saját boldogulását

¹⁰⁵⁵ A táborban élő nőkről részletesebben: BAGI 2011. 191-200. Terhességéről a katonai táborban lásd: Stauffer, A.: Die Belagerung von Kanizsa i. m. 278-279, 291. A táborba szállt nők jelenléte tehát mindennaposnak és elfogadottnak számított a tizenöt éves háborúban is a kortársak szemében. Az Árva vármegyei főispánhoz, bethlenfalvi Thurzó Györgyhez 1597. augusztus 13-án írott levelében Dersffy Ferenc ebben nem is talált semmi kivetnivalót, amikor megjegyezte, hogy „...az németekkel, az minthogy nem is lehetnek náluk nélkül, sok asszonyállatok vannak...” Am a mondat második felében leírtak valószínűleg erős felindulást keltettek benne, miszerint „...az olaszoknál pedig sok szép ifjú legények az ő módjok szerint.” PÁLFFY 1997a. 149.

¹⁰⁵⁶ KLARWILL 1923. 234-235.

¹⁰⁵⁷ BAGI 2011. 71., 85., 145-146.

¹⁰⁵⁸ A sebesült vagy járványos betegségben szenvedő katonák gyógyításával 1596-ban és 1597-ben két tábori orvos, valamint egy tábori patikus (Feldapotheker) volt megbízva. A mezőkeresztesi csata évéből e három személy neve is ránk maradt. A már többször említett Tobias Coberus és Paul Perghauer az orvoslásért, míg Jakob Meckenhausen a gyógyszerek előállításáért volt felelős. ÖStA KA Alte Feldakten 1596/12/ad6f.; PÁLFFY 1997a. 52.

¹⁰⁵⁹ DINGES 1996. 94-95.

keresi. Hogy ezt ne is tehesse meg, ezért a birodalmi fillérmester azt javasolta, hogy rendszeres elszámolást kérjenek a jövőbeni főispotálymestertől.¹⁰⁶⁰

A következő évben már egy tábori ispotály felépítésének tervét küldte meg a már szintén említett Illanes az uralkodónak. Rudolf 1595. július 26-i Mátyás főherceghez intézett válaszában úgy fogalmazott, hogy ennek felállítása túl sok időt és szükségtelenül nagy fáradságot venne igénybe. Ezért arra adott utasítást, hogy inkább a keresztény had táborához legközelebb eső Pozsonyban egy-vagy két ispotályt készítsenek fel erre a célra, hiszen így új építésére nem lenne szükség. Amennyiben itt nem állna rendelkezésre megfelelő hely, úgy más alkalmas települést és házat jelöljenek ki.¹⁰⁶¹

A tábori ispotály felállításának fő motorjává tehát Illanes vált. A spanyol pap személye ellen az uralkodónak sem volt kifogása, sőt a vele való együttműködést is pártolta, azonban 1595. november 27-i levelében kikötötte, hogy főadminisztrátori tisztséggel (suprema oeconomia) egy németet bizzon meg Mátyás főherceg. Neki ekkor már jelöltje is volt a posztra Bartholomäus Pezzen személyében.¹⁰⁶²

1595 és 1596 fordulóján Illanes az alsó-ausztriai kormányzat és kamara képviselőivel is megbeszéléseket folytatott, amelyről a három kijelölt tanácsos 1596. január 26-i dátummal juttatott el jelentést az uralkodóhoz.¹⁰⁶³ Az irat azért rendkívüli fontosságú, mivel igen részletesen lejegyezték benne nem csak saját véleményüket az ügyről, hanem a spanyol pap elképzeléseit is. Illanes kifejtette a tanácskozás alatt, hogy számtalan oka lehet a megbetegedésnek a hadjáratok során, ám nincs tábori ispotály, amelyben a betegek és sebesültek oltalmat és gyógyulást találhatnának. Hasonlóképpen hiányoznak azok az emberek, akik a katonákkal törődnének és szakszerűen ápolnák őket. Az ispotály hiánya egyrészt a hadsereg felbomlását vonhatja maga után, másrészt elriaszthatja a zsoldba állni szándékozókát is. Ráadásul – folytatta érvelését Illanes – már az ókori rómaiak, sőt V. Károly császár is alkalmazott ilyen intézményt. A spanyol pap tisztában volt azzal is, hogy az általa tervezett tábori ispotály felállítása komoly akadályokba ütközhet, ám úgy vélte, hogy ez a múltban sem riasztott el ettől senkit, hiszen „Ilyen Istennek tetsző dolgokban segít az Úr!” A három kirendelt tanácsos konkrét kérdéseket is feltett: hogyan, hol és mekkora költséggel lehetne felállítani az intézményt? A spanyol pap négy beadványt nyújtott át nekik, amelyek tartalmát

¹⁰⁶⁰ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 201r-202v.

¹⁰⁶¹ ÖStA HKA GBÖ 1595-1596 Bd. 157 Fol.: 568v-569v.

¹⁰⁶² ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 232r-233r.

¹⁰⁶³ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 234r-v.

röviden le is jegyezték jelentésükben. Illanes szerint először is egy fő tábori ispotályra volt szükség, ahonnan a többi, partikuláris ispotályt ellátnák orvossággal, szolgálással, ággal és minden egyébvel. Véleménye szerint erre Bécs lett volna a legalkalmasabb hely, hiszen ott a császári ispotály, amit már Szulejmán szultán 1529. évi ostrománál is a sebesült és beteg katonák ápolására használtak. Ráadásul mivel jól el van látva szobákkal és pincével nem sokat kellene hozzá építeni. Az itt ápoltakat és a gyógyításra alkalmatlanokat egyszerűen áthelyeztette volna Illanes. Emellett pedig rendelkezésre állna az üres Szent Anna kolostor és a Szent János udvar is, valamint számos, a városban található üresen álló palota és ház erre a célra. Ha pedig nem ezt jelölnék ki, akkor a fő tábori ispotályt egy egészséges és gazdag városban állítsák fel, ahol sok a kereskedő és a kereskedőtársaság. A kicsi és rosszul épített településekről azt tartotta, hogy alkalmatlanok egy ilyen intézmény befogadására, mivel ezeken a helyeken könnyen felüthetik a fejüket a járványos betegségek. Bécsben és más alkalmas helyen azonban nem kell tartani pestistől vagy egyéb ragályos kóroktól – igyekezett olvasóit megnyugtatni a spanyol pap – hiszen a tábori ispotály semmilyen fertőzőt, sem szifiliszest, sem kiütésest nem tűrne meg falai között, hanem a városon kívül számukra kijelölt helyre irányítatná ezeket a katonákat.

Illanes fontosnak tartotta, hogy az ispotály védve legyen a rablásoktól és fosztogatásoktól. Mivel úgy vélte, hogy a készpénzzel és készletekkel (gabona, bor, matrac, ágy) feltöltött intézmény vonzaná ezeket a cselekedeteket.

A beadvány lezárásaként a spanyol pap rámutatott arra, hogy a tábori ispotályt egy alkalmas házban kell felállítani, ahol már semmit sem kell hozzáépíteni. Az épület pedig egy széles, tágas és egészséges helyen álljon.

A második és a harmadik beadványban Illanes a felállítandó tábori ispotály finanszírozásának lehetőségeit tárgyalta. Az alsó-ausztriai kormány és kamara tanácsosaival folytatott tárgyalások során jelezte, hogy harmincezer rénes forint már összegyűlt alamizsnákból, amely összegből elképzelése szerint havonta kétezer-kétezer forintot lehetett volna az intézmény költségeire fordítani,¹⁰⁶⁴ ám mind a tárgyalásra kirendelt három tanácsos,¹⁰⁶⁵ mind pedig a spanyol pap úgy vélte, hogy ennyi pénz nem elégséges a tábori ispotály felállításához és fenntartásához, hiszen szinte mindent újonnan kellett beszerezni. Ezért a második írásos beadványában más pénzügyi források bevonásának lehetőségét is megfontolásra ajánlotta. Az

¹⁰⁶⁴ ÖStA HKA HF RN 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 263r-265r.; ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 259r-262r.

¹⁰⁶⁵ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 263r-265r.

első pontban azt javasolta, hogy II. Rudolf bocsásson ki egy pátenst a Német-római Birodalomban, amelyben felajánlja, hogy segíteni fogja egy tábori ispotály felállítását és fenntartását minden a háborúban részt vevő nemzet tagjai számára.¹⁰⁶⁶ Bár Illanes javaslatában nem szerepelt, hogy a felajánláshoz szükséges összeg honnan származna, valószínűsíthetjük azonban, hogy tisztában volt az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlés határozatainak pontjaival. Ezek között ugyanis szerepelt egy olyan passzus, amely értelmében a templomokban (bármelyik felekezethez is tartozzanak) ládákat kell felállítani. A plébánosoknak és prédikátoroknak a szószékről minden vásár- és ünnepnapon buzdítaniuk kellett arra a híveket, hogy a beteg és sebesült katonák számára, valamint az ispotályok jobb ellátására ezekben könyöradományt, alamizsnát helyezzenek el. Ezt a pénzt a városok és falvak előljáróinak össze kellett gyűjteniük és az előírt letéti helyre (*Legstädte*) el kellett szállítaniuk.¹⁰⁶⁷

Illanes a harmadik beadványában azt kérte, hogy az uralkodó nevében Mátyás főherceg adjon ki pátenst az alsó-ausztriai (Bécsben és más helyen lévő) papoknak és prédikátoroknak, miszerint híveiket a szószékről ők is intsék alamizsnálkodásra.¹⁰⁶⁸ Valójában ez már a regensburgi birodalmi gyűlés határozatának szellemében 1594-ben megtörtént. Gottfried Stangler kutatásaiból tudjuk, hogy az alsó-ausztriai rendek már 1595 elején Mátyás főherceg alamizsnagyűjtésre vonatkozó javaslatára azt válaszolták, hogy erről már gondoskodtak és az első összegyűlt pénzüsszeget szétosztásra át is vették.¹⁰⁶⁹

Az uralkodó nem csak ezekhez a fórumokhoz fordult, illetve fordulhatott a beteg és sebesült katonák gyógyításának és eltartásának segítése és egy tábori ispotály felállítása végett. A II. Rudolf és Mátyás főherceg 1597. január 30-a és február 22-e között lezajlott levélváltásából kiderül, hogy az elmúlt esztendőben a prágai udvar közvetlenül a birodalmi kerületektől kért segílyt erre a célra.¹⁰⁷⁰ Ehhez hasonlóan az 1596. évi magyar rendi gyűlésen is adót szavaztak meg a sebesült és beteg katonák ápolására és egy tábori ispotály felállítására.¹⁰⁷¹ Mindkét

¹⁰⁶⁶ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 213r.-230r.

¹⁰⁶⁷ ÖStA HHStA MEA RA Fasc. 91. Fol.: 7v.; ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 203r-204v.; Heischmann, 1925. 216.; Stangler 1972. 144.; WÖLFINGER 1994. 10–11.

¹⁰⁶⁸ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 213r.-230r.

¹⁰⁶⁹ HEISCHMANN 1925. 216.; STANGLER 1972. 144.

¹⁰⁷⁰ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 308r-v.; ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 271r-272r.

¹⁰⁷¹ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 210r-v.; ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 308r-v.; ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 271r-272r.; CJH 1899. 792-795.; HEISCHMANN 1925. 217.

esetben fontos megjegyezni, hogy az ezen segélyek iránti kérések valószínűsíthetően már Illanes fellépésének voltak köszönhetőek.

A spanyol pap a már említett második beadványában egyéb lehetséges pénzügyi forrásokról és azok bevonásáról is említést tett, amelyeket alkalmasnak tekintett a felmerülő költségek fedezésére. Az irat második pontjában a következőket vetette papírra: „*Valamennyi Obrist, Hauptmann, Fähnrich, egyéb tisztségviselő és mindenki más, akik a hadügyben részt vesznek és zsoldot bírnak, mindegyik a zsoldjának egy forintjából egy vagy két krajcárt adjon az év márciusának elejétől.*” Ugyanezen beadvány tizenötödik pontjában mindezt kiterjesztette volna a birodalmi rendek által felfogadott zsoldos gyalogságra és lovasságra is.¹⁰⁷² Az az elképzelés, hogy a katonák saját zsoldjukból is hozzájáruljanak egy tábori ispotály felállításához mind az udvari kormányzerveknél, mind pedig az alsó-ausztriai rendeknél kedvező fogadtatásra lelt. 1596. február 8-án az alsó-ausztriai kormány és kamara tanácsosai Mátyás főhercegnek írt levelükben azt hangsúlyozták, hogy a következő hadjárat során a katonákat intsek a tábori ispotály felállításához és fenntartásához szükséges pénzbeli hozzájárulás befizetésére vagy zsoldjukból a zsoldosztás alkalmával ezt azonnal vonják le.¹⁰⁷³ Így nem meglepő, hogy a magyar ügyek irányításával is megbízott Mátyás főherceg 1596. június 22-én az uralkodónak írt levelében azt közölte, hogy Óvárra Miksa főherceghez küldte Illanest. A spanyol papnak Schwarzenberg *Feldmarschall*al együtt kellett rávennie az *Obristeket* és *Hauptmannok*at arra, hogy minden katona a zsoldjából valamennyit felajánljon a tábori ispotály felállítására.¹⁰⁷⁴

A következő esztendőben (1597) az alsó-ausztriai tartományi gyűlésére készült előterjesztésbe az Illanes elképzeléséhez hasonló passzust iktattak be. Eszerint a katonáknak minden forint zsold után egy fillért vagy két krajcárt kellett volna adniuk, azért hogy mindaddig, amíg egy ispotályba el nem jutnak a sebesülteknek segítséget lehessen nyújtani. A rendeknek annyira megtetszett ez az ötlet, hogy el is utasították egy, a pénzükön felfogadott katonaság részére felállítandó tábori ispotály felállításához a hozzájárulás megszavazását, mondván egyszerűbb beszédni a zsoldosoktól a kívánt összeget.¹⁰⁷⁵ A zsoldlevonás kérdése még az 1600., 1601.,

¹⁰⁷² ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 213r.-230r.

¹⁰⁷³ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 263r-265r.

¹⁰⁷⁴ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 210r-v.

¹⁰⁷⁵ HEISCHMANN 1925. 217.; STANGLER 1972. 145.

1602. és 1603. évi tartományi gyűlésen is napirendre került. 1602-ben a pénzgyűjtés ezen módja már minden felfogadott egységre és ezredre vonatkozott volna.¹⁰⁷⁶

A spanyol pap tehát a második beadvány első két pontjában két, a tábori ispotály felállítása szempontjából legfontosabbnak tekinthető pénzügyi forrást sorolt fel: az alamizsnákat és segélyeket, valamint a katonák zsoldjából történő levonást. Illanes azonban még további lehetséges pénzszerzési módozatokat is felsorolt. Az irat harmadik pontja szerint a katonáknak a portyákon vagy más módon szerzett zsákmányból is megfelelő kvóta szerint kellene a betegek ápolására pénzt adniuk. Az uralkodónak rendelkeznie kellett volna ezért arról, hogy ha a rablott javak között olyanok is találhatóak, amelyeket az ispotály adminisztrátora a betegek vagy az intézmény számára szükségesnek vél, akkor ő a többi vevővel szemben a kiosztásnál és eladásnál előnyt élvezzen (4. pont).¹⁰⁷⁷

A spanyol pap a tábori ispotály számára lehetséges pénzügyi forrásként tekintett a végrendeletekre is. Véleménye szerint az uralkodónak rendelkeznie kellett volna arról, hogy az örökgyógyó a háborúban szerzett ingóságainak felét szabadon örökíthesse, míg a másik felét hagyja az intézményre még akkor is, ha erről testamentumában egy szót sem említett (7. pont). Illanes arra is gondolt, ha az ápoló írásos végakarattal nélkül halálozna el az ispotályban. Abban az esetben a magánál tartott ezüstnemű, pénz vagy egyéb értékes dolog az intézményre szállt volna. Ezt a későbbiekben a rokonai se követelheték volna vissza maguknak (8. pont).¹⁰⁷⁸

Egy-egy lovas egység vagy gyalogregiment mustrakönyvbe a zsold elszámolása miatt igyekeztek pontosan bejegyezni, ha a katona meghalt, fogságba esett vagy megszökött. Így keletkeztek a zsoldlistákban az úgynevezett üres helyek (*Vakante* vagy *vaciernde Lucken*) rubrikák. Illanes ebben is egy lehetséges pénzügyi forrást látott. Megfogalmazása szerint egyrészt az elhaltak hátralékos zsoldja az intézményt illette volna (9. pont). Másrészt a szőkevények után maradt ingóságok is a tábori ispotály vagyont gyarapíthatták volna (10. pont).¹⁰⁷⁹ Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy 1603-ban, amikor újra napirendre került egy tábori ispotály felállításának a kérdése, akkor ennek finanszírozását ugyanezen a módon tervezték megvalósítani.¹⁰⁸⁰ Megállapítható tehát, hogy Illanes az engedélyezett és begyűjtött alamizsnákból, a katonák zsoldjának és zsákmányának kvóta szerinti részéből,

¹⁰⁷⁶ STANGLER 1972. 147-149.

¹⁰⁷⁷ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 213r.-230r.

¹⁰⁷⁸ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 213r.-230r.

¹⁰⁷⁹ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 213r.-230r.

¹⁰⁸⁰ ÖStA KA AFA 1603/4/1.; HEISCHMANN 1925. 218.; STANGLER 1972. 149.

végrendeletekből és az úgynevezett üres helyekből származó jövedelmekből kívánta felállítani és fenntartani a tábori ispotályt.

A második beadvány azonban néhány nem pénzügyi pontot is tartalmaz. A 12.-ben a spanyol pap arra hívta fel a figyelmet, hogy azon a helyen, ahol a tábori ispotályt felállítják a lakosság számára állítsanak fel egy másik gyógyító intézményt. Az itt szolgálók álljanak a császár védelme alatt (13.) és az ispotály vagyona valamennyi illetéktől, pótdíjtól vagy vámtól mentes legyen (14.).

A negyedik beadványban Illanes arról értekezett, milyen személyeket kell felfogadni és alkalmazni a tábori ispotálynál. Először is javaslatot tett arra, hogy a múlt évben (1595-ben) a pápai segélyhad mellett szolgáló gyógyítókat fogadja fel az udvar, mivel ezek kitűnően végezték munkájukat.¹⁰⁸¹ Emellett kérte, hogy Mátyás főherceg rendeljen ki egy nyájas embert kincstartónak (*Schatzmeister*), egy másikat pedig udvar- vagy házmesternek (*Hof-, Hausmeister*), valamint helyetteset (*Leutnant*) a főadminisztrátor mellé. A további személyekről, úgymint orvosok, seborvosok, borbélyok és szolgákról pedig a legfőbb vezetéssel megbízott főadminisztrátornak kellett volna döntenie.

A három kirendelt tanácsos végigolvasva a beadványokat négy kérdést fogalmazott meg, amely alapján kifejtették véleményüket:

1. Vajon egy katonai ispotály felállítása és tartása Istennek tetsző és szükséges lenne-e?
2. Vajon fel lehet-e állítani olyan módon és feltételekkel, ahogyan a spanyol pap feltételezi?
3. Hol kell felállítani a tábori ispotályt?
4. Ki és hogyan irányítaná az intézményt?

Az első kérdésre adott válaszból kiderül, hogy a tanácsosok maguk is fontosnak ítélték egy tábori ispotály felállítását, amit nem lehet tovább halogatni. A második pontban megfogalmazták, hogy ez azonban nem lehet messze a hadjárat helyszínétől, a katonai tábortól, azért hogy ide lehessen szállítani gyorsan a sebesülteket. Emellett a kijelölt városnak

¹⁰⁸¹ 1595-ben a pápai segélyhad katonáinak lelki szükségleteiről jezsuiták és kapucinusok gondoskodtak, míg a betegek és sebesülteik ápolására orvosok és egy betegápoló szerzetesrend tagjai érkeztek a magyarországi hadszíntérre. A beadvány szerint Pozsonyból kirendelt személyek voltak, akik ellátták a spanyol katonákat. FRAKNÓI 1903. 237.

nagynak, népesnek, javakban és készpénzben gazdagnak kellett lennie, ahol alamizsnát is lehet rendszeresen gyűjteni és könnyen beszerezhetőek a szükséges gyógyszerek. Emellett rámutattak a tanácsosok, hogy a fő-, illetve a partikuláris tábori ispotályt el kell látni különféle tisztségviselőkkel (fő- és aladminisztrátorral, kincstartóval, udvar- és házmesterrel, papokkal, alamizsnaszedőkkel, írnokokkal, orvosokkal, seborvosokkal, borbélyokkal, szakácsokkal, pincemesterekkel, kocsisokkal) és szükséges javakkal (gyógyszerekkel, szekerekkel, lovakkal, borral, gabonával, több száz ágygal és matraccal, valamint egyéb dolgokkal). Ahol azonban ez nem áll rendelkezésre, ott mind a helybelieknek, mind az odaszállított katonáknak nagy hátrányára és kárára lenne. A három tanácsos ennek ellenére úgy vélte, hogy ezt a munkát tovább akadályozni nem lenne ajánlatos.

Az intézmény felállításával kapcsolatban felmerülő hol és melyik helyen kérdésre adott válaszukban kifejtették, hogy Illanes azon ötletét, miszerint ezt Bécsben állítsák fel, nem jó, mivel meglátásuk szerint a város utcaszerkezete (túl sok a sikátor, nehezen fújja át a szél a várost), valamint a javasolt helyek közelsége az uralkodói rezidenciához, erre alkalmatlanná teszik. Maguk részéről egy olyan várost javasoltak, ahol a városfalakon kívül alkalmas helyen megfelelő és olcsó (!) házat lehet a tulajdonosoktól szerezni. Mint ahogyan kitűnik a három pontra adott válaszokból, a három tanácsos fontosnak tartotta a tábori ispotály felállítását, ám a városokat is óvni szerették volna.

A negyedik pont az intézmény irányításával foglalkozott. A három tanácsos megismételte Illanes fent már bemutatott erre vonatkozó tervét, valamint a már említett novemberi császári leirat tartalmát. Ők maguk ennek értelmében vagy Bécs város ispotályának a mesterét vagy egy hadakozásban jártas személyt javasoltak a főadminisztrátori tisztségre. Ez utóbbi esetében pedig kifejtették, hogy ez csak úgy lehetséges, ha minden szükséges embert és eszközt alá rendelnek.¹⁰⁸²

Az alsó-ausztriai kormány és kamara tanácsosai az 1596. február 8-án Mátyás főhercegnek készült iratban újra összefoglalták az ügyvel kapcsolatos véleményüket, ám két igen fontos pontban ki is egészítették azt. Egyrészt immár a maguk részéről Pozsonyt, Sopront, Bruck an der Leithát, vagy Hainburgot tartották a legalkalmasabb helynek arra, hogy ott tábori ispotályt felállítsanak. Másrészt, mivel Illanes nem bírta a német nyelvet és nem ismerte ki még magát

¹⁰⁸² ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 213r.-230r.

a helyi viszonyok között, így Balthasar Fierrath udvari prokurátort javasolták az intézmény vezetésére.¹⁰⁸³

A főherceg már ennek szellemében tájékoztatta a császárt. Eszerint azt tanácsolta, hogy a súlyos sebesülteket és betegeket a táborban, míg a járóképeseket, illetve szállíthatókat a Nagyszombatban, Pozsonyban, Hainburgban vagy Bruck an der Leithában kell elhelyezni. Ezekben a helyeken sem kell erre a célra új épületeket építeni, hanem a meglévő ispotályokba kell elhelyezni mindenkit, amiért a város bizonyos összeget kapna. A helyi városi tanács felügyelete megmaradna az ispotály felett, de részletes elszámolás készítésére köteleznék. Bécsben egy új ispotály építésének a tervét elvetette. Mátyás hangsúlyozta, hogy Illanes magára vállalná az ispotály vezetését, ám mellé kellene rendelni egy megfelelő személyt, mint ellenjegyzőt. A fő táborig ispotálymesternek Bécsben lenne a székhelye, ahonnan elláthatná és irányíthatná a partikuláris intézményeket. Mindezeket túl a főherceg azt tanácsolta, hogy az ispotályhoz szükséges sátrak beszerzésének ügyében Gianfrancesco Aldobrandinivel, a pápai segélyhad vezetőjével kellene egyezkedni.¹⁰⁸⁴

1596. június 22-i levelében Mátyás már arról tájékoztatta az uralkodót, hogy a wienerneusadti, a bruck an der leithai, a hainburgi, a pozsonyi és a nagyszombati ispotályoknak már meg is parancsolta, hogy álljanak készen a katonák fogadására.¹⁰⁸⁵ Július 3-án pedig Illanes megkapta a pátenst egy táborig ispotály felállítására.¹⁰⁸⁶

Kezdetét vette tehát a városi ispotályok mellett működő táborig ispotály megszervezése, ám a folyamat nem úgy haladt, ahogyan a spanyol pap elképzelte. Egyrészt a várt jövedelmek nem érkeztek meg.¹⁰⁸⁷ Mint ahogyan említettem, mind a császári udvar, mind pedig később Illanes a legnagyobb mértékű pénzügyi támogatást a birodalmi, örökös tartományi és magyar rendek által jóváhagyott alamizsnagyűjtésekből és segélyekből remélte. A birodalmi gyűlés határozata alapján beszédhető könyöradományokkal kapcsolatban az uralkodót már 1594. szeptember 2-i levelében arról tájékoztatta Geizkofler, hogy az alamizsnagyűjtő perselyek templomok elé való kihelyezésének ügyén munkálkodik.¹⁰⁸⁸ Az udvart természetesen érdekelte, mekkora összeg folyt be az alamizsnákból. Ennek megfelelően 1595. július 12-én Christoph von Loß birodalmi fillérmesterhez egy levelet küldtek, hogy tájékozódjon a

¹⁰⁸³ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 263r-265r.

¹⁰⁸⁴ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 259r-262r.

¹⁰⁸⁵ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 210r-v.

¹⁰⁸⁶ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 205r-v.

¹⁰⁸⁷ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 273r.; ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 273v.

¹⁰⁸⁸ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 201r.-202v.

Lipcsébe érkezett pénz mértékéről és sorsáról. Két héttel később – július 26-i dátummal – el is készült a válasz. Ebből az derült ki, hogy egyrészt az ehhez a letéti helyhez tartozó rendek befizetési morálja igen alacsony, másrészt a lipcsei városvezetés sem szívesen foglalkozik a töröksegély begyűjtése mellett ezzel a feladattal is. Loß tehát azt javasolta az uralkodónak, hogy *Kreisobristok*on keresztül az igazságszolgáltatás elé állítással fenyegetse meg a renitenskedő rendeket, és parancsolja meg Lipcse előljáróinak, hogy negyedévente számoljanak el a bejövő összegekkel.¹⁰⁸⁹

Alig két héttel később Geizkofler még sötétebb képet festett az uralkodóhoz küldött levelében az alamizsnagyűjtéssel kapcsolatban. Eszerint Matthias Peugl nevű beosztottja körlevélben fordult a letéti helyekhez, hogy számoljanak be arról, hogy az 1594. évi birodalmi gyűlésen jóváhagyott és a sebesült, valamint beteg katonák gyógyítására szánt könyöradományból eddig mekkora összeg folyt be. Geizkofler fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a rendeknek az alamizsnákkal kapcsolatos határozat nem tetszett, és több esetben nem rendelkeztek a gyűjtőládák kihelyezéséről, ami pedig már egybegyűlt, azt egyszerűen nem fizették be a kijelölt helyekre. Sorai igazolására a birodalmi fizetómester mellékelte egy 1595. július 27-én kelt jegyzéket, amely szerint Augsburg városába addig 137 forint, 40 krajcár és 3 dénárnyi összeg érkezett be.¹⁰⁹⁰ Mindezért Geizkofler is egyrészt azt kérte az uralkodótól, hogy a *Kreisobristok* szigorúan felügyeljék a rendeket mind az alamizsnapénz begyűjtésénél, mind pedig azok kifizetésénél. Másrészt sürgette az ispotály felállítását, hogy a rendek ne hogy azt feltételezhessék, hogy az összegyűjtött könyöradományt más célokra fizették ki.¹⁰⁹¹

Az Illanesszel folytatott tárgyalások, vagyis a tábori ispotály felállításának és fenntartásának ügye újra arra ösztönözte az udvart, hogy az alamizsnákból befolyt összegekkel való elszámolást kérje a letéti helyektől. Lipcse városa 1596. július 26-i dátummal összeállított egy listát arról, hogy kik és mennyi pénzt fizettek be 1595. október 6-a és 1596. július 26-a között. Eszerint a megadott időpontig 4114 forint, 12 garas, 6 dénár és 1 fillér futott be ide.¹⁰⁹² A város vezetői 1597. február 18-i dátummal újabb elszámolást készítettek. Ebben azt olvashatjuk, hogy 1595. október 12-e és a lista összeállításának dátuma között három helyről összesen 4625 forintot, 14 garast és 4 dénárt fizettek be.¹⁰⁹³ Ehhez az összeghez még ugyanezen év szeptember 3-ig további 117 forint, 18 garas és 3 ½ dénár érkezett be, azaz

¹⁰⁸⁹ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 199r-200v.

¹⁰⁹⁰ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 198r.

¹⁰⁹¹ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 197r-v.

¹⁰⁹² ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 286r-287r.

¹⁰⁹³ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 276r-v.

összesen 4743 forint, 11 garas és 8 dénár állt volna rendelkezésre.¹⁰⁹⁴ Regensburg városa 1597. augusztus 25-én pedig arról tájékoztatta a császárt, hogy a három evangélikus templom előtt kitett ládába összesen 189 forint, 57 krajcár és 1 dénár gyűlt össze.¹⁰⁹⁵

Az iratokból azonban az is kiderül, hogy a befolyt összegek jelentős része már ekkor nem állt rendelkezésre. Lipcse város 1597. február 18-i jegyzékéből látható, hogy az irat készültének az időpontja előtt Loß ebből az összegből 4114 forintot bizonylat ellenében már felvett.¹⁰⁹⁶ Tehát az 1596. július 26-ig beérkezett pénzeket már fel is használták más célokra. A városvezetés szeptember 3-i levelének tanúsága szerint így összesen 619 forint 1 garas és 2 dénár maradt náluk az alamizsnapénzekből.¹⁰⁹⁷ Loß a császárnak írt szeptember 18-i levelében szintén ezt az összeget említette, ám azt is megjegyezte, hogy ez a birodalomban forgalomban lévő különböző rossz és jó minőségű pénzermékekben folyt be. Ezért utasítást kért az udvartól, mi legyen a pénz további sorsa.¹⁰⁹⁸

Frankfurt város tanácsa 1597. augusztus 27-i keltezéssel a császárhoz írt levelében pedig egyenesen azt állította, hogy a hozzájuk befizetett alamizsnapénzből már semmi sincsen náluk. Ugyanis egy éve ősszel, illetve egy fél évvel ezelőtt is a birodalmi fillérmester szolgálai vagy elvitték magukkal, vagy más kifizetésekre rendelték az összeget.¹⁰⁹⁹ Geizkofler szeptember 4-én az Udvari Kamara elnökének írt levelében pontosította a pénz útját. A Frankfurtban összegyűlt összeget egyrészt a császári udvar egyik legnagyobb hitelezőjének, Bartholomäus Castellinek adta át parancs szerint, másrészt más költségek fedezésére fordította. Levelében megjegyezte, hogy a tábori ispotály ügyére a várt bejövő jövedelmek terhére 2500 forintot előlegezett, amit bizonylat ellenében már át is adott Cornelius Propst zu Eisgarnnak. Emellett azon reményének is hangot adott, hogy az uralkodó ezen keresztényi dologhoz egy hónapnyi kiadást rendel saját költségeiből.¹¹⁰⁰

A beszedett alamizsnapénzek más célokra felhasználásával nem csak a pénzügyigazgatás résztvevői voltak tisztában. Az 1597. évi főhadparancsnok, Miksa főherceg július 23-i levelében azt írta II. Rudolfnak, hogy a prágai Udvari Kamara az adósságok rendezésére már felhasználta a tábori ispotály felállítására szánt könyöradományokból befolyt összeget. Ezért kérte az uralkodót, hogy minél hamarabb pótolják ezt a pénzt, mert különben sokan

¹⁰⁹⁴ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 298r-304v.

¹⁰⁹⁵ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 295r-297v.

¹⁰⁹⁶ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 276r-v.

¹⁰⁹⁷ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 298r-304v.

¹⁰⁹⁸ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 289r-v.

¹⁰⁹⁹ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 290r-v.

¹¹⁰⁰ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 269r-v.

elpusztulnak a hadjáratban, a beteg és sebesült katonák tömegei pedig rázúdulnak Bécsre és más alsó-ausztriai városokra, ott terjesztve mindenféle betegségeket.¹¹⁰¹

Mindenképpen fel kell hívnom a figyelmet egy különös eljárásra, amelyről 1597. szeptember 10-i levelében Nürnberg városa, mint letéti hely tájékoztatta az uralkodót. A frank kerület rendjei 1596. április 24-i határozatunkban úgy döntöttek, hogy a birodalmi gyűlésen a beteg és sebesült katonák gyógyítására megszavazott alamizsnapénzt semelyik más kerület katonáira, csak a sajátjainak ápolására lehet felhasználni. Így az 1597-ben általuk kiállított 1000 fekete lovas egység¹¹⁰² mellé rendelt ispotálymester, borbély és más személyek költségét, illetve egyéb kiadásokat a területükön összegyűlt alamizsnapénzből igyekeztek fedezni. A bevételekről és kiadásokról pontos jegyzéket vezettek. Eszerint 1596. május 21-e és 1597. április 6-a között összesen 1294 forint, 4 krajcár és 8 fillér gyűlt össze. Ezzel szemben a kerületi fillérmester számlái szerint az irat keltének dátumáig összesen 2373 forintot és 21 krajcárt adtak ki, azaz az alamizsnapénzen túl is jelentős összeget kellett fordítani a katonák gyógyítására és ápolására.¹¹⁰³

Az alsó-ausztriai rendek által jóváhagyott alamizsnából befolyt összegről szintén nagyon kevés információ áll rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy 1598-ban 1000 forintot gyűjtöttek össze a templomokban a tábori ispotály felállítására. Ám a következő esztendőben már a rendek nem kívántak ilyen módon hozzájárulni a katonák gyógyításához és ápolásához a nem megfelelő felhasználás miatt.¹¹⁰⁴ Az alsó-ausztriai rendi gyűlés a tartományi kasszából emellett még 1601 és 1604 között évenként 1000-1000 forintot hagyott jóvá. Arról, hogy ebből mit fizettek ki valójában, Mátyás főhercegnek a rendekhez küldött válaszából értesülhetünk. A tartományi gyűlés ennek a pénznek a megszavazását mindig valamilyen feltételhez kötötte, amire 1604-ben válaszul az uralkodó öccse megjegyezte, hogy bár évről-évre megtörtént az 1000 forint jóváhagyása, ám ebből még azidáig egy fillért sem fizettek ki.¹¹⁰⁵

Az uralkodó, mint oly sokszor, úgy most is a birodalmi kerületek külön támogatásában is bízott. A Mátyás főhercegnek írt 1597. január 30-i levelében azt írta, hogy ezek rendjeitől is néhány ezer forintot várt, amit majd Bécsben, az udvari hadifizetőmester kezéhez fizetnek

¹¹⁰¹ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 274r-v.

¹¹⁰² ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 527/1597.; Kelenik 1991. 110.

¹¹⁰³ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 288r-v.

¹¹⁰⁴ HEISCHMANN 1925. 217.; STANGLER 1972. 145-146.

¹¹⁰⁵ STANGLER 1972. 147-149.

le.¹¹⁰⁶ A főherceg már az említett hivatalviselő február 8-i leveléből értesült arról, hogy a birodalmi kerületektől egy huncut garas sem futott be erre a célra.¹¹⁰⁷ Két héttel később így már ő tájékoztatta erről az uralkodót, valamint a prágai Udvari Kamarát. Emellett kérte II. Rudolfot, hogy vizsgálta ki, mennyi pénz gyűlt össze a birodalmi kerületekben, és ezt mire fordították.¹¹⁰⁸ Tehát, ha innen be is folyt némi pénz, ennek összegét sem ismerjük.

Az uralkodó 1597. január 30-án kelt levelében szintén említést tett a magyar rendek által a tábori ispotály felállítására megszavazott segélyről.¹¹⁰⁹ A végzés szerint minden egyes kapu után tíz magyar dénárt kellett beszedni. „Azok, a kiknek kapuik nincsenek, e czélra, az alispánok lelkiismeretes kiszabásához képest fognak adózni.”¹¹¹⁰ Az uralkodó január 30-i levele szerint előzetesen számolt annak a lehetőségével, hogy nem sikerül behajtani a teljes összeget. ¹¹¹¹A hadifizetőmester február 8-i levelében még arról tájékoztatta Mátyás főherceget, hogy hozzá a magyar rendek adójából sem futott be semmi.¹¹¹² Két héttel később már azt írta az uralkodónak, hogy a Magyar Kamarának rendi gyűlés határozata értelmében 941 magyar forintra és 38 1/3 dénárra kellene behajtania. Ebből pedig azidáig összesen 830 magyar forint és 72 ½ dénár érkezett be, amiről II. Rudolf a Bécsben hátrahagyott Udvari Kamarától kaphat pontosabb felvilágosítást.¹¹¹³ A magyar rendek által kivetett adót azonban teljes mértékben 1599-ig nem sikerült behajtani. Erre utal, hogy az azévi rendi gyűlés 32. cikkelye rendelkezett az alamizsnapénz hátralékáról.¹¹¹⁴

Azzal kapcsolatban, hogy az Illanes által felvetett egyéb pénzügyi forrásokból (katonák zsoldjának és a zsákmánynak kvóta szerinti arányos része, öröknyasok és az ügynevezett üres helyek) sikerült-e valamiféle pénzt szerezni semmilyen irat nem áll a rendelkezésünkre. Valószínűsíthető, hogy nem. Feltételezésem alátámasztásául szolgálhat az, hogy bár az Ehrgott gyalogezred felfogadási iratába bevették a tábori ispotály felállításának és

¹¹⁰⁶ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 308r-v.; ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 273r.

¹¹⁰⁷ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 273v.

¹¹⁰⁸ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 271r-272r.

¹¹⁰⁹ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 308r-v.; ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 273r.

¹¹¹⁰ CJH 1899. 793-795.

¹¹¹¹ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 308r-v.; ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 273r.

¹¹¹² ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 273v.

¹¹¹³ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 271r-272r.

¹¹¹⁴ CJH 1899. 866-867.

finanszírozásának ügyét, ám végül mégis törlésre került, tehát a gyakorlatba még esélye sem volt átmenni.¹¹¹⁵

Másrészt az udvar Illanes helyett a már említett Cornelius Propst zu Eisgarnt nevezték ki az intézmény irányítására.¹¹¹⁶ Miksa főherceg 1597 júliusában vele és egy bizonyos Cornelius Caulerrel tárgyalt a következő hadjáratra felállítandó tábori ispotály ügyében.¹¹¹⁷ Néhány nappal később pedig megkapta az ispotálymesteri instrukciót is. Ebben az szerepelt, hogy a kinevezett személy az Udvari Kamara alá tartozott, felelős volt a megfelelő személyzet alkalmazásáért, az ellátás megszervezéséért, amiről pontos és naponkénti kimutatás készítésére kötelezték. Emellett minden beteg kereszt- és vezetéknevét be kellett jegyezniük, valamint azt, hogy mely regimentből érkezett, mennyi pénzzel és miféle ruházattal. Az orvosok és felcserek kötelesek voltak jelenteni sérülésük, illetve betegségük fajtáját, súlyosságát. Az ispotálymesternek és a gyógyító személyzetnek naponta kétszer végig kellett látogatnia a sátrakat, s ezekről is mind folyamatosan beszámolni Eisgarnnak.¹¹¹⁸

A tábori ispotály azonban nem működött megfelelően, mint ahogyan ez Illanes 1598. április 14-i beadványából kiderül. Az irat egyfelől valóságos vádirat, másfelől pedig egy jövőbeni intézmény körvonalai bontakoznak ki az olvasó szemei előtt. A spanyol pap azonban immáron saját tapasztalatai alapján fogalmazta meg 80 pontját. Ezek egy részében megvádolta Eisgarnt egyrészt azzal, hogy nem ért a rábízott feladathoz. Nem megfelelő személyzetet alkalmazott: 12 darabontot fogadott fel, akik közül azonban három már Bécs elhagyása után kerekelt oldott. A többi sem az ispotályban segített, hanem leginkább a lovakra vigyázott. Ha mégis a betegek közelébe kerültek, akkor ezek a bitang emberek gonoszul bántak mindenkivel és semmit sem adtak nekik. Általában a darabontok végezték a halottak temetését is. Ekkor elvették zsákjukat, ruháikat és minden náluk lévő dolgot. Kapzsiságukban arra is vetemedtek, hogy még az élőket is elföldelték. Több alkalommal pedig külön pénzt követeltek a temetésért. A tábori ispotályhoz rendelt szerzetesek közül Eisgarn csak kettőt tartott meg. Az egyik egy semmire kellő laikus testvér volt, aki egész nap csak a konyhán evett-ivott, de hamarosan meghalt, amikor Győrből Bécsbe ment. A másik pappal kapcsolatban pedig Illanes egyenesen úgy fogalmazott, hogy nem is érti, ilyen ember hogyan lehet szerzetes. Eisgarn nyolc nőt is felfogadott, akik közül hét meg is szökött. De nem csak a „fehérszemélyek” menekültek el, hanem a beszerző, Eisgarn titkára, a kocsisok, az istállófiúk,

¹¹¹⁵ ÖStA KA AFA 1603/4/1.; Heischmann 1925. 218.; Stangler 1972. 149.

¹¹¹⁶ Tevékenységéről lásd: STANGLER 1972. passim.

¹¹¹⁷ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 274 r-v.

¹¹¹⁸ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 278r-279v.

egy darabont, a már említett darabontok, a medikus és az orvossegéd. Ezek helyére azonban újabbakat nem vettek fel.

Másrészt elmulasztotta a rábízott feladatot ellátni. A spanyol pap azt állította például, hogy a Pápát ostromló keresztény seregben sok sebesült és beteg elpusztult, mert nem állították fel időben az ispotályt. A már említett darabontok a halottak elföldelését nem végezték el rendesen, így járvány ütötte fel a fejét a táborban, ám Eisgarn ezzel sem nagyon foglalkozott, pedig az ispotály személyzetének több tagja is meghalt a kórban. Folytatva a bűnlajstromot kiderült, hogy a 12 vásárolt sátor mindegyike Bécsben maradt. A további ingóságok is az ebek harmincadjára jutottak: ellopták, széthordták, elrabolták az ispotály javait és az ott ápoltak ruháit is. Eisgarn nem a Dunán akarta elszállítani a szükséges felszerelést Pozsonyba, így vad tájakon és erdőkön kellett keresztülvonulniuk, ami egy egész hónapig tartott.

Harmadrészt Eisgarn a pénzzel sem tudott bánni. A két vagy három – Illanes által javasolt – szekér megvásárlása helyett, kilenc vagy tizenkettő kocsit a hajtójával és negyven lóval zsoldért felfogadott, ami jelentős kiadással járt. Talán a legsúlyosabb vád azonban az volt, hogy – Illanes szerint Eisgarn a saját hasznát kereste a tisztség betöltésénél, azaz visszaélt a rábízott javakkal.

A spanyol pap beadványában igyekezett kidomborítani saját hasznos ténykedését. 1597 júniusának végén Illanes már Madruzzo bíboroson keresztül kért segítséget a Szentszéktől, hogy támogatást szerezzen ügyének. Ennek köszönhetően a minoriták hat, a ferencesek pedig szintén hat testvért bocsátottak rendelkezésére. Emellett a johanniták másik tizenkét személlyel járultak hozzá a sebesült és beteg katonák ápolásához. A jezsuita rend pedig engedélyezte azt, hogy olyan papokat küld a tábori ispotályba, akik magyarul, csehül és németül is beszélnek, így vigaszt nyújthatnak, és szükség esetén kiadhatják a szentségeket. Mint fent láttuk Eisgarn ezek közül szinte mindegyiket elküldte. Az ispotályba felvett tizenkét szolgáló és egyéb személyzet pedig nem szívesen maradt, mivel tőlük Eisgarn mindent visszatartott.

Illanes járta ki a pápánál a már említett kérelmével, hogy az 1595-ben a pápai hadak után a Magyar Királyságban maradt valamennyi ingóságot a tábori ispotály kapja meg.

Az uralkodó Pozsonyt jelölte ki végül a tábori ispotály helyéül – így a harcmezőn csak három vagy négy sátor fenntartása volt szükséges, ahonnan szárazon vagy vízen tovább lehetett szállítani a sebesült vagy beteg katonát. Illanes tárgyalt is a város vezetőivel, akik ígéretet

tettek arra, hogy ingyen házat kapnak, valamint egy telket, ahol a sátrakat fel lehet verni. Ezen felül felajánlották, hogy térítés nélkül adnak szalmát, ahová a katonák fekkentek, szénát a lovak takarmányozására, valamint tüzelőt. Ezt a pozsonyi előjárók végül elfelejtették megküldeni. Talán éppen azért, mert a vallon katonákat ugyanebben az évben a városi ispotályban a közösség pénzén ápták.¹¹¹⁹

Mindezekon túl a spanyol pap egy új ispotály megszervezésére is tett javaslatokat, immáron a saját elképzelései szerint. Szerinte tizenkét papra és a Habsburg Monarchia királyságainak és tartományainak jólelkű embereire lenne csak szükség ahhoz, hogy a megszüntetett tábori ispotály helyett egy újat, egy jobbat felállítsanak. Az új intézményt határozottan és jogos szigorral kellene irányítani, a pénzügyek pedig megbízható és rátermett személy kezébe kerüljenek. A felállításhoz és fenntartáshoz szükséges javakat időben be kell szerezni. Mindezekon túl példák sokaságán keresztül igyekezett újra bizonyítani, mennyire szükség van a tábori ispotályra.¹¹²⁰

Bécs városának tanácsa 1598. március 3-án kelt beadványában azt javasolta, hogy egy egyházi és egy világi igazgatót bizzon meg az udvar a jövő tábori ispotály vezetésével. Előbbi a lelki szolgálattal és a szentségek kiadásával foglalkozzon, míg az utóbbi irányítsa a mindennapi ügyeket. A világi igazgató tisztére pedig több polgár alkalmazását is javasolta.¹¹²¹ Az uralkodó elfogadta a tervezetet, és a bécsi városvezetésre bízta a világi igazgató kiválasztását.

Közben Illanes újra megpróbálkozott egy tábori ispotály felállításával. 1598. júniusában Mátyás arról tájékoztatta az Udvari Kamarát, hogy a spanyol pap Pozsony külvárosában kívánja felállítani gyógyító intézményét anélkül, hogy ehhez a császár bármiféle jövedelmét kérné. Ezért a főherceg megparancsolta, hogy utasítsák a Magyar Kamarát, hogy ehhez minden segítséget megkapjon, másrészt tárgyaljanak a pozsonyi városvezetéssel egy alkalmas ház megvásárlásáról.¹¹²²

A tábori ispotály további sorsáról annyit tudunk, hogy az alsó-ausztriai rendek 1600-ban és 1601-ben is jóváhagytak pénzt ennek felállítására. A 1602. évi tartományi gyűlésre benyújtott propozícióból tudjuk, hogy erre nem került sor.¹¹²³ 1603. május 19-én az Udvari Kamara a

¹¹¹⁹ ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 9.

¹¹²⁰ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 313r-324v.

¹¹²¹ ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 340 r-v.

¹¹²² ÖStA HKA HF RN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol.: 338r-v.

¹¹²³ HEISCHMANN 1925. 217-218.; STANGLER 1972. 147-148.

tábori ispotálllyal kapcsolatban írt az Udvari Haditanácsnak, ennek megvalósításáról nem rendelkezünk adattal.¹¹²⁴

Mindezekből jól látható, hogy Pedro de Illanes ösztönzésére és javaslatait is figyelembe véve az udvar kísérletet tett arra a háború első felében, hogy egy városi ispotályoktól független tábori körülmények között is működő egészségügyi intézményt felállítson. A spanyol pap azonban szélmalomharcot folytatott, hiszen egyrészt a pénzügyi okok, másrészt az emberi mulasztások miatt szándéka nem valósulhatott meg. A katonák gyógyításába tehát az udvar kénytelen volt a továbbiakban is bevonni az ispotályokkal rendelkező városokat is.

¹¹²⁴ ÖStA HKA HFU RN. 78. Fol.: 377r-378v.

Összefoglalás

A Habsburg Monarchia 16. század végi és 17. század eleji katonai elitjének kutatásával eddig egyáltalán nem foglalkozott a történetírás, sem a magyar, sem a nemzetközi. A német új hadtörténetírás az elmúlt majd három évtizedben kiemelt figyelmet fordított és fordít a katonai karrierre, életpályák és életpályamodellek feltárására. Kutatásaik azonban egyrészt a Német-római Birodalom, ezen belül is jórészt a Porosz Királyság területére korlátozódnak. Másrészt időben is legfeljebb a harmincéves háború időszakáig nyúlnak vissza, de főként a 18. századra koncentrálnak. Az osztrák történetírás sem fordított figyelmet erre az időszakra és a témára. Hadtörténeti műveik Bécs 1683. évi oszmán ostromát tekintik az origó pontnak, hiszen a sikeres védelmet, valamint az azt követő nagy területi gyarapodást hozó hadjáratok az Oszmán Birodalom ellen a Habsburg Monarchiát az elkövetkező két évszázadra európai nagyhatalommá és meghatározó tényezővé vált. Kutatásom ezért is tekinthető egyedinek és úttörő kezdeményezésnek. Munkám kezdetén a kutatandó személyek kiválasztásánál három, egymással is szorosan összefüggő szempontot vettem figyelembe. Az első az volt, hogy a karrieren keresztül mind horizontális, mind vertikális megközelítésből be tudjam mutatni a háborút. A kiválasztás második szempontjaként azt határoztam meg, hogy a vizsgált személy, lehetőség szerint, vagy rokonságával kellett, hogy érkezzon a magyarországi hadszíntérre, vagy egy több generáción át (akár egészen 1918-ig) a Habsburg családot szolgáló familia első tagja legyen. A harmadik keresztmetszet, amelyet a tervezésnél és a kutatásnál figyelembe vettem, az az egyediség volt. Azaz a kiválasztott személy életpályája érdekes, izgalmas és fordulatokban, kihívásokban bővelkedő legyen.

A vizsgált személyek közül Adolf von Schwarzenberg emelkedik ki, hiszen *Obrist*ként és hadvezérként is jelentős szerepet játszott a háborúban. A Németalföldről Karl von Mansfelddel a magyarországi hadszíntérre érkezett katona tapasztalatait, szakértelmét, de ha kellett, akkor mások ötleteit, terveit (legyen az stratégiai vagy haditechnikai) is adaptálta, és tudása legjavát adva igyekezett ezeket megvalósítani. Cselekvési lehetőségei természetesen nem lehettek függetlenek a helyi domborzati, éghajlati és vízrajzi körülményektől és a kor, valamint a Habsburg Monarchia logisztikai fejlettségétől. Schwarzenberg mindezt figyelembe vette és kihasználta, így a mezőkeresztesi csatát követően a keresztény seregeknek is sikerült

magukhoz ragadniuk a stratégiai kezdeményezést. Kudarcai ellenére is jó és sikeres katona volt tehát, akinek „munkásságát” az udvar is megfelelő módon honorálta.

Schwarzenberghez hasonlóan, a vizsgáltak közül kiemelkedő személynek tekinthetjük Tillyt, aki már az Oszmán Birodalom elleni harcban megmutatta rátermettségét és katonai tudását. Míg Schwarzenberg Mansfeld támogatásának köszönhetően kinevezését a vallon lovasság élére, addig Tilly 1600-ban Mercoeur herceggel érkezett a Francia Királyságból a magyar hadszíntérre (újra). Tilly mind *Obrist*ként, mind különböző magasabb tisztségviselői posztokat betöltve megállta a helyét. Hadvezéri képességeit csupán a háború két utolsó, még hadműveleteket hozó évében (1604-ben és 1605-ben) mutathatta meg, amikor a pénzügyi problémák és a Bocskai-felkelés miatt a császári-királyi hadvezetés az események után loholt. A stratégiai kezdeményezés ugyanis kicsúszott a Habsburg Monarchia kezéből. Meg kell jegyezni, hogy a lotaringiai herceg halálát követően sem maradt támogató, illetve támogatók nélkül. Rátermettsége mellett a Szentszék bécsi és prágai nunciusa is segítette előrehajtását.

A Kárpát-medence vízrajzában rejlő lehetőségeket, mind a védelem, mind a hadjáratok megszervezésénél igyekezett az Udvari Haditanács kihasználni. Ezért a hadműveletek és ostromok támogatására a Dunán hajóhadat tartottak fenn. A hajók építésével, ellátásával, valamint a vezetésével az udvar Santhilier-t bízta meg, akit 1601-ben az Arzenál Hauptmannjává, majd a következő évben az *Armada* kapitányává nevezték meg. A Habsburg Erzsébet kíséretében Bécsbe érkezett lotaringiai nemes már a tizenöt éves háborút megelőzően szolgált Felső-Magyarországon és Győrben is. Ezt követően Ernő főherceg szolgálatában Németalföldre távozott. Onnan tért vissza a magyarországi hadszíntérre és Mátyás főherceg támogatásával emelkedett az említett fontos pozíciókba, amelyekben meg is állta a helyét. Szervezte és irányította az Arzenál munkáját, 1602-ben pedig hajóival sikeresen támogatta Buda ostromát. Nem az *Armada* teljesítményén múlt, hogy a váróvívás végül kudarcba fulladt.

Amellett, hogy mindhárman kiemelkedően ellátták parancsnoki feladataikat személyes bátorságukról is többször tanúbizonyságot tettek. A korszak hadvezérei a kommunikációs lehetőségek szűk köre miatt közvetlen közélről kellett, hogy irányítsák katonáikat. Schwarzenberg felfelé ívelő karrierjének például 1600. július 29-én a pápai ostrom során egy lázadó vallon puskájából leadott halálos lövés vetett véget. Tilly is többször, a magyarországi

hadszíntéren töltött éveinek szinte mindegyikén megsebesült. Santhilier pedig 1601. október 15-én a szentgyörgy-mezei ütközetben a *Hoffahne Leutenant*jaként kapott sebet.

A vizsgált személyek közül még ketten, Hugne és Strassoldo töltöttek be magasabb katonai tisztséget (*Obrist-Wachtmeister*) és vezettek kapitányként kompániába szervezett lovasságot, valamint *Obrist*ként gyalogos regimentet. A Schwarzenberg támogatását élvező friuli származású itáliai katona megállta helyét mindegyik pozícióban. Képességeit és tudását elismerték Grazban is, hiszen a Kanizsa ostromára indult sereg *Obrist-Wachtmeister*évé is kinevezték. Schwarzenberghez hasonlóan halt meg 1603-ban, amikor is az ellenség fegyvere által Hatvannál. Hugne szintén magas pozíciókba jutott, miután Boppard lovasait vezetve a magyarországi hadszíntérre érkezett. Boppard halálát követően az Udvari Haditanács rábízta az *Obrist*ja nélkül maradt regiment vezetését. A feladattal azonban nem tudott megbirkózni. Katonái elveszítették bizalmukat mind benne, mind pedig az udvarban. Hugne-t és a hozzá hűséges tisztségviselőket a gyalogosok elzavarták és fel is jelentették őket. Schwarzenberg vizsgálatot indított ellenük, amit azonban már nem tudott lefolytatni, hiszen a közben fellázadt katonák megölték. A több hónapi eljárást követően Hugne-t és társait ugyan felmentették, ám nevével többször nem találkozunk az iratokban.

Bár Montecuccoli, Lopez, Mansfeld, Ridolfi és Dampierre a háború folyamán nem töltött be magasabb katonai tisztséget, de az Udvari Haditanács mindegyikőjük számára adott ki *Bestallung*ot, hogy kompániákat vagy regimenteket állítsanak fel vagy vezessenek. A felfogadó személye, addigi híre, jártassága a harcban és az udvari intrikákban, érdekérvényesítő ereje, a harctér távolsága a toborzóhelytől, valamint a hadúr fizetőképessége mind-mind közrejátszott a katonák felfogadásának és kiállításának sikerében. Ehhez pedig szükség volt először a toborzó, majd a kapitány vagy az *Obrist* részéről a két alapérv alkalmazására, azaz a gazdagság és a presztízs iránti vágy felélesztése, valamint a bizalom felkeltése. Gondoljunk csak Montecuccoli sikertelenségére 1597-ben a felfogadásnál vagy a mustránál. A bizalom a felfogadó és a felfogadottak között a harctéren is megszűnhetett. Erre jó példa Ridolfi, aki alatt a Strassoldo regiment megmaradt gyalogosai nem kívántak szolgálni és a lázadás szélére sodródtak. Ridolfi kinevezését *Obrist*tá ráadásul a pápai nunciusok kívánták, míg az udvarnak és Mátyás főhercegnek más jelöltje volt a posztra. Végül a pápai segélyből lovas lövész kompániák felállítására kapott megbízást, amelyeket aztán a hajdú-török-tatár csapatok szórtak szét a szombathelyi rajtaütés alkalmával. A bizalom megrendüléséhez hozzájárult az is, hogyha a felfogadók visszaéltek hatalmukkal, mint Mansfeld. Az ifjút családjának híre és befolyásos támogatói védelmezték, hiszen nem csupán

katonái zsoldjának elsikkasztásával vádolták meg, hanem emberöléssel és kártyázással, amely játékot a tábori rendtartás tiltotta. Mansfeld úgy utazott vissza Németalföldre, hogy nem indult ellene eljárás. Nem úgy Lopez és Dampierre ellen. Előbbi bár kitüntette magát spanyol kőrasszírokból álló kompániája élén a győri rajtaütésben, ám katonatársa meggyilkolása miatt Schwarzenberg halálra ítélte és kivégezték. Dampierre 1601. évi önkéntes szolgálatba állásától kezdődően bizonyította rátermettségét és tudását, aminek köszönhetően Basta újabb és újabb feladatokkal bízta meg. Karrierjének emelkedését megállította Esztergom sikertelen védelme. Emiatt eljárást indult a lotaringiai nemes ellen. A vizsgálat eredményeként ugyan felmentették, ám a hadszíntérre már nem térhetett vissza.

Dampierre-hez hasonlóan Bassompierre és Illanes önkéntesként érkezett a magyarországi hadszíntérre. Mindkettőjüket a 16. században újra megjelenő, felélénkítő keresztes háborúk eszménye vezette az Oszmán Birodalom elleni harcba. Az ifjú lotaringiai főnemes számára ez csupán egy „próbatétel” volt. Bár kivette a részét az 1603. évi harcokból, ám önéletírásában sokkal nagyobb teret szentelt Russwormhoz fűződő viszonyának és gáláns prágai kalandjainak.

Illanes személyisége és tettei különböznek mind Bassompierre-től, mind pedig a másik tíz vizsgált személyétől. A spanyol pap a keresztényi szeretettől vezérelve ajánlotta fel szolgálatait az udvarnak és javasolta egy tábori ispotály felállítását. Bár hosszas tárgyalások végeztével magát az intézményt az 1597. évi hadjárat alkalmával felállították, ám élére nem Illanest állították. A felmerülő gondok és visszaélések miatt pedig nem tudta ellátni megfelelően funkcióját. Így egy nagyon jó és jogos kezdeményezés az emberi gyarlóságon zátonyra futott.

Mint láthattuk a tizenkét kiválasztott személy közül tízen bizonyíthatóan részt vettek a németalföldi vagy a francia vallásháborúban, vagy akár mindkettőben. Igaz közülük hárman – Montecuccoli, Sainthilier és Strassoldo – az Udvari Kamara 1595. februári javaslatának megfelelően már a tizenöt éves háborút megelőzően is szolgálták a Habsburg Monarchiát és ismerősek lehettek számukra a magyarországi viszonyok. Megállapítható azonban, hogy a kamarai tanácsosok minden tiltakozása vagy averziója ellenére azonban a nyugat-európai hadszíntereken tapasztalatot és tudást szerzett katonákra nagy szükség volt az Oszmán Birodalom elleni küzdelemben.

Kutatásom korlátairól is szót kell azonban ejtenem. A forrásadottság lehetővé teszi, hogy a személyek karrierjének egy-egy fontos pontjáról eddig ismeretlen részleteket tudjunk meg,

illetve korábbi ismereteinket pontosítsuk. A személyes levelezés hiányában azonban a kiválasztottak belső motivációit és gondolkodásmódjukat nem ismerhetjük meg. Így munkám a karrierekről készült különböző nézőpontokból bemutatott pillanatképnek tekinthető.

Rövidítések jegyzéke

AA = Allgemeine Akten

AFA = Alte Feldakten

AGS = Archivo General de Simancas

Best. = Bestellungen

Cod. = Codex

Exp. = Expedit

Fasc.= Fasciculus

FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv

Fol. = Folio

GBÖ = Gedenkbücher Österreich

GBU = Gedenkbücher Ungarn

GeF = Gratialia et Feudalia

H = Hungarica

HFU = Hoffinanz Ungarn

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv

HKR = Hofkreigsrat

HKRA = Hofkriegsratakten

HL = Hadtörténeti Levéltár

IÖHKRA = Innerösterreichischer Hofkriegsrat Akten

KA = Kriegsarchiv

Ka = Kriegsakten

K = Karton

KFL = Kőszegi Fióklevéltár

leg = legajo

MEA = Mainzer Erzkanzlerarchiv

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv

Prot. = Protokolle

RA = Reichstagakten

Reg. = Registratur

rN = rote Nummer

StAbt = Staatenabteilungen

TIGY = Törökkori Iratok Gyűjteménye

VaML = Vas Megyei Levéltár

ZSt = Zentralstellen

Irodalomjegyzék

Acta Mansfeldica 1624 = Acta Mansfeldica. Ernster Mansfelders Leben und RitterThaten. S. I. 1624.

ADB = Allgemeine Deutsche Biographie. Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Duncker und Humblot. Leipzig 1875–1912.

ANTONITSCH 1975 = ANTONITSCH, Evelyn: Die Wehrmaßnahmen der innerösterreichischen Länder im dreizehnjährigen Türkenkrieg 1593-1606. Diss. Graz 1975.

ASCH 2008 = ASCH, Roland G.: Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit. Köln-Weimar-Wien 2008.

ÁGOSTON–OBORNI 2000 = ÁGOSTON Gábor–OBORNI Teréz: A tizenhetedik század története. Magyar Századok s. Budapest 2000.

BAGI 2001 = BAGI Zoltán: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. Hadtörténelmi Közlemények 113 (2001: 2-3. sz.) 391-444.

BAGI 2007 = BAGI Zoltán Péter: "... egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig. A töröksegély kérdése és az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés. Századok 141 (2007: 6. sz.) 1455-1481.

BAGI 2011 = BAGI Zoltán Péter: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest 2011.

BALLA 2010 = BALLA Tibor: A Nagy Háború osztrák-magyar tábornokai. Tábormagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. Budapest 2010.

BANFI 1939-1940 = BANFI, Florio: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. Hadtörténelmi Közlemények 40 (1939) 1–33, 213–228. 41 (1940) 143–156.

BARTA 1979 = BARTA Gábor: Az Erdélyi fejedelemség születése. Budapest 1979.

BARTHOLD 1838 = BARTHOLD, F. W.: Hermann Christoph von Roßwurm. In: Historisches Taschenbuch. Neunter Jahrgang. Leipzig 1838. 1-142.

BASSOMPIERRE 1870 = BASSOMPIERRE, François de: Journal de ma vie. I. Paris 1870.

BAUER 2011 = BAUER, Oswald: Zeitungen vor der Zeitung. Die Fuggerzeitungen (1568–1605) und das frühmoderne Nachrichtensystem. Akademie. Berlin 2011.

BEHRINGER 1999 = BEHRINGER, Wolfgang: Rossz idő, éhínség, félelem. Az európai boszorkányüldözések klíma-, társadalom- és mentalitástörténeti okai. Dél-Németország példája. Ethnographia 101. (1990: 3–4. sz.) 363–383.

BEHRINGER 2010 = BEHRINGER, Wolfgang: A klíma története. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig. Budapest 2010.

BENDA 1983 = BENDA Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzése a magyarországi török háborúról 1594–1602. Hadtörténelmi Közlemények 30 (1983: 4. sz.) 651–681.

BETHLEN 2004 = BETHLEN Farkas: Erdély története. III. kötet. Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig. (1571-1594) Budapest 2004.

BOJTI VERES 1980 = BOJTI VERES Gáspár: A nagy Bethlen Gábor viselt dolgairól, in: MAKKAI László (Szerk.), Bethlen Gábor emlékezete. Budapest 1980.

BRAUDEL 1996 = BRAUDEL, Fernand: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Budapest 1996.

BROWNING 1840 = BROWNING, W. S.: A History of the Huguenots. London 1840.

CAMPORI 1872 = CAMPORI, Cesare: Il conte Alfonso Montecuccoli. In: Atti e memorie delle RR. Deputazioni di Storia Patria, Vol. VII. (1872) http://www.comune.montese.mo.it/moduli/files/01_campori1874.pdf Letöltve 2015.07.10.

CAMPORI 1872 = CAMPORI, Cesare: Il Generale Ernesto Montecuccoli. In: “Atti e memorie delle RR. Deputazioni di Storia Patria”, VI (1872) 227-232.

CJH 1899 = Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Fordították és utalásokkal ellátták: KOLOZSVÁRI Sándor és ÓVÁRI Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: MÁRKUS Dezső. 2. kötet. Budapest 1899.

COBERUS 1685 = COBERUS, Tobias: *Observationum medicarum castrensiu Hungaricarum decades tres*. Helmstadt 1685.

CZIGÁNY 2004 = CZIGÁNY István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700*. Budapest 2004.

CSONKARÉTI 1980 = CSONKARÉTI Károly: *Hadihajók a Dunán*. Budapest 1980.

CSORBA 1978 = CSORBA Csaba: *Esztergom hadi krónikája*. Budapest 1978.

DÁVID–FODOR 1983 = DÁVID Géza–FODOR Pál: *Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából*. *Hadtörténelmi Közlemények* 30 (1983: 2-3. sz.) 278–296, 451–467.

DAVILA 1678 = DAVILA, H. C.: *The History of the Civil Wars of France*. Savoy 1678.

Die Prager Nuntiatur 1913 = *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603-1605)*. In: *Nuntiaturberichte aus Deutschland siebenzehntes Jahrhundert*. Bearbeitet: MEYER, Arnold Oskar. Berlin 1913.

DILICH 1967 = DILICH, Wilhelm: *Kriegsschule*. I. Frankfurt am Main 1689. Hasonmás kiadás: Magstadt 1967.

DINGES 1996 = DINGES, Martin: *Soldatenkörper in der Frühen Neuzeit. Erfahrungen mit einem unzureichenden geschützten, formierten und verletzten Körper in Selbstzeugnissen*. In: *Körper-Geschichte*. Hg.: Dülmen, Richard van (Hgg.). Frankfurt am Main 1996. 71-98.

DOLLECZEK 1887 = DOLLECZEK, Anton: *Geschichte der österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Wien 1887.

DOMINKOVITS 2006 = DOMINKOVITS Péter: *„Egy nemzetek lévén...” A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején*. Budapest 2006.

DOMOKOS 2003 = DOMOKOS György: *Inventáriumok a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben a 16–17. században: várainak fegyverzete és hadfelszerelése*. PhD. Disszertáció. Budapest 2003.

DUERLOO 2012 = DUERLOO, Luc: *Dynasty and Piety. Archduke Albert (1598-1621) and Habsburg Political Culture in an Age of the Religious Wars*. Farnham 2012.

DUFFY 1979 = DUFFY, Christopher: Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World 1494-1660. London 1979.

EDELMAYER 2002 = EDELMAYER, Friedrich: Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich. München 2002.

ERSCH 1842 = ERSCH, Johann Samuel: Allgemeine encyclopädie der wissenschaften und künste in alphabetischer Folge. Zweite Section H-N. Leipzig 1842. 348.; <http://www.geni.com/people/Johann-Ernst-von-Anhalt-Zerbst/600000006727757469>.

Letöltés ideje: 2015. 09. 23.

FETHRENTHEIL-GRUPPENBERG 1937 = FETHRENTHEIL-GRUPPENBERG László: Mercoeur lotaringiai herceg magyarországi szereplése. Hadtörténelmi Közlemények 38 (1937) 205–234.

FINKEL 1992 = FINKEL, Caroline: French mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593–1606: the Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600. Bulletin of the School of Oriental and African Studies 55 (1992: 3) 451–471.

FRAKNÓI 1903 = FRAKNÓI Vilmos: Magyarország egyházi összeköttetései a Szentszékkal. III. kötet. A Mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alóli fölszabadításáig. 1526-1689. Budapest 1903.

FRONSPERGER 1573 = FRONSPERGER, Leonhard: Von Schanzen vnnnd Befestigungen vmb die Feldtlager auffzuwerffen...Frankfurt am Main 1573.

GAHLEN–WINKEL 2010 = GAHLEN, Gundula–WINKEL, Carmen: Militärische Eliten in der Frühen Neuzeit: Einführung. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit 14 (2010) Heft 1. 7-31.

GEÖCZE 1894 = GEÖCZE István: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. Hadtörténelmi Közlemények 7 (1894) 502-537., 647-673.

GERSDORF 1967 = GERSDORF, Hans von: Feldbuch der Wundarzney. Mit einem Vorwort zum Neudruck von Johannes Steudel. Darmstadt 1967.

GÖMÖRY 1892a = Miksa főherceg jelentése Rudolf császár és magyar királyhoz a mezőkeresztesi csatáról. Közli GÖMÖRY Gusztáv. Hadtörténelmi Közlemények 5 (1892) 394–399.

GÖMÖRY 1892b = Egykorú német tudósítás a mezőkeresztesi csatáról. Közzéteszi GÖMÖRY Gusztáv. *Hadtörténelmi Közlemények* 5 (1892) 552–558.

GÖMÖRY 1892c = GÖMÖRY Gusztáv: A hajdúk Lippa alatt 1644-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 5 (1892) 118-121.

GÖMÖRY 1893a = GÖMÖRY Gusztáv: Haditörvényszéki ítélet az Esztergomot 1605-ben eláruló módon átadott császári tisztek és legénység fölött. *Hadtörténelmi Közlemények* 6 (1893) 143-146.

GÖMÖRY 1893b = GÖMÖRY Gusztáv: Mátyás főherceg levelei a mainzi választófejedelemhez az 1605-ik évi magyarországi hadi eseményekről. *Hadtörténelmi Közlemények* 6 (1893) 700-718.

GÖMÖRY 1894a = GÖMÖRY Gusztáv: Hatvan ostroma és bevétele 1596-ban. *Hadtörténelmi Közlemények* 7 (1894) 96–107, 242–254.

GÖMÖRY 1894b = GÖMÖRY Gusztáv: A sziszeki csata 1593-ban. *Hadtörténelmi Közlemények* 7 (1894) 613–634.

GÖMÖRY 1896 = GÖMÖRY Gusztáv: A pákozdi csata 1593. november 3-án. *Hadtörténelmi Közlemények* 9 (1896) 453–464.

GÖMÖRY 1897 = GÖMÖRY Gusztáv: Adalékok az 1601–1602. évi erdélyi hadi eseményekhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 10 (1897) 59–84, 235–257.

Grazer Nuntiatur 2012 = Grazer Nuntiatur 4. Band. Nuntiatur des Girolamo Portia 1595-1598. Bearbeitet von Johann RAINER unter Mitarbeiter von Christian RAINER und Elisabeth GARMS-CORNIDES. Register von Oswald BAUER. Herausgegeben mit Unterstützung der Historischen Landeskommission für Steiermark. Österreichische Akademie der Wissenschaften Historisches Institut beim österreichischen Kulturinstitut in Rom. Wien 2012.

GYULAFFI 1893 = GYULAFFI Lestár történelmi maradványai [1143-1606], Közreadja: SZILÁGYI Sándor, 1-2. *Történelmi Tár* 16 (1893), 109-145., 193-231.

Habsburg lexikon 1990 = Habsburg lexikon. Szerk.: Brigitte HAMANN. Budapest 1990.

HANGAY 1987 = HANGAY Zoltán: Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond. Budapest 1987.

HATVANI 1859 = HATVANI (Horváth) Mihály: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. kötet (1553–1608). Pest 1859.

HAUSMANN 1983 = HAUSMANN, Friedrich: Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab. In: Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag. HÖFLECHNER, Walter–MEZLER-ANDELBERG, Helmut J.–PICKL, Othmar (Hgg.). Graz 1983. 184–209.

HEGYI 2007 = HEGYI Klára: A török hódoltság várai és várkatonasága. I. kötet. Budapest 2007.

HEISCHMANN 1925 = HEISCHMANN, Eugen: Die Anfänge des stehenden Heeres In Österreich. Wien 1925.

HÉJJA 1936 = HÉJJA Pál: A tábori egészségügy Buda visszafoglalása korában. Budapest 1936.

HIBBERT 2007 = HIBBERT, CHRISTOPHER: A Medici-ház tündöklése és bukása. Budapest 2007.

HOFMANN 1718 = HOFMANN, Christian Gottfried: Die Ehre Des Fürst- und Gräflichen Hauses von Mannsfeld...Leipzig 1718.

HUGYECZ 1894 = HUGYECZ Antal: Eggenberg jelentése a sziszeki csatáról. 1593. Hadtörténelmi Közlemények 7 (1894) 293–295.

HUMMELBERGER–PEBALL 1974 = HUMMELBERGER, Walter–PEBALL, Kurt: Die Festungen Wiens. Wien 1974.

HUNGLER 1986 = HUNGLER József: A török kori Veszprém. Veszprém 1986.

HUSSON s. d. = HUSSON, M.: Discours véritable des choses qui se sont passées aux armées de Hongrie en ces dernières années, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603 et 1604. Angers s. d.

ILLÉSHÁZY 1863 = ILLÉSHÁZY István nádor följegyzései 1592–1603. Közli KAZINCZY Gábor. Pest 1863.

ISTVÁNFFY 2009 = ISTVÁNFFY Miklós Magyarok dolgairól írt históriája TÁLLYAI Pál XVII. századi fordításában. Reprint. Budapest 2009.

IVANICS 1994 = IVANICS Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest 1994.

IVÁNYI 1927 = IVÁNYI Béla: A tüzérség története Magyarországon a kezdetektől 1711-ig. Hadtörténelmi Közlemények 28 (1927) 1-30.

JANKO 1869 = JANKO, Wilhelm Edler von: Der k. k. Feldmarschall Christoph Hermann von Russworm. Ein Beitrag zur Kenntniss der Regierungsperiode, Cultur- und Sittengeschichte unter Kaiser Rudolph II. Wien 1869.

JANKO 1871 = JANKO, Wilhelm Edler von: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien 1871.

JANKO 1876 = JANKO, Wilhelm Edler von: Heinrich Du Val Graf von Dampierre, Freiherr von Mondrovillia, kaiserlicher General-Feldwachtmeister, Kämmerer, Kriegsath, Ritter des Ordens de Santa Militia und Oberst Inhaber eines Cürassier-Regiments. Ein Beitrag zur Geschichte der 1. Periode des 30jährigen Krieges. Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archives 1 (1876). 73-92.

JEDLICKA 1897 = JEDLICKA Pál: Adatok Erdődy báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. Eger 1897.

JOHN–ERBEN 1903 = JOHN, Wilhelm–ERBEN, Wilhelm: Katalog des k. u. k. Heeresmuseums. Wien 1903.

JUNKELMANN 2007 = JUNKELMANN, Marcus, „Der Du gelehrt hast meine Hände den Krieg.” Tilly. Heiliger oder Kriegsverbrecher? Altötting 2007.

KALMÁR 1961 = KALMÁR János: A petárda szerepe Győr 1598. évi visszavívásában. Arrabona. A Győri Múzeum Évkönyve 3 (1961) 79-100.

KALMÁR 1971 = KALMÁR János: Régi magyar fegyverek. Budapest 1971.

KAMPEN 1831 = KAMPEN, N. G. van: Geschichte der Niederlande. Hamburg 1831.

KECSKÉS 1984 = KECSKÉS László: Komárom, az erődök városa. Budapest 1984.

KEEGAN 2011 = KEEGAN, John: A parancsnoklás álarca. Budapest 2011.

KELENIK, 1990 = KELENIK József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. Hadtörténelmi Közlemények 103 (1990: 1. sz.) 85–95.

KELENIK 1991 = KELENIK József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben. *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991: 3. sz.) 80–122.

KELENIK 1998 = KELENIK József: Tata helye és szerepe a végvári rendszerben a 16. század utolsó harmadában. In: *Tata a tizenötéves háborúban. Annales Tataienses I.* Szerk. FATUSKA János–FÜLÖP Éva Mária–ifj. GYÜSZI László. Tata 1998. 59–76.

KELENIK 2003 = KELENIK József: A mezőkeresztesi csata (1596. október 26.). In: *Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái.* Szerk. HERMANN Róbert Budapest 2003. 111-130.

KELENIK 2005 = KELENIK József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2005. 311-357.

KELLER–MOLINO 2015 = KELLER, Katrin–MOLINO, Paola: *Die Fuggerzeitungen im Kontext. Zeitungssammlungen im Alten Reich und Italien.* Wien 2015.

KERTÉSZ 2011 = KERTÉSZ István: *Hannibál. A pun háborúk kora.* Debrecen 2011.

KHEVENHÜLLER 1642 = KHEVENHÜLLER, Franz Christoph: *Annales Ferdinandi oder wahrhaftte Beschreibung Kaysers Ferdinandi ... Band 5.* Regensburg 1642.

KHEVENHÜLLER 1721 = KHEVENHÜLLER, Franz Christoph: *Annales Ferdinandi oder wahrhaftte Beschreibung Kaysers Ferdinandi ... anfang deß 1578 biß auff 1637 Jahr.* Band I. Leipzig 1721.

KHEVENHÜLLER 1971 = Hans Khevenhüller kaiserlicher Botschafter bei Philipp II. *Geheimes Tagebuch 1548-1605.* KHEVENHÜLLER–METSCH, Georg (Hgg.). Graz 1971.

KISCH 1987 = KISCH, Egon Erwin: Két féktelen nagyúr. In: KISCH, Egon Erwin: *Ciánkáli a vezéreknek.* Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: TABÁK András. Budapest 1987. 153-172.

KJÁTIB CSELEBI 1916 = KJÁTIB CSELEBI fezlíkijéből. In: *Török történetírók. III. kötet (1566–1659).* Fordította KARÁCSON Imre, sajtó alá rendezte SZEKFÜ Gyula. Budapest 1916. 200-388.

KLARWILL 1923 = KLARWILL, Victor: *Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus aus den Jahren 1568-1605.* Wien–Leipzig–München 1923.

KLEINPAUL 1921 = KLEINPAUL, Johannes: Die Fuggerzeitungen 1568-1605.(Abhandlungen aus dem Institut für Zeitungskunde an der Universität Leipzig. Band I. Heft 4.). Leipzig 1921.

KOSSOL 1976 = KOSSOL, Erika: Die Reichspolitik des Pfalzgrafen Philipp Ludwig von Neuburg. Göttingen 1976.

KOZICS 1891 = KOZICS László: Győr vár 1594-től 1598-ig. Hadtörténeti Közlemények 4 (1891) 489–508, 683–702.

KRUPPA 2002 = KRUPPA Tamás: Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601-1602. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján. Hadtörténelmi Közlemények 115 (2002: 2. sz.) 281-310.

KRÜSSMANN 2010 = KRÜSSMANN, Walter: Ernst von Mansfeld (1580-1626). Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg. Berlin, 2010.

Kurze und aigentliche Beschreibung 1594 = Kurze und aigentliche Beschreibung des zu Regenspurg in disem 94. Jar gehaltenen Reichstag 1594.

LÁZÁR 2013 = LÁZÁR Balázs: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája. Budapest 2013.

LEHNER 2007 = LEHNER, Tatjana: Johann Khevenhüller – Ein Diplomat am Ende des 16. Jahrhunderts. Seine Briefe an Rudolf II. 1591-1594. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie aus dem Fachgebiet Geschichte eingereicht an der Universität Wien. Wien 2007.

LENGYEL 1959 = LENGYEL Alfréd: Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. Hadtörténelmi Közlemények 6 (1959: 2.sz.) 167-221.

LEINS 2010 = LEINS, Steffen: Reichsgraf Peter Melander von Holzappel (1589-1648). Aufstieg eines Bauernsohns als Kriegsunternehmer, Diplomat und Herrschaftsorganisator. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit 14 (2010) Heft 2. 348-357.

LESCALOPIER 1982 = Pierre Lescalopier utazása Erdélybe [1574]. Közreadja: BENDA Kálmán és TARDY Lajos. Fordította: BENDA Gyula, BENDA Kálmán és TARDY Lajos. Budapest 1982.

LÉNÁRT 1880 = LÉNÁRT József: Báthori Zsigmond élete, jelleme és politikája. Erdélyi Múzeum 7 (1880: 8. sz.) 217-248.

LIEPOLD 1998 = LIEPOLD, Antonio: Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des niederen Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts. Europäische Hochschulschriften. Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Band 767. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien 1998.

LÜNIG 1723 = LÜNIG, Johann Christian: Corpvs jvris militaris Des Heil. Röm. Reichs... Leipzig 1723.

Manßfeldische Histori 1595 = Mansfeldische Histori, Schlacht vnd herzliche Victoria in Ungern...s.l. 1595.

Manßfeldische Historia 1595 = Manßfeldische Historia, oder Particular Erzehlung alles was Fürst Carol vom Manßfeldt in Ungern außgericht...Nürnberg 1595.

MAYR 1912-1913 = MAYR, Karl Jozef: Die Türkenpolitik Erzbischof Wolf Dietrichs von Salzburg. Mitteilung der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. 52-53 (1912-1913).

MÁRKI 1894 = MÁRKI Sándor: A tizenöt éves török háború történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 7 (1894) 347–364, 469–485.

MEYNERT 1854 = MEYNERT, Hermann: Geschichte der K. K. österreichischen Armee. Ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale, Thaten und Feldzüge von der frühesten bis auf die neuere Zeit. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der Österreichischen Monarchie zur Zeit Kaiser Maximilian's I. und bis zum dreissigjährigen Kreige. Wien 1854.

MONTREUX 1608 = MONTREUX, Nicolas de: Histoire universelle des guerres du Turc, depuis l'an 1565 jusques a la trefve faicte en l'annee 1606. Tome II. Paris 1608.

MÜLLER 1901 = MÜLLER, Johannes: Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. In: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. Achtundzwanzigster Jahrgang. 1901. 155-262.

NAGY 1961 = NAGY László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest 1961.

Newe Zeittung 1593 = Neue Zeittung/Warer erhaltenen vnd erlangten Victori, ..., vor Syssek, ... , den 22 tag Junii dises 1593 Jars.

H. NÉMETH 2004 = H. NÉMETH István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon. 1-2. kötet. Budapest 2004.

NIEDERKORN 1993 = NIEDERKORN, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien 1993.

NIEMANN 1834 = NIEMANN, Ludwig Ferdinand: Geschichte der Grafen von Mansfeld. Aschersleben 1834.

NIMWEGEN 2006 = NIMWEGEN, Olaf van: The Dutch Army and the Military Revolutions, 1588-1688. Woodbridge 2006.

NOFLATSCHER 2004 = NOFLATSCHER, Heinz: Regiment aus der Kammer? Einflussreiche Kleingruppen am Hof Rudolfs II. In: Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert. Jan HIRSCHBIEGEL und Werner PARAVICINI (Hgg.). Ostfildern, 2004. 209-234.

OLÁH 2006 = OLÁH Tamás: A Bocskai-felkelés forrásai Zemplén Levéltárában. In: Levéltári Évkönyv XIV. Szerk.: G. JAKÓ Mariann/ VERES László / VIGA Gyula. Miskolc 2006. 60-78.

OPLL–KRAUSE–SONNLECHNER 2017 = OPLL, Ferdinand–KRAUSE, Heike–SONNLECHNER, Christoph: Wien als Festungsstadt im 16. Jahrhundert. Wien 2017.

ORTELIUS 2002 = ORTELIUS, Hieronymus Augustinus: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg 1602. Reprint: Győr 2002.

ORTELIUS 1665 = ORTELIUS, Hieronymus: Ausführliche Beschreibung der Ungarischen und Siebenbürgischen Kriegs-Händel von Anno 1395 biß an das 1665 Jahr. Nürnberg 1665.

PÁLFFY 1995a = PÁLFFY Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. Hadtörténelmi Közlemények 108. (1995: 1. sz.) 114–185.

PÁLFFY 1995b = PÁLFFY Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században. Győr 1995.

PÁLFFY 1996 = PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Történelmi Szemle 38 (1996: 2-3. sz.) 163-217.

PÁLFFY 1997a = PÁLFFY Géza: A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította PÁLFFY Géza. Szerk. HERMANN István. Pápa 1997.

PÁLFFY 1997b = PÁLFFY Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle 39 (1997: 2. sz.) 257-288.

PÁLFFY 1997c = PÁLFFY Géza: Várfeladók feletti ítélkezés a 16-17. századi Magyarországon. A magyar rendek hadügyi jogkörének kérdéséhez. Levéltári Közlemények 68 (1997: 1-2. sz.) 199-221.

PÁLFFY 1999 = PÁLFFY Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr 1999.

PÁLFFY–PERGER 1998 = PÁLFFY Géza–PERGER, Richard: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremléke Bécsben (16–17. század). Fons 5 (1998: 2. sz.) 207-264.

PARRY 1976 = PARRY, V. J.: The Successors of Sulaimān, 1566-1617. In: A History of the Ottoman Empire to 1730. Edited by: M. A. Cook. Cambridge–London–New York–Melbourne 1976. 103-133.

PECSEVI 1916 = PECSEVI Ibrahim tarikhjából. In: Török történetírók. III. kötet (1566–1659). Fordította KARÁCSON Imre, sajtó alá rendezte SZEKFŰ Gyula. Budapest 1916. 71-193.

RÁCZ 1989 = RÁCZ Lajos: A középkor és a kora újkor éghajlattörténetéről. Agrártörténeti Szemle XXXI (1989: 1-4. sz.) 118-147.

RÁCZ 2001 = RÁCZ Lajos: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. Szeged 2001.

REDLICH 1954 = REDLICH, Fritz: Der Markatender. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 41 (1954) 227-252.

REGELE 1949 = REGELE, Oskar: Der österreichische Hofkriegsrat 1556–1848. Wien 1949.

RÉTHLY 1962 = Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. A feljegyzéseket feldolgozta: RÉTHLY Antal. Budapest 1962.

RILL 1999 = RILL, Gerhard: Kaiser Matthias. Graz – Wien – Köln 1999.

RÓKAY 1991 = RÓKAY Péter: A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: ZOMBORI István. Szeged 1991. 51-63.

SAHIN-TÓTH 1999 = SAHIN-TÓTH Péter: A francia katolikus ligától Kanizsáig. Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570–1600) In: A középkor szeretete. Tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk.: KLANICZAY Gábor és NAGY Balázs. Budapest 1999. 453-465.

SAHIN-TÓTH 2004 = SAHIN-TÓTH Péter: Lotaringia és a tizenöt éves háború. Századok 138 (2004: 5. sz.) 1149-1188.

SAHIN-TÓTH 2006a = SAHIN-TÓTH Péter: Egy lotaringiai nemes a “hosszú török háborúban”: Georges Bayer de Boppard. In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: OBORNI Teréz Budapest 2006. 241-253.

SAHIN-TÓTH 2006b = SAHIN-TÓTH Péter: Egy miles christianus a tizenöt éves háborúban. Charles de Gonzague-Nevers Magyarországon. In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: OBORNI Teréz. Budapest 2006. 365-391.

SAHIN-TÓTH 2006c = SAHIN-TÓTH Péter: Hitszegő hitetlenek. Francia-vallon katonák lázadása Pápa várának ostrománál (1600). In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: Oborni Teréz Budapest, 2006. 299-363.

SALLER 2007 = SALLER, Rudolf: Reichsgraf Johann T'Serclaes von Tilly. Altötting 2007.

SCHMEDES 1914 = SCHMEDES, Kurt von: Zur Geschichte der Donauflottille. Sonderabdruck aus den „Mitteilungen aus dem Gebiete des Seewesens.” Wien 1914.

SCHOTTENLOHER 1922 = SCHOTTENLOHER, Karl: Flugblatt und Zeitung. Ein Wegweiser durch das gedruckte Tagesschrifttum. Band 1: Von den Anfängen bis 1848. Berlin 1922.

SCHWARZENBERG 1963 = SCHWARZENBERG, Karl, Fürst zu: Geschichte der reichsständischen Hauses Schwarzenberg. (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Fränkische Geschichte. Reihe IX. Darstellungen aus der fränkischen Geschichte Bd. 16. ; Bibliothek familiengeschichtlicher Arbeiten XXX.) Neustadt an der Aisch 1963.

SCHWEIGERD 1857 = SCHWEIGERD, Carl Adam: Oesterreichs Helden und Heerführer von Maximilian I. bis auf die neueste Zeit. Erster Band. Wien 1857.

SCHWENDI 1594 = SCHWENDI, Lazarus von: Kriegsdiscurs. Von Bestellung deß ganzen Kriegswesens. Frankfurt am Main 1594.

SEIDEL 1998 = SEIDEL, Renate: Die Grafen von Mansfeld. Geschichte und Geschichten eines deutschen Adelsgeschlechts. Egelsbach–Frankfurt an Main–München–Bremen–New York 1998.

SORANZO 1599 = SORANZO, Lazaro: L'Ottomanno. Ferrara 1599.

SPRINGER 1993 = SPRINGER, Elisabeth: Die Brüder Ridolfi in Rom. Habsburgische Agenten im Schatten des Bruderzwistes. In: Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas. Elisabeth SPRINGER und Leopold KAMMERHOFER (Hgg.). Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit. Band 20. Wien – München 1993. 78-95.

STANGLER 1972 = STANGLER, Gottfried: Die niederösterreichischen Landtage von 1593 bis 1607. Dissertation zur Erreichung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien 1972.

STAUFFER 1884 = STAUFFER, Albrecht: Herman Christoph Graf von Russworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II. München 1884.

STAUFFER 1886 = STAUFFER, Albrecht: Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung VII. Band (1886) 265-313.

STRAMBERG 1857 = STRAMBERG, Christian von: Das Rheinufer von Coblenz bis Bonn. Vierter Band. Coblenz 1857.

SUDÁR 2006 = SUDÁR Balázs: Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel. Hadtörténelmi Közlemények 118 (2006: 4. sz.) 1025-1058.

SUGÁR 1979 = SUGÁR István: A budai vár és ostromai. Budapest 1979.

SZABÓ 1999 = SZABÓ András: A szikszói csata és propagandája. Hadtörténelmi Közlemények 111 (1999: 4. sz.) 851-860.

SZAKÁLY 1981 = SZAKÁLY Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest 1981.

SZAKÁLY 1983 = SZAKÁLY Ferenc: A török megszállás alatt. In: Szeged története. I. kötet. Szerk.: KRISTÓ Gyula. Szeged 1983. 537-738.

SZAMOSKÖZY 1880 = Szamosközy István történeti maradványai. 1542-1608. IV. vegyes följegyzések. Kiadta: Szilágyi Sándor. Budapest 1880.

SZAMOSKÖZY 1976 = SZAMOSKÖZY István: Erdély története 1598-1599, 1603. Ford.: BORZSÁK István. Budapest 1977.

SZENTKLÁRAY 1885 = SZENTKLÁRAY Jenő: Dunai hajóhadak története. Budapest 1885.

Tagebuch 1805 = Tagebuch der Feldzüge des Regiments des Obristen Georg Freyherrn Ehrenreich. Besonders beim Gran und Eperies von 27. Julii 1604 bis 26. Octobris 1606 ausgeführt. In: Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke, in welchen gleichzeitige Schriftsteller einzelne Abschnitte der ungarische Geschichte aufgezeichnet haben. Erster Band. Martin Georg KOVACHICH (Hgg.). Ofen, 1805. 288-445.

TAKÁTS–SZEMKEŐ–VÁMOS 1977 = TAKÁTS László–SZEMKEŐ Endre–VÁMOS László: Magyarországi tábori kórház szervezési és működési elve 1692-ben. Orvostörténeti Közlemények/ Communcationes de Historia Artis Medicine 82 (1977). 51-63.

Thaten 1808 = Thaten und Charakterzüge berühmter österreichischer Feldheeren. Band 1. Abteilung 1. Wien 1808.

THOU 1734 = THOU, Jacques-Auguste de: Histoire universelle de Jacques-Auguste de Thou depuis 1543 jusqu'en 1607. Tome 13. Paris 1734.

THURZÓ 1876 = Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez. I–II. Közreadja: KUBINYI Miklós. Budapest 1876.

TÓTH P.1989 = TÓTH Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595-1600. Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely 1989.

TÓTH P. 1992 = TÓTH Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641. Vas megyei levéltári füzetek 5. Szombathely 1992.

TÓTH 1985 = TÓTH Sándor László: A török haditevékenység akciórádusza a 15 éves háborúban. Hadtörténelmi Közlemények 32 (1985: 4. sz.) 761–785.

TÓTH 2000 = TÓTH Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged 2000.

TÓTH 2002 = TÓTH Sándor László: A „szináni ajánlat”. Oszmán vazallus államok létesítésének terve 1593-ban. *Aetas* 17 (2002: 1. sz.) 97-110.

TÓTH 2004 = TÓTH Sándor László: Esztergom 1594.évi sikertelen ostroma. In: A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról. Szerk.: KISS Gábor Ferenc és KRUPPA Tamás. Szeged 2004. 7-25.

UNGNÁD 1986 = UNGNÁD Dávid: Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Ford.: KOVÁCS József László. Budapest 1986.

VARGA 2009 = VARGA Szabolcs: Irem kertje. Pécs története a török hódoltság korában (1526–1686). Pécs 2009.

VELTZÉ 1902 = Die Wiener Stadtguardia. (1531-1741). Nach Originalquellen bearb.: Alois VELTZÉ. In: *Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien*. 36-37 (1902) 1-213.

VERESS 1909 = VERESS Endre: Basta György levelezése és iratai. I. (1597–1602). Budapest 1909.

VERESS 1910 = VERESS Endre: Buda és Pest 1602 – 1603-iki ostroma. *Hadtörténelmi Közlemények* 23. (1910) 52-79.

VERESS 1913 = VERESS Endre: Basta György levelezése és iratai. II. (1602–1607) Budapest 1913.

VERESS D. 1983 = VERESS D. Csaba: Várak a Bakonyban. Budapest 1983.

VERESS D. 1993 = VERESS D. Csaba: A győri vár. Budapest 1993.

VÉGH 2007 = VÉGH Ferenc: Birodalmak határán- a Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI-XVII. században. Budapest 2007.

VILLERMONT 1860 = VILLERMONT, Antoine Charles Hennequin de: *Tilly ou la Guerre de Trente Ans de 1618 à 1632*. Tome Premier. Paris–Tournai 1860.

VOCELKA 1985 = VOCELKA, Karl: *Rudolf II. und seine Zeit*. Wien–Graz–Köln 1985.

WATSON 1839 = WATSON, Robert: *The History of the Reign of Philip the Second, King of Spain*. London 1839.

WIEDEN 1996 = WIEDEN, Brage Bei der: Niederdeutsche Söldner vor dem Dreißigjährigen Krieg: Geistige und mentale Grenzen eines sozialen Raums. In: Krieg und Fried. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. KROENER, Bernhard R.–PRÖVE, Ralf Pröve (Hgg.). Paderborn–München–Wien–Zürich 1996. 85-108.

WILSON 2009 = WILSON, Peter Hamish: Europe's Tragedy. A History of Thirty Years War. London 2009.

WÖLFINGER 1994 = WÖLFINGER Ildikó: Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. Documenta Historica 15. Szeged 1994.

WURZBACH 1860 = WURZBACH, Constantin von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Bd. 6. Wien 1860.

ZWIEDENECK-SÜDENHORST 1878 = ZWIEDENECK-SÜDENHORST, Hans von: Ruprecht von Eggenberg. Ein österreichischer Heerführer des 16. Jahrhunderts. Graz 1878.